

ISSN 0867-3888
e-ISSN 2353-5962

**AKADEMIA WYCHOWANIA FIZYCZNEGO
IM. BRONISŁAWA CZECHA W KRAKOWIE**

FOLIA TURISTICA

Nr 43 – 2017

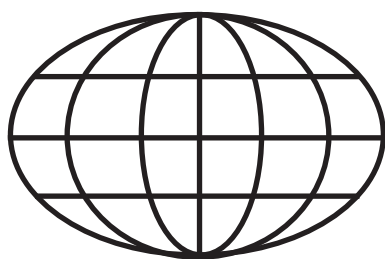
KRAKÓW 2017

ISSN 0867-3888, e-ISSN 2353-5962

AKADEMIA WYCHOWANIA FIZYCZNEGO
IM. BRONISŁAWA CZECHA W KRAKOWIE

FOLIA TURISTICA

Nr 43 – 2017

KRAKÓW 2017

Kolegium Redakcyjne

prof. nadzw. dr hab. Wiesław Alejziak – redaktor naczelny
prof. nadzw. dr hab. Zygmunt Kruczek – zastępca redaktora naczelnego
dr Bartosz Szczechowicz – sekretarz redakcji
prof. nadzw. dr hab. Andrzej Matuszyk
prof. nadzw. dr hab. Ryszard Winiarski
prof. nadzw. dr hab. Maria Zowisło
dr Sabina Owsianowska

Redaktorzy tematyczni

prof. nadzw. dr hab. Maria Zowisło – redaktor tematyczny dla nauk humanistycznych
prof. nadzw. dr hab. Zygmunt Kruczek – redaktor tematyczny dla nauk geograficznych
dr Bartosz Szczechowicz – redaktor tematyczny dla nauk ekonomicznych

Rada Naukowa

prof. David Airey (University of Surrey, UK)	prof. nadzw. dr hab. Marek Kazmierczak (Akademia Wychowania Fizycznego w Poznaniu, Polska)
prof. nadzw. dr hab. Stefan Bosiacki (Akademia Wychowania Fizycznego w Poznaniu, Polska)	prof. dr hab. Andrzej Kowalczyk (Uniwersytet Warszawski, Polska)
prof. Richard W. Butler (University of Strathclyde, Glasgow, UK)	prof. dr hab. Barbara Marciszewska (Akademia Morska w Gdyni, Polska)
prof. Erik Cohen (The Hebrew University of Jerusalem, Israel)	prof. Josef A. Mazanec (MODUL University Vienna, Austria)
prof. Chris Cooper (Oxford Brookes University, UK)	prof. Philip L. Pearce (James Cook University, Australia)
prof. (emeritus) Graham M.S. Dann (UiT The Arctic University of Norway, Alta Campus, Norway)	prof. nadzw. dr hab. Krzysztof Podemski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska)
prof. dr hab. Zbigniew Dziubiński (Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie, Polska)	prof. dr hab. Andrzej Rapacz (Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Polska)
prof. Milan Đuriček (Uniwersytet Preszowski, Słowacja)	prof. Chris Ryan (The University of Waikato, Hamilton, New Zealand)
prof. Charles R. Goeldner (University of Colorado, Boulder, USA)	prof. (emeritus) H. Leo Theuns (Tilburg University, Netherlands)
prof. dr hab. Grzegorz Gołębski (Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Polska)	prof. (emeritus) Boris Vukonić (Uniwersytet w Zagrzebiu, Chorwacja)
prof. Jafar Jafari (University of Wisconsin-Stout, USA)	prof. nadzw. dr hab. Bogdan Włodarczyk (Uniwersytet Łódzki, Polska)
prof. nadzw. dr hab. Magdalena Kachniewska (Szkola Główna Handlowa w Warszawie, Polska)	prof. Arch G. Woodside (Carroll School of Management, Boston College, USA)
	prof. nadzw. dr hab. Michał Żemła (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska)

Redaktor naukowy numeru
Wiesław Alejziak

Redaktor statystyczny
dr Stanisław Matusik

Redaktor językowy (wersja polskojęzyczna)
Barbara Przybyło

Redaktor językowy (wersja anglojęzyczna)
AmE Native Katarzyna Smith-Nowak (native speaker)

Adres Redakcji:

Akademia Wychowania Fizycznego
al. Jana Pawła II 78, 31-571 Kraków, Pawilon IV, pok. 316, tel. +48 12 6831139
Deklaracja o wersji pierwotnej – wersją pierwotną czasopisma jest wersja papierowa.

ISSN 0867-3888, e-ISSN 2353-5962

© Copyright by
University of Physical Education, Cracow, Poland

DTP: Studio Graficzne Piotr Kurasiak, ul. Szymanowskiego 10a/8, 59-400 Jawor
Druk: Drukarnia Eikon Plus Dominik Sieńko, ul. Wybickiego 46, 31-302 Kraków
Nakład: 100 egzemplarzy

Czasopismo – zadanie finansowane w ramach umowy 544/P-DUN/2017
ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego przeznaczonych
na działalność upowszechniającą naukę

SPIS TREŚCI

Wiesław Alejziak: <i>Od Redaktora</i>	5
Krzysztof Kołodziejczyk: <i>Organizacja ruchu turystycznego w Parku Narodowym Czeska Szwajcaria</i>	9
Jerzy Rembeza, Kamila Radlińska: <i>Sezonowość bezrobocia w nadmorskich i górskich regionach turystycznych w Polsce</i>	45
Bożena Alejziak: <i>Potencjał zawodowy studentów kierunku „Turystyka i Rekreacja” na progu wejścia na rynek pracy. Wybrane aspekty</i> . .	59
Danuta Żylak, <u>Andrzej Hadzik</u>, Jakub Ryśnik, Rajmund Tomik: <i>Produkty ubezpieczeniowe jako narzędzia ochrony przed ryzykiem w turystyce sportowej: polskie i chorwackie studia przypadku</i> . .	85
Krzysztof Kaganek: <i>Wybrane uwarunkowania i funkcje turystyki jako determinanty uprawiania turystyki aktywnej przez osoby niepełnosprawne ruchowo, wzrokowo i słuchowo</i>	107
Aneta Omelan, Robert Podstawski, Marek Raczkowski: <i>Aktywność turystyczna starszych mieszkańców województwa warmińsko-mazurskiego</i>	127
Jolanta Barbara Jabłonkowska: <i>Alkoholowe, narkotykowe i seksualne „rozhamowanie” backpackerów w świetle międzynarodowych badań porównawczych</i>	153
Gerard Kosmala, Dagmara Chylińska: <i>Science tourism – rozważania nad genezą i zakresem znaczeniowym definicji zjawiska</i>	167

RECENZJE, POLEMIKI NAUKOWE,
SPRAWOZDANIA, WSPOMNIENIA

Maria Zowisto: <i>Recenzja książki Bernarda Suitsa „Konik Polny. Gry, życie i utopia”</i>	189
Katarzyna Płoszaj, Wiesław Firek: <i>„Inspiracje sportem w turystyce kulturowej”. Sprawozdanie z VII Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej z cyklu „Turystyka w humanistycznej perspektywie”</i>	195
Informacje i instrukcje dla autorów	203

CONTENTS

Wiesław Alejziak: <i>From the Editor</i>	5
Krzysztof Kołodziejczyk: <i>Organisation of Tourist Movement in the Czech Switzerland National Park</i>	9
Jerzy Rembeza, Kamila Radlińska: <i>Seasonality of Unemployment in the Coastal and Mountainous Tourist Regions of Poland</i> . . .	45
Bożena Alejziak: <i>Professional Potential of Students in the Field of “Tourism and Recreation” at the Moment of Entering the Labour Market. Selected Aspects</i>	59
Danuta Żylak, <u>Andrzej Hadzik</u>, Jakub Ryśnik, Rajmund Tomik: <i>Insurance Products as Protection Tools Against the Risk in Sport Tourism: Polish and Croatian Case Studies</i>	85
Krzysztof Kaganek: <i>Selected Conditions and Functions of Tourism as Determinants of Active Tourism by People with Physical, Visual and Aural Disabilities</i>	107
Aneta Omelan, Robert Podstawski, Marek Raczkowski: <i>Tourist Activity of Older Inhabitants of the Warmian-Mazurian Province</i>	127
Jolanta Barbara Jabłonkowska: <i>Alcohol, Drug and Sexual Backpackers’ Licentiousness in the Light of International Comparative Research</i>	153
Gerard Kosmala, Dagmara Chylińska: <i>Science Tourism. About the Origins and Scope of the Phenomena</i>	167

REVIEWS, COMMENTS, SCIENTIFIC
CONTROVERSY, MEMORIES

Maria Zowisło: <i>Review of the Book by Bernard Suits „The Grasshopper. Games, Life, and Utopia” (in the translation of Filip Kobiela).</i> . . .	189
Katarzyna Płoszaj, Wiesław Firek: <i>Report from 7th Scientific Conference in the Cycle „Tourism in Humanistic Perspective”: “Sports Inspiration in Cultural Tourism”</i>	195
Information and Instructions for Authors	203

OD REDAKTORA

Szanowni Czytelnicy.

Na niniejszy numer czasopisma składa się siedem artykułów, jedna recenzja książki oraz jedno sprawozdanie z konferencji. Zeszyt ma charakter „varia”, a najliczniej reprezentowane są w nim prace dotyczące aktywności turystycznej. Jest ona analizowana w trzech artykułach, a analizy jej dotyczące mają charakter wielowymiarowy, przy czym jest ona rozpatrywana zarówno przez pryzmat różnych form uczestnictwa, jak i różnych kategorii turystów. Kolejne dwa artykuły dotyczą rynku pracy w turystyce, w tym jeden ma mocny akcent edukacyjny. Natomiast pozostałe dwie prace dotyczą różnych aspektów organizacji i obsługi turystów i w obu przypadkach mają wymiar międzynarodowy. Pierwszy jest mocno osadzony w konkretnej przestrzeni (dotyczy jednego z parków narodowych), a drugi lokuje się w wąsko zakreślonej problematyce produktów ubezpieczeniowych dla turystów sportowych.

Zeszyt otwiera artykuł **Krzysztofa Kołodziejczyka**, który przedstawia wyniki swoich badań przeprowadzonych w Parku Narodowym „Czeska Szwajcaria”. Autor koncentruje uwagę na problematyce organizacji ruchu turystycznego w badanym parku, w tym zwłaszcza w zakresie oferty edukacyjnej. W pracy porównano przebieg i stopień zagospodarowania szlaków turystycznych, dokonano typologizacji miejscowości turystycznych znajdujących się w otoczeniu parku, biorąc pod uwagę ich dostępność komunikacyjną oraz zagospodarowanie turystyczne (z uwzględnieniem potrzeb turystów niepełnosprawnych). W podanym zakresie zagadnień wskazano także pewne mankamenty oraz możliwości ich wyeliminowania. Dużym walorem pracy jest to, że mocno akcentuje ona znaczenie strefowania obszaru chronionego w kontekście rozwoju turystyki aktywnej (w parku jest 166,4 km szlaków pieszych i rowerowych, z tego aż 32,7 km przebiega przez pierwszą, najcenniejszą strefę, stanowiącą mniej niż 25% powierzchni parku).

Turystyka aktywna – a zwłaszcza te formy uczestnictwa, które lokują się blisko takich form, jak turystyka przygodowa i ekstremalna – łączy się ze zwiększonym ryzykiem różnego rodzaju wypadków oraz ich następstw. Dlatego też problematyka ubezpieczeń dostępnych w tym segmencie rynku turystycznego jest szczególnie ważna. Mocno podkreślają to autorzy kolejnego artykułu – **Danuta Żylak, Andrzej Hadzik, Jakub Ryśnik i Rajmund Tomik** – którzy dokonali w nim oceny produktów ubezpieczenio-

wych oferowanych w Polsce i w Chorwacji. W swojej pracy przeprowadzili oni krytyczną analizę literatury przedmiotu oraz przeprowadzili analizy porównawcze oferty ubezpieczeniowej w obu krajach. Uwagę skupiono na wybranych produktach wiodących instytucji ubezpieczeniowych. Na podstawie dokonanego przeglądu produktów przedstawiono pewne wskazania dotyczące ochrony przed ryzykiem dla osób podejmujących inną od codziennej aktywność – zarówno w miejscu zamieszkania, jak również podczas podróży turystycznej.

W kolejnym artykule **Jerzy Rembeza** i **Kamila Radlińska** podejmują stosunkowo rzadko poruszaną na gruncie badawczym problematykę rynku pracy w turystyce, szczegółowym analizom poddając sezonowość bezrobocia w nadmorskich i górskich regionach turystycznych Polski. Do wyodrębnienia składnika sezonowego wykorzystano dane Głównego Urzędu Statystycznego dotyczące liczby zarejestrowanych bezrobotnych w poszczególnych miesiącach za lata 2004-2014 w badanych regionach oraz miejscowościach turystycznych. W pracy dokonano porównania wielkości, rozkładu i tendencji zmian sezonowych wahań bezrobocia. Badania wykazały, że rynki pracy w regionach górskich wykazują się podobnym rozkładem, ale znacznie niższym poziomem sezonowości bezrobocia, niż ma to miejsce w przypadku rynków nadmorskich.

Problematyki rynku pracy dotyczy także kolejny artykuł, w którym **Bożena Alejziak** przedstawia wyniki badań diagnozujących kwalifikacje studentów jednej ze specjalności realizowanych na kierunku „Turystyka i Rekreacja” w Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie. Badania przeprowadzono wśród osób kończących studia magisterskie (ostatni semestr na studiach stacjonarnych i niestacjonarnych). Wykorzystano do tego metodę tzw. wywiadu biograficznego, analizę życiorysów zawodowych studentów oraz autorskie narzędzie w postaci „Kwestionariusza samooceny zawodowej studenta”. Na podstawie przeprowadzonych badań określono potencjał zawodowy studentów, między innymi w zakresie wiedzy branżowej, znajomości języków obcych, programów rezerwacyjnych, ukończonych kursów i szkoleń, stażu pracy, posiadanych umiejętności zawodowych itd. Uzyskane wyniki zostały skonfrontowane z badaniami prowadzonymi wśród pracodawców, co pozwoliło na ustalenie mocnych i słabych stron kształcenia na tym kierunku w badanej uczelni, a także na wskazanie działań, które mogłyby przyczynić się do poprawy jakości kształcenia.

Pierwszym z trzech sygnalizowanych wcześniej artykułów podejmujących problematykę aktywności turystycznej jest praca **Krzysztofa Kaganka**, w której autor analizuje wybrane determinanty uprawiania turystyki aktywnej przez osoby niepełnosprawne oraz postrzegania funkcji, jakie pełni ona w stosunku osób z dysfunkcjami ruchu, wzroku i słuchu. Badania przeprowadzono techniką wywiadu za pomocą kwestionariusza

w latach 2012-2015 wśród 518 osób, którym zadano szereg pytań (otwartych i zamkniętych) dotyczących ich niepełnosprawności oraz uczestnictwa w różnych formach turystyki aktywnej. Do analiz materiału badawczego zastosowano regresję logistyczną, której celem było utworzenie modelu wpływu wybranych cech na uprawianie turystyki aktywnej przez każdą z trzech kategorii osób niepełnosprawnych. Badania wykazały, że najczęściej czynników warunkujących uprawianie turystyki aktywnej występuje w grupie osób z dysfunkcją słuchu, najmniej z dysfunkcją wzroku, a sytuacja materialna odgrywa istotną rolę w uprawianiu turystyki aktywnej we wszystkich rodzajach niepełnosprawności.

Kolejny artykuł napisali **Aneta Omelan, Robert Podstawski i Marek Raczkowski**, a dotyczył on aktywności turystycznej osób starszych, którą rozpatrywano na przykładzie mieszkańców województwa warmińsko-mazurskiego. W badaniach uczestniczyło 380 osób (305 kobiet i 75 mężczyzn) w wieku powyżej 60 lat. Posłużono się metodą sondażu diagnostycznego, wykorzystując autorski kwestionariusz ankiety. W badaniach koncentrowano się na kwestii podobieństw i różnic w zachowaniach podróżniczych osób starszych w zależności od miejsca zamieszkania na wsi lub w mieście. Okazało się, że większość seniorów jest aktywna turystycznie, przy czym podróżują oni zwykle częściej niż wtedy, gdy byli młodzi, a spora grupa dopiero na emeryturze rozpoczęła swoją przygodę z podróżowaniem. Badania wykazały, że miejsce zamieszkania (miasto-wieś) jest czynnikiem, który istotnie wpływa na udział osób starszych w turystyce, motywy podróży, sposoby jej organizacji i realizacji, wybierane środki transportu i bazę noclegową. Seniorzy mieszkający na wsi uprawiają turystykę zdecydowanie rzadziej.

W następnej pracy, której autorką jest **Jolanta Barbara Jabłonkowska**, podjęto rzadko poruszaną problematykę roli, jaką w zachowaniach backpackerów odgrywają alkohol, narkotyki i nadmierna swoboda seksualna. Autorka postawiła tezę, że te groźne w aspekcie zdrowia fizycznego i psychicznego zjawiska, są wynikiem pewnego „rozhamowania” zachowań backpackerów pod wpływem nowej sytuacji społeczno-kulturowej, w której znajdują się oni odbywając swe wyprawy. Celem podjętych badań było określenie, co jest podłożem owego rozhamowania oraz to, jaką funkcję odgrywają używki oraz swoboda seksualna w backpackerskich podróżach. W pracy zaprezentowano wyniki badań terenowych, które zostały przeprowadzone w latach 2014-2016 na grupie 290 backpackerów polskich i zagranicznych, w 5 krajach (Australii, Indonezji, Tajlandii, Zjednoczonych Emiratach Arabskich i Polsce). Według opinii Autorki są to pierwsze polskie badania empiryczne na ten temat i jedna z pierwszych publikacji naukowych, w której opisano niekontrolowaną konsumpcję alkoholu, narkotyków i seksu przez backpackerów. Dlatego też zgodzić się trzeba z Jej postulatem, aby badania na ten temat były kontynuowane, a ich zakres był uzupełniany o inne konteksty zjawiska „rozhamowania” zachowań backpackerów.

Ostatni artykuł naukowy to rozważania nad genezą i zakresem znaczeniowym definicji zjawiska określanego jako „*tourism science*”. Autorzy tej pracy – **Gerard Kosmala** i **Dagmara Chylińska** – dokonali krytycznej analizy tej formy turystyki na podstawie polskiej i zagranicznej literatury przedmiotu oraz zaproponowali własne koncepcje w zakresie definicji zjawiska oraz umiejscowienia go w typologii form turystyki. Artykuł prezentuje interesujące, aczkolwiek w pewnych elementach kontrowersyjne, co dotyczy także niektórych innych zjawisk, analizowanych niejako przy okazji – np. turystyki biznesowej i kongresowej.

Dwie ostatnie publikacje to recenzja jednej z klasycznych pozycji literatury naukowej z dziedziny filozofii gier, jaką jest książka Bernarda Suitsa „*Konik polny. Gry, życie i utopia*” (w tłumaczeniu Filipa Kobieli), która została napisana przez **Marię Zowisło** oraz sprawozdanie z Konferencji Naukowej „*Inspiracje sportem w turystyce kulturowej*”, która odbyła się w dniach 28-29 września 2016 roku w Biskupicach k. Poznania. Autorami tego dosyć szczegółowego i – co warto podkreślić – napisanego w konwencji przyjętej w naszym czasopiśmie sprawozdania są **Katarzyna Płoszaj** i **Wiesław Firek**. Warto dodać, że było to już siódma edycja konferencji z cyklu „Turystyka w humanistycznej perspektywie”, którą tradycyjnie organizuje Akademia Wychowania Fizycznego w Poznaniu.

Życzę Państwu przyjemnej lektury oraz nowych naukowych inspiracji.

Wiesław Alejziak

DOI: 10.5604/01.3001.0010.7810

ORGANIZACJA RUCHU TURYSTYCZNEGO W PARKU NARODOWYM CZESKA SZWAJCARIA

*Krzysztof Kołodziejczyk**

Abstrakt

Cel. Ocena organizacji ruchu turystycznego w Parku Narodowym Czeska Szwajcaria z uwzględnieniem zasięgu stref ochronnych, rozmieszczenia głównych atrakcji turystycznych oraz funkcji okolicznych miejscowości turystycznych.

Metoda. Porównano przebieg i stopień zagospodarowania szlaków turystycznych znajdujących się w Parku Narodowym Czeska Szwajcaria, uwzględniając jego strefowanie. Przeprowadzono typologię miejscowości turystycznych na terenie parku i w jego otoczeniu, biorąc pod uwagę ich dostępność komunikacyjną i bazę turystyczną oraz wpływ na przemieszczenie się turystów po obszarze chronionym. Przeanalizowano ofertę edukacyjną parku, dostępność komunikacyjną punktów wejścia na szlaki turystyczne oraz propozycje dla turystów niepełnosprawnych.

Wyniki. Park Narodowy Czeska Szwajcaria powstał w ukształtowanej już przestrzeni turystycznej, w związku z czym sieć szlaków turystycznych i miejscami intensywne zagospodarowanie nie odpowiada w pełni podziałowi na strefy ochronne. Spośród 166,4 km szlaków pieszych i rowerowych aż 32,7 km przebiega przez pierwszą, najcenniejszą strefę, stanowiącą mniej niż 25% powierzchni parku. Wyróżniono główny oraz drugorzędne punkty rozrządowe ruchu turystycznego, a także dwa rodzaje ośrodków lokalnych. Badany obszar cechuje się dobrą dostępnością komunikacyjną i rozbudowaną ofertą edukacyjną, ale ograniczone są propozycje dla osób niepełnosprawnych.

Ograniczenia badań i wnioski. Badania przeprowadzono na przykładzie jednego parku narodowego, stąd wskazane jest porównanie z sytuacją w innych obszarach chronionych.

Implikacje praktyczne. Wnioski mogą mieć zastosowanie przy projektowaniu zagospodarowania turystycznego w innych obszarach chronionych, zwłaszcza tych nowo tworzonych.

Oryginalność pracy. W pracy uwzględniono relatywnie niedawno powstały (w 2000 r.) park narodowy, nie opisywany dotąd szerzej w polskiej literaturze naukowej z zakresu turystyki, koncentrując uwagę na kwestii strefowania obszaru chronionego.

Rodzaj pracy. Artykuł prezentujący wyniki badań empirycznych.

Słowa kluczowe: szlaki turystyczne, zagospodarowanie turystyczne, Czeska Szwajcaria, Republika Czeska.

* Dr, Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk o Ziemi i Kształtowania Środowiska, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Zakład Geografii Regionalnej i Turystyki; e-mail: krzysztof.kolodziejczyk@uwr.edu.pl

Wprowadzenie

Nadrzędnym celem tworzenia i istnienia parków narodowych jest ochrona przyrody, stąd ich penetracja turystyczna¹ z reguły jest w jakimś stopniu ograniczana [Ptaszycka-Jackowska, Baranowska-Janota 1989, s. 46-50]. W założeniu próbuje się więc minimalizować natężenie ruchu turystycznego na terenie całego obszaru chronionego lub przynajmniej we fragmentach szczególnie cennych, co jednak często jest o tyle trudne, że są to jednocześnie miejsca bardzo atrakcyjne (ze względów krajobrazowych, rzadziej kulturowych), do których turyści najchętniej by się kierowali [Kowalczyk, Derek 2010, s. 184]. Dodatkowo najbardziej wartościowe siedliska są niejednokrotnie położone w rdzeniowej części parku, stąd w celu ich osiągnięcia trzeba przejść lub przejechać przez duży fragment obszaru chronionego. Takie problemy w znacznym natężeniu obserwujemy przykładowo w Karkonoskim Parku Narodowym (zarówno polskim, jak i czeskim), gdzie większość turystów chce zdobyć szczyt Śnieżki (1603 m n.p.m.), najwyższy punkt Sudetów, Republiki Czeskiej i Śląska, a jednocześnie jeden z niewielu obszarów położonych w tych górach powyżej górnej granicy lasu, gdzie wśród rumowiska skalnego występują cenne gatunki roślin alpejskich i arktycznych – głównie mchy i porosty, w tym charakterystyczny wzorec alpejski [Czerwiński 2009, s. 300-303; Knapik, Raj, red. 2013]. Na Śnieżkę najchętniej wjeżdża się kolejami linowymi (polską – krzeselkową na Kopę lub czeską – gondolową na sam szczyt) lub wędruje się przez polodowcowe kotły: Małego Stawu lub Łomniczki (od strony polskiej) bądź przez Úpską jámę (od strony czeskiej), czyli kolejne miejsca cechujące się szczególnym bogactwem flory. Podobna sytuacja ma miejsce w Parku Narodowym Czeska Szwajcaria, położonym w północno-zachodniej części Republiki Czeskiej, przy czym charakter tego obszaru jest diametralnie odmienny od Karkonoszy – głównym przedmiotem ochrony są tu formy skalne wytworzone w piaskowcach wraz z porastającą je roślinnością, uzupełnione relikdami trzeciorzędowego wulkanizmu, typowymi dla leżących bardziej na wschodzie Gór Łużyckich.

Celem niniejszej pracy jest ocena organizacji ruchu turystycznego w tym jednym z nielicznych czeskich parków narodowych. Jako cele cząstkowe przyjęto: 1) analizę przebiegu i zagospodarowania szlaków turystycznych, uwzględniając zasięg poszczególnych stref ochronnych parku narodowego i rozmieszczenie głównych atrakcji turystycznych, 2) typologię miejscowości turystycznych znajdujących się na terenie parku narodowego i w jego otoczeniu, biorąc pod uwagę ich dostępność komunikacyjną i bazę turystyczną oraz wpływ na przemieszczenie się turystów po obszarze chronionym,

¹ Poza wymienionymi tu funkcjami ochronną i turystyczną, parki narodowe spełniają też zadania edukacyjne i naukowe.

3) analizę oferty edukacyjnej parku, 4) ocenę dostępności komunikacyjnej punktów wejścia na szlaki turystyczne, 5) prześledzenie możliwości korzystania z walorów parku przez osoby niepełnosprawne.

Kierowanie ruchem turystycznym w parkach narodowych jest realizowane głównie za pomocą sieci szlaków turystycznych, gdyż z reguły stanowią one jedyną możliwość poruszania się po tych obszarach przez turystów (przykładowo w Polsce konieczność poruszania się po szlakach dotyczy całej powierzchni parków narodowych, zaś w Republice Czeskiej, na Słowacji czy w Wielkiej Brytanii wyłącznie ich najcenniejszych fragmentów²). Jest to tzw. funkcja ekologiczna (lub ochronna) szlaków turystycznych, jedna z dwóch zasadniczych ich funkcji obok turystycznej, która z kolei polega na udostępnianiu walorów turystycznych obszaru, umożliwieniu penetrowania środowiska w celach turystycznych [Bajda-Gołębiewska 2011, s. 63; Stasiak 2006, s. 14-15; Stasiak 2007, s. 47; Styperek 2002, s. 29]. Funkcja ekologiczna sprowadza się do skanalizowania ruchu turystycznego wzdłuż określonych ciągów pieszych (a czasem też rowerowych, narciarskich lub przeznaczonych dla kilku grup użytkowników), w założeniu ograniczając lub nawet uniemożliwiając penetrację na terenach szczególnie cennych lub o małej odporności na antropopresję. Z drugiej jednak strony szlaki mogą też prowadzić do rozproszenia ruchu turystycznego – poprzez wyznaczenie nowych tras na terenach dotychczas słabo penetrowanych (a odznaczających się wysoką odpornością) i rozszerzanie aktywności turystycznej poza znane destynacje. Znakowane trasy turystyczne wpisują się więc w ten sposób w koncepcję udostępniania obszarów chronionych na zasadzie przeciwieństwa koncentracji i rozproszenia [Kowalczyk 2009, s. 26-30; Kowalczyk, Derek 2010, s. 189]. Rozumiejąc rolę ekologiczną szlaków nieco szerzej, można w jej ramach wyróżnić trzy grupy funkcji [Styperek 2002, s. 29]:

- typowo ochronną (zapobieganie procesom degradacji, wyłączenie obszarów objętych ochroną z ruchu turystycznego, badanie zmian w środowisku),
- sterującą (stymulowanie kierunków rozpraszania się turystów, sterowanie natężeniem ruchu turystycznego),
- edukacyjną (kształcenie typów zachowań turystyczno-rekreacyjnych, wzbogacanie wiedzy, poznawanie środowiska przez bezpośredni kontakt z przyrodą).

Powyższe założenia są łatwe do realizacji na tych obszarach chronio-

² Wszystkie parki narodowe w Republice Czeskiej są formalnie dzielone na strefy (zony), z których pierwsza poddana jest najbardziej ściśle ochronie, zaś ostatnia w przybliżeniu odpowiada rygiem polskiemu parkowi krajobrazowemu (możliwość prowadzenia nieszkodliwej dla środowiska działalności gospodarczej, w tej strefie często znajdują się miejscowości, nawet miasta). Rzadko stosuje się za to otulinę, znaną z polskich parków narodowych.

nych, które nie są jeszcze popularne wśród turystów i nie mają wcześniej ukształtowanej sieci szlaków, na terenach, gdzie funkcja turystyczna dopiero zaczyna się rozwijać. Taka sytuacja miała miejsce przykładowo w Parku Narodowym Podyjí, położonym na południowych Morawach, wzdłuż granicy państwowej z Austrią [Kołodziejczyk 2015a, s. 265-289; Kołodziejczyk 2015b, s. 99-100]. W okresie komunistycznym z racji przygranicznego położenia obszar ten w większości nie był dostępny dla osób postronnych. Jego otwarcie dla turystów nastąpiło dopiero wraz z transformacją i zbiegło się w czasie z ustanowieniem w 1991 roku parku narodowego. Dzięki temu sieć szlaków kształtowała się, gdy teren ten nie był jeszcze często odwiedzany, a w świadomości turystów nie utrwaliły się ważniejsze miejsca zainteresowania. Gęstość znakowanych tras nie jest więc zbyt duża i jednoznacznie odpowiada wysokiemu stopniowi ochrony tego obszaru. Szlaki turystyczne – tak piesze, jak i rowerowe – w ograniczonym stopniu udostępniają pierwszą, najbardziej cenną pod względem przyrodniczym strefę parku. Wiele odcinków wyznaczono za to wzdłuż jego granic, wyróżniających się zwykle dosyć krętym przebiegiem, stąd mamy do czynienia z naprzemiennymi, bardzo krótkimi segmentami tras prowadzącymi w obrębie obszaru chronionego i poza nim (w paśmie ochronnym). Od tych przygranicznych tras do wnętrza parku, tylko czasami do pierwszej strefy, prowadzą zwykle szlaki o charakterze sięgaczy (w kształcie litery U) lub bocznic (powrót tą samą trasą) [Podyjí a Vranovská přehrada... 2007].

Zupełnie inaczej wygląda sytuacja w obszarach chronionych, które utworzono na terenach z wcześniej ukształtowaną siecią popularnych destinacji i tras turystycznych. Tu wszelkie próby ograniczenia dostępności wybranych miejsc mogą spotkać się ze sprzeciwem turystów, a nawet wywołać efekt odwrotny, gdyż część z osób będzie próbowała się tam dostać bezprawnie, poza znakowanymi szlakami. Z taką sytuacją mamy do czynienia przykładowo w rezerwacie „Wąwóz Myśluborski” w Parku Krajobrazowym „Chełmy” na Pogórzu Kaczawskim. Ze względu na ochronę jedyne go na Dolnym Śląsku stanowiska paproci jęczycznika zwyczajnego [Czerwiński 2009, s. 367], które było zagrożone przez intensywny weekendowy ruch turystyczny, zamknięto odcinek szlaku pieszego i ścieżki dydaktycznej w dnie doliny, przenosząc je na zbocze. Wejście do najcenniejszego fragmentu rezerwatu zamknięto barierkami i wyposażono w stosowne tablice wyjaśniające przyczyny tej decyzji. Nie zniechęca to jednak zwiedzających do wkroczenia na obszar chroniony, a zdarza się nawet, że wchodzą oni na zbocza jaru, niszcząc cenną roślinność.

Problem ustanowienia obszaru chronionego w ukształtowanej już przestrzeni penetracji turystycznej dotyczy także prezentowanego w niniejszym artykule Parku Narodowego Czeska Szwajcaria. Ma to swoje silne odzwierciedlenie w analizowanej tu organizacji ruchu turystycznego, a zwłaszcza w przebiegu szlaków na tle stref ochronnych.

Obszar badań

Park Narodowy Czeska Szwajcaria (czes. *Narodní Park České Švýcarsko*), o powierzchni 79 km², położony jest w północno-zachodnich Czechach, na wschód od miejsca, gdzie Łaba opuszcza terytorium Republiki Czeskiej, wpływając na obszar Niemiec. Choć dolina Łaby w tej okolicy (a dokładniej w pobliżu miejscowości Hřensko) jest najniższym punktem w całej Republice Czeskiej (115 m n.p.m.), park narodowy cechuje się ciekawą rzeźbą uformowaną w piaskowcach. Stanowi on najważniejszą atrakcję regionu turystycznego Czeska Szwajcaria, którego rozwój oparty jest głównie na turystyce aktywnej i przyrodniczej. Obszar ten został spopularyzowany przez dwóch szwajcarskich malarzy, Adriana Zingga i Antona Graffa, którzy pracowali w Dreźnie pod koniec XVIII wieku [Černohous 2012, s. 5]. Ponieważ krajobraz przypominał im ziemie ojczyste, uwiecznili go na wielu obrazach, popularyzując też nazwę Saksońska Szwajcaria, znacznie później (po zmianach mapy politycznej) rozwiniętą w Czesko-Saksońską Szwajcarię. Dziś teren ten wymieniany jest przez J. Vystoupila i M. Šauera [2012, s. 106 oraz 110] oraz R. Faracika [2008, s. 100] wśród najbardziej atrakcyjnych przyrodniczo obszarów Republiki Czeskiej. Głównym tego powodem jest największa naturalna skalna brama Europy – Pravčická brána³, ale warto dodać, że na terenie parku znajdują się też różnej wielkości skalne miasta (m.in. Jetřichovické stěny czy okolice schroniska „Na Tokání” i Kyjovskiego údolí), pozostałości zamków wykutych w skałach (m.in. Šaunštejn, Vysoká Lípa, Falkenštejn, Chřibský hrádek, Kyjovský hrádek, Brtnický hrádek), wiele punktów widokowych oraz malownicze, głębokie doliny rzek, określane jako *soutěsky*⁴ (najsłynniejsze to Edmundova soutěska i Divoká soutěska, gdzie skalne ściany osiągają wysokość 50-150 m). Występuje tu kilka cennych lub zagrożonych wyginięciem gatunków roślin⁵ i zwierząt⁶ [Juda i in. 2012, s. 5].

Park narodowy został ustanowiony dopiero 1 lutego 2000 roku w wyniku wydzielenia najcenniejszej części parku krajobrazowego (czes. *chráněná krajinná oblast*, CHKO) Labské pískovce. W efekcie teren dość łatwo dostępny i nastawiony na rozwój turystyki stał się miejscem (przynajmniej

³ Prześwit piaskowcowej bramy ma 26,5 m szerokości i 16 m wysokości. Górna część łuku znajduje się 21 m nad podstawą. Łuk ma 7–8 m szerokości i minimalną grubość 3 m [Juda i in. 2012, s. 16; *Region bez hranic* b.r.w., s. 9].

⁴ Czeskie słowo *soutěska* oznacza jar, parów, wązóz lub kanion. Często jest wykorzystywane w kontekście turystycznym dla odcinków dolin szczególnie atrakcyjnych i przystosowanych do ruchu turystycznego.

⁵ Zestaw gatunkowy roślin Parku Narodowego Czeska Szwajcaria, ze względu na kwaśność piaskowcowych skał, jest niewielki – można tam zaobserwować np. wrzosa, borówkę, sosny, lilię złotogłów, sasanke.

⁶ Spośród zwierząt w parku występują m.in.: sokół, bocian czarny, puszczyk, dzięcioł czarny, łosoś, jeleń, sarna.

w założeniu), gdzie na turystów nałożone są liczne ograniczenia. Jednocześnie jednak nie wprowadzono opłat za zwiedzanie parku. Biletowane jest tylko wejście na teren otaczający Pravčicką bránę oraz spływy zalanymi odcinkami dwóch najsłynniejszych *soutěsek* – w tym względzie utrzymano więc dotychczasową praktykę. Obecnie na obszarze parku znajduje się łącznie 166,4 km szlaków turystycznych, z czego szlaki piesze liczą 101,5 km, a rowerowe⁷ – 64,9 km. Ponieważ podobnym piaskowcowym krajobrazem cechuje się także teren po niemieckiej stronie granicy, również tam ustanowiono park narodowy (niem. *Nationalpark Sächsische Schweiz*), który składa się z dwóch oddzielnych części (jedna przylega do granicy, druga, znajdująca się nieco dalej na zachodzie, obejmuje m.in. słynną skalną bramę Bastei), połączonych obszarem chronionego krajobrazu (niem. *Landschaftschutzgebiet Sächsische Schweiz*). Do głównych zadań zarządów obu parków należy obecnie przebudowa drzewostanu, w którym dominują nienaturalne monokultury świerkowe ze znaczącym dodatkiem sosny, modrzewia i wejmutki, ale bardzo niewielkim udziałem, właściwych dla tego środowiska: buka, jodły czy dębu [Juda i in. 2012, s. 4].

Park Narodowy Czeska Szwajcaria podzielny jest – podobnie jak inne parki narodowe w Republice Czeskiej – na trzy strefy ochronne⁸. Najlepiej zachowane fragmenty parku zawarte są w pierwszej strefie, gdzie obecność człowieka poddana jest – przynajmniej w założeniu – największym restrykcjom (m.in. można poruszać się wyłącznie po znakowanych szlakach turystycznych). Zasięg pierwszej strefy wyznaczony jest w terenie dwoma czerwonymi prążkami na drzewach, a przy drogach i ścieżkach – zielonymi tabliczkami z odpowiednim napisem. Najcenniejsza część parku obejmuje niecałe 25% jego powierzchni i tworzy ją sześć typowych obszarów tzw. pierwszej strefy, a dodatkowo po jednym rezerwacie i pomniku przyrody (ryc. 1):

- 1) duży teren wzdłuż granicy państwowej, od okolic doliny Łaby i Hřenska na zachodzie po wyludnioną po II wojnie światowej, nadgraniczną osadę Zadní Jetřichovice (na tym terenie znajduje się Pravčická brána i Jaskinia Braci Czeskich – element dziedzictwa kulturowego; także po niemieckiej stronie znajduje się pierwsza strefa parku, większa

⁷ Jazda na rowerze w parkach narodowych w Republice Czeskiej jest zasadniczo zakazana przez prawo (ze względu na erozję i niebezpieczeństwo dla turystów pieszych), ale władze poszczególnych parków mogą ją dopuścić na wybranych trasach. Poza wymienionymi szlakami w prezentowanym parku znajduje się jeszcze około 37 km tras dla turystyki konnej. Nie są one jednak analizowane w niniejszej pracy, gdyż nie zostały wyznaczone w terenie, a stanowią jedynie dopuszczone dla takiego użytkowania fragmenty innych szlaków i dróg leśnych. Podane długości szlaków różnych rodzajów uwzględniają też odcinki poprowadzone wzdłuż granic parku.

⁸ O zasadach strefowania obszarów chronionych – odwołując się do różnych przykładów – piszą m.in. A. Kowalczyk [2009, s. 21-26], A. Kowalczyk i M. Derek [2010, s. 183-189], W. Kurek [2007, s. 41-42] oraz S. Szymański [2000].

powierzchniowo, choć ciągnąca się wzdłuż krótszego odcinka granicy),

- 2) dolina rzeki Kamenice, od okolic Vysokiej Lípy na wschodzie po pierwsze zabudowania Hřenska na zachodzie, wraz z wymienionymi wyżej dwiema znanymi *soutěskami*,
- 3) obszar na północ od Vysokiej Lípy z Malą Pravčicką bráną,
- 4) dolina granicznej rzeki Křinice (Kirnitzsch) na odcinku od dawnej, nadgranicznej osady Zadní Doubice na północnym wschodzie do Zadní Jetřichovic na zachodzie, wraz z lewymi (czeskimi) zboczami i dolinami części dopływów (po niemieckiej stronie – choć na krótszym odcinku – także znajduje się pierwsza strefa parku),
- 5) niewielki teren na północ od Jetřichovic (wokół szczytu Kolístě), ale poza popularnym wśród turystów skalnym miastem Jetřichovické stěny,
- 6) czeskie zbocza doliny Bílego potoku (prawego, granicznego dopływu Křinicy), wraz z terenami ciągnącymi się na zachód,
- 7) rezerwat „Růžák” w południowej części parku, obejmujący powulkaniczny Růžovský vrch (619 m n.p.m.), który jest najwyższym szczytem parku narodowego,
- 8) niewielki pomnik przyrody „Nad Dolským mlýnem” w pobliżu Vysokiej Lípy, na lewym zboczu doliny Kamenicy, przylegający do pierwszej strefy ochronnej obejmującej dolną część biegu rzeki (wyszczególnioną jako druga powyżej).

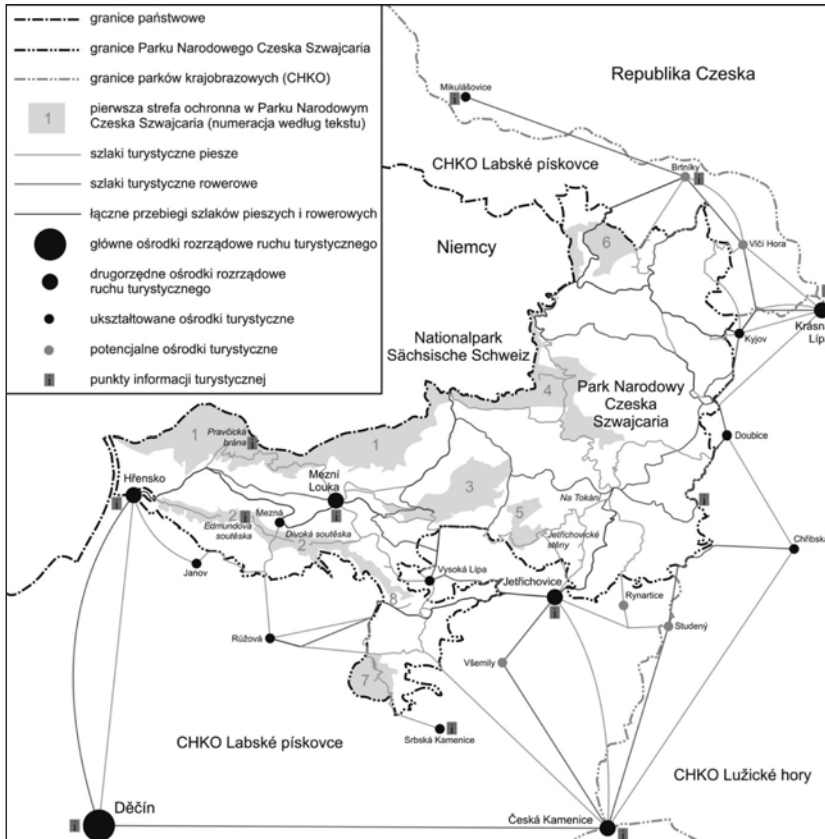
Poza ostatnim z wymienionych (o bardzo małej powierzchni) przez każdy obszar pierwszej strefy przebiega przynajmniej jeden pieszy szlak turystyczny, a czasem także rowerowy. Chociaż głównym powodem utworzenia Parku Narodowego Czeska Szwajcaria była budowa geologiczna regionu i występowanie interesujących form skalnych, rozmieszczenie przynajmniej części z wyżej wymienionych obszarów wskazuje, że dość duże znaczenie miały też inne przesłanki, związane z florą, fauną czy hydrografią (w obrębie niektórych z obszarów pierwszej strefy nie występują żadne spektakularne skałki czy odsłonięcia). Ruch turystyczny może więc wywołać tu istotne szkody. Trzeba też pamiętać, że prowadzi on do degradacji nie tylko przyrody żywej, ale także powierzchni skały (bezpośrednio przez ścieranie, pośrednio przez przyspieszenie procesów w następstwie niszczenia okrywy roślinnej i glebowej). Ponad 70% powierzchni parku obejmuje druga strefa, która odpowiada rejonom porośniętym przez nienaturalne monokultury drzew iglastych. Trzecia z kolei obejmuje najsłabiej zachowane fragmenty, znacznie przekształcone przez człowieka – w praktyce są to miejscowości wraz z ich otoczeniem i inne tereny zabudowane.

Park nie ma otuliny, ale jej funkcję mają spełniać otaczające go dwa parki krajobrazowe (ryc. 1):

- na zachodzie, południowym zachodzie, południu oraz na północy i północnym wschodzie CHKO Labské pískovce (dwie niezależne części,

wynik wydzielenia w środkowej jego części parku narodowego; na terenie parku krajobrazowego, w bezpośredniej bliskości parku narodowego, znajduje się rezerwat przyrody „Pavlnino údolí” i kilka pomników przyrody, m.in. „Meandry Chřibské Kamenice”),

- na wschodzie CHKO Lužické hory,
- zaś od północnego zachodu sąsiaduje ze wspomnianym niemieckim parkiem narodowym.

Uwagi: Na terenie parku narodowego przebieg szlaków został zaznaczony dokładnie, poza jego granicami – tylko schematycznie.

Notes: Within the national park borders, all tourist trails were presented accurately, while outside the borders – only schematically.

Ryc. 1. Sieć szlaków turystycznych i hierarchia miejscowości turystycznych w Parku Narodowym Czeska Szwajcaria

Fig. 1. Network of tourist trails and hierarchy of tourist settlements in the Czech Switzerland National Park

Źródło: Opracowanie własne z wykorzystaniem [Českosaské Švýcarsko... 2015].

Source: Own elaboration using [Českosaské Švýcarsko... 2015].

Metody badań

Zaprezentowane w niniejszym artykule wyniki są efektem badań terenowych przeprowadzonych w Parku Narodowym Czeska Szwajcaria w okresie letnim 2015 roku, ale autor wykorzystał też swoje wcześniejsze doświadczenia z wizyty na tym terenie w 2000 roku. Prace polegały na inwentaryzacji przebiegu i zagospodarowania wybranych szlaków turystycznych pieszych i rowerowych (objęła ona większość tras na terenie parku narodowego). Dokonano analizy rozkładu sieci szlaków w przestrzeni oraz natężenia i charakteru ich zagospodarowania w stosunku do strefowania obszaru chronionego, wykorzystując mapy turystyczne, obserwacje terenowe i metody prezentacji kartograficznej. Uwzględniono nie tylko długość szlaków w różnych strefach oraz wzdłuż ich granic, ale także odcinków wspólnego przebiegu szlaków pieszych i rowerowych, choć jest to już związane z innym zagadnieniem – potencjalnym konfliktem między tymi dwoma formami turystyki aktywnej. W oparciu o natężenie infrastruktury turystycznej, dostępność komunikacyjną i szacunki ruchu turystycznego dokonano typologii ośrodków turystycznych parku narodowego i jego otoczenia (wybrano te, które mają wpływ na rozkład ruchu turystycznego w parku). Z kolei bazując na obserwacjach terenowych oraz przeglądzie literatury i źródeł internetowych, przeanalizowano ofertę szlaków dla osób niepełnosprawnych i funkcjonowanie komunikacji zbiorowej na analizowanym obszarze chronionym.

Sieć szlaków turystycznych i ich zagospodarowanie na tle stref ochronnych parku

Pierwsza strefa parku narodowego obejmuje obszary najcenniejsze, które ze względu na swoją wartość powinny być najtrudniej dostępne dla osób postronnych [Kowalczyk, Derek 2010, s. 185]. W przypadku Parku Narodowego Czeska Szwajcaria takie założenie niestety nie zawsze było możliwe do realizacji, gdyż na terenach szczególnie wartościowych ze względu na rzeźbę terenu, faunę lub florę rozlokowane są też najważniejsze atrakcje turystyczne, z których część była licznie odwiedzana przynajmniej od XVIII wieku. Ponadto, prawie wszystkie miejsca zainteresowania zostały dość znacznie przekształcone, co miało na celu ich dostosowanie do zainteresowań dawnych turystów i dodatkowe zwiększenie frekwencji. Działania tego typu były charakterystyczne dla tzw. niemieckiego modelu turystyki [Potocki 2004, s. 76 oraz 100], w którym turyści pragnęli niekoniecznie doświadczenia dzikiej, pierwotnej natury, ale podziwiania atrakcyjnych krajobrazów i zadziwiających miejsc, a to prowadziło czasem nawet do poprawiania przyrody (np. budowanie sztucznych wodospadów lub grot, przekuwanie tuneli).

Na pierwszy plan wysuwa się Pravčická brána (ryc. 2), symbol tego parku narodowego, który nie może być pominięty przez żadnego turystę. W jej otoczeniu powstał szereg tarasów widokowych, służących podziwianiu zarówno samej bramy, jak i widoków okolicy. Prowadzą do nich wykute w skałach schody, przejścia, a nawet tunele i stalowe kładki. Rozbudowaną sieć takich tras turystycznych i punktów widokowych, zabezpieczonych barierkami, przygotowano także na sąsiadującym z Pravčickou bráną masywie skalnym. Stał się on szczególnie popularny po tym, jak w 1982 roku zamknięto wejście na szczyt bramy, co uczyniono nie tylko ze względu na ochronę przyrody (ograniczenie mechanicznego ścierania piaskowca przez bardzo licznych turystów⁹), ale też ze względów bezpieczeństwa. U podnóża bramy na przestrzeni lat powstało kilka budynków. Najstarsze jest Sokolí hnízdo (ryc. 2A), wytworna restauracja z 1881 roku, wybudowana przez Edmunda Clary-Aldringena na miejscu starszych obiektów, pełniących zapewne rolę gospody [Juda i in. 2012, s. 15]. Na piętrze znajdowały się pokoje, w których właściciele okolicy gościli innych przedstawicieli arystokracji. Po II wojnie światowej całość przekształcono w obiekt o charakterze schroniska górskiego, zaś obecnie jest restauracją z dość wąskim zestawem dań (z racji problemów transportowych – dostawy towaru odbywają się gospodarczą kolejką linową). W przyziemiu budynku znajduje się zaplecze techniczne wraz z płatnymi toaletami. W otoczeniu Sokolego Gniazda znajduje się kilka mniejszych budynków, mieszczących dziś m.in. kuchnię, sklep z pamiątkami, mały punkt informacyjny oraz bufet z napojami i przekąskami. Na tarasach wokół rozstawiono stoły (ryc. 2B). Całość nie sprawia więc wrażenia „świątyni przyrody” (jak przystało na centralną część pierwszej strefy ochronnej parku narodowego¹⁰), ale raczej „świątyni konsumpcji”, co potęguje jeszcze znaczny ruch turystyczny (ponad 100 000 turystów rocznie [Juda i in. 2012, s. 16]). Jako jedyną chyba zaletę tego intensywnego zagospodarowania można wskazać dość jednolity styl architektoniczny wszystkich obiektów kubaturowych (tzw. styl szwajcarski) i zapewnienie dostępu do toalet (choć w szczycie sezonu ich liczba jest niewystarczająca). Wejście na teren wokół bramy jest płatne.

Dojście do Pravčickéj brány zapewnia główny na terenie parku narodowego czerwony szlak pieszy (ryc. 1), który na tym odcinku wykorzystano dodatkowo do poprowadzenia międzynarodowej trasy E3: Morze Czarne – Santiago de Compostela. Większość turystów dociera do bramy od strony wschodniej, z dużego parkingu zlokalizowanego w śródleśnej osadzie

⁹ Ocenia się, że przez ponad 250 lat, kiedy szczyt Pravčickéj brány był dostępny (wybudowano schodki i mostek), turyści starli około 60-centymetrową warstwę piaskowca [Juda i in. 2012, s. 17].

¹⁰ W okolicy – poza walorami przyrody nieożywionej – występuje wiele cennych gatunków roślin i zwierząt [Juda i in. 2012, s. 3].

Ryc. 2. Intensywne zagospodarowanie otoczenia Pravčickéj brány: **A.** restauracja Sokolí hnízd wraz fragmentem betonowej ścieżki dojściowej; **B.** taras bezpośrednio pod skalną bramą z bufetem i stołami; **C.** sieć ścieżek i mostów w otoczeniu bramy; **D.** wykute w skale przejście do części z tarasów widokowych; **E.** schody prowadzące na szczyt sąsiedniego względem Pravčickéj brány masywu skalnego (fot. autor, 2015)

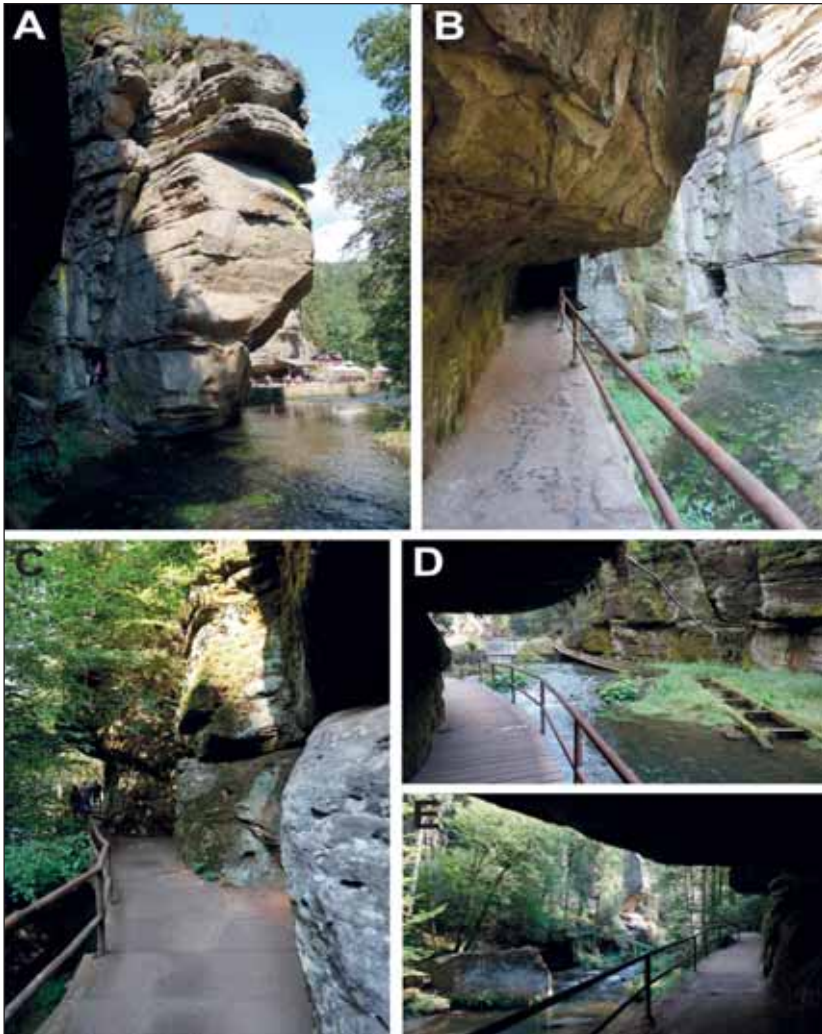
Fig. 2. Intensive infrastructure in the vicinity of Pravčická gate: **A.** restaurant Sokolí hnízd with a part of the concrete access path; **B.** platform right under the rock gate with a snack-bar and tables; **C.** network of paths and bridges near the gate; **D.** passage to some of the viewing platforms hewn in stone; **E.** stairs leading to the top of a stone massif neighbouring Pravčická gate (photo author, 2015)

Mezní Louka. Trasa liczy 5 km, z czego prawie 4 km przebiegają przez pierwszą strefę parku narodowego. Dojście od zachodu jest mniej popularne, choć jest znacznie krótsze – 3,3 km od Hřenska i 1,6 km od najbliższego Pravčickiej brany przystanku autobusowego przy węźle szlaków „Tři Prameny” (w tym około 1,2 km w obrębie pierwszej strefy ochronnej; początkowe 1,7 km od Hřenska prowadzi szosą). Pokonuje się tu jednak znacznie większe przewyższenie, a kluczowe znaczenie ma niedobór miejsc parkingowych w Hřensku oraz całkowity zakaz parkowania przy drodze między tą miejscowością a Mezní Louką (jest to obszar parku narodowego, a dodatkowo teren wodonośny¹¹). Trasa od wschodu jest jednak nie tylko mniej męcząca i łatwiej dostępna komunikacyjnie, ale także bardziej atrakcyjna krajobrazowo. Wiedzie powstała już w 1892 roku Gabrieliną stezką¹², która trawersuje stoki Homola (456 m n.p.m.), granicznego szczytu Patschenhörner (481 m n.p.m.) i masywu Pravčickiej brány, prowadząc z reguły u podnóża wysokich ścian skalnych, z kilkunastoma miejscami widokowymi. Wędruje się w większości gruntową ścieżką, choć są odcinki kamiennych schodów, a na długich odcinkach – zwłaszcza bliżej celu – ciągną się drewniane barierki. Ze względu na swoje walory szlak ten bardzo szybko zyskał na popularności (trzeba pamiętać, że w XIX wieku obszar ten był w większości wylesiony, co zwiększało jego widokowość) i także dziś – pomimo powstania parku narodowego i położenia w jego pierwszej strefie – należy do najliczniej frekwentowanych tras pieszych Czeskiej Szwajcarii. Czerwony szlak pieszy przebiega u podnóża masywu skalnego Pravčickiej brány, zaś bezpośrednio do tej atrakcji prowadzi nieznakowana, betonowa ścieżka biegnąca serpentynami (ryc. 2C). Przy szlaku czerwonym umieszczono kilka ławek, miejsce odpoczynkowe przy węźle „Tři Prameny”¹³ i tablice ścieżki dydaktycznej „Okolím Pravčické brány”, ale jego zagospodarowanie jest znacznie mniej intensywne niż w bezpośrednim otoczeniu słynnej skalnej bramy.

¹¹ Zakaz ten jest bardzo efektywnie egzekwowany przez lokalne służby porządkowe Hřenska.

¹² Nazwa nawiązuje do siostry księcia Edmunda Clary-Aldringena, jednego z właścicieli tutejszego państwa i popularyzatora turystyki w regionie. Różni przedstawiciele rodu Clary-Aldringenów przyczynili się do wybudowania w Czeskiej Szwajcarii szeregu tras turystycznych i punktów widokowych, postawili wiele ławek, udostępnili Pravčicką bránę i *soutesky*, a także wzniesli wieżę widokową ze schroniskiem na Růžovskim vrchu (619 m n.p.m.) [Juda i in. 2012, s. 9 oraz 15].

¹³ Zgodnie z założeniem władz parku narodowego jest to miejsce oczekiwania przez grupy zorganizowane na odbiór przez autokar zjeżdżający z Mezní Louky lub miejsce oczekiwania na autobus liniowy przez turystów indywidualnych. Wskazuje się też, że tylko jedna osoba może pojechać autobusem lub nawet pójść (3,5 km) po auto na parking w Mezní Louce, podczas gdy jej towarzysze mogą poczekać przy węźle „Tři Prameny”. Zgodnie z obserwacjami autora większość turystów zmotoryzowanych, którzy zaparkowali na Mezní Louce, wraca tam tą samą drogą (szlakiem czerwonym) od Pravčickiej brány, nie schodząc do węzła „Tři Prameny”.

Ryc. 3. Przekształcenia środowiska w dolinie rzeki Kamenice: **A.** górna część Edmundovej soutěški z tunelem (po lewej) i infrastrukturą turystyczną powyżej odcinka spławnego (po prawej); **B.** odcinek szlaku turystycznego w Edmundovej soutěšce poprowadzony tunelem; **C.** odcinek szlaku wiodący po stalowych platformach w górnej części Divokiej soutěšky; **D.** szlak wykuty w skale poniżej odcinka spławnego w Edmundovej soutěšce (w głębi widoczna zapora na rzece); **E.** fragment szlaku wykuty w skale w dolnej części Divokiej soutěšky (fot. autor, 2015)

Fig. 3. Transformation of the environment in the valley of Kamenice river: **A.** the upper part of Edmundova soutěška with a tunnel (to the left) and tourist infrastructure above the floating section (to the right); **B.** section of the tourist trail in Edmundova soutěška leading through a tunnels; **C.** section of the trail on steel platforms in the upper part of Divoká soutěška; **D.** trail hewn in stone below the floating section of Edmundova soutěška (in the foreground a dam can be seen); **E.** part of the trail hewn in stone in the lower part of Divoká soutěška (photo author, 2015)

Bardzo intensywne przekształcenia związane są również ze szlakiem prowadzącym wzdłuż doliny Kamenice, gdzie znajdują się dwie *soutěsky*: Edmundova i Divoká (ryc. 3). Żółto znakowana trasa między węzłami „Hřensko, hotel” na zachodzie a „Ke Strží” na wschodzie ma 6 km długości, ale właściwa ścieżka ma tylko 4,5 km, resztę odległości pokonuje się płaskodennymi łodziami (odcinek wodny w Edmundowej soutěsce to 960 m, zaś w Divokiej soutěsce – 450 m; czas płynięcia to odpowiednio 20-25 i 15 minut), co jest oczywiście płatne¹⁴. W materiałach promocyjnych podkreśla się, że podróż odbywa się dokładnie tak samo, jak to miało miejsce w XIX wieku – flisak odpycha łódź długim kijem, opowiadając przy tym barwnym językiem o charakterze i historii doliny oraz mijanych formacjach skalnych. Prawie cały szlak żółty (z wyjątkiem 100-metrowego fragmentu na wschodnim krańcu i zespołu obiektów turystycznych we wschodniej części Edmundowej soutěsky) objęty jest pierwszą strefą ochronną (do tego wiedzie wzdłuż jej osi; ryc. 1). Mimo to przekształcenia środowiska są znaczne, choć trzeba podkreślić, że jest to skutek działań (zmiany lokalnej hydrografii, kucie skał) z końca XIX wieku, utrzymanych jednak do dziś. Na obu odcinkach, gdzie kursują łodzie, rzeka została sztucznie spiętrzona zastawkami (ryc. 3D), przygotowano przystanie i budynki obsługi. W Edmundowej soutěsce, która jest bardziej popularna wśród turystów¹⁵, szlak poprowadzony jest wykutą w zboczu doliny ścieżką i trzema tunelami o długości od kilkunastu do prawie 100 m (ryc. 3A, B). Liczne są ławki, a powyżej odcinka spławnego znajduje się bufet z miejscami konsumpcyjnymi na dworze (bezpośrednio przy rzece), bezpłatne toalety oraz niewielka ekspozycja dotycząca geologii, geomorfologii, hydrografii i przekształceń dokonanych przez człowieka w regionie (ryc. 3A). Około 100-metrowy odcinek lewego zbocza doliny, gdzie wymienione obiekty są położone, wyjęto z pierwszej strefy ochronnej, ale na pewno silnie oddziałują na otoczenie. Druga toaleta publiczna (ale płatna) znajduje się przy dolnym krańcu Edmundowej soutěsky, na skraju Hřenska. Część turystów po przebyciu tylko tego dolnego odcinka opuszcza dolinę poprzecznym szlakiem zielonym do Meznej, by stamtąd wrócić do Hřenska lub przez Mezní Loukę udać się ku Pravčickéj bránie.

Zagospodarowanie Divokiej (czyli Dzikiej) soutěsky jest – zgodnie z nazwą – nieco mniej intensywne. Nie ma tu żadnej infrastruktury gastronomicznej i sanitarnej (co w drugim przypadku należy chyba uznać za wadę), zabudowania przy przystaniach są mniejsze, ale szlak nadal poprowadzony jest ścieżką wykutą w skale (ryc. 3E), a w górnej części – stalowymi pomosta-

¹⁴ Łodzie płyną po obu *soutěskach* od Wielkanocy do początku listopada – poza tym okresem szlaku żółtego nie można przebyć w całości.

¹⁵ W Edmundowej soutěsce znajduje się nawet sztuczny wodospad, uruchamiany przez flisaków (pociągnięcie za linę odblokowuje zastawkę i powoduje spływ wody).

mi przymocowanymi do pionowych ścian wąwozu (ryc. 3C). Dopiero odcinek doliny Kamenicy powyżej Divokiej soutěsky (określany jako Ve Strži) – nadal objęty pierwszą strefą parku – nie jest dostępny dla turystów. Zamknięta dla ruchu turystycznego jest też leżąca jeszcze dalej w górę rzeki Ferdinandova soutěska¹⁶ (inaczej Srbskokamenická soutěska), choć akurat w jej przypadku reżim ochronny nie jest najwyższy, a dawniej także tam (na jej górnym odcinku) urządzano spływy. Trzeba dodać, że podobnie intensywne zagospodarowanie występuje również po niemieckiej stronie granicy, a dokładniej we fragmencie doliny granicznej rzeki Křinice (Kirnitzsch), gdzie już od 1879 roku łodzie pływają na odcinku 700 m. Pokonanie tzw. Obere Schleuse (Górny Spław) zajmuje 20 minut. W tym przypadku jednak turyści nie są zmuszeni do korzystania z usług flisaków, ponieważ równolegle poprowadzony jest szlak pieszy. Ponadto, w związku z tym, że dolina jest tu szersza i zbocza mniej strome, ścieżka ma bardziej naturalny charakter. Niemniej także tutaj zbudowano bufet i płatne toalety, a rzeka jest spiętrzona tamą.

Przez wszystkie inne fragmenty Parku Narodowego Czeska Szwajcaria objęte pierwszą strefą ochronną prowadzą szlaki turystyczne (ryc. 1, tab. 1), w kilku przypadkach udostępniając kolejne znane i popularne jeszcze przed utworzeniem obszaru chronionego atrakcje turystyczne: Małą Pravčicką bránę, pozostałości zamku Šaunštejn, Černą bránę¹⁷ i powulkaniczny szczyt Růžovský vrch (inaczej Růžák)¹⁸.

¹⁶ Nazwa nawiązuje do austro-węgierskiego następcy tronu Franciszka Ferdynanda d'Este, który odwiedził to miejsce [Region bez hranic b.r.w., s. 23].

¹⁷ Położona w północno-wschodniej części Parku Narodowego Czeska Szwajcaria Černá brána jest przykładem zmiany znaczenia obiektu wraz z przekształceniami mapy politycznej Europy. Przez tę skalną bramę położoną tuż powyżej ujścia Červenego potoku do Křinicy, a więc w pobliżu granicy państwowej, wiodła dawnej droga, wykorzystywana początkowo w celach gospodarczych (wymiana towarów między sąsiednimi krajami), a potem turystycznych. Było to możliwe, ponieważ granica między Prusami a Austro-Węgrami nie miała bardzo rygorystycznego charakteru. Zmiana nastąpiła po I wojnie światowej i powstaniu Czechosłowacji, a zwłaszcza po II wojnie światowej, kiedy granica dzieliła teoretycznie współpracujące państwa bloku socjalistycznego (NRD i Czechosłowację). Był to teren niedostępny, droga zarosła, most przerzucony pod skalną bramą został rozebrany. W ten sposób Černá brána stała się jednym z najdzikszych miejsc w Czeskiej Szwajcarii, znacznie oddalonym od osad, a obecnie leży w pierwszej strefie parku narodowego i prowadzi do niej tylko bocznica niebieskiego szlaku pieszego.

¹⁸ Růžovský vrch obecnie nie należy do znaczniejszych atrakcji turystycznych Czeskiej Szwajcarii, o czym decyduje znaczna wysokość względna (szczyt wznosi się na 619 m n.p.m., podczas gdy podnóża położone są na wysokości około 350 m n.p.m.) i brak widoków w związku z pokryciem lasem bukowym. Od końca XIX wieku do lat 30. XX wieku na szczycie działała jednak popularna restauracja z wieżą widokową, słynącą z szerokiej panoramy [Region bez hranic b.r.w., s. 21]. Atrakcją były też tzw. śnieżne jamy na północnym stoku, gdzie śnieg utrzymywał się aż do lata. Wyrazem dawnego, dość intensywnego zagospodarowania jest stara ścieżka od północy, poprowadzona zakosami oraz relikty obiektów na szczycie.

Ruch turystyczny na tych trasach jest jednak wyraźnie mniejszy, podobnie jak natężenie zagospodarowania, które sprowadza się do przygotowania ścieżki (schodki, barierki, odwodnienie) i – wyjątkowo – pojedynczych ławek. Większa ich liczba, a także bardziej rozbudowane miejsca odpoczynkowe (czasem z wiatami), pojawiają się dopiero przy najbliższym węźle szlaków poza pierwszą strefą parku. Warto zwrócić uwagę na stojak do parkowania rowerów przy Malej Pravčickéj bránie (do jej podnóża prowadzi ślepo zakończony szlak rowerowy, ale ostatnie 50 m trzeba pokonać już pieszo). W przypadku mniej popularnych turystycznie obszarów objętych najwyższym reżimem ochronnym szlaki częściej prowadzą tylko brzeżną ich strefą lub nawet wzdłuż granicy, gdyż na ich terenie nie ma żadnego pożądanego przez turystów celu wędrowki (formacje skalne – często łatwiej dostępne i lepiej wyeksponowane – znajdują się też w innych częściach parku lub w jego otoczeniu). Rzeźba wewnątrz tych obszarów jest zwykle bardzo urozmaicona, stąd trudno tam poprowadzić odpowiednio przygotowany szlak bez znacznych przekształceń środowiska typowych dla okresu przed II wojną światową. Przebieg znakowanych tras wynika więc z układu dróg i potrzeby połączenia miejsc w innych częściach parku narodowego. W układzie obszarów pierwszej strefy ochronnej zwracają uwagę jeszcze dwie prawidłowości. Poza okolicami Pravčickéj brány (tej dużej, słynniejszej) i *soutěskami* tereny popularne wśród turystów mają niższy reżim ochronny. Dobrymi przykładami są tu Jetřichovické stěny, okolice schronisk turystycznych „Na Tokáni”¹⁹ czy rejon na zachód od Kyjova – wszystkie z bardzo rozbudowanymi formacjami skałkowymi, punktami widokowymi i gęstą siecią szlaków. Z drugiej strony istnieją też dość duże (w skali parku) tereny pozbawione szlaków i jakiegokolwiek infrastruktury, które nie należą do pierwszej strefy. Największy z nich to obszar prawie 10 km² we wschodniej części parku, na zachód od Doubic. Pełnią one rolę ostoi zwierzyny.

W całym Parku Narodowym Czeska Szwajcaria przez obszary objęte najwyższym rygiorem ochronnym przebiega aż 32,7 km szlaków pieszych i rowerowych (tab. 1), co jest wynikiem dość wysokim, biorąc pod uwagę ogólną długość wszystkich znakowanych tras na tym terenie (jest to prawie 1/5 sumarycznej długości – 166,4 km) i relatywnie niewielką powierzchnię tzw. pierwszej zony (niecałe 25% całkowitej powierzchni parku). W większości (27,8 km) są to szlaki piesze, co jest sytuacją w pewnym sensie pozytywną, gdyż – zgodnie z literaturą [m.in. Rothert, Kacprzyk

¹⁹ Znajdują się tam cztery budynki (w tym trzy w tzw. stylu szwajcarskim) należące do dwóch zarządców. Pierwotnie były wykorzystywane przez książęcy ród Kinskich podczas polowań. W piaskowcowym masywie powyżej znajduje się gęsta sieć ścieżek sprzed II wojny światowej (w większości z XIX wieku), które nie są wykorzystywane przez współczesne szlaki, ale polecane na spacerzy przez zarządcę jednego ze schronisk (schemat przebiegu i oznaczenie kierunku dojścia).

2012, s. 71-74; por. także Weaver, Dale 1978] – oddziaływanie turystów pieszych na podłoże jest mniejsze niż w przypadku rowerzystów (jednak ci drudzy wyrządzają mniejsze szkody względem flory i fauny, ponieważ ich powierzchnia oddziaływania na podłoże jest mniejsza – choć bardziej intensywna – i czas pobytu w danym miejscu krótszy). Proporcja między długością szlaków biegnących wewnątrz pierwszej strefy do tych poprowadzonych wzdłuż jej granic wskazuje na okres powstawania obu typów szlaków. Trasy piesze są z reguły starsze od parku narodowego, czasem sięgają nawet XVIII wieku, stąd nie nawiązują do późniejszych podziałów, częściej przecinając pierwszą strefę. Z kolei trasy rowerowe w Republice Czeskiej na większą skalę zaczęto tworzyć dopiero w latach 90. XX wieku. Podobnie było na omawianym terenie, a niektóre powstały w ostatnich kilku latach. Można więc było dostosować ich przebieg do strefowania parku narodowego. Ponadto szlaki rowerowe wykorzystują leśne drogi asfaltowe lub gruntowe, a te rzadko przebiegają przez obszary objęte najwyższym reżimem ochronnym, co najwyżej wiodą właśnie wzdłuż granic. Takie zależności wieku szlaku od jego przebiegu względem pierwszej strefy można łatwo prześledzić na przykładzie rezerwatu „Růžák”. Przecina go, prowadząc przez sam szczyt (na wierzchołek doprowadza krótki sięgacz), żółty szlak pieszy, wykorzystujący ścieżkę z XIX wieku, która była częścią intensywnego zagospodarowania okolicy. Natomiast niedawno powstała ścieżka dydaktyczna (*naučná stezka* „Růžová”) przebiega już tylko wzdłuż północnej granicy rezerwatu.

W kilku miejscach mamy też do czynienia z przebiegiem szlaków wzdłuż granic zewnętrznych parku narodowego. Wydaje się jednak, że nie było to intencjonalne, a wynikało z dostosowania zasięgu terenu chronionego do istniejącej sieci dróg – tak leśnych, jak i publicznych. Po prostu drogi wyznaczają jego granicę, rozdzielając obszary zwartych lasów i formacji skalnych od ziem zagospodarowanych rolniczo lub zasiedlonych. Widać to zwłaszcza w przypadku wschodniej krawędzi parku, wzdłuż której wiedzie szosa z Dolní Chřibskiej przez Doubice, Kyjov do Vlčí Hory. Na prawie całej jej długości wyznaczono szlak rowerowy. Z kolei w Jetřichovicach i Vysokiej Lípě odcinki szlaków pieszych pokrywające się z zewnętrzną granicą parku narodowego wynikają z wyłączenia z jego zasięgu obszarów tych miejscowości i specyficznego w związku z tym przebiegu tej granicy. Za celowe poprowadzenie trasy wzdłuż krańców obszaru chronionego można uznać natomiast fragmenty relatywnie nowego szlaku żółtego w okolicy Janova i Růžovej na południowym zachodzie badanego terenu. W związku z krętością dróg i samej granicy występują tam następujące po sobie krótkie odcinki biegnące na terenie parku i poza nim, szlak jednak w żadnym miejscu na zagłębia się dalej niż 250 m w głąb obszaru chronionego.

Choć nie ma to już związku ze strefowaniem parku, warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden problem związany z przebiegiem szlaków turystycz-

nych. W wielu miejscach, na łącznej długości aż 59,5 km, mamy do czynienia z pokrywaniem się szlaków pieszych i rowerowych (ryc. 1), co jest raczej niewskazane i potencjalnie może stanowić zagrożenie dla różnie pod względem tempa poruszających się turystów. Trzeba jednak podkreślić, że prawie wszystkie takie odcinki to bądź drogi leśne (z reguły o nawierzchni asfaltowej, poza tym szutrowe), bądź asfaltowe drogi publiczne, biegnące wzdłuż granic parku lub przecinające go na linii Hřensko – Vysoka Lípa. W pierwszym przypadku taki wspólny przebieg wydaje się dopuszczalny, gdyż drogi te wyłączono z regularnego ruchu samochodów, a są na tyle szerokie, aby pomieścić reprezentantów dwóch form turystyki aktywnej. Ponadto w ten sposób – poprzez skupienie ruchu tylko w jednej strefie – ogranicza się obszar turystycznej penetracji parku. W drugim przypadku (drogi publiczne) jest to mniej wskazane, ale wynika z konieczności doprowadzenia turystów z miejscowości do punktów zainteresowania.

Za typowo negatywne przykłady można więc uznać tylko dwa odcinki wspólnego przebiegu tras pieszych i rowerowych. Pierwszy to Mlýnska cesta, droga o długości 3,2 km między węzłem szlaków „Tří Prameny” a Mezną, zwłaszcza w zachodnim (dolnym) odcinku wąska i dość stroma. Wykorzystywana przez dość popularny żółty szlak pieszy (częsta droga powrotu turystów z Edmundovej soutěsky lub część wycieczki na Pravčicką bránu) i wariant długodystansowego szlaku rowerowego nr 21 „Krajem pískovcových skal”²⁰. Drugi potencjalnie niepożądany i niebezpieczny odcinek to trasa wiodąca ku dolinie Kamenicy od strony wsi Růžová i osady rekreacyjnej Kamenická Stráň. Na długości 1,9 km prowadzą tu wspólnie żółty szlak pieszy, ścieżka dydaktyczna „Růžová” i szlak rowerowy nr 3076. Problematyczna jest w szczególności 800-metrowa, wąska i kamienista ścieżka prowadząca stromo do doliny. Ustawiono tu co prawda znaki informujące rowerzystów o niebezpiecznym odcinku, brak jest jednak zwrócenia uwagi na wykorzystujących tę samą drogę turystów pieszych. W związku z dużą popularnością turystyki rowerowej w Republice Czeskiej szlaki rowerowe w Parku Narodowym Czeska Szwajcaria są dość licznie frekwentowane. Istnieje też problem korzystania przez rowerzystów ze szlaków pieszych. Na niektórych odcinkach ustawia się więc znaki zakazujące wjazdu rowerzystom (tego typu oznaczenia są bardzo popularne w regionie turystycznym Czeski Raj).

²⁰ Właściwy szlak nr 21 wiedzie szosą między Hřenskiem a Mezní Louką, ale z racji dużego ruchu samochodów na parking na Mezní Louce wprowadzono alternatywę dla lepiej przygotowanych kondycyjnie rowerzystów na rowerach górskich, oznaczony jako trasa 21A).

Tab. 1. Długość (w km) szlaków turystycznych pieszych i rowerowych w poszczególnych obszarach objętych pierwszą strefą ochronną w Parku Narodowym Czeska Szwajcaria

Tab. 1. Length (in kilometres) of hiking and cycling tourist trails in all areas within the first protection zone in the Czech Switzerland National Park

Lp.	Położenie obszaru	Długość szlaków pieszych		Długość szlaków rowerowych		Łączna długość szlaków turystycznych
		łącznie	w tym wzdłuż granic obszaru	łącznie	w tym wzdłuż granic obszaru	
1.	Obszar wzdłuż granicy państwowej od okolic Hřenska po dawną osadę Zadní Jeřichovice	6,4	0,0	0,0	0,0	6,4
2.	Dolina rzeki Kamenice od okolic Vysokiej Lípy po Hřensko	5,2	0,2	0,0	0,0	5,2
3.	obszar na północ od Vysokiej Lípy	2,8	1,8	1,6	0,5	4,4
4.	Dolina rzeki Křinice od dawnej osady Zadní Doubice do Zadní Jeřichovic	8,0	5,5	1,5	1,5	9,5
5.	Obszar na północ od Jeřichovic	1,2	0,5	0,0	0,0	1,2
6.	Czeskie zbocza doliny Bílego potoku	1,9	1,3	1,8	1,3	3,7
7.	Rezerwat „Růžák”	2,3	0,4	0,0	0,0	2,3
8.	Pomnik przyrody „Nad Dolským mlýnem”	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Łącznie		27,8	9,7	4,9	3,3	32,7

Uwagi: numeracja obszarów zgodna z opisem w charakterystyce obszaru badań i z numeracją na ryc. 1. W przypadku obszarów przygranicznych (numery 1. i 4.) pominięto odcinki szlaków niemieckich prowadzących wzdłuż granicy państwowej, ponieważ nie leżą one w gestii władz czeskiego parku narodowego; ponadto zawsze przebiegają po drugiej (niemieckiej) stronie rzeki Křinice (Kirnitzsch).

Notes: numeration of areas corresponds with the characteristic of the studied area and the numeration presented in Figure 1. In the case of areas located by the state border (numbers 1 and 4), segments of German trails passing along that border were not included because they are not administrated by the Czech national park. Moreover, they always run on the second (German) side of the Křinice (Kirnitzsch) river.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie [Českosaské Švýcarsko... 2015] i obserwacji terenowych.

Source: Author's own elaboration based on [Českosaské Švýcarsko... 2015] and field observations.

Punkty rozrządowe ruchu turystycznego

Ze względu na położenie Parku Narodowego Czeska Szwajcaria przy północno-zachodniej granicy Republiki Czeskiej prawie wszyscy turyści krajowi docierają do niego od południa, w większości przez Děčín, ewentualnie przez Česká Kamenicę. Z kierunku północno-wschodniego w ramach turystyki krajowej badany obszar odwiedzają tylko mieszkańcy tzw. worka šluknovskiego (czes. *Šluknovský výběžek*, który wciną się w obszar Niemiec), przy czym ze względu na odległość są to raczej wyjazdy jednodniowe, ewentualnie weekendowe. Turyści niemieccy napływają z kierunków północnych i zachodnich – osoby zmotoryzowane głównie przez Hřensko, zaś korzystający z komunikacji zbiorowej – z przesiadką w Děčínie. Jedynie turyści ze wschodnich Niemiec oraz z Polski docierają do analizowanego terenu z północnego wschodu, przez Zittau, Löbau lub Bautzen, a następnie (odpowiednio) przez Varnsdorf, Rumburk lub Šluknov już na terenie Republiki Czeskiej. Jest to jednak generalnie mniej popularny kierunek. Turyści z innych krajów pojawiają się w Czeskiej Szwajcarii wyraźnie rzadziej (liczniejsi są jeszcze tylko Holendrzy)²¹.

Powyżej opisane kierunki napływu odwiedzających, w połączeniu z infrastrukturą turystyczną i dostępnością komunikacyjną, powodują, że głównym punktem rozrządowym turystów dla terenu Parku Narodowego Czeska Szwajcaria jest Děčín, zaś drugorzędną rolę pełnią miejscowości położone bliżej granic obszaru chronionego (od zachodu): Hřensko²², Jetřichovice, Česká Kamenice, Krásná Lípa²³ oraz położona już na jego terenie – Mezní Louka (ryc. 1, tab. 2). W każdej z tych miejscowości znajduje się punkt informacji turystycznej oraz różnorodna infrastruktura noclegowa i żywieniowa. Wszystkie odznaczają się dobrą dostępnością komunikacyjną²⁴ i ścisłym powiązaniem z siecią szlaków turystycznych parku narodowego²⁵. Pomimo położenia na terenie parku narodowego, Mezní Loukę na-

²¹ Informacje o pochodzeniu turystów odwiedzających park pochodzą z rozmowy z pracownikiem punktu informacyjnego U Sloupu oraz własnych obserwacji autora.

²² W Hřensku znaczący ruch turystyczny notowano już w ostatniej ćwierci XIX wieku.

²³ Krásná Lípa związana jest z początkami zinstytucjonalizowanej turystyki na ziemiach czeskich. W 1885 roku został tu założony Związek Górski dla Najbardziej Północnych Czech (niem. *Gebirgsverein für das nördlichste Böhmen*). Choć organizacja ta związana była raczej z tzw. Niemcami sudeckimi, faktem tym chwała się także współczesne, czeskie władze miejscowości (m.in. w ulotkach promocyjnych).

²⁴ Česká Kamenicę i Krásną Lípę można uznać za lokalne węzły komunikacyjne z połączeniami rozchodzącymi się przynajmniej w czterech kierunkach.

²⁵ Pewnym wyjątkiem jest Česká Kamenice, która posiada w swoim bezpośrednim sąsiedztwie inne dość atrakcyjne tereny, m.in. masyw góry Jehla (478 m n.p.m.), zaś do parku narodowego trzeba raczej dojechać, choć są też bezpośrednie szlaki.

Tab. 2. Hierarchia miejscowości związanych z ruchem turystycznym w Parku Narodowym Czeska Szwajcaria**Tab. 2.** Hierarchy of settlements connected with tourist movement in the Czech Switzerland National Park

Poziom hierarchiczny	Miejscowości	Charakterystyka
Główne ośrodki rozrządowe ruchu turystycznego	Děčín	Główny węzeł komunikacyjny (w tym połączenia dalekobieżne i międzynarodowe, żegluga turystyczna po Łabie). Bardzo rozbudowana baza noclegowa (w tym hotele o różnym standardzie), gastronomiczna i towarzysząca. Punkt informacji turystycznej. Oferta dla turystów aktywnych i kulturowych.
Drugorzędne ośrodki rozrządowe ruchu turystycznego	Česka Kamenice, Hřensko, Jetřichovice, Krásná Lípa, Mezní Louka	Lokalny węzeł komunikacyjny (brak połączeń dalekobieżnych, ale połączenia międzynarodowe o charakterze przygranicznym – poza Mezní Louką i Jetřichovicami). Rozbudowana baza noclegowa i gastronomiczna, podstawowa baza towarzysząca (obiekty sportowe). Punkt informacji turystycznej. Oferta ukierunkowana na turystów aktywnych (węzeł głównych szlaków turystycznych, prowadzących do najważniejszych atrakcji).
Ukształtowane lokalne ośrodki turystyczne	Chřibská, Dobruice, Janov, Kyjov, Mezná, Mikulášovice, Růžová, Srbská Kamenice, Vysoká Lípa	Umiarkowana dostępność komunikacyjna (tylko lokalne linie autobusowe). Dość dobrze rozwinięta baza noclegowa i gastronomiczna. Czasem podstawowa infrastruktura sportowa (boisko, kort tenisowy). Brak punktu informacji turystycznej (z wyjątkiem Mikulášovic i Srbskiej Kamenicy, gdzie działa sezonowo). Węzeł szlaków turystycznych, ale o znaczeniu lokalnym. W pobliżu mniej popularne atrakcje.
Potencjalne lokalne ośrodki turystyczne	Brtníky, Rynartice, Studený, Vlčí Hora, Všemily	Słaba dostępność komunikacyjna. Kilka obiektów noclegowych o niższym standardzie. Brak lub nieliczna ogólnodostępna baza gastronomiczna. Węzeł szlaków turystycznych, ale o znaczeniu lokalnym. Atrakcyjne, choć mało popularne otoczenie.

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Author's own elaboration.

leży także uznać za drugorzędny punkt rozrządowy ruchu turystycznego, gdyż jest – poza Hřenskiem i Jetřichovicami – najważniejszym miejscem wejścia na szlaki turystyczne, tym bardziej, że w tym przypadku prowadzą one do dwóch głównych atrakcji turystycznych regionu (Pravčická brána i *soutěsky* – ryc. 1). Znajduje się tu największy parking w parku narodowym, hotel z restauracją, kemping, noclegownia turystyczna (czes. *turi-*

*stická ubytovna*²⁶, w 2015 roku była jednak nieczynna), dwa kolejne lokale gastronomiczne, punkt informacji turystycznej i atrakcje dla dzieci (plac zabaw, mały park linowy).

Poza głównymi i drugorzędnymi punktami rozrządowymi ruchu turystycznego na badanym terenie można wyróżnić lokalne ośrodki turystyczne o już ugruntowanej pozycji oraz potencjalne (ryc. 1, tab. 2). W pierwszym przypadku mowa o miejscowościach z rozbudowaną bazą noclegową i gastronomiczną, ale o gorszej dostępności komunikacyjnej, nieposiadające punktu informacji turystycznej czy placówki muzealnej związanej z parkiem narodowym. Przebiegają przez nie szlaki turystyczne prowadzące na teren parku narodowego, ale udostępniające mniej popularne walory, stąd większość z turystów przynajmniej podczas części pobytu podjeżdża do Jetřichovic, Mezni Louky lub Hřenska, by „zaliczyć” najsłynniejsze atrakcje. W ośrodkach potencjalnych rozwija się baza noclegowa, ale różnorodność oferty i liczba miejsc noclegowych są mniejsze niż w poprzedniej grupie miejscowości. Brakuje w nich też ogólnodostępnej bazy gastronomicznej i punktów informacji turystycznej. Ze względu na położenie w pobliżu granic parku i przebiegające przez nie szlaki turystyczne mają jednak duży potencjał do dalszego rozwoju. Może mieć to znaczenie dla rozkładu ruchu turystycznego w regionie, gdyż przy tych miejscowościach, na terenie parków krajobrazowych otaczających park narodowy, znajduje się wiele interesujących walorów krajoznawczych – np. powulkaniczna góra Studenec (736 m n.p.m.) i rezerwat „Pavlínino údolí” przy wsi Studený, kościół wykuty w skale i linia bunkrów z lat 30. XX wieku koło wsi Všemily, a także powulkaniczna Vlčí hora (580 m n.p.m.) z wieżą widokową z 1889 roku koło wsi Brtníky i Vlčí Hora.

Oferta dydaktyczna i informacyjna

Do ważnych zadań parków narodowych należy edukacja osób, które je odwiedzają. Na terenie Parku Narodowego Czeska Szwajcaria znajduje się pięć ścieżek dydaktycznych, przy czym trzy z nich w całości pokrywają się ze zwykłymi szlakami pieszymi, nie mają samodzielnego oznakowania, a ich przebieg wyznaczają kolejne tablice informacyjne. Natomiast tylko dwie są samodzielnymi trasami ze stosownymi znakami i stanowią dodatkową ofertę względem regularnych tras. Ścieżki dydaktyczne na badanym terenie to:

²⁶ *Turistická ubytovna* w czeskiej nomenklaturze to niskiej klasy obiekt noclegowy zlokalizowany w miejscach koncentracji ruchu turystycznego (okolice znaczących atrakcji, centra miast, otoczenie dworców kolejowych), o minimalnym poziomie obsługi (bez wyżywienia), dysponujący pokojami wieloosobowymi (z reguły) ze wspólnymi łazienkami na korytarzu.

1. *Naučná stezka „Okolím Pravčické brány”* zaczyna się przy węźle szlaków „Tří Prameny”, wspinając się pod Pravčicką bránę, a następnie prowadzi do Mezní Louky (czyli jest to kierunek odwrotny niż – jak wynika z obserwacji autora – wybiera większość turystów; ścieżkę można jednak bez większej straty merytorycznej przebyć w przeciwnym kierunku). Powstała jeszcze przed założeniem parku narodowego, ale w 2010 roku została zrekonstruowana (m.in. wyposażono ją w nowe tablice, wydano przewodnik). Pokrywa się z głównym w parku narodowym czerwonym szlakiem pieszym i nie posiada odrębnego znakowania. Na jej przebycie (7,6 km długości wraz z dojściem do Pravčické brány, z czego 6,2 km w pierwszej strefie ochronnej) wraz z zapoznaniem się z tablicami informacyjnymi zarządcy parku narodowego polecają przeznaczyć 2,5 godziny, co przy dużym ruchu turystycznym przy Pravčické branie może być czasem zdecydowanie za krótkim. Dwanaście stanowisk zaznajamia z geologią, geomorfologią, fauną i florą oraz historią regionu, ale też z budową dróg w górach czy strefowaniem parku narodowego. Na każdej tablicy umieszczono symbol kamiennego drogowskazu, który informuje o długości przebytej trasy i pozostałego jeszcze odcinka [Juda i in. 2012].
2. *Naučná stezka „Jetřichovické skály”* łączy Wysoką Lípę (jej dolną część) z Jetřichovicami, udostępniając najważniejsze formacje skalne i punkty widokowe skalnego miasta, z których najsłynniejsze to: Rudolfův Kámen na górze Ostroh (484 m n.p.m.), Vilemínina stěna (422 m n.p.m.) i Mariina skála (428 m n.p.m.)²⁷. Ma 8 km długości, w tym 7,3 km na terenie parku narodowego i 1,3 km wzdłuż granicy pierwszej strefy ochronnej. W całości pokrywa się z istniejącymi już wcześniej szlakami pieszymi: żółtym i – na większości przebiegu – głównym czerwonym. Szesnaście tablic informacyjnych przybliży tematykę przyrodniczą i historyczną. Wadą trasy jest brak wyraźnego zaznaczenia w terenie obu jej krańców.
3. Nowa, wirtualna, okólna ścieżka dydaktyczna „Přiběh lesů”, która znajduje się we wschodniej części Jetřichovických stěn. Wiedzie z Jetřichovic doliną u podnóża reliktywów zamku Falkenštejn, przez schroniska „Na Tokání”, Vilemíniną stěnu i Mariiną Skálu z powrotem do Jetřichovic. Na 8,2 km trasy znajduje się 20 przystanków z niewielkimi tablicami, które przybliżają historię lasów Czeskiej Szwajcarii, gatunki drzew i wpływ człowieka na ten biotop. Na plakietkach znajdują się też kody QR, umożliwiające pobranie odpowiedzi na zagadki za pomocą specjalnej aplikacji na telefonie komórkowym. Ścieżka w całości pokrywa się ze znakowanymi szlakami pieszymi.

²⁷ Trzy punkty widokowe zostały udostępnione około połowy XIX wieku przez ród Kinskich. Przykładowo wejście na Mariiną skálu stało się możliwe w 1856 roku dzięki staraniom Ferdinanda Kinskiego, który kazał przebudować przeciwpożarowy punkt obserwacyjny [Region bez hranic b.r.w., s. 12]

4. Okólna ścieżka dydaktyczna „Růžová”, zaczynająca i kończąca się we wsi Růžová, ma 10,5 km długości, z czego 4,5 km przypada na obszar parku narodowego (w tym 400 m wzdłuż granicy rezerwatu „Růžák”), zaś 4,8 km nie pokrywa się z innymi szlakami turystycznymi. Na kilkunastu przystankach zaznajamia turystów i odwiedzających z budową geologiczną regionu (części piaskowcowe i wulkaniczne), procesami przyrodniczymi (m.in. wtórna sukcesja na terenach dawnego przysiółka Nová Víska) oraz historią okolicy, w tym najnowszą, związaną z umocnieniami granicznymi z lat 1937-1938. Wadą jest słabe oznaczenie początku trasy i dojścia do niego z centrum Růžovej oraz zarośnięcie niektórych ścieżek.
5. „Köglerova naučná stezka” (ryc. 4A) jest długim (23 km, 40 przystanków), okólnym szlakiem, na większości przebiegu niepokrywającym się z innymi trasami, który łączy walory krajoznawcze okolic Krásnej Lipy należące do dwóch regionów – Czeskiej Szwajcarii i Gór Łużyckich (m.in. rezerwat przyrody Vápenka, okolice Kyjova, powulkaniczny szczyt Vlčí Hora, 580 m n.p.m., makietę budowy geologicznej regionu w Zahradach i ruiny zamku Krásný Buk). Przez teren parku narodowego prowadzi tylko na dwóch krótkich odcinkach koło Kyjova (1,2 km) i wsi Vlčí Hora (1,8 km). Jest najstarszą ścieżką dydaktyczną w Republice Czeskiej – została wyznaczona w latach 1937-1941 przez lokalnego krajoznawcę Rudolfa Köglera (autora wspomnianej wyżej makiety, którą zbudował w 1937 roku w swoim ogrodzie), zaś w 2006 roku została zrekonstruowana (nowe oznaczenie, tablice, materiały promocyjne) [*Region bez hranic* b.r.w., s. 16].

Tablice z mapą oraz informacjami krajoznawczymi znajdują się też w większości miejscowości położonych w otoczeniu parku narodowego. Szczególnie bogaty zestaw znajduje się we wsiach: Jetřichovice (przy obu ważniejszych przystankach autobusowych), Studený (przy parkingu i miejscu odpoczynkowym) i Kyjov (przy przystanku autobusowym i parkingu). Dwie krótkie ścieżki dydaktyczne znajdują się w leżącej na południe od parku wsi Srbská Kamenice – jedna przeznaczona dla dzieci (10 stanowisk), druga – po fortyfikacjach z lat 1937-1938 (obie o długości około 2 km każda i w całości poza granicami parku narodowego).

Na obszarze parku narodowego działają tylko trzy punkty informacji turystycznej (ryc. 1, tab. 3), z czego aż dwa położone na trasie ścieżki dydaktycznej „Okolím Pravčické brány”. Największe znaczenie ma placówka w Mezní Louce, położona przy wejściu na szlak ku Pravčickéj bránie, w pobliżu parkingu. Może ona odgrywać dość dużą rolę w kierowaniu ruchem turystycznym, wskazując inne niż wspomniana piaskowcowa brama atrakcje turystyczne. Z Mezní Louky można bowiem udać się do obu *soutěsek*, Malej Pravčickéj brány, reliktyw zamku Šaunštejn lub nawet do Jetřichovických stěn. Część z turystów, widząc duży ruch na szlaku do Pravčickéj brány, może zdecydować się odwiedzić mniej oblegane rejony

parku. Punkt ten może też przybliżać informacje o najważniejszych atrakcjach obszaru chronionego osobom, które ze względów zdrowotnych nie mogą się do nich udać, a decydują się tylko na spacer leśnymi drogami po otoczeniu Mezní Louky.

Ryc. 4. Wybrana infrastruktura edukacyjna i informacyjna w Parku Narodowym Czeska Szwajcaria: **A.** jedna z tablic dydaktycznych na „Köglerovej naučnéj stezce”; **B.** punkt informacyjny U Sloupu (fot. autor, 2015)

Fig. 4. Chosen educational and information infrastructure of the Czech Switzerland National Park: **A.** one of the panels of the Kögler educational path; **B.** U Sloupu information point (photo author, 2015)

Drugi z punktów informacyjnych na terenie parku narodowego położony jest przy Pravčickéj bránie i pełni bardziej rolę sklepu z pamiątkami. Ze względu na niewielką powierzchnię lokalu i duży ruch turystyczny trudno tu liczyć na szczegółowe informacje o samej atrakcji (w tym celu przygotowano tablice dydaktyczne) czy o walorach całego parku narodowego. Trzeci punkt informacyjny – U Sloupu (inaczej Saula, ryc. 4B) – znajduje się przy lokalnej drodze między Dolní Chřibską a Doubicami, w miejscu, gdzie zaczyna się droga dojazdowa do schronisk „Na Tokání”. Jest położony dokładnie przy wschodniej granicy parku narodowego i przez niego utrzymywany. Ze względu na lokalizację jest odwiedzany prawie wyłącznie przez turystów samochodowych (kilka miejsc parkingowych) i rowerowych. Nie wielki, stylowy, drewniany budynek poza punktem informacji turystycznej mieści wystawę stałą dotyczącą małej architektury regionu (głównie sakralnej – kapliczki, święte obrazy, malowidła na skałach, ale też znaki graniczne) i związaną z projektem jej odnowienia. Dodatkowo, przy górnej przystani w Edmundovej soutěsce funkcje edukacyjne spełnia bezpłatna wystawa przyrodniczo-historyczna „Od mlyna do schroniska i z powrotem” (wśród tematów geologia, geomorfologia, hydrografia, wpływ człowieka, w tym historia turystyki), ale nie ma tam stałej obsługi, która mogłaby udzielić dodatkowych informacji. Dostępne są za to liczne ulotki w językach czeskim, niemieckim i angielskim o geomorfologii oraz faunie i florze Czesko-Saksońskiej Szwajcarii.

Tab. 3. Punkty informacji turystycznej na obszarze Parku Narodowego Czeska Szwajcaria (wyróżnione *kursywą*) oraz wybrane w jego otoczeniu, które mają znaczenie dla obsługi ruchu turystycznego na badanym obszarze chronionym

Tab. 3. Tourist information points within the Czech Switzerland National Park area (in *italics*) and selected ones in its vicinity, that play a role in the facilitation of tourist movement in the analysed protected area

Punkt informacji turystycznej	Czas otwarcia	Zakres usług
Brtníky	czerwiec–wrzesień, codziennie	informacja turystyczna, broszury informacyjne i promocyjne, sprzedaż pamiątek i map turystycznych, stała wystawa skał i minerałów lokalnych i ze świata, sprzedaż skał i minerałów, toaleta
Česká Kamenice	całorocznie, codziennie	informacja turystyczna, broszury informacyjne i promocyjne (duży nacisk na wydarzenia kulturalne, socjalne i sportowe), sprzedaż pamiątek, map turystycznych i książek związanych z regionem
Děčín	kwiecień–październik, codziennie	informacja turystyczna, broszury informacyjne i promocyjne, duży nacisk na turystykę konną (informacje o szlakach, oferty), publiczna toaleta w pobliżu
Hřensko	całorocznie, codziennie	informacja turystyczna, broszury informacyjne i promocyjne, sprzedaż pamiątek i map turystycznych, publiczna toaleta w pobliżu
Jetřichovice	kwiecień–październik, codziennie	informacja turystyczna, broszury informacyjne i promocyjne, sprzedaż pamiątek, map turystycznych i produktów regionalnych
Krasná Lúpa (Dom Czeskiej Szwajcarii, czes. <i>Dům Českého Švýcarska</i>)	całorocznie, codziennie	informacja turystyczna, pośrednictwo w rezerwacji noclegów, broszury informacyjne i promocyjne, sprzedaż pamiątek, map turystycznych, książek związanych z regionem oraz produktów regionalnych i ekologicznych, usługi przewodnickie, kawiarnia, stała, multimedialna wystawa krajoznawcza, oferta dla przedsiębiorstw (w tym wynajem pomieszczeń), dostęp do Internetu, ksero, faks, druk, sprzedaż biletów na wydarzenia kulturalne, toaleta
<i>Mezní Louka</i>	<i>czerwiec–wrzesień, codziennie</i>	<i>informacja turystyczna, broszury informacyjne i promocyjne, sprzedaż pamiątek i map turystycznych</i>
Mikulášovice	kwiecień–październik, codziennie	informacja turystyczna, broszury informacyjne i promocyjne, sprzedaż pamiątek i map turystycznych
<i>Pravčická brána</i>	<i>czerwiec–wrzesień, codziennie</i>	<i>broszury informacyjne i promocyjne, sprzedaż pamiątek</i>

Srbská Kamenice	czerwiec–wrzesień, codziennie	informacja turystyczna, broszury informacyjne i promocyjne, sprzedaż pamiątek, map turystycznych, produktów regionalnych (w tym z zakładów pracy chronionej) i prac plastycznych lokalnych artystów, czasowe wystawy prac plastycznych, imprezy kulturalne, toaleta
U Sloupu (Doubice)	czerwiec–wrzesień, codziennie	<i>informacja turystyczna, broszury informacyjne i promocyjne, sprzedaż pamiątek, map turystycznych, produktów regionalnych, stała wystawa dotycząca małej architektury regionu</i>

Źródło: Opracowanie własne na podstawie [Černohous 2012, s. 12-14] i obserwacji terenowych.

Source: Author's own elaboration based on [Černohous 2012, p. 12-14] and field observations.

Ofertę uzupełniają punkty informacji turystycznej w miejscowościach otaczających park narodowy oraz w nieco bardziej odległym Děčínie (ryc. 1, tab. 3). W tym ostatnim przypadku lokalizacja punktu przy głównym dworcu kolejowym, a jednocześnie w pobliżu dworca autobusowego, wyraźnie koresponduje z funkcją miasta jako głównego ośrodka rozrządowego ruchu turystycznego w całym regionie Czeskiej Szwajcarii. Brak jest informacji turystycznej w historycznej, prawobrzeżnej części miasta, choć tam częściowo spełnia tę funkcję kasa w zamku, który w ostatnich latach stał się głównym przedmiotem zainteresowania turystycznego w mieście [Kołodziejczyk 2016, s. 16-26]. Dziwi nieco to, że děčínski punkt informacyjny – pozornie główny w regionie – otwarty jest tylko w sezonie letnim. Związany jest jednak silnie z turystyką aktywną, która na badanym terenie ma sezonowy charakter (w okolicy brak wyciągów czy innych form atrakcyjnych dla turystyki zimowej). Natomiast turyści kulturowi zapewne od razu udają się do zamku lub muzeum regionalnego, gdzie również powinni uzyskać potrzebne informacje.

Spośród punktów informacyjnych położonych w miejscowościach otaczających park narodowy za najważniejszą należy uznać placówkę w Krásnej Lípie (tab. 3), położonej dokładnie na przeciwległym krańcu niż Děčín. W ramach rewaloryzacji centrum miasta²⁸ uruchomiono tam Dom Czeskiej Szwajcarii, w którym poza typową informacją turystyczną i lokalem gastronomicznym znajduje się centrum zwiedzającego z multimedialną wystawą „Czeska Szwajcaria – życie, tajemnice, inspiracja”, przybliżającą walory

²⁸ Krásná Lípa kiedyś była znaczącym ośrodkiem przemysłu dziewiarskiego (zwłaszcza wyrób pończoch), który w latach 90. XX wieku upadł, znacznie obniżając walory estetyczne centrum – porzucone fabryki i magazyny, zaniedbane domy mieszkalne. W ostatnich latach przeprowadzono jednak rewitalizację rynku wraz z otoczeniem (nawierzchnia, remont kamienic), a niektóre dawne zakłady przemysłowe zamieniono w niewielkie centra handlowe i domy mieszkalne.

przyrodnicze i kulturowe regionu (m.in. model wiatraka, droga łososi na tarło, projekcje filmów). Prowadzony jest przez lokalne stowarzyszenie (*Obecně prospěšná společnost České Švýcarsko*) we współpracy z zarządem parku narodowego²⁹. Obiekt ten reklamowany jest jako największa tego typu placówka w Republice Czeskiej, a także jako punkt, w którym należy rozpocząć poznawanie Czeskiej Szwajcarii, ale z racji peryferyjnego położenia (po północnej stronie parku narodowego – lokalizacja bardziej atrakcyjna dla turystów z Niemiec lub Polski niż z Republiki Czeskiej) i znacznie słabszej dostępności komunikacyjnej (brak połączeń dalekobieżnych) trudno liczyć, że przejmie rolę Děčína. Z drugiej strony jest szansa, że przyciągnie przynajmniej część turystów do mniej popularnej, wschodniej części parku (a także do CHKO Lužické hory), odciażając Pravčicką bránę i Jetřichovické stěny. W Krásnej Lípie znajduje się też zarząd parku narodowego. Inne punkty informacji turystycznej są znacznie mniejsze powierzchniowo (Dom Czeskiej Szwajcarii zajmuje całą kamienicę), a ich oferta węższa, choć w tym względzie bardzo pozytywnie wyróżniają się obiekty w Českiej Kamenicy i Srbskiej Kamenicy. Zwracają też uwagę wystawy urządzone w niektórych punktach – poza obiektem U Sloupu przygotowano je w Brtníkach (mineralogiczna) i Srbskiej Kamenicy (sztuka współczesna).

Oferta komunikacji zbiorowej

Park Narodowy Czeska Szwajcaria cechuje się dobrą dostępnością komunikacyjną zarówno pod względem transportu indywidualnego, jak i komunikacji zbiorowej, przy czym szereg czynników decyduje, że władze tak parku, jak i całego regionu, rozwijają i promują ten drugi sposób zwiedzania. Głównym problemem jest niedobór miejsc parkingowych na terenie parku narodowego i w jego sąsiedztwie oraz wąskie drogi dojazdowe do głównych atrakcji. Znaczna część ważnych turystycznie szos wiedzie przez obszary chronione, w tym w pobliżu pierwszej strefy ochronnej, stąd niewskazane jest ich przebudowywanie i poszerzanie. Trzeba tu podkreślić, że niektóre odcinki są szczególnie malownicze, klucząc wśród bloków skalnych czy nawet całych masywów, i same w sobie stanowią atrakcję turystyczną³⁰. Brak jest też możliwości powiększania parkingów, a wiele

²⁹ Głównym centrum informacyjnym niemieckiego parku narodowego (czyli odpowiednikiem placówki w Krásnej Lípie) jest *Nationalpark Zentrum Sächsische Schweiz* w Bad Schandau, miejscowości położonej pomiędzy obiema częściami tamtejszego obszaru chronionego.

³⁰ Na szosach Czeskiej Szwajcarii często urządza się rajdy zabytkowych samochodów. Do szczególnie atrakcyjnych należy lokalna droga między Jetřichovicami a Chřibską.

ważniejszych punktów wejścia na szlaki jest ich pozbawionych. Duży ruch pojazdów oddziałuje negatywnie na środowisko przyrodnicze, utrudniając też funkcjonowanie mieszkańcom i innym turystom (w szczycie sezonu letniego pojawiają się korki w Hřensku i Mezní Louce w pobliżu wjazdów na parkingi). Uznano więc, że należy promować wykorzystanie lokalnych autobusów, przy czym – jak dotąd – sprowadza się to tylko do kampanii w Internecie, plakatów wywieszanych na terenie parku i w okolicy (zwłaszcza w Děčínie) oraz informacji w publikacjach (np. [Juda i in. 2012, s. 6-7]). Brak jest zachęt finansowych, np. bezpłatnych przejazdów (w ogóle lub dla posiadaczy biletów z Pravčickéj brány czy przejazdów łodziami w *soutěskach*) bądź zniżek w wymienionych miejscach dla korzystających z komunikacji zbiorowej.

Trasy autobusów zostały tak zaprojektowane, żeby połączyć główny punkt rozrządowy ruchu turystycznego (Děčín) z punktami lokalnymi oraz z ważniejszymi wejściami na szlaki turystyczne, przy czym obejmują one nie tylko omawiany park narodowy, ale cały obszar Czeskiej Szwajcarii. Efektem tego jest jednak skomplikowanie i znaczne wydłużenie niektórych tras, ale – jak widać – założono, że turysta chce być dowieziony dokładnie w interesujące go miejsce, nawet jeśli potrwa to trochę dłużej. W związku z tym wprowadzono wiele nowych przystanków położonych poza miejscowościami, ale w miejscach, gdzie szlaki turystyczne przecinają szosy lub się do nich zbliżają (np. wśród lasów na zachód od Vysokiej Lípy, przy zejściu do wschodniego krańca Divokiej *soutěsky*). Autobusy są więc bardzo atrakcyjną alternatywą dla samochodów, które można zaparkować tylko w kilku wybranych miejscach, co czyni niektóre fragmenty parku trudno dostępnymi. Częstotliwość kursowania jest zróżnicowana, z reguły dostosowana do ruchu turystycznego, choć w szczycie sezonu i w pogodne dni niektóre autobusy są przepełnione i opóźnione. Szczególne znaczenie dla obsługi Parku Narodowego Czeska Szwajcaria mają cztery trasy (podane częstotliwości dotyczą sezonu letniego, zimą część z tras nie jest w ogóle obsługiwana):

1. Linia 434 Děčín – Hřensko – Mezní Louka – Mezná (częstotliwość co 1-2 godziny) z niektórymi kursami przedłużonymi przez Vysoką Lípę, Jetřichovice, Chřibską, Rybníště, Doubice, Kyjov do Krásnej Lípy (dwa kursy rano, dwa popołudniu; wyłącznie w okresie letnim) – z atrakcji turystycznych linia ta obsługuje m.in. obie *soutěsky*, Pravčicką bránę, Jetřichovické stěny i inne skalne miasta okolic Doubic i Kyjova.
2. Linia 436 Děčín – Stará Oleška – Srbská Kamenice – Všemily – Jetřichovice (co 1-4 godziny) z kilkoma kursami przedłużonymi do Vysokiej Lípy – linia ta obsługuje południową część parku i Jetřichovické stěny.
3. Linia 432 Děčín – Bynovec – Růžová – Janov (częstotliwość co 1-2 godziny) – linia udostępnia południowo-zachodnią część parku z *soutěskami* i powulkanicznym szczytem Růžovský vrch.

4. Linia 435 Česká Kamenice – Růžová – Janov – Hřensko – Schmilka (Niemcy) (linia kursuje tylko latem, 1 kurs w dni robocze, 4 kursy w weekendy) – linia obsługuje południowo-zachodnią i zachodnią część parku, a także zapewnia połączenie z komunikacją po niemieckiej stronie.

Poza Děčínem z reguły zapewniona jest możliwość przesiadki między tymi oraz innymi liniami autobusowymi w Jetřichovicach, Chřibskiej i Krásnej Lípie (w tym ostatnim przypadku połączenia do mniej popularnych północnych obrzeży parku), a na pociągi – w Rybníšte i České Kamenicy. Warto podkreślić, że wszystkie autobusy i pociągi regionalne są dostosowane do przewozu osób na wózkach inwalidzkich, odpowiednie udogodnienia są też na ważniejszych stacjach kolejowych (Děčín hlavní nádraží, Česká Kamenice, Krásná Lípa, Mikulášovice, także Schöna – stacja po niemieckiej stronie Łaby na wysokości Hřenska, obie miejscowości łączy prom) [Černohous 2012, s. 8-10]. Wybrane autobusy dzięki specjalnym przyczepkom przewożą rowery. Są to tzw. cyklobusy, coraz popularniejsze w różnych regionach turystycznych Republiki Czeskiej [Kołodziejczyk 2014]. Pojawiają się one na liniach 434 i 436, z reguły rano i po południu, choć w niektóre rejony docierają o porach mało przydatnych do planowania wycieczki (np. pierwszy kurs niedługo przed południem albo ostatni wczesnym popołudniem). Trzeba w ogóle podkreślić, że rozkłady wszystkich autobusów turystycznych pozwalają na realizowanie tylko wycieczek krótkich i średnich, gdyż w góry dociera się dopiero około godziny 9-10 rano, a ostatnie powroty rzadko są później niż o godzinie 17-18. Wydaje się to jednak odpowiadać czeskiemu modelowi turystyki, który jest dość zbliżony do modelu niemieckiego, zakładającego odbywanie krótkich wędrówek z powrotem w to samo miejsce (parking lub przystanek autobusu), zwykle w kształcie pętli (sieć szlaków badanego parku narodowego bez problemu to umożliwia), z wizytą w lokalu gastronomicznym [Kołodziejczyk 2015a, s. 291]. Lokalny przewoźnik oferuje też możliwość wynajęcia busa, w którym mogą podróżować osoby niepełnosprawne, bądź można przewozić do ośmiu rowerów [Černohous 2012, s. 9].

Odcinki szlaków dostępne dla osób niepełnoprawnych

W Parku Narodowym Czeska Szwajcaria nie ma szlaków szczególnie przystosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych. Wskazuje się jednak pewne odcinki istniejących szlaków, które są możliwe do pokonania przez osoby na wózkach inwalidzkich. Nie uwzględnia się jednak potrzeb osób z innymi rodzajami niepełnosprawności – przy okazji tworzenia ścieżek dydaktycznych nie przygotowano przykładowo żadnych paneli dla osób z uszkodzonym narządem wzroku. A. Černohous [2012, s. 44] jako dostępny dla osób na wózkach inwalidzkich wskazuje dolny odcinek szlaku pieszego w Edmundovej soutěsce (z początkiem w Hřensku) o długości około 1,8

km w jedną stronę i różnicy poziomów 153 m. Jest to jednak trasa trudna ze względu na gruntową nawierzchnię, czasem podmokłą lub piaszczystą, miejscami z wystającymi korzeniami. Niezbędna będzie więc pomoc opiekuna, tym bardziej, jeśli dana osoba będzie chciała skorzystać z oferty łodzi przewożących przez zalaną część doliny (odcinek długości 1,8 km dotyczy trasy do dolnej przystani, po przepłynięciu można też przejechać pewien odcinek szlaku w kierunku Divokiej soutěsky, ona jednak ze względu na schody i strome odcinki nie jest już osiągalna).

Kolejna polecana trasa [Černohous 2012, s. 46] jest znacznie dłuższa i przeznaczona raczej dla osób korzystających z rowerów ręcznych. 30-kilometrowa pętla wiedzie zarówno przez czeski, jak i niemiecki park narodowy, prowadząc z Doubic przez punkt informacyjny U Sloupu, schroniska „Na Tokání”, Zadní Jetřichovice (granica), Hinterhermsdorf, Zadní Doubice (granica), Kyjov i z powrotem do Doubic, wykorzystując na całym przebiegu szlaki rowerowe wyznaczone drogami asfaltowymi i szutrowymi. Pokonuje się 420 m deniwelacji. Wspomniana publikacja dla całego regionu Czeskiej Szwajcarii proponuje łącznie osiem tras dla osób niepełnosprawnych ruchowo (większość na terenie CHKO Labské pískovce) [Černohous 2012, s. 42-46]. Trzeba jednak podkreślić, że w prezentowanym parku narodowym odcinków szlaków dostępnych dla osób niepełnosprawnych jest znacznie więcej. Mowa tu o licznych leśnych drogach asfaltowych, szerokich, o równej nawierzchni, choć czasem zbyt dużym nachyleniu³¹. Można tu zwrócić uwagę na okolice schronisk „Na Tokání” (kilka dróg, z których jedna umożliwia dojazd w okolice Jetřichovickich stěn i podziwianie niektórych z piaskowcowych masywów), Kyjovské údolí wraz z otoczeniem (odcinki także wzdłuż granicy państwowej) czy tzw. Česká silnicę (Czeską Szosę) z Vysokiej Lípy do Zadních Jetřichovic (aż 7 km w jedną stronę).

W regionie turystycznym Czeska Szwajcaria znajduje się wiele obiektów noclegowych i gastronomicznych oraz kulturowych atrakcji turystycznych przystosowanych dla osób niepełnosprawnych ruchowo [Černohous 2012, s. 16-34]. Spośród punktów informacji turystycznej wymienionych powyżej dla osób na wózkach inwalidzkich dostępne są te w Krásnej Lípie (także przystosowana toaleta), Jetřichovicach i České Kamenicy (także dwa specjalne miejsca parkingowe), zaś w Děčínie i Srbskiej Kamenicy, by dostać się do środka, niezbędna może okazać się pomoc opiekuna (rampy; w tym drugim punkcie znajduje się przystosowana toaleta). Niestety, punkt informacyjny w Hřensku ze względu na schody nie jest osiągalny dla osób niepełnosprawnych ruchowo, ale poniżej przygotowano dzwonek, wzywający obsługę [Černohous 2012, s. 12-14].

³¹ Wymagania techniczne dla szlaków przeznaczonych dla osób niepełnosprawnych przybliżają Kołodziejczyk [2013], a szerzej – Kołodziejczyk i in. [2014].

Wnioski

Większość problemów związanych z zarządzaniem ruchem turystycznym w Parku Narodowym Czeska Szwajcaria wynika stąd, że powstał on stosunkowo niedawno w już ukształtowanej przestrzeni turystycznej. Do tego przestrzeni niezwykle popularnej (uznawanej za jeden z najważniejszych regionów turystycznych Republiki Czeskiej) i znacznie przekształconej w następstwie trwającego ponad wiek dostosowywania środowiska do gustów turystów. Na jego terenie znalazła się więc sieć atrakcji turystycznych i infrastruktury, do której należą nie tylko szlaki różnych rodzajów, ale też baza noclegowa, gastronomiczna i towarzysząca. Ponieważ region ten był wcześniej swobodnie dostępny (status parku krajobrazowego), trudno byłoby nagle w znaczący sposób ograniczyć możliwość jego penetracji. Mogłyby to się spotkać ze sprzeciwem turystów i odwiedzających, którzy wykazują duże zainteresowanie turystyką aktywną. W efekcie, chociaż przeprowadzono strefowanie parku narodowego i wydzielono najcenniejsze jego fragmenty, sposoby udostępnienia tej przestrzeni i rozkład ruchu turystycznego uległy tylko niewielkim zmianom (o ile w ogóle). Nie zlikwidowano żadnego odcinka szlaku, a wręcz przeciwnie – powstały nawet nowe trasy rowerowe. W obrębie pierwszej strefy parku znalazły się tak słynna Pravčická brána, jak i dolina rzeki Kamenice, po której pływa się płaskodennymi łodziami. Są to z jednej strony miejsca niezwykle cenne przyrodniczo, z drugiej – skupiska infrastruktury turystycznej: ścieżek (w tym wykutych w skałach), kładek, punktów widokowych, bazy gastronomicznej. Te przekształcenia sięgają często XIX wieku, kiedy obowiązywało zupełnie inne podejście do wykorzystania i ochrony przyrody, ale utrzymano je również dziś pomimo nadania tym miejscom teoretycznie najwyższego rygoru ochronnego. Także większość innych fragmentów parku objętych pierwszą strefą ochronną jest swobodnie dostępnych dzięki przecinającym je szlakom turystycznym, choć tam przekształcenia są już mniejsze.

Park Narodowy Czeska Szwajcaria wraz z otoczeniem cechuje się ukształtowaną siecią ośrodków turystycznych, co jest kolejnym dowodem długiej historii rozwoju turystyki na tym terenie. W bezpośredniej bliskości granic obszaru chronionego (a czasem także na jego terenie) znajdują się duże skupiska obiektów noclegowych, łatwo osiągalne za pomocą komunikacji zbiorowej i dzięki dość gęstej sieci dróg publicznych. Niezwykła popularność parku skutkuje silną presją transportu indywidualnego, co jest tym bardziej problematyczne, że brak jest odpowiednio przygotowanych miejsc parkingowych i dróg dojazdowych w okolicy głównych atrakcji (nie ma też możliwości ich stworzenia). Promuje się więc korzystanie ze specjalnych autobusów turystycznych. Do zalet systemu zarządzania parkiem narodowym można zaliczyć dość bogatą i dobrze utrzymaną in-

frastruktury edukacyjną i informacyjną: ścieżki dydaktyczne oraz punkty informacji turystycznej, przy czym niektóre z nich związane są z lokalnymi miejscowościami. Za wady z kolei – poza niedopasowaniem rozkładu infrastruktury i ruchu turystycznego do strefowania parku – trzeba uznać pokrywanie się szlaków przeznaczonych dla różnych użytkowników oraz ograniczoną ofertę dla osób niepełnosprawnych – skierowaną wyłącznie do osób problemami motorycznymi.

Bibliografia

Bajda-Gołębiewska M. (2011), *Szlaki turystyczne na obszarach chronionych*, "Economy and Management", 1, s. 57-69.

Cernohous A. (2012), *Czech-Saxon Switzerland barrier-free*, Obecnie prospěšná společnost České Švýcarsko, Krásná Lípa.

Českosaské Švýcarsko, Šluknovsko: turistická mapa 1:40 000 (2015), SHOCart, Vizovice.

Czerwiński J. (2009), *Dolny Śląsk: przewodnik*, Wydawnictwo Kartograficzne Eko-Graf, Wrocław.

Faracik R. (2008), *Główne regiony turystyczne świata*, [w:] Kurek W., red., *Turystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 87-121.

Juda J., Belisová N., Nagel R., Marková I., Vařilová Z. (2012), *Průvodce naučnou stezkou „Okolím Pravčické brány”*, Správa NP České Švýcarsko, Krasná Lípa.

Knapik R., Raj A., red. (2013), *Przyroda Karkonoskiego Parku Narodowego*, Karkonoski Park Narodowy, Jelenia Góra.

Kołodziejczyk K. (2013), *Szlaki turystyczne przystosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych – doświadczenia polskie i czeskie, próba stworzenia wzorca*, [w:] Wiluś R., Wojciechowska J., red., *Warsztaty z Geografii Turyzmu, tom 3, Nowe – stare formy turystyki w przestrzeni*, Instytut Geografii Miast i Turyzmu, Wydział Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 287-306.

Kołodziejczyk K. (2014), *Oferta turystycznych linii autobusowych przewożących rowery w Republice Czeskiej*, „Transport Miejski i Regionalny”, 11/2014, s. 27-34.

Kołodziejczyk K. (2015a), *Wzorce zagospodarowania szlaków turystycznych w górach średnich na wybranych przykładach europejskich*, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.

Kołodziejczyk K. (2015b), *Zagospodarowanie zorganizowanych punktów wejściowych na szlaki turystyczne*, „Folia Turistica”, 35, s. 83-114.

Kołodziejczyk K. (2016), *Jak to się robi w Republice Czeskiej? – trzy przykłady restauracji i turystycznego wykorzystania zabytkowych obiektów rezydencjonalnych*, „Turystyka Kulturowa”, nr 2/2016, s. 6-45.

Kołodziejczyk K., Stasiak A., Śledzińska J., Włodarczyk B., Wysocki M., Zajadacz A. (2014), *Dostępność szlaków turystycznych dla osób niepełnosprawnych*, [w:] Stasiak A., Śledzińska J., Włodarczyk B., red., *Szlaki turystyczne: od pomysłu do realizacji*, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa – Łódź, s. 413-449.

Kowalczyk A. (2009), *Zagospodarowanie turystyczne obszarów chronionych (na przykładzie Afryki Południowej)*, „Prace i Studia Geograficzne”, t. 42, s. 15-58.

Kowalczyk A., Derek M. (2010), *Zagospodarowanie turystyczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Kurek W. (2007), *Górskie parki narodowe Europy (wybrane zagadnienia)*, [w:] Pociask-Karteczka J., Matuszyk A., Skawiński P., red., *Stan i perspektywy rozwoju turystyki w Tatrzańskim Parku Narodowym*, Studia i Monografie, 46, Akademia Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie, Tatrzański Park Narodowy, Kraków – Zakopane, s. 35-46.

Podyjí a Vranovská přehrada. Soubor turistických map 1:50 000 (2007), TRASA – obchodní společnost Klubu českých turistů, Praha.

Potocki J. (2004), *Rozwój zagospodarowania turystycznego Sudetów od połowy XIX w. do II wojny światowej*, Wydawnictwo Turystyczne „Plan”, Jelenia Góra.

Ptaszycka-Jackowska D., Baranowska-Janota M. (1989), *Zasady korzystania z przyrodniczych obszarów chronionych*, Instytut Gospodarki Przemysłowej i Komunalnej, Warszawa.

Region bez hranic. Města a obce Českosaského Švýcarska (b.r.w.), Krajský úřad Ústeckého kraje, Ústí nad Labem.

Rother M., Kacprzyk W. (2012), *Turystyka rowerowa w Lasach Państwowych – stan obecny oraz wybrane dylematy i wstępne propozycje jej rozwoju*, [w:] *Turystyka rowerowa w zjednoczonej Europie*, Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa, s. 65-82.

Stasiak A. (2006), *Produkt turystyczny – szlak*, „Turystyka i Hotelarstwo”, 10, s. 9-40.

Stasiak A. (2007), *Szlaki turystyczne – zagospodarowanie, atrakcja czy produkt turystyczny?*, [w:] Kuleczka P., red., *Szlaki turystyczne a przestrzeń turystyczna*, Zarząd Główny PTTK, Warszawa, s. 45-53.

Styperek J. (2002), *Linearne systemy penetracji rekreacyjnej*, Wydawnictwo Naukowe Bogucki, Poznań.

Szymański S. (2000), *Strefowość funkcjonalna przestrzeni Tatr i ich otoczenia w użytkowaniu i zagospodarowaniu turystycznym*, [w:] Czochoński J.T., Borowiak D., red., *Z badań geograficznych w Tatrach Polskich. 25-lecie badań Uniwersytetu Gdańskiego (1974-1999)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 261-278.

Vystoupil J., Šauer M. (2012), *Geography of tourism of the Czech Republic*, [w:] Wyrzykowski J., Widawski K., red., *Geography of tourism of Cen-*

tral and Eastern Europe countries, Institute of Geography and Regional Development, University of Wrocław, Wrocław, s. 103-139.

Weaver T., Dale D. (1978), *Trampling effects of hikers, motorcycles and horses in meadows and forests*, "Journal of Applied Ecology", 15, s. 451-457.

ORGANISATION OF TOURIST MOVEMENT IN THE CZECH SWITZERLAND NATIONAL PARK

DOI: 10.5604/01.3001.0010.7810

Abstract

Purpose. Assessment of the organisation of tourism movement in the Czech Switzerland National Park taking into account the extent of protection zones, distribution of main tourist attractions and functions of neighbouring tourist settlements.

Method. The course of tourist trails and the degree of infrastructure along them were compared with the zoning of the national park. A typology of tourist settlements (both within the borders of the park and in its vicinity) was prepared, taking into account their accessibility, tourist infrastructure and effects on the tourist movement in the protected area. The educational offer of the park, accessibility to the entries of tourist trails by public transport and proposals for handicapped tourists were also analysed.

Findings. The Czech Switzerland National Park was introduced in a developed tourist space. That is why the network of tourist trails and locally intensive tourist infrastructure does not fully correspond with the division into protection zones. Out of 166.4 km of hiking and cycling trails, as much as 32.7 km lead through the first, most valuable zone, which composes less than 25% of the total park area. One main and few secondary tourist distribution nodes were distinguished, as well as two types of local tourist villages. The studied area is well accessible, has a developed educational offer, however, the proposals for handicapped tourists are limited.

Research and conclusion limitations. In the research, only one national park was examined, thus comparison with situations in other protected areas is advisable.

Practical implications. Findings may be useful while planning tourist infrastructure in other protected areas, especially those newly introduced.

Originality. In the work, a relatively new national park (established in 2000) was taken into account. It has not been examined more thoroughly in Polish scientific literature concerning tourism. Importance was attached to the zoning of the protected area.

Type of paper. The article presents the results of empirical research.

Key words: tourist trails, tourist infrastructure, Czech Switzerland, Czech Republic.

DOI: 10.5604/01.3001.0010.7811

SEZONOWOŚĆ BEZROBOCIA W NADMORSKICH I GÓRSKICH REGIONACH TURYSTYCZNYCH W POLSCE¹

*Jerzy Rembeza**, *Kamila Radlińska***

Abstrakt

Cel. Porównanie wielkości, rozkładu i tendencji zmian sezonowych wahań bezrobocia w nadmorskich i górskich regionach turystycznych. Określenie różnic pomiędzy grupami regionów jako całość, wewnętrznego zróżnicowania w ramach poszczególnych regionów oraz pomiędzy wybranymi jednostkami.

Metoda. Do wyodrębnienia składnika sezonowego wykorzystano procedurę Census X-12 ARIMA. W analizie wykorzystano dane Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) o liczbie zarejestrowanych bezrobotnych w poszczególnych miesiącach za lata 2004-2014.

Wyniki. Turystyczne rynki pracy w Polsce charakteryzowały się stosunkowo wysoką sezonowością bezrobocia. Rynki górskie wykazywały się znacznie niższym niż rynki nadmorskie poziomem sezonowości bezrobocia. W obu regionach sezonowość bezrobocia wzrosła w trakcie badanego okresu. Sezonowość bezrobocia w nadmorskich i górskich rynkach pracy wykazywała podobny rozkład w trakcie roku.

Ograniczenia badań i wnioski. W analizie wykorzystano dane dotyczące liczby zarejestrowanych bezrobotnych, które nie w pełni opisują faktyczną liczbę bezrobotnych i zachodzące w krótkim okresie zmiany na rynku pracy.

Implikacje praktyczne. Wyniki badań mogą być przydatne z punktu widzenia kształtowania instrumentów oddziaływania na rynek pracy w regionach turystycznych. Pozwalają również na ocenę zmian, jakie zaszły na rynkach pracy w regionach turystycznych.

Oryginalność pracy. Oryginalność pracy polega na porównaniu sezonowości dla regionów turystycznych o różnym położeniu i specyfice. Pozwala na ocenę, czy krótkookresowe wahania bezrobocia w nadmorskich i górskich regionach turystycznych wykazują specyfikę.

Rodzaj pracy. Artykuł prezentujący wyniki badań empirycznych.

Słowa kluczowe: bezrobocie, sezonowość, regiony nadmorskie, regiony górskie.

¹ Badania zostały sfinansowane ze środków Narodowego Centrum Nauki na podstawie decyzji DEC-2013/09/B/HS4/00488.

* dr hab., Politechnika Koszalińska, Wydział Nauk Ekonomicznych, Katedra Ekonomii; e-mail: jerzy.rembeza@tu.koszalin.pl

** dr, Politechnika Koszalińska, Wydział Nauk Ekonomicznych, Katedra Ekonomii; e-mail: kamila.radlinska@tu.koszalin.pl

Wprowadzenie

Branża turystyczna w wielu regionach stanowi znaczącą część gospodarki. Wywiera tym samym istotny wpływ na funkcjonowanie lokalnych rynków pracy. Im większy udział branży, tym większy jej wpływ na rynki pracy i ich specyfikę. Jedną z najbardziej charakterystycznych cech turystyki jest wyraźna i wysoka sezonowość. Analizy empiryczne wskazują, że sezonowość charakteryzuje turystykę zarówno w krajach o ciepłym, jak i umiarkowanym klimacie [Andriotis 2005, s. 207; Drakatos 1987, s. 582; Mourdoukoutas 1988, s. 315; Pearce 1989, s. 32]. Dane dla Polski również wskazują na występowanie tego zjawiska [Kulbaczevska, Kubicki 2007, s. 143]. O wysokiej sezonowości w działalności turystycznej decydują przede wszystkim czynniki o charakterze popytowym. Wynikają one z uwarunkowań klimatycznych, instytucjonalnych, a także preferencji konsumentów [Ashworth and Thomas 1999, s. 735; Higham and Hinch 2002, s. 175; Lim and McAleer 2001, s. 68]. Zjawisko to ma cechy trwałości, a działania zmierzające do jego ograniczania charakteryzują się zazwyczaj niską efektywnością [Lee i in., 2008, s. 16]. Przyczyną są m.in. położenie rynków turystycznych z dala od ośrodków miejskich, bariery komunikacyjne oraz powoli zmieniające się przyzwyczajenia.

Badania empiryczne wskazują, że wahania sezonowe w turystyce charakteryzują się najczęściej cyklem o jednej częstotliwości [BarOn 1975, s. 44; Jang 2004, s. 819]. W większości regionów turystycznych szczyt sezonu przypada na miesiące letnie. Wynika to z cech klimatu, sezonu urlopowego, a także większej atrakcyjności wielu aktywności w okresie letnim – np. pieszych wycieczek, pływania, surfingu, nurkowania itp. Popularność sportów zimowych może jednak powodować wzrost aktywności branży turystycznej w okresie zimowym. W części regionów o największej atrakcyjności wysoka aktywność branży może się utrzymywać przez większą część roku. Dotyczyć to może nie tylko ośrodków miejskich, ale także przynajmniej części regionów górskich, oferujących inne atrakcje turystyczne w miesiącach letnich, a inne w miesiącach zimowych.

Duże wahania sezonowe są poważnym problemem nie tylko dla samej branży turystycznej, ale także dla całej gospodarki w regionach turystycznych, w tym dla lokalnych rynków pracy. Oznaczają bowiem duże wahania popytu na pracę. W okresach szczytu sezonu może się ujawniać niedobór pracowników, natomiast w okresach poza sezonem spadek zapotrzebowania na pracę i wzrost lokalnego bezrobocia. Należy więc oczekiwać, że bezrobocie w regionach turystycznych powinno się charakteryzować wysoką sezonowością. Im większa sezonowość w branży turystycznej oraz im większy udział branży w gospodarce regionu, tym ten wpływ powinien być większy.

Celem opracowania była analiza zmian sezonowych liczby bezrobotnych na rynkach pracy wybranych regionów turystycznych w Polsce. W pra-

cy przyjęto podział na dwa podstawowe regiony: nadmorski oraz górski. Starano się odpowiedzieć na pytanie, czy regiony te różnią się wielkością oraz rozkładem sezonowych wahań bezrobocia. Kierując się silną koncentracją wypoczynku w regionach nadmorskich, przypadającą na miesiące letnie, można oczekiwać, że regiony te charakteryzują się większą sezonowością bezrobocia. Różnice powinny dotyczyć również rozkładu odchyleń sezonowych w trakcie roku. Przedmiotem zainteresowania było także zróżnicowanie sezonowości w obrębie wybranych regionów turystycznych. Starano się także stwierdzić, czy ewentualne różnice w sezonowości bezrobocia pomiędzy obszarami nadmorskimi i góorskimi zanikają w przypadku rynków z większymi ośrodkami miejskimi. W przeprowadzonych analizach wykorzystano dane o liczbie bezrobotnych w wybranych regionach w latach 2004-2014.

Metoda

Bezrobocie jest zjawiskiem charakteryzującym cały rynek pracy, choć wynika z procesów zachodzących w poszczególnych branżach, w tym w turystyce. Specyfika branż wiodących dla gospodarek regionów powinna jednak wpływać na kształtowanie się bezrobocia, w tym jego sezonowego wahania. W regionach nadmorskich i górskich taką branżą jest turystyka. Uzasadnia to podjęcie analiz opartych na danych dotyczących liczby bezrobotnych na poszczególnych rynkach. Analiza ta napotyka jednak ograniczenia wynikające z dostępności danych o miesięcznej częstotliwości, niezbędnych w analizach sezonowości. W pracy wykorzystano dane powiatowych urzędów pracy o liczbie zarejestrowanych bezrobotnych. Miara ta ma swoje ułomności i nie w pełni informuje o faktycznej liczbie bezrobotnych, niemniej jednak jest jedyną dostępną dla miesięcznych obserwacji, najbardziej przydatnych w analizie wahań sezonowych. Ponieważ przedmiotem zainteresowania było porównanie zmian na rynku pracy, ograniczenie to nie powinno w istotny sposób wpływać na uzyskane wyniki.

W pracy analizę ograniczono do najbardziej popularnych w Polsce regionów turystycznych, leżących nad morzem oraz w górach. Podstawową jednostką będącą przedmiotem analiz były powiaty. W przypadku regionów nadmorskich wprowadzono jednak dodatkowe ograniczenie. Wynika ono z faktu, że atrakcyjność turystyczna w regionach nadmorskich ogranicza się do wąskiego pasa położonego nad morzem. Dlatego w przypadku tych obszarów uwzględniano w ramach poszczególnych powiatów jedynie gminy leżące nad morzem, sumując liczbę bezrobotnych dla tych gmin. W ramach przeprowadzonej analizy uwzględniono dane dla następujących powiatów²:

² Dla powiatów nadmorskich podano w nawiasach gminy uwzględnione w analizie.

- powiaty nadmorskie: kołobrzeski (Kołobrzeg, Ustronie Morskie), koszaliński (Mielno, Będzino), sławieński (Darłowo, Postomino), kamieński (Kamień Pomorski, Wolin, Dziwnów i Międzyzdroje), pucki (Krokowa, Hel, Jastarnia, Puck, Kosakowo, Władysławowo), lęborski (Wicko, Łeba), słupski (Ustka, Smołdzino), Świnoujście;
- powiaty górskie: kłodzki, jeleniogórski, gorlicki, nowosądecki, nowotarski, tatrzański, bieszczadzki, leski, cieszyński oraz żywiecki.

W analizie wykorzystano dane za okres od stycznia 2004 r. do grudnia 2014 r. Co było uwarunkowane faktem, iż rok 2004 był pierwszym rokiem, dla którego możliwe było uzyskanie kompletnych i wiarygodnych danych o liczbie bezrobotnych dla wybranych gmin nadmorskich. Natomiast rok 2014, w chwili przeprowadzania, badania był ostatnim zakończonym pełnym rokiem sprawozdawczym.

Szeregi czasowe zawierają w sobie różne składowe. Zalicza się do nich trend, składnik cykliczny, składnik sezonowy, składnik losowy, a także efekt różnej liczby dni roboczych, efekt świąt [Gutkowska, Paśnicka, 2007, s. 7]. W pracy szeregi liczby bezrobotnych poddano dekompozycji na poszczególne składowe posługując się procedurą Census X-12 ARIMA. Obok TRAMO/SEATS należy ona do najczęściej wykorzystywanych w analizie sezonowości³. Stosując tę procedurę określono odsezonowaną liczbę bezrobotnych. Odsezonowanie liczby bezrobotnych polegało na wyeliminowaniu wahań w liczbie bezrobotnych wynikających z różnego poziomu aktywności gospodarczej regionów w różnych miesiącach roku. Na tej podstawie obliczono średnioroczne wahania sezonowe liczby bezrobotnych (Mean Seasonal Variation) MSV. Posłużono się następującą formułą:

$$MSV = \sum_{n=1}^{12} \left(\frac{\left| \frac{U_{u,n} - U_{a,n}}{U_{a,n}} \right|}{12} \right) \cdot 100 \quad (1)$$

gdzie:

$U_{u,n}$ – nieodsezonowana liczba bezrobotnych w miesiącu n danego roku;
 $U_{a,n}$ – odsezonowana liczba bezrobotnych w miesiącu n danego roku.

³ Innymi metodami są m.in. X-11, X-11 ARIMA, SABL, STAMP, BV4, DAINITIES.

Korzystając z tych samych wielkości obliczono również średnie odchylenie sezonowej liczby bezrobotnych w poszczególnych miesiącach (Mean Monthly Variation) MMV. Obliczono je następująco:

$$MMV = \sum_{i=1}^j \left(\frac{U_{u,i} - U_{a,i}}{U_{a,i}} - 1 \right) \cdot 100 \quad (2)$$

gdzie:

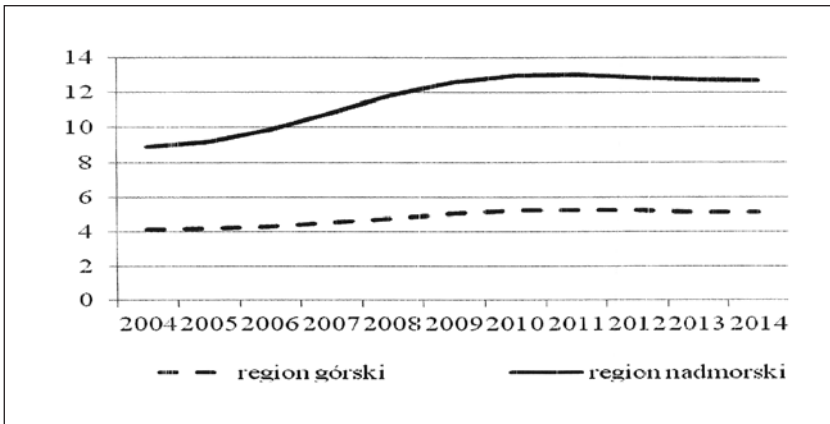
$U_{u,i}$ oraz $U_{a,i}$ – to odpowiednio nieodsezonowana i odsezonowana liczba bezrobotnych w danym miesiącu i -tego roku.

Powyższe analizy zostały przeprowadzone dla poszczególnych jednostek oraz całości powiatów nadmorskich i górskich. W pracy porównano także wybrane powiaty: powiat kołobrzeski i tatrzański oraz Koszalin i Jelenią Górę. Pierwsza para dotyczy powiatów z silnie rozwiniętą branżą turystyczną, druga miast średniej wielkości, leżących w bezpośrednim zapleczu regionu turystycznego.

Wyniki

W tej części pracy przedstawiono kształtowanie się wskaźników opisujących wahania sezonowe bezrobocia w poszczególnych regionach. Porównanie dotyczyło traktowanych jako całość regionów nadmorskich i górskich, zróżnicowania w ramach poszczególnych obszarów, a także uwzględniło wybrane powiaty z rozwiniętą branżą turystyczną oraz z ośrodkami miejskimi. Syntetyczne porównanie sezonowości bezrobocia w obu regionach przedstawiono na rycinie 1. Wyniki wskazują na bardzo duże różnice pomiędzy nadmorskimi i górskimi regionami turystycznymi i wzrost wahań sezonowych w analizowanym okresie. W obszarach nadmorskich średnia wzrosła z około 9% w 2004 r. do prawie 13% w 2014 r. W obszarach górskich średnia wzrosła w tym samym okresie z około 4% do około 5%.

Sezonowość bezrobocia jest zjawiskiem odczuwanym przede wszystkim regionie nadmorskim. Natomiast regiony górskie cechują się wahaniami sezonowymi nie odbiegającymi od średniej dla polskiego rynku pracy [Rembeza, Przekota 2014, s. 391-399]. Przedstawione wyniki wskazują więc, że wysoka sezonowość bezrobocia charakteryzuje jedynie nadmorskie regiony turystyczne.

Ryc. 1. Średnioroczne sezonowe wahania bezrobocia w badanych regionach

Fig. 1. The average annual seasonal fluctuations in unemployment in the studied regions

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Source: Own elaboration based on GUS data.

Niezależnie od różnic pomiędzy dwiema grupami regionów, stwierdza się duże zróżnicowanie poszczególnych powiatów w sezonowości bezrobocia. Skrajne rozpiętości pomiędzy poszczególnymi jednostkami zestawiono w tabeli 1. Najwyższymi sezonowymi wahaniami bezrobocia charakteryzowały się nadmorskie gminy powiatu kołobrzeskiego i gryfickiego, najniższymi natomiast gminy powiatu słupskiego. Z kolei w obszarach górskich najwyższą sezonowością charakteryzował się powiat leski, a najniższą tatrzański. Generalnie można stwierdzić, że najniższe wskaźniki sezonowości stwierdzone dla regionów nadmorskich były zbliżone do maksymalnych wartości stwierdzonych dla regionów górskich. Najniższe wskaźniki dla obszaru górskiego nie przekraczały 2%. Przedstawione w tabeli dane wskazują także na wzrost lokalnych różnic w sezonowości bezrobocia w regionie nadmorskim. Zjawisko to nie wystąpiło natomiast w regionie górskim.

Drugim aspektem sezonowości jest rozkład wahań sezonowych w trakcie roku. Wzrosty bezrobocia powinny być odnotowywane w miesiącach sezonowego spadku popytu na pracę, a spadki bezrobocia w miesiącach wzrostu popytu na pracę. W przypadku, gdy występują pomiędzy regionami różnice w rozkładzie sezonowych zmian w turystyce, należy oczekiwać, że znajdzie to odzwierciedlenie w rozkładzie sezonowego bezrobocia. W regionach nadmorskich mamy do czynienia z kumulacją popytu na usługi turystyczne w miesiącach letnich. Mniej jednoznaczna jest sezonowość branży turystycznej w regionach górskich. Szczyty aktywności mogą przypadać na miesiące letnie, ale także zimowe. Zależy to od specyfiki oferty turystycznej, rozwoju infrastruktury związanej ze sportami zimowymi, popularności róż-

nych typów wypoczynku. Przedstawione na rycinie 2 wyniki sezonowych odchyleń dla poszczególnych miesięcy uwidaczniają duże podobieństwo tego rozkładu w regionie górskim i nadmorskim. W obu regionach szczytowe wzrosty bezrobocia sezonowego odnotowywano w miesiącach zimowych, natomiast najgłębsze spadki w miesiącach letnich. Uzyskane wyniki wskazują więc, że różnice w sezonowych wahaniami bezrobocia pomiędzy regionami dotyczą wielkości wahań, a nie ich rozkładu. Branża turystyczna w regionie górskim, traktowanym jak całość, nie tworzy w okresie zimowym na tyle dużego popytu na pracę, aby znalazło to odzwierciedlenie w spadku sezonowego bezrobocia.

Tab. 1. Zróżnicowanie średnioroczne tempa wahań sezonowych bezrobocia w powiatach turystycznych (%)

Tab. 1. Differentiation of average seasonal fluctuations in unemployment in tourist counties

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Turystyczne obszary górskie											
Minimum	1,3	1,3	1,3	1,2	1,1	1,2	1,4	1,6	1,8	1,9	1,9
Maksimum	7,3	7,3	7,3	7,4	7,5	7,6	7,7	7,8	7,9	7,9	7,9
Różnica	5,9	6,0	6,0	6,1	6,4	6,4	6,3	6,2	6,1	6,0	6,0
Turystyczne obszary nadmorskie											
Minimum	4,6	5,0	5,9	7,1	8,0	8,4	8,4	8,0	7,5	7,2	7,1
Maksimum	13,4	13,7	14,4	15,2	16,0	17,0	18,3	18,9	18,9	18,8	18,7
Różnica	8,8	8,7	8,5	8,1	8,0	8,5	9,9	10,9	11,4	11,6	11,6

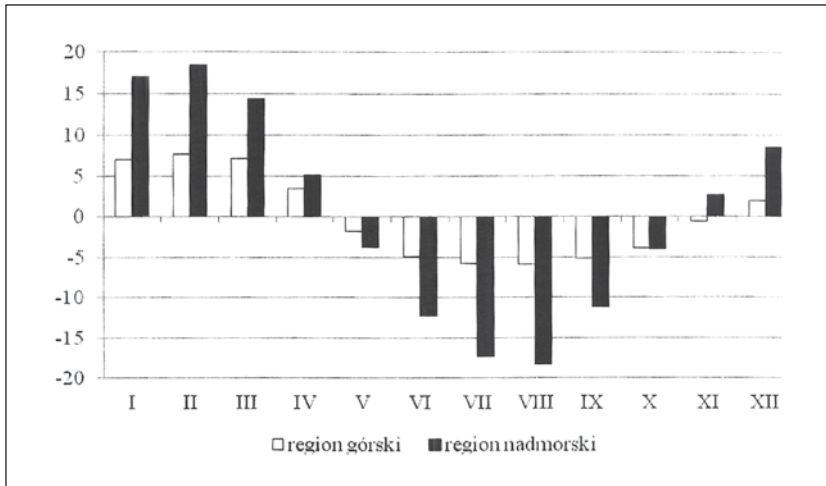
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Source: Own elaboration based on GUS data.

Prezentowane powyżej wyniki dotyczą regionów nadmorskich i górskich traktowanych jako całość. W dalszej części opracowania przedstawiono analizy porównawcze pomiędzy wybranymi powiatami o szczególnie dużym rozwoju infrastruktury turystycznej. Do porównania wybrano nadmorskie gminy powiatu kołobrzeskiego (łącznie z miastem Kołobrzeg) oraz powiat tatrzański. Dostępne dane wskazują, że jednostki te charakteryzują się zbliżonym potencjałem turystycznym⁴. Dane przedstawione na rycinie 3 wskazują na jeszcze większe różnice w sezonowości bezrobocia niż w przypadku średniej dla całych regionów. W powiecie kołobrzeskim należała ona do najwyższych spośród wszystkich analizowanych jednostek i wzrosła z niecałych 14% w 2004 r. do około 18% w 2014 r. W powiecie tatrzańskim była natomiast skrajnie niska i w analizowanym okresie nie przekraczała

⁴ Przy zbliżonej liczbie ludności liczba miejsc noclegowych w powiecie tatrzańskim i kołobrzeskim jest zbliżona (wg danych GUS za 2012 r. w powiecie kołobrzeskim wynosiła 25 353, a w powiecie tatrzańskim 22 941). Online: www.stat.gov.pl (31.01.2015).

2%. Przedstawione dane sygnalizują więc, że mimo rozwoju potencjału turystycznego sezonowość bezrobocia w powiecie kołobrzeskim nie tylko nie spadła, ale wzrosła (i była bardzo wysoka). Dane dla powiatu tatrzańskiego informują natomiast, że w warunkach rozwiniętej infrastruktury turystycznej sezonowość bezrobocia w regionie górskim może być bardzo niska.

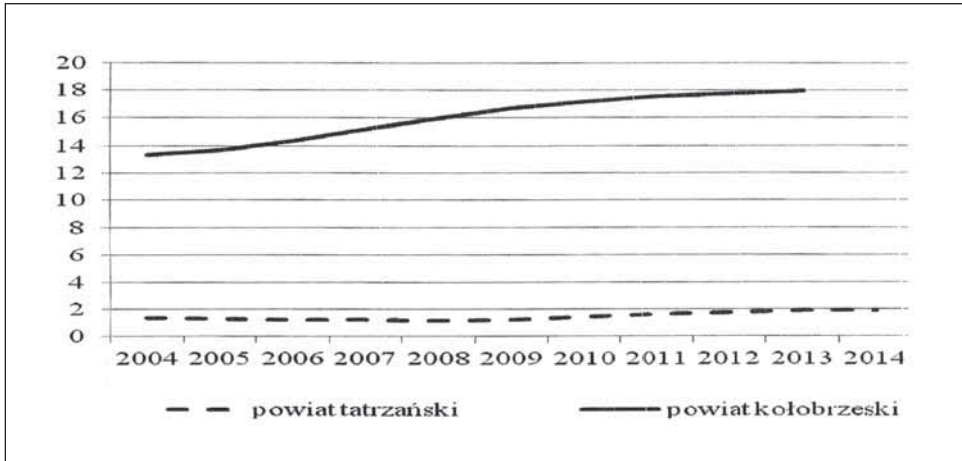
Ryc. 2. Średnie odchylenie sezonowej liczby bezrobocia w poszczególnych miesiącach (%)

Fig. 2. The average deviation of the size of seasonal unemployment in individual months (%)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Source: Own elaboration based on GUS data.

Wcześniejsza analiza wskazywała na zbliżony rozkład wahań sezonowego bezrobocia w obszarach górskich i nadmorskich. Różnice zachodzą natomiast pomiędzy powiatem kołobrzeskim, a tatrzańskim (ryc. 4). Pierwszy z nich charakteryzuje się jednym cyklem wahań sezonowych o bardzo dużej amplitudzie. W miesiącach letnich bezrobocie zmniejszyło się sezonowo o ponad 20%, podczas gdy w miesiącach zimowych wzrosło o ponad 20%. Natomiast sezonowe wahania bezrobocia w powiecie tatrzańskim miały nie tylko znacznie mniejszą amplitudę, ale także odmienny rozkład. Charakteryzuje go występowanie dwóch okresów wzrostu bezrobocia – w miesiącach wiosennych (marzec i kwiecień) oraz jesiennych (październik i listopad). Spadki, choć niewielkie, przypadają na miesiące zimowe oraz letnie. W sezonowych zmianach bezrobocia znajduje odzwierciedlenie duża atrakcyjność turystyczna powiatu tatrzańskiego zarówno w okresie letnim, jak i zimowym. Krótkie okresy pomiędzy tymi sezonami powodują, że koszty utrzymania zatrudnienia w tych okresach są znacznie niższe niż w przypadku powiatu kołobrzeskiego.

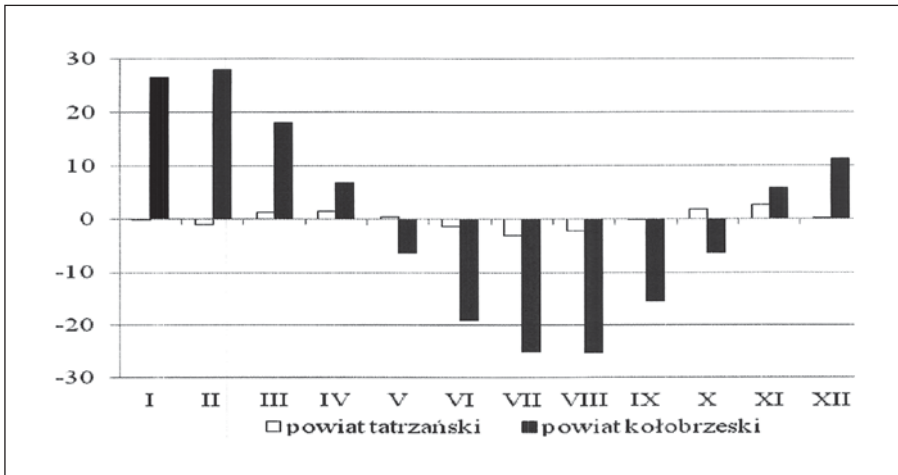

Ryc. 3. Średnioroczne sezonowe wahania bezrobocia w wybranych powiatach (%)

Fig. 3. The average annual seasonal fluctuations in unemployment in selected counties (%)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Source: Own elaboration based on GUS data.

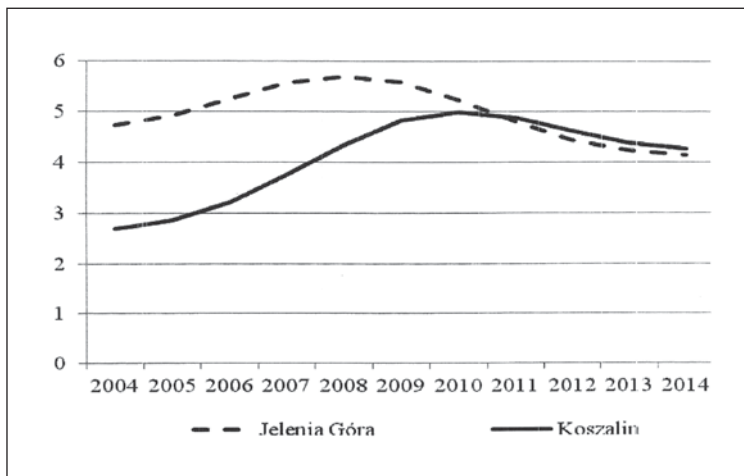
Ryc. 4. Średnie odchylenie sezonowej liczby bezrobocia w poszczególnych miesiącach (%)

Fig. 4. The average deviation of the size of seasonal unemployment in individual months (%)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Source: Own elaboration based on GUS data.

Dotychczasowe analizy wykazały wyraźną specyfikę sezonowości bezrobocia w nadmorskich i górskich regionach turystycznych. W analizie tej nie brano pod uwagę miast o średniej wielkości (około 100 tys. mieszkańców) leżących w tych regionach. Rynki pracy w większych ośrodkach miejskich mają swoją specyfikę. W związku z tym przeprowadzono analizę porównawczą sezonowości bezrobocia w dwóch miastach: Jeleniej Górze oraz Koszalinie. Oba miasta leżą w bezpośrednim sąsiedztwie regionów turystycznych i są lokalnymi centrami o charakterze usługowo-administracyjnym. Powstaje więc pytanie, czy położenie w różnych regionach turystycznych wpływa na specyfikę sezonowości bezrobocia, czy też specyfika ta zanika, a sezonowość bezrobocia kształtowana jest przez specyficzne funkcje miast. Wyniki przedstawione na rycinach 5 i 6 przemawiają za przyjęciem drugiego wniosku. Różnice w wielkości wahań sezonowych bezrobocia były pomiędzy tymi miastami niewielkie i w trakcie badanego okresu zaniknęły. W Jeleniej Górze kształtowały się na poziomie zbliżonym do średniej dla obszarów górskich, natomiast w Koszalinie były znacznie poniżej średniej dla turystycznych regionów nadmorskich⁵.

Ryc. 5. Średnioroczne sezonowe wahania bezrobocia w Jeleniej Górze i Koszalinie (%)

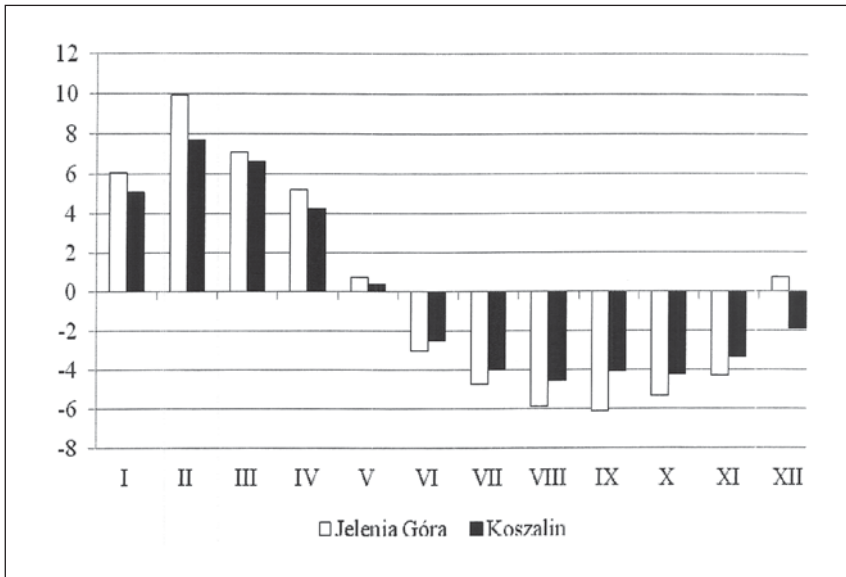
Fig. 5. The average annual seasonal fluctuations in unemployment in Jelenia Góra and Koszalin (%)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Source: Own elaboration based on GUS data.

⁵ Potencjał turystyczny powiatu koszalińskiego (15 309 miejsca noclegowe w 2012 r.) oraz powiatu jeleniogórskiego (13 874 miejsca noclegowe w 2012 r.) przy zbliżonej liczbie ludności. Dodatkowo czynnikiem powodującym podobieństwo powiatów jest występowanie w powiecie ośrodków miejskich. Online: www.stat.gov.pl (31.01.2015).

Brak większych różnic pomiędzy miastami dotyczył także rozkładu sezonowych wahań bezrobocia. Zaprezentowane na rycinie 6 dane dotyczą średnich dla całego badanego okresu, stąd wielkość odchyłeń była nieco większa w Jeleniej Górze, jednak pod koniec badanego okresu różnice te zaniknęły. W obu miastach wyraźnie zaznaczał się jeden cykl, z maksymalnymi wzrostami bezrobocia w miesiącach zimowych, a największymi spadkami w miesiącach letnich.

Ryc. 6. Średnie odchylenie sezonowej liczby bezrobocia w poszczególnych miesiącach (%)

Fig. 6. The average deviation of the size of seasonal unemployment in individual months (%)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Source: Own elaboration based on GUS data.

Wnioski

Rynki pracy w regionach turystycznych charakteryzują się wyraźną specyfiką. Mogą być one narażone na duże sezonowe wahania popytu na pracę, czego konsekwencją jest wysoka sezonowość bezrobocia. Przeprowadzone analizy wskazują jednak, że specyficzne regionalne uwarunkowania mogą wpływać na krótkookresowe wahania na rynku pracy. W tym kontekście czynnikiem różnicującym jest to, czy mamy do czynienia z regionami nadmorskimi, czy górskimi. Duża sezonowość bezrobocia charak-

teryzuje przede wszystkim regiony nadmorskie. Co więcej, rozwój infrastruktury turystycznej w tych regionach (na co wskazuje przykład Kołobrzegu), nie powoduje spadku sezonowości bezrobocia. Przyczyną może być jednak nie tyle brak znaczenia tego czynnika dla sezonowych wahań na rynku pracy, ile wzrost udziału branży turystycznej w gospodarce regionu w wyniku podjętych inwestycji w branży turystycznej. W konsekwencji zmiany są wypadkową wpływu inwestycji dywersyfikujących podaż usług turystycznych, co powinno obniżać sezonowość bezrobocia i rosnącego udziału branży turystycznej, co może wpływać na wzrost lokalnej sezonowości bezrobocia. Rozwój infrastruktury turystycznej w regionach górskich, jak w przypadku powiatu tatrzańskiego, może natomiast spowodować, że sezonowość bezrobocia jest niewielka. Czynnikiem kluczowym, decydującym o różnicy w stosunku do obszarów nadmorskich, jest możliwość zaoferowania na obszarach górskich atrakcji zarówno w miesiącach zimowych, jak i letnich. Przeprowadzone analizy wskazują wreszcie, że specyfika rynków pracy w regionie nadmorskim i górskim zanika w odniesieniu do miast średniej wielkości. W ich przypadku położenie w różnych regionach turystycznych nie różnicuje sezonowości na rynku pracy.

W pracy analizowano funkcjonowanie rynków pracy w regionach turystycznych na podstawie danych o liczbie bezrobotnych. Bardziej precyzyjnych wyników można oczekiwać analizując zmiany w zatrudnieniu, w tym w branży turystycznej. Niestety dostępne dane statystyczne nie pozwalają na przeprowadzenie takich analiz w odniesieniu do lokalnych rynków pracy.

Bibliografia

Andriotis K. (2005), *Seasonality in Crete. Problem or a Way of Life?*, "Tourism Economics", Vol. 11(2), s. 207-227.

Ashworth J., and Thomas, B. (1999), *Patterns of Seasonality in Employment in Tourism in the UK*, "Applied Economics", Vol. 6, s. 735-739.

Baron R.R.V. (1975), *Seasonality in Tourism: A Guide to Analysis of Seasonality*, Technical Paper no.2. Economist Intelligence Unit.

Drakatos C. (1987), *Seasonal Concentration of Tourism in Greece*, "Annals of Tourism Research", Vol. 14(4), s. 582-586.

Grutkowska S., Paśnicka E. (2007), *X-12 ARIMA i TRAMO/SEATS- empiryczne porównanie metod wyrównania sezonowego w kontekście długości próby*, [w:] „Materiał i Studia”, nr 220, Narodowy Bank Polski, Warszawa

Higham J., and Hinch T. (2002), *Tourism, sport and seasons: The challenges and potential of overcoming seasonality in the sport and tourism sectors*, "Tourism Management", Vol. 23(2), s. 175-185.

Jang S. (2004), *Mitigating tourism seasonality. A quantitative approach*, "Annals of Tourism Research", Vol. 31(4), s. 819-836.

Kulbaczewska M., Kubicki R. (2007), *Analiza ruchu turystycznego w zakładach uzdrowiskowych na tle obiektów noclegowych ogółem w województwie zachodniopomorskim w latach 2001-2005*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego”, nr 466, Ekonomiczne Problemy Turystyki, nr 9, s. 143-152.

Lee C., Galloway G., Bergin-Seers S., O'Mahony B., McMurray A. (2008), *Seasonality in Tourism Industry: Impacts and Strategies*, Sustainable Tourism Pty Ltd.

Lim C., and McAleer, M. (2001), *Monthly seasonal variations. Asian tourism to Australia*, „Annals of Tourism Research”, Vol. 28(1), s. 68-82.

Mourdoukoutas P. (1988), *Seasonal employment, seasonal unemployment and unemployment compensation: The case of the tourism industry of the Greek islands*, „American Journal of Economics and Sociology”, Vol. 47(3), s. 315-329.

Pearce D.G. (1989), *Tourist Development*. 2 ed. New York, Longman.

Rembeza J., Przekota G. (2014), *Sezonowość bezrobocia w krajach Unii Europejskiej*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 347, s. 391-399.

SEASONALITY OF UNEMPLOYMENT IN THE COASTAL AND MOUNTAINOUS TOURIST REGIONS OF POLAND

DOI: 10.5604/01.3001.0010.7811

Abstract

Purpose. Comparison of the size, distribution and trends of seasonal fluctuations in unemployment in seaside and mountain tourist areas. Efforts were made to determine the differences between groups of regions as a whole, internal differentiation within individual regions and between selected regions.

Method. The decomposition of the time series relies on extracting the seasonal component from the input range. To extract the seasonal component, we used the Census X12 ARIMA procedure. The analysis used data on the number of registered unemployed individuals in particular months from 2004 to 2014.

Findings. Tourist labour markets in Poland were characterized by relatively high seasonal unemployment. Seasonality level of unemployment was significantly lower in the mountain regions than in the seaside regions. In both regions, seasonality of unemployment increased during the considered period. Seasonal fluctuations in unemployment on seaside and mountain labour markets showed a similar distribution.

Research and conclusion limitations. The analysis used data on the number of registered unemployed individuals. The number of registered unemployed individuals does not fully describe the actual number of those unemployed and occurring in the short term changes in the labour market.

Practical implications. The findings may be useful from the point of view of shaping instruments affecting the labour market in the tourist regions. They also allow an assessment of the changes that have occurred among labour markets in tourist regions.

Originality. The originality of the research is based on comparison of seasonality in

tourist regions with different locations and specifics. It allows to assess whether short-term fluctuations in unemployment in seaside and mountain tourist regions have any specificity.

Type of paper. Research article.

Key words: unemployment, seasonality, seaside regions, mountain regions.

DOI: 10.5604/01.3001.0010.7812

POTENCJAŁ ZAWODOWY STUDENTÓW KIERUNKU „TURYSTYKA I REKREACJA” NA PROGU WEJŚCIA NA RYNEK PRACY. WYBRANE ASPEKTY

*Bożena Alejziak**

Abstrakt

Cel. Rozwój własnego potencjału zawodowego pozwala skutecznie wejść na rynek pracy i dobrze funkcjonować w sferze zawodowej. Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie badań diagnozujących kompetencje i kwalifikacje studentów kształcących się na kierunku „Turystyka i Rekreacja” na poziomie studiów magisterskich.

Metoda. W pracy wykorzystano jakościowe metody badań, takie jak wywiad biograficzny, analiza życiorysów zawodowych studentów oraz autorskie narzędzie badawcze, jakim był „Kwestionariusz samooceny zawodowej studenta”.

Wyniki. Dzięki przeprowadzonym badaniom ustalono, jaki jest potencjał zawodowy młodzieży studenckiej studiującej na ostatnim roku studiów magisterskich na kierunku „Turystyka i Rekreacja” w zakresie wiedzy branżowej, znajomości języków obcych, programów rezerwacyjnych, ukończonych kursów i szkoleń, stażu pracy, posiadanych umiejętności zawodowych i in.

Ograniczenia badań i wnioski. Badania mają charakter pilotażowy, obejmują więc niezbyt liczną grupę respondentów (73 osoby).

Implikacje praktyczne. Badania ukazują aktywność autokreacyjną studentów turystyki i rekreacji w sferze zawodowej oraz ich opinie na temat przydatności proponowanego im programu kształcenia.

Oryginalność pracy. Artykuł jest jednym z niewielu tego typu opracowań naukowych, które diagnozują potencjał zawodowy studentów turystyki i rekreacji na etapie wejścia na rynek pracy.

Rodzaj pracy. Artykuł prezentuje wyniki badań empirycznych.

Słowa kluczowe: potencjał zawodowy, studenci turystyki, rynek pracy.

Wprowadzenie

Potencjał zawodowy ma związek z indywidualnym rozwojem zawodowym jednostki w toku całego jej życia, a jego budowanie polega na intencjonalnych, świadomych i celowych działaniach, w wyniku których dochodzi do zmian w osobowości [Pietrasiniński, 1990, s. 151; Poczrowski 2008, s. 306]. Podejmowanie różnorodnych działań autokreacyjnych w sferze zawodowej

* Dr, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wydział Turystyki i Rekreacji, Katedra Turystyki i Rekreacji, Zakład Hotelarstwa; e-mail: bozena.alejziak@awf.krakow.pl

ma związek z cyklem rozwojowym człowieka, co zwykle ma miejsce w fazie wczesnej dorosłości [Levinson 1986, s. 3-13], która według E. Eriksona [1980a] obejmuje okres pomiędzy 19. a 40. rokiem życia. Stadium to charakteryzuje się poszukiwaniem dróg umożliwiających osiągnięcie niezależności, wybór konkretnego zawodu oraz kierunku studiów, co determinuje w przyszłości perspektywę zatrudnienia. Według A. Pocztowskiego [2008, s. 309] etap między 18. a 35. rokiem życia określany jest jako etap wczesnej kariery i charakteryzuje się wyborem oraz nauką zawodu, wejściem w życie zawodowe, nabywaniem doświadczenia zawodowego, a także kształtowaniem się określonej orientacji wobec własnej kariery zawodowej. Następuje w nim prosta reprodukcja zdobytej wcześniej wiedzy i umiejętności. Na tym etapie docenia się u pracownika wykształcenie i przygotowanie zawodowe. Znaczenie mają także: kierunek, typ i poziom wykształcenia, ranga ukończonej szkoły lub uczelni, odbyte praktyki i staże oraz wszelkie doświadczenia życiowe (np. wyjazdy zagraniczne), a także praca dorywcza [Suchar 2003, s. 17]. Poziom i tempo rozwoju zawodowego – określanego często za pomocą terminu „rozwój osobisty” – zależy od ambicji, aspiracji, zdolności, systemu wartości i potrzeb jednostki, a jego wymiernym efektem jest osiągnięcie odpowiedniego poziomu kwalifikacji i kompetencji, najlepiej zgodnego z aktualnymi wymogami rynku pracy [Sekuła 1988, s. 127-128].

Kwalifikacje zawodowe pracownika to przede wszystkim wiedza teoretyczna związana z wykształceniem zawodowym, umiejętności praktyczne wynikające ze stażu pracy oraz specyficzne cechy indywidualne – nieodzowne lub przydatne w wykonywaniu danego zawodu. W analizie poziomu kwalifikacji zawodowych pracowników uwzględnia się najczęściej dwa kryteria: wykształcenie i staż pracy [Tokarz 2009, s. 169].

Natomiast kompetencje to zdolności zawodowe pracowników (wiedza, umiejętności, doświadczenie, postawy, wartości, uzdolnienia i predyspozycje), gotowość pracownika do działania w danych, często zmieniających się warunkach oraz zdolność przystosowania się do nich [Orczyk 2009; Sajkiewicz 2008; Armstrong 2007; Oleksyn 2006; Robbins 2004; Filipowicz 2004; Lourat 1995; Thierry, Sauret, Monod 1994]. Kompetencje pracownicze [Tyrańska, 2011, s. 277¹] to potencjał przyczyniający się do osiągania określonych wyników jednostki [Armstrong 2000, s. 241], a więc cechy, dzięki którym jednostka może z powodzeniem oraz w sposób godny naśladowania realizować swoje działania [Dubois, Rothwall 2008, s. 26]; wiedza, umiejętności, zdolności lub cechy osobowości, które bezpośrednio wpływają na pracę danej osoby [Becker, Huselid, Ulrich 2002, s. 162]. Warto też podkreślić, że kompetencje pracowników (wiedza, doświadczenie, umiejętności, cechy osobowościowe, postawy, zdolności) tworzą kapitał ludzki

¹ Analizując pojęcie „kompetencje pracownicze”, w literaturze przedmiotu można spotkać wiele terminów pokrewnych, którym przypisuje się podobne znaczenie, a mianowicie „potencjał kwalifikacyjny”, „potencjał ludzki”, czy „kapitał ludzki”.

każdej organizacji [Armstrong 2007, s. 323], stanowiący siłę napędową rozwoju w efektywnym zarządzaniu firmą [Juchnowicz 2004, s. 69]. Kompetencje nabywane są i kształtowane w toku kształcenia nieformalnego, czyli autoedukacji [Jankowski 2012, s. 136], w trakcie tzw. treningu społecznego [Matczak 2011; Knopp 2007, s. 37-66] oraz w toku kształcenia formalnego. Na poziomie szkolnictwa wyższego potwierdzane są przez Krajowe Ramy Kwalifikacji, które definiują efekty kształcenia w trzech kategoriach, takich jak [Chmielecka 2010, s. 13]: wiedza (związana z określoną dziedziną pracy lub nauki), umiejętności (czyli zdolność praktycznego zastosowania wiedzy), kompetencje społeczne (czyli złożone umiejętności, które umożliwiają efektywne radzenie sobie w różnych sytuacjach społecznych określonego typu) [Matczak 1994].

Z powyższego wynika, że student kończący wyższą uczelnię powinien być wyposażony w odpowiedni potencjał zawodowy, który definiowany jest jako zawarta w każdym człowieku całość zasobów wiedzy fachowej, umiejętności, doświadczenia, cech osobowości, wartości, celów życiowych. Samoświadomość i rozwój własnego potencjału zawodowego pozwala skutecznie wejść na rynek pracy i dobrze funkcjonować w przyszłości w sferze zawodowej, co określane jest jako umiejętność zarządzania własną karierą [Briscoe, Hall 2006, 69, s. 4-18].

Problematyka kompetencji, kwalifikacji oraz potencjału zawodowego młodzieży studenckiej, a także potrzeb rynku pracy, w ostatniej dekadzie była podejmowana przez wielu badaczy. Jako przykład można podać badania i publikacje M. Andrałowicz [2011; 2014, s. 185], która zrealizowała projekt, mający na celu przeanalizowanie kompetencji studentów szkół ekonomicznych z perspektywy studentów, pracodawców oraz nauczycieli akademickich. Z kolei M. Jelonek [2011] przeanalizowała decyzje odnośnie do wyboru uczelni i kierunku kształcenia, poziom aktywności edukacyjnej i zawodowej studentów, aspiracje zarobkowe. W projekcie badawczym zrealizowanym przez M. Jakubiak [2013] przedmiotem ekspertyzy były rozważania dotyczące potencjału zawodowego specjalistów – absolwentów szkół ponadgimnazjalnych i uczelni wyższych w województwie lubelskim. Prowadzono także badania w sektorze turystycznym. Na przykład R. Ziółkowski [2013] dokonał analizy potrzeb zatrudnienia w sektorze turystycznym w regionie Polski północno-wschodniej, zaś A. Wartecka-Ważyńska [2014] zdiagnozowała kompetencje praktyczno-zawodowe, organizacyjno-menedżerskie oraz przygotowanie do kierowania ludźmi i pracy wychowawczej studentów kierunku „Turystyka i Rekreacja” Akademii Wychowania Fizycznego, z punktu widzenia przydatności ich na rynku pracy.

Szereg badań dotyczących diagnozy potrzeb rynku pracy zostało zrealizowanych przez Polską Agencję Rozwoju Przedsiębiorczości, w ramach projektu Bilans Kapitału Ludzkiego. Wiodącym ich autorem jest J. Górniak, pod którego redakcją zostały opublikowane następujące opracowania: *Pol-*

ski rynek pracy – wyzwania i kierunki działań na podstawie badań 2010-2015 [2015], *Kompetencje Polaków a potrzeby polskiej gospodarki* [2014], „*Młodość czy doświadczenie?*” *Kapitał ludzki w Polsce* [2013]. Ten ostatni raport poświęcony jest młodym absolwentom szkół, którzy wchodzi na rynek pracy oraz osobom starszym. Dla uczelni wyższych istotne znaczenie ma także publikacja A. Jawor-Joniewicz *Biznes dla edukacji* [2014] omawiająca problemy i trudności firm związane z rekrutacją nowych pracowników.

Na zlecenie Ministerstwa Sportu i Turystyki przeprowadzono także badanie dotyczące losów absolwentów szkół i uczelni kształcących kadry dla turystyki [Zarzecki, Borne-Januła, Jaroszek, Puchalska, Piotrowska, Noiszewski 2010; Szadkowska 2015, s. 9].

Cel i metoda

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie badań pilotażowych, które dotyczą diagnozy potencjału zawodowego studentów kierunku „Turystyka i Rekreacja” na progu wejścia na rynek pracy. Aby zrealizować założony cel, główne pytanie badawcze sformułowano następująco: Jakie kwalifikacje i kompetencje posiadają studenci kierunku „Turystyka i Rekreacja” kończący edukację na poziomie studiów magisterskich? Realizując badania podjęto próbę ustalenia:

- poziomu wiedzy formalnej studentów, wynikającej z programu nauczania na studiach magisterskich i potwierdzonej średnią ocen uzyskaną na koniec studiów (dane z dziekanatu);
- opinii studentów na temat przydatności wiedzy uzyskanej w toku studiów w kontekście potrzeb rynku pracy;
- poziomu oraz zakresu znajomości języków obcych przez studentów kursów zawodowych oraz umiejętności związanych z obsługą programów komputerowych (biurowych i branżowych);
- stażu pracy studentów związanego z działalnością w branży turystycznej oraz poza branżą;
- opinii studentów na temat posiadanych przez nich umiejętności, osiągnięć zawodowych oraz deklarowanych wartości zawodowych.

Badania przeprowadzono w 2014 roku, a respondentami byli studenci ostatniego roku studiów uzupełniających magisterskich, studiujący w Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie na kierunku Turystyka i Rekreacja, realizujący specjalność „Turystyka biznesowa i motywacyjna” na studiach stacjonarnych i niestacjonarnych.

Budowany przez człowieka potencjał zawodowy uwarunkowany jest trudnymi do mierzenia i precyzyjnego ujęcia czynnikami psychospołecznymi, dlatego w badaniach zostały wykorzystane jakościowe metody badań. Jedną z nich była metoda profesjograficzna [Czarnecki, Kowolik 2011,

s. 9-18]², gdzie narzędziem badawczym był wywiad biograficzny oraz analiza życiorysów zawodowych badanych studentów. Wykorzystano także autorskie narzędzie badawcze, jakim był „Kwestionariusz samooceny zawodowej studenta”. E. Aronson uważa, że samoocena jest ważnym elementem obrazu samego siebie i polega na „dokonywaniu przez ludzi oszacowania wartości samych siebie, to znaczy rozmiaru, w jakim spostrzegają siebie jako dobrych, kompetentnych i przyzwoitych” [Aronson, Wilson, Akert 1997, s. 680]. Kwestionariusz ma charakter autodiagnostyczny i zawiera kilkanaście pytań otwartych diagnozujących kwalifikacje, kompetencje, osiągnięcia edukacyjne i zawodowe, aspiracje, a także mocne i słabe strony przedstawicieli młodzieży studenckiej oraz deklarowane przez nich wartości. Swobodne wypowiedzi studentów poddano wnikliwej analizie, a następnie, tam gdzie było to możliwe, dokonano kategoryzacji odpowiedzi, prezentując je tabelarycznie. Ze względu na obszerność materiału badawczego, w niniejszym artykule przedstawiono tylko wybrane aspekty potencjału zawodowego badanych osób.

Prezentacja wyników badań

W badaniach wzięło udział 73 respondentów, w tym 72,6% kobiet i 27,4% - mężczyzn. Większość (82,2%) stanowili studenci studiów stacjonarnych, którymi w zdecydowanej większości byli absolwenci studiów licencjackich Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie, którzy ukończyli kierunek Turystyka i Rekreacja, specjalność obsługa ruchu turystycznego lub hotelarstwo (89%). Pozostałe osoby (11%) – to absolwenci innych uczeni.

Wyniki w nauce studentów turystyki

Jednym z warunków otrzymania pracy w turystyce jest merytoryczna wiedza branżowa, którą studenci przyswajają realizując między innymi proponowany im przez uczelnie wyższe program kształcenia. Powszechnie przyjmuje się, iż poziom przyswojenia wiedzy odzwierciedlają oceny, które student otrzymuje w toku kształcenia. W przypadku niniejszych badań jest to średnia ocen z wszystkich przedmiotów zrealizowanych przez słuchacza w toku nauczania na danej specjalności, wyliczona przez dziekanat na koniec studiów. Z uzyskanych danych wynika, że poziom wiedzy formalnej z zakresu realizowanej przez respondentów specjalności „tury-

² Metoda profesjograficzna ma podbudowę teoretyczną opartą na „biografii ogólnej” oraz „metodzie biograficznej”. Przedmiotem naukowych badań profesjologii jest poznawanie zawodowego rozwoju człowieka jako jednej z istotnie ważnych kategorii jego rozwoju ogólnego [Czarnecki, Kowolik 2011, s. 11].

styka biznesowa i motywacyjna” jest dość zróżnicowany. Średnie oceny można sklasyfikować w trzech przedziałach: od 3.0-3.5 (31,51%), od 3.6-4.0 (35,62%), powyżej 4.0 (32,88%), z których wynika, że większość studentów (68,50%) dość dobrze przyswoiła branżową wiedzę.

Analizując wymagania pracodawców zaprezentowane w *Raporcie Bilans Kapitału Ludzkiego* [Strzebońska, Kocór 2013, s. 59-61] można zauważyć, że posiadanie wyższego wykształcenia II stopnia jest szczególnie przydatne, a wręcz konieczne, aby zostać zatrudnionym lub awansować na stanowisko specjalisty, co wynika z wypowiedzi ponad 4/5 pracodawców. Ponadto, jak zauważa J. Górniak [2014, s. 42], wymagania dotyczące poziomu wykształcenia kandydatów do pracy w określonym zawodzie, publikowane w 2013 roku w ofertach pracy, potwierdzają obserwowany od 2010 roku trend, że: im bardziej złożone są obowiązki wykonywane w pracy, tym oczekiwany jest wyższy poziom wykształcenia od kandydata. Prawidłowość ta ma charakter międzybranżowy. Generalnie od zawodów kierowniczych i specjalistycznych pracodawcy oczekiwali przede wszystkim wykształcenia wyższego, zaś od pracowników średniego szczebla, biurowych i sprzedawców – średniego.

Warto jednak zaznaczyć (co wydaje się niepokojące), że znaczenie wykształcenia wyższego w selekcji kandydatów zmniejsza się. Jak podkreślają Autorzy *Raportu*, można ostrożnie wnioskować, że pracodawcy poszukujący specjalistów do pracy dostrzegają stopniowe pogarszanie się poziomu wykształcenia i zaczynają brać pod uwagę inne kryteria – przede wszystkim posiadane doświadczenie zawodowe. Potwierdzeniem tej tezy była waga przykładana przez pracodawców do wymagań formułowanych w ofertach pracy, gdzie doświadczenie zawodowe było ważniejsze niż wykształcenie kandydatów.

Opinie studentów na temat jakości kształcenia na kierunku „Turystyka i Rekreacja”

Z punktu widzenia przekazywanej studentom wiedzy przydatnej na turystycznym rynku pracy, ważne wydawały się ich subiektywne odczucia na temat jakości kształcenia na kierunku „Turystyka i Rekreacja” w krakowskiej Akademii Wychowania Fizycznego. Poproszono więc badaną młodzież o opinię na ten temat, a wyniki zamieszczono w tabeli 1.

Z wypowiedzi badanych osób wynika, że mocną stroną kształcenia na kierunku „Turystyka i Rekreacja” jest przede wszystkim odpowiednio przygotowany program nauczania, co zauważyła zdecydowana większość respondentów (68,30%). Na atrakcyjność oferty edukacyjnej wpływają zorganizowane przez wykładowców wyjazdy, wycieczki, zajęcia terenowe (20,5%), wszechstronność i kompleksowość programu nauczania (19,2%), ciekawe przedmioty (12,3%). Połowa respondentów (50,60%) doceniła odpowiednio

wykwalfikowaną kadre, która według badanych prezentuje wysoki poziom nauczania, jest zaangażowana w działalność dydaktyczną oraz proponuje słuchaczom zajęcia w atrakcyjnej formie.

Analizując z kolei słabe strony kształcenia na kierunku „Turystyka i Rekreacja” można zauważyć, że uwag krytycznych jest nieco więcej. Pozytywnym faktem jest jednak to, iż w mniejszym zakresie dotyczą one wy-

Tab. 1. Mocne i słabe strony kształcenia na kierunku „Turystyka i Rekreacja”

Tab. 1. Weak and strong sides of education at the tourism and recreation study major

Mocne strony kształcenia TiR AWF	Ogółem		Słabe strony kształcenia TiR AWF	Ogółem	
	N	%		N	%
Wykwalfikowana kadra	26	35,60	Zbyt mało zajęć praktycznych	25	34,20
Wyjazdy, wycieczki, zajęcia terenowe	15	20,50	Nieprzydatne zajęcia	15	20,50
Wszechstronność, kompleksowość oferty edukacyjnej	14	19,20	Zbyt dużo przedmiotów ogólnych, teorii	14	19,20
Ciekawe zajęcia, przedmioty	9	12,30	Zbyt mało zajęć sportowych	9	12,30
Możliwość rozwoju	5	6,80	Zbyt mała liczba godzin języków obcych	9	12,30
Perspektywa na pracę, zajęcia przydatne w zawodzie	5	6,80	Zbyt mało zajęć o tematyce kierunkowej, specjalistycznej, turystycznej	8	11,00
Wysoki poziom nauczania	5	6,80	Przestarzałe metody nauczania	7	9,60
Dobra infrastruktura uczelni, atrakcyjne obiekty	4	5,50	Nieobowiązkowość wykładowców (odwoływanie zajęć, spóźnianie itp.)	7	9,60
Dobra atmosfera	4	5,50	Zły harmonogram zajęć, przeładowany harmonogram	7	9,60
Zaangażowana kadra wykładowców	3	4,10	Zbyt mało wyjazdów, wycieczek	6	8,20
Atrakcyjne formy zajęć	3	4,10	Zbyt mało przedmiotów związanych z geografią	3	4,10
Kształcenie ściśle związane z turystyką	2	2,70	Mało atrakcyjne formy zajęć	2	2,70
Brak odpowiedzi	16	21,90	Brak odpowiedzi	17	23,30
Razem	73	100,00	Razem	73	100,00

Źródło: Opracowanie własne./**Source:** Own elaboration.

kładowców, gdyż co dziesiąty respondent zauważył, iż niektórzy z nich korzystają z niezbyt nowoczesnych metod nauczania (9,60%) lub czasami są nieobowiązkowi (9,60%). W większości jednak uwagi dotyczyły programu nauczania, który zawiera: m.in. zbyt mało zajęć praktycznych (34,20%), zbyt dużo przedmiotów ogólnych, teorii (19,20%), zbyt mało zajęć sportowych (12,30%), zbyt mało godzin języków obcych (12,30%) i zajęć o tematyce kierunkowej, specjalistycznej, turystycznej (11,00%), lub zajęcia są nieprzydatne (20,50%).

Podsumowując otrzymane wyniki można zauważyć, iż zdania studentów na temat jakości kształcenia i przydatności zajęć na rynku pracy są podzielone, a czasami w tej samej kwestii rozbieżne. Na przykład prawie co piąty respondent jest zadowolony z proponowanej oferty programowej na kierunku „Turystyka i Rekreacja” pisząc, iż jest ona „wszechstronna i kompleksowa”, z drugiej strony podobna grupa (20,50%) uważa, że zajęcia są nieprzydatne. Prawie co dziesiąty respondent uważa, że wykładowcy stosują przestarzałe metody nauczania (9,60%) i realizują zajęcia w mało atrakcyjnej formie. Natomiast podobna grupa (12,30%) zajmuje wręcz odwrotne stanowisko, twierdząc, że zajęcia są atrakcyjne i prowadzone ciekawie, a także podkreślając szczególną rolę wyjazdów, wycieczek, zajęć terenowych, które były interesujące dla co czwartego respondenta (20,50%).

Próbując wyjaśnić te zróżnicowane oceny oferty programowej można przypuszczać, że powyższa postawa respondentów, wynika prawdopodobnie z faktu, iż większość z nich pracowała lub pracuje zawodowo i zapoznała się już z oczekiwaniami pracodawców w branży turystycznej, dlatego krytycznie oceniają ogólniakademicki charakter kształcenia. Według badanych studentów wymienione powyżej mankamenty programowe nie sprzyjają skuteczności w poszukiwaniu pracy oraz szybkiej adaptacji w branży turystycznej. Warto jednak podkreślić, iż opinie studentów turystyki i rekreacji nie są odosobnione. Podobne wyniki uzyskano w trakcie realizacji projektu *Studenci – przyszłe kadry polskiej gospodarki. Raport z badań studentów i analizy kierunków kształcenia realizowanych w 2010 r. w ramach projektu „Bilans Kapitału Ludzkiego”* wykonanego przez Polską Agencję Rozwoju Przedsiębiorczości. Z badań wynika, że aż 1/4 badanych (ponad 7000 uczących się) deklaruje, że wiedza przekazywana w trakcie kształcenia na studiach wyższych nie ma istotnego przełożenia praktycznego, zwiększającego szansę na znalezienie zatrudnienia [Jelonek, s. 35].

Innym powodem krytycznych uwag na temat programu kształcenia może być fakt, iż młodzi ludzie – odczuwając potrzebę ukończenia studiów wyższych – przy ich wyborze nie zawsze kierują się własnymi zainteresowaniami i preferencjami, niekiedy wyboru dokonują przypadkowo, czego przykładem jest poniższa wypowiedź, która w badanej grupie nie była wyjątkiem:

„Otóż nie widzę siebie w branży turystycznej. To co mnie interesuje to fotografia i w tym się chcę rozwijać. Studia «ciągnę» cały czas głównie po to, by nie zawieść swojej rodziny. Turystyka była wyborem raczej nietrafionym, podjętym w wyniku niezdecydowania i zamilowania do podróżowania” (respondent nr 38).

Z powyższego wynikałoby, iż wszelkie zmiany programowe mające na celu podniesienie atrakcyjności studiowania na kierunku „Turystyka i Rekreacja” nie wpłyną na zmianę opinii tej grupy respondentów, ponieważ realizuje ona swoje pasje w zupełnie innych dziedzinach. Dodatkowo warto także podkreślić, że badana młodzież studencka prezentuje tzw. generację Y³ [Wojtaszczyk 2013], która ze swej istoty jest bardziej roszczeniowa w stosunku do otoczenia, ma wysokie mniemanie o swoich umiejętnościach, przekonanie o własnej wyjątkowości oraz wartości, a także posiada nadmierne oczekiwania w stosunku do otoczenia [Harvey 2013; Fazlagić 2008, s. 13-16; Chester 2006; Martin 2005, s. 24 i s. 39-44], co nie zawsze koreluje z posiadaną przez nich wiedzą z zakresu turystyki i poziomem dojrzałości zawodowej.

Znajomość języków obcych

Ważnym wyznacznikiem atrakcyjności kandydata na turystycznym rynku pracy jest znajomość języków obcych. Powyższy problem poruszono także w badaniach, pytając studentów o to, jakie znają języki obce oraz jaki jest ich poziom komunikatywności (tabela 2). Z wypowiedzi respondentów wynika, że najwięcej osób (45,20%) zna dwa języki obce. Co czwarty badany (24,70%) włada trzema językami obcymi, a niektórzy nawet czterema (8,20%). Tylko co piąty student (21,90%) zadeklarował znajomość jednego języka obcego, którym zwykle jest język angielski. W turystyce oprócz ilości ważny jest także poziom znajomości języków, co wynika z częstych i bezpośrednich relacji z otoczeniem zewnętrznym, które tworzą klienci i kontrahenci. Stosując powszechnie znaną nomenklaturę określania poziomu znajomości języków obcych: A, B, C, ustalono, jaki ich poziom prezentuje badana grupa osób.

Na podstawie deklaracji respondentów ustalono, że wszyscy władają językiem angielskim. Większość (64,38%) na poziomie średniozaawansowanym (B1, B2), 23,29% na poziomie zaawansowanym (C1 C2), pozostali, czyli 12,33% na poziomie podstawowym (A1, A2). Drugim językiem obcym, jaki najczęściej znają studenci, jest język niemiecki na poziomie A1, A2 (24,70%), rosyjski na poziomie A1, A2 (20,50%), francuski: A1, A2 (19,20%).

³ Aktywnymi uczestnikami rynku pracy w Polsce w dzisiejszych czasach są cztery różne generacje o odmiennych wartościach, postrzeganiu pracy i płacy: tradycyjności (urodzeni w latach 1922–1945), *baby boomers* (1946–1964), pokolenie X (1965–1979) i pokolenie Y (1980–2000), czyli osoby wychowane w „wolnym kraju”, w dobie Internetu, wszechobecnej technologii, zachodzących na świecie procesów globalizacji zarówno ekonomicznej, jak i społecznej, wojny z terrorem.

Tab. 2. Znajomość języków obcych oraz stopień ich zaawansowania
Tab. 2. Familiarity with foreign languages and the degree of fluency

Język obcy / stopień zaawansowania	Ogółem		Kobiety		Mężczyźni	
	N	%	N	%	N	%
angielski podstawowy (A1, A2)	9	12,33	7	13,21	2	10,00
angielski średni (B1, B2)	47	64,38	35	66,04	12	60,00
angielski zaawansowany (C1, C2)	17	23,29	12	22,64	5	25,00
niemiecki podstawowy (A1, A2)	18	24,66	12	22,64	6	30,00
niemiecki średni (B1, B2)	5	6,85	3	5,66	2	10,00
niemiecki zaawansowany (C1, C2)	5	6,85	4	7,55	1	5,00
rosyjski podstawowy (A1, A2)	15	20,55	12	22,64	3	15,00
rosyjski średni (B1, B2)	1	1,37	1	1,89	0	0,00
rosyjski zaawansowany (C1, C2)	1	1,37	1	1,89	0	0,00
hiszpański podstawowy (A1, A2)	6	8,22	4	7,55	2	10,00
hiszpański średni (B1, B2)	5	6,85	4	7,55	1	5,00
włoski podstawowy (A1, A2)	6	8,22	5	9,43	1	5,00
włoski zaawansowany (C1, C2)	1	1,37	1	1,89	0	0,00
francuski podstawowy (A1, A2)	14	19,18	9	16,98	5	25,00
francuski średni (B1, B2)	2	2,74	2	3,77	0	0,00
portugalski podstawowy (A1, A2)	1	1,37	1	1,8	0	0,00
grecki podstawowy (A1, A2)	2	2,74	2	3,77	0	0,00
Razem	73	100,00	53	100,00	20	100,00

Źródło: Opracowanie własne./**Source:** Own elaboration.

Analizując rozkład wyników ze względu na płeć, można zauważyć, iż kobiety znają więcej języków obcych niż mężczyźni, a poziom tej znajomości jest w ich przypadku bardziej zaawansowany. Warto podkreślić, iż prezentowane przez studentów kwalifikacje językowe wpisują się w oczekiwania pracodawców branży turystycznej, jak bowiem wynika z badań przeprowadzonych w krakowskich biurach podróży i hotelach dominuje tam język angielski oraz niemiecki, co z punktu widzenia obsługi międzynarodowego ruchu turystycznego wydaje się być uzasadnione [Alejziak 2014, s. 126]. Konieczność posiadania kompetencji językowych potwierdzają również badania prowadzone przez PARP *Bilans Kapitału Ludzkiego* [Strzebońska, Kocór 2013, s. 64]. Z Raportu wynika, iż w rankingu wymagań pracodawców zajmują one drugie miejsce pod względem ważności, szczególnie na stanowiska specjalistów.

Staż pracy oraz doświadczenie zawodowe

Wartość kandydata na rynku pracy w dużej mierze uzależniona jest od posiadania konkretnych umiejętności zawodowych, które młódzież nabywa w trakcie praktyk lub pracy zawodowej. Powyższą tezę potwierdza Raport *Bilans Kapitału Ludzkiego*, z którego wynika, że szczególnie przy zatrudnianiu na stanowiska specjalistyczne dla pracodawców znaczenie ma staż pracy oraz posiadane referencje [Strzebońska, Kocór 2013, s. 66], a do takich właśnie stanowisk (lub wyższych) aspirują studenci turystyki i rekreacji kończący studia II stopnia.

Należy jednak zauważyć, iż łączenie edukacji na poziomie szkoły wyższej oraz pracy zawodowej to dla młodego człowieka sytuacja bardzo trudna organizacyjnie, musi bowiem umiejętnie zarządzać czasem, tak by zgodnie z wyznaczonym terminem zrealizować program nauczania oraz dobrze wypełniać obowiązki zawodowe przydzielone przez pracodawcę. Pomimo wielu trudności, jakie napotykają młodzi w swoim życiu, z wypowiedzi wielu respondentów wynika, że praca zawodowa jest dla nich bardzo ważna, gdyż spełnia ich rozliczne potrzeby takie, jak: samorealizacji, własnego rozwoju, ciągłego doskonalenia (68,9%), zdobycia doświadczenia zawodowego (33,5%), realizacji własnych podstawowych potrzeb (np. kupno potrzebnych ubrań i innych podstawowych rzeczy) (32,9%), konieczność opłacenia własnych studiów (29,9%). A dla wielu respondentów jest ona koniecznością życiową (23,2%). Spełnia także potrzebę częściowej niezależności finansowej od rodziców (21,3%), ułatwia realizację własnych potrzeb związanych z czasem wolnym (14,0%), stwarza możliwość całkowitej niezależności finansowej od rodziców (samodzielne życie i mieszkanie) (16,5%), spełnia potrzebę prestiżu i uznania (11,6%), stwarza możliwość utrzymania się na studiach (mieszkanie, wyżywienie, zakup potrzebnych rzeczy) (7,3%). Aby zrealizować powyższe potrzeby, studenci podejmują zatrudnienie w różnych branżach (tabela 5), a posiadany przez nich staż pracy prezentuje tabela 4. Wiadomo bowiem, że im jest on dłuższy, tym atrakcyjność kandydata na turystycznym rynku pracy wzrasta.

Analizując wypowiedzi studentów łatwo można dostrzec, że są to osoby cechujące się dość dużą aktywnością zawodową. Zdecydowana większość z nich pracowała albo w dalszym ciągu pracuje zawodowo. Znaczna grupa respondentów (23,30%) posiada staż pracy około dwóch lat, a 38,30% dłużej niż cztery lata, z czego wynika, że osoby te pracowały przez prawie cały okres studiów.

Staż pracy jest zawiązany z nabywaniem doświadczenia zawodowego, tak cennego z punktu widzenia pracodawców. Szczególnie ważne jest doświadczenie zdobyte w turystyce. Dlatego zapytano studentów, czy kiedykolwiek pracowali w branży turystycznej, a jeśli odpowiedź była twierdząca

– to jak długo (tabela 3). Z wypowiedzi badanych osób wynika, że doświadczenie zawodowe związane z pracą w branży turystycznej posiada prawie dwie trzecie respondentów (76,70%). Tylko co trzeci badany (27,40%) nigdy nie pracował w żadnym przedsiębiorstwie turystycznym.

Tab. 3. Staż pracy zawodowej respondentów
Tab. 3. Professional job seniority of respondents

Staż pracy	Ogółem		Kobiety		Mężczyźni	
	N	%	N	%	N	%
Do 1 roku pracy	10	13,70	8	15,10	2	10,00
Między 1-2 lata pracy	17	23,30	16	30,20	1	5,00
Między 2.1-3 lata pracy	7	9,60	6	11,30	1	5,00
Między 3.1-4 lat pracy	6	8,20	2	3,80	4	20,00
Między 4.1-5 lat pracy	10	13,70	6	11,30	4	20,00
Między 5.1-6 lat pracy	9	12,30	5	9,40	4	20,00
Powyżej 6 lat pracy	9	12,30	7	13,20	2	10,00
Nie pracował	5	6,80	3	5,70	2	10,00
Razem	73	100,00	53	100,00	20	100,00

Źródło: Opracowanie własne./**Source:** Own elaboration.

Tab. 4. Doświadczenie zawodowe studentów turystyki
Tab. 4. Professional experience of tourism students

Doświadczenie zawodowe	Ogółem		Kobiety		Mężczyźni	
	N	%	N	%	N	%
Doświadczenie zawodowe w branży turystycznej i poza nią	36	49,30	29	54,70	7	35,00
Doświadczenie zawodowe tylko poza branżą turystyczną	20	27,40	11	20,80	9	45,00
Doświadczenie tylko w branży turystycznej	12	16,40	10	18,90	2	10,00
Brak doświadczenia zawodowego	5	6,80	3	5,70	2	10,00
Razem	73	100,00	53	100,00	20	100,00

Źródło: Opracowanie własne./**Source:** Own elaboration.

Podsumowując uzyskane wyniki można zauważyć, że duża grupa studentów kierunku „Turystyka i Rekreacja” posiada wysoki stopień świadomości odnośnie do funkcjonowania współczesnego rynku pracy oraz potrzeb pracodawców w zakresie konieczności posiadania doświadczenia zawodowego. Jego rolę i znaczenie na współczesnym rynku pracy podkre-

śląją także dwie edycje badań (2013 i 2014 r.), które pokazują wzrost odsetka pracodawców deklarujących, że ten czynnik ma coraz większe znaczenie w procesie rekrutacji (Górniak 2015, s. 14). Posiadane przez kandydata doświadczenie zawodowe nie musi być koniecznie związane z branżą turystyczną, ponieważ dla pracodawcy ważna jest jego automotywacja, chęć do działania, do uczenia się, do podwyższania własnych kwalifikacji i kompetencji. Jednakże praca w branży turystycznej oraz kilkuletni staż pracy stwarza studentom lepsze możliwości do awansu i uzyskiwania coraz wyższego wynagrodzenia, które ma wpływ na coraz lepszą jakość życia młodych ludzi. Ponadto studenci, podejmując pracę zawodową w branży turystycznej, poszerzają i utrwalają wiedzę zdobytą na studiach, uczą się ją wykorzystywać w praktyce, nabywają nowe umiejętności przydatne na rynku pracy, poznają specyfikę pracy w branży turystycznej.

Na podstawie danych, które zawierają tabele 3 i 4 można zauważyć, że kobiety i mężczyźni prezentują podobny poziom aktywności zawodowej w toku całej swojej edukacji. Więcej kobiet zadeklarowało jednak, że posiada staż pracy związany z branżą turystyczną, mężczyźni z kolei podawali, że częściej podejmowali pracę w innych gałęziach gospodarki. Oceniając powyższe postawy mężczyzn i kobiet można podkreślić, że zarówno praca w branży turystycznej, jak też poza branżą, w tak młodym wieku (gdyż studenci są dopiero na etapie startu zawodowego) jest bardzo ceniona jako ważna forma aktywności własnej, która wzbogaca proces autokreacji (wszechstronnego rozwoju) młodego człowieka.

Kursy branżowe

Oprócz formalnego wykształcenia w branży turystycznej przydatne są jeszcze dodatkowe kwalifikacje w postaci różnorodnych kursów (tabela 5). Z wypowiedzi studentów kierunku „Turystyka i Rekreacja” wynika, że najwięcej osób ukończyło kurs wychowawcy kolonijnego (19,20%), pilota wycieczek (16,40%), animatora czasu wolnego (15,10%) oraz instruktora sportów całorocznych (9,60%). Różnorodność kursów jest znacznie większa, co pokazuje tabela 5, jednak liczba respondentów, którzy je ukończyli nie jest zbyt duża. Analizując rozwój zawodowy w kontekście płci badanych osób, można zauważyć, iż kobiety są znacznie bardziej aktywne i posiadają więcej dodatkowych kwalifikacji niż mężczyźni.

Przydatność wielu kursów, które ukończyli studenci, potwierdza analiza potrzeb pracodawców krakowskich przedsiębiorstw turystycznych, z której wynika, że w branży turystycznej cenionymi kwalifikacjami jest posiadanie kursu pilota wycieczek (41,2%), animatora czasu wolnego (23,5%), wychowawcy kolonijnego (20,6%) i rezydenta (14,7%) [Alejziak 2014, s. 128]. Kluczowe znaczenie ma jednak umiejętność obsługi klienta, znajomość technik sprzedaży (82,4%) oraz umiejętność obsługi programów rezerwa-

cyjnych (82,4%). Warto zauważyć, iż powyższe umiejętności studenci zdobywają w toku studiów, realizując przedmiot „Obsługa klienta”, dlatego nie muszą oni uczestniczyć w dodatkowych kursach z tego zakresu.

Tab. 5. Kursy branżowe samodzielnie zrealizowane poza obowiązkowym programem kształcenia

Tab. 5. Industry courses completed independently outside the mandatory curriculum

	Ogółem		Kobiety		Mężczyźni	
	N	%	N	%	N	%
pilot wycieczek	12	16,40	10	18,90	2	10,00
wychowawca kolonijny	14	19,20	13	24,50	1	5,00
animator czasu wolnego	11	15,10	9	17,00	2	10,00
instruktor sportów zimowych	3	4,10	1	1,90	2	10,00
instruktor sportów letnich	4	5,50	4	7,50	0	0,00
instruktor sportów całorocznych	7	9,60	5	9,40	2	10,00
obsługa programów rezerwacyjnych	1	1,40	1	1,90	0	0,00
obsługa klienta	5	6,80	4	7,50	1	5,00
kurs pedagogiczny	2	2,70	2	3,80	0	0,00
kurs związany z gastronomią, kucharz, barista, kelner	2	2,70	2	3,80	0	0,00
obsługa programów gastronomicznych	1	1,40	1	1,90	0	0,00
kurs managerski, zarządzanie	5	6,80	4	7,50	1	5,00
agent reklamy	2	2,70	2	3,80	0	0,00
angielski w turystyce	3	4,10	3	5,70	0	0,00
Prawo jazdy	8	11,00	5	15,15	3	15,00
Brak odpowiedzi	28	38,40	15	28,30	13	65,00
Razem	73	100,00	53	100,00	20	100,00

Źródło: Opracowanie własne./**Source:** Own elaboration.

Znajomość programów komputerowych – biurowych i rezerwacyjnych

Znajomość obsługi programów biurowych (np. MS Office) to obecnie podstawowa umiejętność, którą młodzież zdobywa praktycznie w toku całego procesu edukacji szkolnej. Z kolei z programami stosowanymi w branży turystycznej, hotelarstwie czy gastronomii zapoznaje się najczęściej w trakcie odbytego kursu, praktyki zawodowej lub pracy w przedsiębiorstwie turystycznym.

Tab. 6. Znajomość programów komputerowych – biurowych i branżowych
Tab. 6. Acquaintance with office and industry-related computer programmes

	Ogółem		Kobiety		Mężczyźni	
	N	%	N	%	N	%
MS Office	71	97,30	51	96,20	20	100,00
Programy gastronomiczne	2	2,70	2	3,80	0	0,00
Systemy rezerwacyjne	23	31,50	18	34,00	5	25,00
Systemy fakturowe	3	4,10	3	5,70	0	0,00
Program hotelowy	5	6,80	5	9,40	0	0,00
Programy graficzne	7	9,60	5	9,40	2	10,00
Program kadry i płace	2	2,70	2	3,80	0	0,00
Brak odpowiedzi	1	1,40	1	1,90	0	0,00
Razem	73	100,00	53	100,00	20	100,00

Źródło: Opracowanie własne./**Source:** Own elaboration.

Jak wynika z badań, wszyscy studenci potrafią obsługiwać podstawowe programy biurowe, a co dziesiąta osoba (9,60%) także programy graficzne. Natomiast odnośnie do programów branżowych, najwięcej osób (31,50%) potrafi obsługiwać systemy rezerwacyjne. Znajomość innych programów jest nieco słabsza, co pokazuje tabela 6. Najczęściej jednak wykorzystywany jest program MerlinX (26,7%) oraz Amadeus (20%) [Alejziak 2014, s. 129].

Umiejętności, cechy osobowe, wartości oraz osiągnięcia zawodowe studentów

Doświadczenie zawodowe nie zawsze jest kluczowym kryterium decydującym o przyjęciu do pracy [Dębowski, Smyczek 2014, s. 6] Szczególnie w branży turystycznej, jako sferze usługowej, na plan pierwszy wysuwają się często tzw. kompetencje miękkie [Armstrong 2007, s. 153], które warunkują tworzenie właściwych relacji społecznych. Dlatego badanych studentów poproszono o dokonanie samooceny własnego potencjału zawodowego w takich sferach, jak umiejętności zawodowe, cechy osobowe i wartości oraz osiągnięcia zawodowe, które mogą być przydatne w sektorze usług turystycznych.

Analizując listę umiejętności, na temat których wypowiedzieli się badani studenci, można zauważyć, że wpisują się one w trzy obszary. Są to:

- umiejętności społeczne, takie jak: praca w grupie (50,70%), zdolności interpersonalne (47,90%), asertywność (12,30%), komunikatywność (31,50%), elastyczność, łatwość dostosowania się (17,80%), umiejętność słuchania (9,60%), obsługa klienta (8,20%);

- umiejętności osobiste/indywidualne: umiejętności organizacyjne (47,90%), radzenie sobie w trudnych sytuacjach (31,50%), twórcze (26,00%), szybkie uczenie się, łatwość uczenia się (15,10%), umiejętność podejmowania decyzji, analitycznego myślenia (12,30%), zdolności przywódcze (8,20%), radzenie sobie ze stresem (5,50%);
- umiejętności artystyczne: plastyczne (4,10%), muzyczne (4,10%) oraz sportowe (8,20%).

Warto podkreślić, iż w branży usług turystycznych najważniejsze znaczenie mają umiejętności społeczne, które sprawiają, że jednostki są zdolne do wywierania pożądanego wpływu na innych oraz tworzenia otwartych, życzliwych relacji [Argyle, 2002, s. 105-117] ważnych podczas bezpośrednich kontaktów z klientem oraz sprzedaży oferty turystycznej.

Wielu pracodawców podkreśla, że w pracy w turystyce ważne są także odpowiednie **cechy osobowe**. Poproszono więc studentów o samoocenę w tym zakresie. Analizując ich wypowiedzi, podobnie jak w przypadku umiejętności, również można było wyszczególnić dwie kluczowe grupy cech mających związek z:

- rozwojem społecznym, czyli: otwartość (28,80%), uczciwość (27,40%), komunikatywność (26,00%), szczerowość, życzliwość (13,70%), pomoc innym, czynność, empatia (11,00%), wrażliwość (6,80%), wyrozumiałość, tolerancja (2,70%);
- rozwojem indywidualnym/osobistym: pracowitość, sumienność (62,40%), odpowiedzialność (32,90%), wytrwałość, cierpliwość, (31,50%), kreatywność (24,70%), optymizm (19,20%), samodzielność (12,30%), zaangażowanie (12,30%), ambicja (11,00%), lojalność (11,00%), poczucie humoru (9,60%), inteligencja, mądrość (5,50%).

Z punktu widzenia rozwoju zawodowego istotne znaczenie mają także **wartości**, które służą jako punkty orientacyjne w skomplikowanej rzeczywistości społecznej, stanowiąc kryteria dokonywanych ocen, podejmowania różnorodnych decyzji i działań [Chojnowska 2001, s. 132-133; Hiszpańska 1992]. Wartości wyznaczają potrzeby człowieka, które jednostka zaspokaja poprzez samodzielnie ukierunkowaną aktywność. Tak więc dla badanej grupy młodzieży studenckiej, w sferze zawodowej najważniejsze znaczenie ma: sumienność, pracowitość (37,00%), dobra atmosfera w pracy, dobre relacje pomiędzy współpracownikami ułatwiające współpracę (27,40%), zaangażowanie, chęć rozwoju (20,50%), uczciwość (20,50%), profesjonalizm, wiedza (15,10%), kreatywność, oryginalność (13,70%), odpowiedzialność (12,30%), punktualność (11,00%), sprawiedliwość (9,60%), lojalność (9,60%), życzliwość, czynność, empatia (8,20%), szczerowość (8,20%). Lista powyższych wartości jest znacznie dłuższa, wymieniono jedynie najważniejsze, które deklarują studenci. Analizując powyższe wypowiedzi można zauważyć, że większość z nich to wartości moralne, które są najważniejszymi regulatorami postępowania, pełnią funkcję wyznaczników

życia i dążeń młodzieży. Są składnikami moralności osobistej, są wskaźnikiem cech charakteru moralnego, określając styl życia człowieka. Odgrywają istotne znaczenie w procesie indywidualnego i społecznego rozwoju człowieka.

Nawiązując do wymagań kompetencyjnych stawianych specjalistom, zaprezentowanych w Raporcie *Bilans Kapitału Ludzkiego* [Strzebońska, Kocór 2013, s. 70; Górniak 2014, s. 35] można zauważyć, że najbardziej liczą się trzy rodzaje kompetencji: interpersonalne (związane z porozumiewaniem się, współpracą w grupie i komunikatywnością), samoorganizacyjne (wymagające od osób właściwej organizacji swojej pracy, przedsiębiorczości i wykazywania się inicjatywą czy, ogólnie, dotyczące motywacji do pracy) oraz zawodowe (konkretne kompetencje właściwe dla pracy w danym zawodzie).

Odnosząc powyższą klasyfikację do przedstawionej wcześniej charakterystyki studentów kierunku „Turystyka i Rekreacja” można zauważyć, że poziom tzw. kompetencji miękkich (cech behawioralnych) [Armstrong 2007, s. 153] badanych osób jest zbliżony w znacznej części z oczekiwaniami pracodawców.

Ważnym składnikiem potencjału zawodowego młodzieży wchodzącej na rynek pracy są także **osiągnięcia** naukowe i zawodowe. Z wypowiedzi studentów turystyki wynika, że w ich odczuciu, najważniejszymi osiągnięciami w sferze edukacji jest ukończenie studiów pierwszego stopnia (52,10%), ukończenie specjalistycznych kursów, np. barman, pilot wycieczek (8,20%), dobre oceny z egzaminów (6,80%), nagrody i wyróżnienia w różnych dziedzinach (6,80%), stypendium naukowe (5,50%). Natomiast w sferze zawodowej największe znaczenie miało: zdobycie doświadczenia zawodowego (15,10%), awans zawodowy, zwiększenie kompetencji w pracy (8,20%) i pochwały słowne w pracy (6,80%).

Ciekawym uzupełnieniem przedstawionych analiz, które miały wymiar głównie ilościowy, mogą być – przytoczone *in extenso* – niektóre wypowiedzi badanych studentów:

„Jestem osobą dobrze zorganizowaną, odpowiedzialną, dokładną i kreatywną. Dzięki odwadze i determinacji realizuję swoje cele poznając świat. Praca w turystyce związana z częstymi wyjazdami nauczyła mnie zaradności, samodzielności, czy radzenia sobie w nietypowych sytuacjach, wyrobiła we mnie łatwość nawiązywania kontaktów czy komunikacji z osobami różnego pochodzenia, narodowości czy wyznania. Jako osoba ciekawa świata nie boję się podejmowania nowych wyzwań. Lubię się uczyć, działać, organizować. Nie lubię nudy. Posiadam doświadczenie w pracy z dziećmi i młodzieżą, a także w obsłudze klienta. Posługuję się językiem angielskim (B2), hiszpańskim (B1) i rosyjskim (A1). Obsługuję programy pakietu Ms Office, jak również Merlini, Amadeus czy Bluevendo. Sądzę, że sprawdziłabym się na wielu stanowiskach turystycznych takich, jak: pilot wycieczek, specjalista ds. turystyki, pracownik biura podróży, recepcjonista...” (Respondent nr 12).

„Mam głębokie przekonanie, o tym, że posiadam odpowiednie, indywidualne predyspozycje do podjęcia pracy w branży turystycznej! Ukończyłam kierunek «Turystyka i Rekreacja» w Wyższej Szkole Ekonomii i Prawa Kielcach na specjalności Hotelarstwo, gastronomi i biura podróży. Obecnie studiuję na Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie ten sam kierunek ze specjalnością Turystyka motywacyjna i biznesowa. Odbyłam praktyki w Hotelu Kameralnym w Kielcach oraz staż w Hotelu Eleon Grand Resort & Spa w Grecji. Odbyłam staż w Pensjonacie Sanato w Busku-Zdroju. Pracowałam w branży ponad rok. Podczas całej mojej pracy nabyłam umiejętności, takie jak: miła obsługa klienta, rzetelność, rozplanowywanie czasu, dokładność, odporność na zmęczenie i stres. Bardzo łatwo nawiązuję kontakt z ludźmi, jestem dla nich miła i uśmiechnięta. Jestem osobą o silnym charakterze, mającą swoje zdanie, nie dającą wyprowadzić się z równowagi. Lubię pracę w grupach. Umiejętnie się bardzo dobrze zorganizować. Jestem osobą kreatywną, wyważoną, pogodną, potrafiącą pracować pod presją czasu. Moim atutem jest silna motywacja do działania. Znam język angielski w stopniu zaawansowanym, niemiecki i grecki w stopniu podstawowym. Praca w branży turystycznej pozwoli mi spełniać się na gruncie zawodowym i realizować swoje ambicje» (Respondent nr 23).

„Jestem młodym i ambitnym człowiekiem, posiadam takie cechy, jak: odpowiedzialność, wysoką kulturę osobistą, odporność na stres i skuteczność w działaniu, a także umiejętność pracy samodzielnej, jak i w zespole. Na początku kariery zawodowej odbyłem sześciomiesięczny staż w Biurze Podróży na stanowisku referent ds. turystyki, gdzie prowadziłem korespondencję biurową, a także zajmowałem się osobistą obsługą klientów. Odbycie stażu na w/w stanowisku, pozwoliło mi na szczegółowe zapoznanie się z systemem rezerwacyjnym, jak również indywidualnym dokonywaniu kalkulacji dla Klientów biura. Dzięki pracy w biurze ukończyłem szkolenie dotyczące technik skutecznej sprzedaży (Stainer Consulting), podczas którego opanowałem zasady i metody profesjonalnej obsługi klienta, podobnie jak obsługę zastrzeżeń klientów oraz obsługę trudnych klientów. Bezustannie staram się doskonalić swoje kwalifikacje zawodowe, na dowód czego, wziąłem udział w programie praktyk, które odbyłem w sieci hoteli Sentido Mare Blue Resort na wyspie Korfu. Dzięki temu zdobyłem dodatkowe doświadczenie, wiedzę, a także sprawdziłem swoje zdolności do adaptacji w nowym środowisku. Myślę, że uzyskane do obecnej chwili umiejętności, zaowocują w przyszłości otwierając furtkę do kontynuowania dalszej kariery zawodowej» (Respondent nr 45).

„Jestem sumienną i rzetelną osobą. Ambitnie podchodzę do każdego powierzonego mi zadania. Szybko uczę się nowych rzeczy. Moją mocną stroną jest również umiejętność planowania i organizowania własnej pracy. Powierzone zadania wykonuję terminowo i dokładnie, wykazując zaangażowanie w ich realizację. Cechuje mnie solidność, dokładność, sumienność, punktualność i kreatywność. Jestem młodą i dyspozycyjną osobą, chcącą zdobywać nowe doświadczenia. Praca w Urzędzie Skarbowym w Jaworznie na stanowisku sekretarki nauczyła mnie cierpliwości, dokładności i rzetelności. Przyjmowanie interesantów i umawianie spotkań z osobami z innych instytucji państwowych pozwoliły mi na rozwinięcie zdolności interpersonalnych. Doświadczenia, jakie posiadałam w trakcie pracy w Hotelu Lanig Resort & Edelweiss Alpenspa w Niemczech na stanowisku kelnerki, to m.in. odporność na stres, umiejętność pracy pod

presją czasu co wiązało się z obsługą blisko 120 gości w hotelowej restauracji oraz umiejętność pracy zarówno samodzielnej, jak i w zespole. Nauczyłam się obsługi na najwyższym poziomie z racji rangi, jaką hotel pełnił w Bawarii. Mogłam pracować z doświadczonymi ludźmi, z których brałam przykład. Nie bez znaczenia pozostaje również kierunek moich studiów. Przedmioty realizowane w trakcie nauczania przygotowały mnie do jak najlepszej obsługi klientów korzystających z usług szeroko pojętej branży turystycznej. W wypełnianiu zadań zawodowych z całą pewnością pomocna będzie zaawansowana znajomość języka niemieckiego i komunikatywna znajomość języka angielskiego oraz biegła obsługa komputera i urządzeń biurowych” (Respondent nr 63).

Z powyższych opisów wynika, iż studenci kierunku „Turystyka i Rekreacja” to osoby prezentujące wysoki poziom aktywności własnej, która łączy się z podejmowaniem różnorodnych wyzwań, trudów, hartujących wolę i siły fizyczne człowieka. Wielostronna i ukierunkowana aktywność własna człowieka (oprócz zadatków wrodzonych, środowiska oraz wychowania) zaliczana jest do podstawowych czynników jego rozwoju. Celem podejmowanej przez studentów aktywności własnej jest szeroko rozumiany rozwój zawodowy stwarzający możliwości dobrego funkcjonowania na rynku pracy, poprzez nabycie odpowiedniego doświadczenia zawodowego, nauki języków obcych, kształtowania własnego charakteru zgodnie z oczekiwaniami pracodawców.

Podsumowanie

Początek XXI wieku to czas tzw. kultu profesjonalizmu oraz przekonań społecznych o dużej wartości sukcesu zawodowego. Jest on związany z podejmowaniem różnorodnych działań w zakresie podwyższania kwalifikacji i kompetencji zawodowych przez jednostkę. Ważnym obszarem zawodowej działalności autokreacyjnej młodzieży jest podjęcie i ukończenie studiów wyższych (choć według Raportu *Biznes dla edukacji* w obecnych czasach daje się zauważyć problem „przeedukowania”⁴ polskiego społeczeństwa), realizacja dodatkowych kursów, nauka języków obcych, praca zawodowa, kształtowanie różnorodnych umiejętności oraz szeroko pojęta autoedukacja. Wszystko to buduje bowiem potencjał zawodowy jednostki oceniany przez pracodawców pod kątem przydatności do pracy w przedsiębiorstwach turystycznych.

Analizując potencjał zawodowy studentów ostatniego roku studiów magisterskich uzupełniających, kierunek „Turystyka i Rekreacja” realizujących specjalność „Turystyka motywacyjna i biznesowa” można zauważyć,

⁴ Ang. *Overeducation* – o przeedukowaniu społeczeństwa można mówić wówczas, gdy dochodzi do nadpodaży osób z wyższym wykształceniem w stosunku do zapotrzebowania rynku.

iż posiadają oni dość wysoki poziom kwalifikacji, czego odzwierciedleniem jest:

- poziom wiedzy zawodowej potwierdzony uzyskaną na koniec studiów średnią ocen;
- kilkuletni staż pracy zawodowej zarówno w branży turystycznej, jak też w innych sektorach gospodarki, co znacznie wzbogaca zakres i poziom wiedzy branżowej oraz umiejętności potrzebne w pracy w turystyce;
- znajomość w stopniu komunikatywnym przynajmniej jednego języka obcego (zwykle angielskiego) przez prawie wszystkich respondentów oraz dwóch a nawet trzech języków obcych w stopniu podstawowym przez dwie trzecie badanych osób;
- znajomość obsługi komputera w zakresie podstawowych programów biurowych przez prawie wszystkie badane osoby oraz programów rezerwacyjnych przez co trzeciego respondenta;
- posiadanie dodatkowych kwalifikacji w postaci kursów, takich jak: wychowawca kolonijny, pilot wycieczek, animator czasu wolnego, instruktor sportów całorocznych, co znacznie zwiększa szanse na zatrudnienie;
- z autocharakterystyki badanych studentów wynika, iż młodzi ludzie oceniają siebie wysoko w zakresie takich cech, jak: pracowitość, sumienność, odpowiedzialność, wytrwałość, otwartość, komunikatywność, umiejętność pracy w grupie, umiejętności organizacyjne, radzenia sobie w trudnych sytuacjach. W pracy zawodowej najbardziej cenią sobie: sumienność, pracowitość, zaangażowanie, uczciwość, chęć rozwoju, profesjonalizm. Jednak, jak wynika z badań, samoocena studentów zwykle różni się od oceny pracodawców, którzy młodych ludzi oceniają zwykle niżej.

Podsumowując powyższe rozważania można zauważyć, iż potencjał zawodowy badanej grupy studentów jest wysoki, co wskazuje na dość dobre przygotowanie do pracy w branży turystycznej. Większość respondentów (jak wynika z przeprowadzonych wywiadów) chciałoby w przyszłości piastować stanowiska specjalistyczne lub kierownicze, dlatego ukończenie studiów wyższych magisterskich jest konieczne, co potwierdzają wyniki badań opublikowane w Raporcie *Bilans Kapitału Ludzkiego*.

Badani studenci zauważają jednak wiele mankamentów kształcenia akademickiego, które – ich zdaniem – utrudniają im start na rynku pracy. Co trzeci respondent stwierdził, że jest zbyt mało zajęć praktycznych, co piąty, że zajęcia są nieprzydatne, zbyt dużo jest teorii i przedmiotów ogólnych, więcej niż co dziesiąty stwierdził, że zbyt mało jest zajęć sportowych, zbyt mała jest liczba godzin języków obcych, zbyt mało jest zajęć o tematyce kierunkowej, specjalistycznej. Jak wynika z Raportu *Biznes dla Edukacji* [2014, s. 9], podobny problem zauważają pracodawcy. Młodzi ludzie wkraczający na rynek pracy posiadają szeroką wiedzę ogólną, lecz brakuje im

wiedzy specjalistycznej i praktyki, a także kompetencji transferowalnych, które są niezbędne w każdym miejscu pracy.

Aby zwiększyć swoje szanse na rynku pracy, studenci muszą samodzielnie podejmować szereg działań, takich jak: realizacja różnorodnych kursów specjalistycznych czy uczęszczanie na dodatkowe zajęcia językowe, dzięki czemu mogą realizować lepiej plan własnego rozwoju zawodowego. Kolejnym przedsięwzięciem jest podejmowanie pracy zawodowej, dzięki której zdobywają potrzebne na rynku pracy doświadczenie zawodowe. Konieczność jego posiadania potwierdza Raport J. Górniaka [2014, s. 42], z którego wynika, iż niezależnie od branży, w której działa pracodawca, znaczenie doświadczenia zawodowego wzrasta wraz z hierarchią stanowisk w strukturze organizacyjnej przedsiębiorstwa. Tak więc im wyższe stanowisko, tym kandydat musi wykazać się wyższym średnim wymiarem odbytego stażu w procesie rekrutacji oraz wykazać się posiadaniem pozytywnych referencji od byłych pracodawców, co znacznym stopniu zwiększa jego szanse na zatrudnienie.

Akademicki profil kształcenia na kierunku „Turystyka i Rekreacja” w krakowskiej AWF⁵ nie sprzyja zdobywaniu praktycznych umiejętności, które – jak wynika z Raportów PARP – są bardzo cenione przez pracodawców. Również zbyt mała liczba godzin praktyk realizowana na kierunku „Turystyka i Rekreacja” nie zapewnia studentom dobrego startu na rynku pracy. Z powyższego wynika problem niedopasowania kompetencyjnego oraz luk w dostępnej wiedzy i umiejętnościach absolwentów. Tak więc, aby uczelnia lepiej przygotowywała kadry dla turystyki powinna:

- prowadzić badania diagnozujące potrzeby turystycznego rynku pracy oraz monitorować zapotrzebowania na kompetencje;
- wdrażać programy edukacyjne realizowane przez przedsiębiorstwa w ramach współpracy z uczelniami wyższymi oraz wdrażać narzędzie *employer branding* (EB) [Biznes dla edukacji, 2014 s. 94], co powinno mieć charakter długookresowy, bowiem pracodawcy wiedzą najlepiej, jakich kompetencji poszukują u pracowników oraz jakich specjalistów będą potrzebowali za kilka lat;
- podejmować współpracę z przedsiębiorstwami w ramach wspólnych projektów;
- konsultować z przedsiębiorcami programy kształcenia w ramach różnorodnych przedsięwzięć (projekty, konferencje, szkolenia itp.);
- badać opinie słuchaczy na temat jakości kształcenia kończących studia pierwszego i drugiego stopnia.

⁵ Warto jednak podkreślić, iż według rankingów na najlepszą szkołę o profilu akademickim, praktycznym i mieszanym, prowadzonych przez czasopismo branżowe „Wiadomości Turystyczne” Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie z Wydziałem Turystyki i Rekreacji od kilku lat zajmuje pierwsze miejsce w kategorii szkół o profilu akademickim. Por. http://www.wiadomosciturystyczne.pl/aktualnosc/1575,,,,awf_ponownie_w_czolowce__ranking_szkol_wyzszych.html [data dostępu: 6.09.2017 r.].

Przede wszystkim chodzi o to, aby studia były przydatne i miały walor praktyczny oraz zaspokajały oczekiwania pracodawców. W branży turystycznej powyższe działania są niewystarczające ponieważ brakuje szeroko zakrojonej współpracy pomiędzy uczelniami kształcącymi kadry dla turystyki a przedsiębiorstwami turystycznymi i rekreacyjnymi.

Jednocześnie, kształcąc przyszłych pracowników turystyki i rekreacji, należy pamiętać o wyposażeniu młodych ludzi w pewne kompetencje ogólne, zapewniające samodzielność, przedsiębiorczość, właściwe zorganizowanie swojej pracy [Strzebońska, Kocór 2013, s. 73] oraz kompetencje społeczne związane z umiejętnościami interpersonalnymi, takie jak: komunikatywność, współpraca w grupie czy rozwiązywanie problemów. Ponadto, jak wynika z Raportu J. Górniaka [2014, s. 39] w hotelarstwie i gastronomii często brakuje młodym pracownikom motywacji do pracy. Warto więc kształcąc kadry dla turystyki, oprócz wiedzy i umiejętności, zwrócić większą uwagę na tzw. kompetencje miękkie, których kształtowanie jest długim procesem w rozwoju jednostki.

Bibliografia

Alejziak B. (2014), *Kwalifikacje i kompetencje pracowników turystyki. Próba diagnozy turystycznego rynku pracy*, „Folia Turistica”, AWF Kraków, nr 32 s. 127.

Andrałojć M. (2014), *Kompetencje studentów o różnych motywach studiowania w kontekście kształtowania kariery zawodowej*, „Edukacja Ekonomistów i Menedżerów” nr 2 (32), s. 185.

Andrałojć M. (2011), *Kompetencje studentów: ocena z perspektywy studentów, pracodawców i nauczycieli akademickich*. Raport z badań w ramach projektu Kadry dla Gospodarki, Uniwersytet Ekonomiczny Poznań.

Argyle M. (2002), *Psychologia stosunków międzyludzkich*, Warszawa, s. 105-117.

Armstrong M. (2000), *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Dom Wydawniczy ABC, Kraków, s. 241.

Armstrong M. (2007), *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Oficyna Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o. Warszawa, s. 323.

Aronson E., Wilson T.D., Akert R. (1997), *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Zysk i S-ka, Poznań, s. 680.

Becker B.E., Huselid M.A., Ulrich D. (2002), *Karta wyników zarządzania zasobami ludzkimi*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków, s. 162.

Briscoe J. P., Hall D. T. (2006), *The interplay of boundaryless and protean careers: Combinations and implications*, „Journal of Vocational Behavior”, 69, pp. 4-18.

Chester E. (2006), *Młodzi w pracy. Jak zadbać o pracowników z pokolenia Y*, Wydawnictwo HELION, Gliwice.

Chmielecka E. (red.). (2010), *Autonomia programowa uczelni. Ramy kwalifikacji dla szkolnictwa wyższego*, Warszawa, s. 13.

Chojnowska M. (2001), *System wartości moralnych*, „Edukacja i Dialog”, nr 9-10 (132-133).

Czarnecki K. M., Kowolik P. (2011), *Teoretyczne podstawy profesjologii jako nauki o zawodowym rozwoju człowieka*, *Edukacja ustawiczna dorosłych*, “Polish Journal of Continuing Education” 1(72), s. 9-18.

Dębowski A., Smyczek Ł. (2014), *Raport. Dwa światy. Kompetencje przyszłości 2014*, Stowarzyszenie na Rzecz Akademickich Biur Karier, Instytut Liderów Zmian, Research.NK; www.2014.kompetencjeprzyszlosci.pl

Dubois D., Rothwall W. (2008), *Zarządzanie zasobami ludzkimi oparte na kompetencjach*, Helion, Gliwice, s. 26.

Erikson E.H. (1980a), *Identity and the life cycle*, New York: Norton. Wyd. pol. *Tożsamość a cykl życia*. Tłum. Żywiecki M., Wyd. Zysk i S-ka, Poznań 2004.

Fazlagić J. (2008), *Charakterystyka pokolenia Y*, „E-mentor”, nr 3 (25), s. 13-16.

Filipowicz G. (2004), *Zarządzanie Kompetencjami Zawodowymi*, PWE, Warszawa.

Górniak J. (red.). (2014), *Kompetencje Polaków a potrzeby polskiej gospodarki. Raport podsumowujący IV edycję badań BKL z 2013 r. Bilans Kapitału Ludzkiego*, PARP Warszawa.

Górniak J. (red.). (2013), *Młodość czy doświadczenie? Kapitał ludzki w Polsce. Raport podsumowujący III edycję badań BKL z 2012 roku. Bilans Kapitału Ludzkiego*, PARP Warszawa.

Górniak J. (red.). (2015), *Polski rynek pracy – wyzwania i kierunki działań na podstawie badań Bilans Kapitału Ludzkiego 2010-2015*, Polska PARP, Warszawa – Kraków.

Harvey P. (2013), *As College Graduates Hit The Workforce, So Do More Entitlement-Minded Workers*. University of New Hampshire.

Hiszpańska B. (1992), *Pomóż młodzieży znaleźć wartości-drogowskazy*, IBE, Warszawa.

Jakubiak M. (2013), *Potencjał zawodowy specjalistów – absolwentów szkół ponadgimnazjalnych i uczelni wyższych w województwie lubelskim. Ekspertyza naukowa, Projekt systemowy „Kapitał intelektualny Lubelszczyzny 2010-2013”*, Politechnika Lubelska, Lublin.

Jankowski D. (2012), *Edukacja i autoedukacja. Współzależność. Konteksty. Twórczy rozwój*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń.

Jawor-Joniewicz A. (2014), *Biznes dla edukacji. Raport specjalny dotyczący współpracy biznesu i edukacji w Polsce*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa.

Jelonek M. (2011), *Studenci – przyszłe kadry polskiej gospodarki. Raport z badań studentów i analizy kierunków kształcenia realizowanych w 2010 r. w ramach projektu „Bilans Kapitału Ludzkiego”*, Wyd. Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa.

Juchnowicz M. (2004), *Kapitał ludzki a kształtowanie przedsiębiorczości*, Poltex, Warszawa, s. 64.

Knopp K. (2007), *Temperament, emotional intelligence and social training as predictors of social competencies*, [w:] A. Matczak (red.), *Determinants of social and emotional competencies*. Wydawnictwo UKSW Warszawa, s. 37-66.

Levinson D.J. (1986), *A Conception of Adult Development*, „American Psychologist”, No 41, s. 3-13.

Lourat P. (1995), *Kierowanie personelem w przedsiębiorstwie*, Poltext, Warszawa.

Martin C. A. (2005), *From high maintenance to high productivity: What managers need to know about Generation Y*, „Industrial and Commercial Training”, Vol. 37 Iss: 1, s. 24 i s. 39-44.

Matczak A. (1994), *Diagnoza intelektu*. Wydawnictwo Instytutu Psychologii, Warszawa.

Matczak A., *Kwestionariusz kompetencji społecznych. Podręcznik. Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego*, Warszawa 2011.

Matthews J.J., Megginson D., Surtees M. (2008), *Rozwój zasobów ludzkich*, Helion, Gliwice, s. 168.

Oleksyn T. (2006), *Zarządzanie kompetencjami. Teoria i praktyka*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków.

Orczyk J. (2009), *Wokół pojęć kwalifikacji i kompetencji*, „Zarządzanie Zasobami Ludzkimi”, nr 3-4.

Pietrasiniński Z. (1990), *Rozwój człowieka dorosłego*. Wiedza Powszechna, Warszawa, s. 151.

Pocztowski A. (2008), *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, PWE, Warszawa.

Robbins S. P. (2004), *Zachowania w organizacji*, PWE, Warszawa.

Sajkiewicz A. (2008), *Kompetencje menedżerów w organizacji uczącej się*, Difin, Warszawa.

Sekuła Z. (1988), „*Controlling personalny*”; część I. *Istota i przedmiot controllingu personalnego*. Bydgoszcz, Oficyna Wydawnictwa Ośrodka Postępu Organizacyjnego, s. 127-128.

Strzebońska A., Kocór M. (2013), *Specjaliści na rynku pracy. Wymagania stawiane przez pracodawców*, [w:] J. Górniak, *Młodość czy doświadczenie? Kapitał ludzki w Polsce*. Raport podsumowujący III edycję badań BKL z 2012 roku. Bilans Kapitału Ludzkiego, PARP Warszawa.

Suchar M. (2003), *Kariera i rozwój zawodowy*, Wyd. ODDK, Gdańsk.

Szadkowska M. (2015), *Absolwenci gorzej przygotowani*, „Wiadomości Turystyczne”, nr 4 16-28 lutego, s. 9.

Thierry D., Sauret Ch., Monod N. (1994), *Zatrudnienie i kompetencje w przedsiębiorstwach w procesach zmian*, Poltext, Warszawa, s. 6.

Tokarz A. (2009), *Kwalifikacje zasobów ludzkich a wynagrodzenia w przedsiębiorstwach turystycznych w Polsce w świetle badań internetowych*, Gospodarka turystyczna w regionie. Przedsiębiorstwo. Samorząd. Współpraca, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 50, s. 169.

Tyrańska M. (2011), *Zarządzanie kompetencjami pracowników hotelu*, [w:] S. Sacha (red.) *Państwo i Społeczeństwo. Współczesna Turystyka. Zagadnienia prawne, społeczno-ekonomiczne, przestrzenne*, Krakowska Akademia im. Frycza Modrzewskiego, Kraków, (XI) nr 1, s. 277.

Wartecka-Ważyńska A. (2014), *Kompetencje zawodowe kierunku „Turystyka i Rekreacja” Akademii Wychowania Fizycznego na rynku pracy*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Turystyki”, nr 1 (25).

Wojtaszczyk K. (2013), *Poziom kompetencji wirtualnych pokolenia Y i C – ocena na podstawie autodiagnozy studentów*, E-mentor nr 2 (49); <http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/49/id/1003> (3.07.2015).

Zarzecki M., Borne-Januła H., Jaroszek K., Puchalska K., Piotrowska P., Noiszewski Ł. (2010), Raport z badania „*Losy absolwentów szkół i uczelni kształcących kadry dla turystyki*”, Ministerstwo Sportu i Turystyki, IBC Group Central Europe Holding S.A., Warszawa.

Ziółkowski R. (2013), *Analiza potrzeb zatrudnienia w sektorze turystycznym w regionie Polski północno-wschodniej*, [w:] „*Ekonomiczne problemy turystyki*” nr 4 (24) Zeszyty Naukowe nr 785 Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.

Netografia

http://www.wiadomosciturystyczne.pl/aktualnosc/1575,,,awf_ponownie_w_czolowce__ranking_szkol_wyzszych.html (6.09.2017 r.)

**PROFESSIONAL POTENTIAL OF STUDENTS IN THE
FIELD OF “TOURISM AND RECREATION” AT THE
MOMENT OF ENTERING THE LABOUR MARKET.
SELECTED ASPECTS**

DOI: 10.5604/01.3001.0010.7812

Abstract

Purpose. Development of own professional potential allows to enter the labour market efficiently and prosper in the professional sphere. The objective of this article is to present the results of studies diagnosing the competences and qualifications of students completing the Tourism and Recreation major at the level of Master’s studies.

Method. The study makes use of qualitative methods such as biographical interview, analysis of professional CVs of examined students and own research tool, i.e. “Professional Self-Evaluation Sheet for Students”.

Findings. Thanks to the conducted studies, professional potential of previous year M.A. students of the Tourism and Recreation major was assessed in the area of industry-specific knowledge, knowledge of foreign languages, booking programmes, completed courses and training, job seniority, possessed professional skills, etc.

Research and conclusion Limitations. A pilot in nature; therefore; it encompasses a relatively small group of subjects (73 persons).

Practical implications. The study presents self-creation activities of the students of Tourism and Recreation in the professional sphere and their opinions concerning utility of the curriculum offered to them.

Originality. The presented article is one of very few scientific studies of this type which diagnose the professional potential of students of Tourism and Recreation at the stage of entry into the labour market.

Type of work. The article presents the results of empirical research.

Key words: professional potential, tourism students, labour market.

DOI: 10.5604/01.3001.0010.7813

PRODUKTY UBEZPIECZENIOWE JAKO NARZĘDZIA OCHRONY PRZED RYZYKIEM W TURYSTYCE SPORTOWEJ: POLSKIE I CHORWACKIE STUDIA PRZYPADKU

*Danuta Żylak**, *Andrzej Hadzik***,
*Jakub Ryśnik****, *Rajmund Tomik*****

Abstrakt

Cel. Ocena produktów ubezpieczeń turystycznych jako narzędzia ochrony przed ryzykiem w turystyce sportowej, dokonana na podstawie przeglądu produktów oferowanych na rynku polskim oraz chorwackim, ze szczególnym uwzględnieniem produktów przygotowanych dla osób uprawiających turystykę rowerową.

Metoda. Krytyczna analiza literatury przedmiotu oraz analiza porównawcza istniejącej oferty ubezpieczeniowej w obu analizowanych krajach.

Wyniki. W tekście skupiono uwagę na wybranych produktach ubezpieczeniowych wiodących zakładów ubezpieczeń na polskim i chorwackim rynku. Przegląd produktów ubezpieczeniowych w zakresie turystyki aktywnej stanowi wskazówkę do dostępnej ochrony przed ryzykiem dla osób podejmujących inną od codziennej aktywność zarówno w miejscu zamieszkania, jak i podczas podróży turystycznej.

Ograniczenia badań i wnioskowania. W literaturze na temat ubezpieczeń brak jest definicji ubezpieczeń turystycznych, jednakże są to ubezpieczenia służące zaspokajaniu potrzeb finansowych powstałych w związku z realizacją ryzyka dla podmiotu podejmującego aktywność. Badania empiryczne dotyczą wiodących ubezpieczycieli na badanych rynkach w zakresie posiadanej oferty ubezpieczeń turystycznych.

Implikacje praktyczne. Zwiększenie przezorności ubezpieczeniowej turystów poprzez wzrost świadomości ryzyka oraz dostępnej ochrony ubezpieczeniowej.

Oryginalność. Praca dotyczy problemu ochrony przed ryzykiem w sportowej turystyce aktywnej. Należy podkreślić, że na turystycznym rynku chorwackim znajdują zastosowanie zdywersyfikowane źródła finansowania ryzyka, a ubezpieczenia oceniane są jako najważniejsza metoda finansowania ryzyka w turystyce. Wybór analizy porównawczej rynku polskiego i chorwackiego wynika z faktu atrakcyjności obu krajów pod

* Dr, Akademia Wychowania Fizycznego im. Jerzego Kukuczki w Katowicach, Zakład Gospodarki Sportowej i Turystycznej; e-mail: d.zylak@awf.katowice.pl

** Dr hab., prof. nadzw., Akademia Wychowania Fizycznego im. Jerzego Kukuczki w Katowicach, Zakład Gospodarki Sportowej i Turystycznej; e-mail: a.hadzik@awf.katowice.pl

*** Dr inż., Akademia Wychowania Fizycznego im. Jerzego Kukuczki w Katowicach, Zakład Gospodarki Sportowej i Turystycznej; e-mail: j.ryśnik@awf.katowice.pl

**** Dr hab., prof. nadzw., Akademia Wychowania Fizycznego im. Jerzego Kukuczki w Katowicach, Zakład Teoretycznych Podstaw Turystyki, e-mail: r.tomik@awf.katowice.pl

względem zasobów turystycznych, jak również intensywnej współpracy gospodarczej w sektorze turystycznym.

Rodzaj pracy. Praca przeglądowo-empiryczna.

Słowa kluczowe: turystyka sportowa, ryzyko, ochrona ubezpieczeniowa, produkty ubezpieczeniowe.

Wprowadzenie

Jednym z istotnych elementów rozwoju produktów sportowej turystyki aktywnej jest finansowanie ryzyka jej uprawiania poprzez zwiększenie zakresu ochrony ubezpieczeniowej klienta. Przebywając czasowo poza miejscem stałego zamieszkania człowiek podejmuje odmienną od codziennej aktywność fizyczną, narażając się na wystąpienie nieprzewidzianych zdarzeń.

Ubezpieczenie stanowi jeden ze szczególnych sposobów zarządzania ryzykiem poprzez transfer (przenoszenie za uzgodnioną opłatą poniesionych strat na inny podmiot) [Szumlicz 2005, s. 81]. Jest ono postrzegane jako powszechny, łatwo dostępny instrument finansowania ryzyka, aczkolwiek w przypadku sportów ekstremalnych czy sportów wysokiego ryzyka nie zawsze atrakcyjny cenowo. Podkreślić należy, iż stanowi ono wyraz świadomego podejścia do ryzyka, a przez to jest swoistą motywacją do zachowań przecznościowych i jednocześnie gwarancją interesu majątkowego poszkodowanych. Ponadto znaczenie ma świadomość ubezpieczeniowa dotycząca wad i zalet metody ubezpieczeniowej.

Podjęcie tematu ubezpieczeń w sportowej turystyce aktywnej i ich dostępności zarówno na rynku polskim, jak i chorwackim wiąże się z koniecznością udzielenia odpowiedzi na następujące pytania:

1. Jakie rodzaje ryzyka towarzyszą sportowej turystyce aktywnej?
2. Czy ubezpieczenia turystyczne/podróżne stanowią odmienną grupę ubezpieczeń w Polsce i w Chorwacji?
3. Czy produkty ubezpieczeniowe dostępne na rynku polskim i chorwackim są dostosowane do potrzeb współczesnego klienta – turysty aktywnego?
4. Jaki jest wachlarz produktów ubezpieczeniowych dla turysty aktywnego w Polsce i w Chorwacji, z uwzględnieniem amatorskiego uprawiania sportu oraz sportów wysokiego ryzyka?

Celem pracy jest ocena produktów ubezpieczeń turystycznych, jako narzędzia ochrony przed ryzykiem w turystyce sportowej, poprzez dokonanie przeglądu produktów ubezpieczeniowych na rynku polskim oraz chorwackim, ze szczególnym uwzględnieniem produktów specjalistycznych dla turystyki rowerowej. Wybór tych rynków wynika z faktu, iż oba kraje są atrakcyjne pod względem zasobów turystycznych, choć pełnią różną rolę w tej współpracy – Chorwacja to kraj recepcji turystycznej, a Polska

charakteryzuje się zrównoważonym bilansem w turystyce międzynarodowej. Z analizy porównawczej pomiędzy Polską a Chorwacją wyłania się obraz dwóch krajów Europy Środkowo-Wschodniej ze stosunkowo krótkim stażem w UE, zachowujących szybkie tempo wzrostu gospodarczego (wskaźnik struktury, jakim jest udział turystyki w PKB, który w roku 2016 kształtował się na poziomie 6% dla Polski oraz 18% dla Chorwacji). Wskaźnik ten wyjaśnia znacznie większe zaangażowanie państwa chorwackiego w rozwijanie funkcji turystycznej tego kraju, jak również tłumaczy służebną rolę sektora ubezpieczeniowego wobec turystyki. Zapewnienie wypłaty odszkodowań za szkody wynikające z tytułu ryzyka podejmowania różnych aktywności turystycznych na terenie Chorwacji ma ogromne znaczenie dla zachowania pozytywnego wizerunku tego kraju jako destynacji turystycznej.

Istota turystyki sportowej

Przez lata ukształtowało się wiele definicji dotyczących turystyki sportowej. Niektóre z nich charakteryzują ją przez pryzmat typów zachowań: podróży w celach uczestnictwa oraz podróży związanych z oglądaniem wydarzeń sportowych, jako wszelkich form aktywnego i biernego zaangażowania się w sportową aktywność poza miejscem stałego zamieszkania i pracy o charakterze zorganizowanym lub niezorganizowanym, gdzie motywy dotyczą ekonomicznych lub pozaeconomicznych powodów [Hall 1992, s. 141-158; Standeven, Deknop 1999, s. 366]. W definicjach tych wyróżnia się uczestnictwo bierne bądź czynne realizowane podczas wakacji (*holiday*) lub poza nimi (*non holiday*)¹.

Zakres i skala bezpośrednich i pośrednich skutków uprawiania turystyki sportowej nadają znaczenie problematyce zarządzania ryzykiem związanym z tą aktywnością człowieka. Literatura dostarcza wiele przykładów definiowania terminu turystyki sportowej [De Knop 1990; Gibson, Attle, Yannakis 1998; Gibson 1998; Hinch, Hingham 2011]². Termin ten określa się jako „...wszystkie formy aktywnego lub pasywnego udziału w sporcie, zarówno wyczynowym, jak i amatorskim, w celach rekreacyjnych lub ko-

¹ W wielu teoretycznych koncepcjach turystyki sportowej (zwłaszcza w zagranicznej literaturze przedmiotu) wyróżnia się oprócz form turystyki aktywnej (*active sport tourism*) oraz turystyki widowisk sportowych (*event sport tourism*), turystykę nostalgiczną (*nostalgia sport tourism*), gdzie głównym lub dodatkowym motywem podróży jest chęć odwiedzenia miejsc dziedzictwa sportowego.

² Istnieje także model turystyki sportowej w ujęciu trójwymiarowym: aktywnościowym, przestrzennym i czasowym. Turystyka sportowa to niedługie podróże poza środowisko zamieszkania, nastawione na udział w sporcie, podczas których sport charakteryzują określone reguły, współzawodnictwo związane ze sprawnością fizyczną i zabawą [Hinch, Hingham 2001, s. 22].

mercyjnych, które wymagają podróży poza miejsce zamieszkania i pracy” [Weed, Bull 2009, s. 615]. W odniesieniu do tej definicji uczestnicy zarówno form aktywnych, jak i pasywnych narażeni są na możliwość wystąpienia różnorodnych zdarzeń generujących szkody (straty oraz wydatki nadzwyczajne). Zwykle pojęciem szkody określa się każdy uszczerbek – tak o charakterze majątkowym, jak i niemajątkowym, dotyczący poszkodowanego. Uszczerbek materialny odnosi się do składników majątku poszkodowanego, natomiast uszczerbek niemajątkowy (krzywda) – ma bezpośredni związek z naruszeniem dóbr osobistych (np. zdrowia i integralności cielesnej) [Czachórski 1995, s. 75-76]. Ryzyko postrzegane jest jako prawdopodobieństwo wystąpienia straty finansowej będącej konsekwencją zdarzenia losowego (np. nieszczęśliwy wypadek podczas uprawiania narciarstwa czy konieczność skorzystania z pomocy medycznej w nagłej chorobie uczestnika wydarzenia sportowego itd.).

Dokonując przeglądu krajowej literatury³, należy zauważyć, iż turystykę sportową dzieli się na formy oparte na aktywności fizycznej jej uczestników oraz bierną partycypację w widowisku sportowym [Klisiński 2005, s. 162]. Podobnie uważa B. Szczechowicz, dla którego turystyka sportowa jest wyrazem podejmowania podróży w celu uczestnictwa w sporcie, pod postacią turystyki sportowej aktywnej, będącej wyrazem chęci uprawiania sportu w trakcie podróży turystycznej lub pasywnej, gdzie potrzebą turysty jest uczestnictwo w wydarzeniu sportowym w roli widza [Szczechowicz 2012, s. 287]. W podejściu do terminu turystyki sportowej autorstwa W.W. Gaworeckiego [2008, s. 436] zauważyć należy związek z podróżą w celach poznawczych, dotyczących zwiedzania słynnych atrakcji sportowych.

Inną koncepcją jest model turystyki sportowej T. Robinsona i S. Gammona [cyt. za: Weed 2009, s. 615-628], w którym dzieli się analizowaną aktywność turystyczną na dwa typy: „sportową turystykę” oraz „turystykę sportową”, w których znaczenie ma pierwszeństwo wyrazów w tych terminach, oznaczające przewagę w strukturze motywacji. W koncepcji tej prezentuje się formy turystyki sportowej oraz ich podgrupy ze względu na tzw. miękką (*soft definition*) oraz twardą (*hard definition*) definicję turystyki sportowej. Turystykę sportową, jako jedną z głównych tendencji rozwojowych w turystyce światowej, wskazano w rządowym dokumencie „Kierunki rozwoju turystyki do 2015 roku” [MSiT, 2008, s. 70], podkreślając wzrost zainteresowania wysokiej jakości ofertą turystyki aktywnej, przeznaczonej dla wszystkich grup wiekowych.

³ Należy wspomnieć również o podejściu Z. Krawczyka [2000, s. 169], podkreślającym znaczenie rekreacji fizycznej jako podłoża turystyki sportowej, która oparta jest na zależnościach rekreacji, turystyki oraz sportu wyczynowego. Koncepcję identyfikującą obszary łączące turystykę z szeroko rozumianym sportem (sport wyczynowy, rekreacja fizyczna) przedstawił T. Studzieniecki, określając siedem obszarów w modelu, prezentującym relacje pomiędzy sportem, rekreacją i turystyką, z których 3 są związane z turystyką sportową [Studzieniecki, 2003, s. 252].

Jednym z czynników wpływających na rozwój turystyki jest „zmiana stylu życia, wyrażająca się zmianą stosunku do pracy i czasu wolnego. Coraz więcej ludzi będzie żyć nie tylko po to, aby pracować, ale pracować po to, aby móc realizować swoje marzenia w czasie wolnym” [Winiarski, Zdebski 2008, s. 25]. Zauważyć można coraz większą wiedzę dotyczącą związków ruchu (aktywności fizycznej), zwłaszcza na świeżym powietrzu, ze zdrowiem, co potwierdza dynamiczny rozwój aktywnej turystyki sportowej. Współczesna turystyka sportowa realizowana jest poprzez dwie podstawowe formy: aktywną i bierną, stąd przekonanie o konieczności identyfikacji różnych rodzajów ryzyka, a w związku z tym poszukiwania skutecznej ochrony ubezpieczeniowej dla uczestników obu jej form.

Istota ryzyka oraz ochrony ubezpieczeniowej w turystyce

Ryzyko, które jest jedną z kategorii szeroko omawianych w literaturze, jak i występujących w praktyce ubezpieczeniowej, próbowano zdefiniować na bazie różnych dziedzin nauki. Istnieją dwie oficjalne definicje ryzyka ubezpieczeniowego. Według pierwszej z nich ryzyko określone zostało jako niepewność odnośnie do wystąpienia określonego zdarzenia w warunkach istnienia dwóch lub większej liczby możliwości. Według drugiej przez ryzyko ubezpieczeniowe rozumiane są ubezpieczona osoba lub przedmiot [Ronka-Chmielowiec 2002, s. 134-135].

Ryzyko jest wpisane w codzienność i wiąże się zwykle z niebezpieczeństwem, które może być przyczyną strat gospodarczych, społecznych czy też środowiskowych. Obecnie pojęcia ryzyka w działalności ubezpieczeniowej używa się w następujących znaczeniach [Ziółkowski 2004, s. 12]:

1. Zdarzenia powodującego stratę (niebezpieczeństwa).
2. Oceny możliwości (prawdopodobieństwa) powstania szkody lub niebezpiecznego wypadku.
3. Zbioru ubezpieczonego mienia lub osób, które może dotknąć jeden rodzaj zdarzenia losowego, np. pożar, kradzież przedmiotów lub wypadek powodujący kalectwo.
4. Różnicy między rzeczywistym a przewidywanym rozkładem szkód i przebiegiem (skutkami) wypadków ubezpieczeniowych.

W praktyce ubezpieczeniowej najczęściej wykorzystywana jest definicja ryzyka jako przedmiotu ubezpieczenia. Ryzyko może dotyczyć osoby, rzeczy lub zmian w otoczeniu, jak i warunkach działania. Niebezpieczne zdarzenia mogą być powodowane różnorodnymi czynnikami, na które zwykle człowiek nie ma wpływu (klęski żywiołowe, epidemie i inne) oraz wydarzenia, które mogą być spowodowane przez osoby trzecie bądź przez same osoby poszkodowane. Ryzyko osobowe z kolei powoduje uszczerbek w dobrach osobistych, takich jak: zdrowie, życie, zdolność do pracy. Po-

zostałe ryzyko, które zagraża dobrom materialnym (mieniu), nosi nazwę ryzyka majątkowego [Sobczyk 2013, s. 72].

Wśród metod, które umożliwiają pełną ochronę, jak też minimalizację kosztów ryzyk, wymienia się m.in.: unikanie ryzyka, zatrzymanie ryzyka (retencja), kontrolę ryzyka oraz transfer ryzyka. W przypadku ubezpieczenia mamy do czynienia z przeniesieniem ryzyka przez ubezpieczającego na drugi podmiot – ubezpieczyciela, w zamian za składkę ubezpieczeniową [Sobczyk 2013, s. 73].

W turystyce napotykamy różne rodzaje ryzyka, które mogą być klasyfikowane według różnych kryteriów. Uczestnictwo w imprezie turystycznej, zwłaszcza współcześnie, gdy mamy do czynienia z masowym ruchem turystycznym, wiąże się z różnorodnymi ryzykami, których można by uniknąć nie podejmując aktywności turystycznej. Te zagrożenia nazywa się umownie ryzykami związanymi z turystyką [Kowalewski 2013, s. 162]⁴.

Autorzy dostrzegają, iż z punktu widzenia praktyki ubezpieczeniowej znaczenie ma podział ryzyka na osobowe i majątkowe, przy czym osobowe ryzyko powoduje m.in. uszczerbek zdrowia, życia czy zdolności do pracy, natomiast ryzyko majątkowe zagraża mieniu (dobrom materialnym). Ubezpieczenia osobowe w turystyce sportowej dzielą się ze względu na rodzaj zdarzeń losowych na ubezpieczenia od nieszczęśliwych wypadków oraz ubezpieczenia kosztów leczenia, a wypłata zakładu ubezpieczeń na rzecz klienta przyjmuje postać świadczenia ubezpieczeniowego.

Klasyfikacji ryzyka można dokonać na wiele sposobów, przy czym nie jest to proste, a rezultaty, tj. powstające podziały ryzyka, są w dużym stopniu umowne. Grupowanie ryzyka staje się koniecznością w praktyce ubezpieczeniowej.

W związku z dotychczasowymi rozważaniami, jak również na podstawie przeglądu dostępnych ofert, dokonano klasyfikacji ryzyk w turystyce sportowej, wyróżniając:

- ryzyko osobowe, będące konsekwencją nieszczęśliwych wypadków podczas podjętych aktywności sportowych, powodujących uszczerbek zdrowia, a często także i życia (ubezpieczenie NNW, ubezpieczenie kosztów leczenia: zdrowotne, chorobowe czy szpitalne, ubezpieczenie związane z amatorskim uprawianiem sportów zimowych, sportów wysokiego ryzyka, sportów ekstremalnych czy wyczynowym uprawianiem sportu);

⁴ Nawet najlepiej zaplanowana podróż wiąże się z licznymi niebezpieczeństwami, na które może zostać narażony turysta. Zbiór zagrożeń jest bardzo szeroki i różnorodny: odwołanie wyjazdu, nieszczęśliwy wypadek, utrata zdrowia, kradzież bagażu w tym sprzętu sportowego, konflikt z lokalnym prawem, zagrożenia w ruchu drogowym czy kłęski żywiołowe. Również bieżąca sytuacja polityczna ma ogromne znaczenie dla poczucia bezpieczeństwa podróżnych. Zminimalizowaniu tych zagrożeń służą ubezpieczenia zawierane na rzecz swoich klientów przez organizatorów i pośredników turystycznych jak i przez samych turystów [Kowalewski 2013, s. 162].

- ryzyko majątkowe, zagrażające mieniu, czyli dobrom majątkowym będącym własnością osoby aktywnej (odpowiedzialność cywilna ogólna na osobie trzeciej lub rzeczy do niej należącej, mienia turysty – bagaż lub sprzęt sportowy, jak również majątek finansowy w sytuacji konieczności poniesienia nadzwyczajnych kosztów w związku z wypadkiem ubezpieczeniowym).

Podjmując odmienną od codziennej aktywność ruchową, a także przebywając poza miejscem stałego zamieszkania, człowiek naraża się na szereg potencjalnie niebezpiecznych sytuacji. Konsekwencją są straty finansowe (majątkowe) związane z nagłą chorobą czy zdarzeniem losowym (np. wypadkiem), zwłaszcza gdy do zdarzenia dochodzi za granicą.

Zgodnie z definicją o charakterze ekonomicznym przez ubezpieczenie rozumie się urządzenie społeczno-gospodarcze zapewniające pokrycie przyszłych potrzeb majątkowych wywołanych u poszczególnych jednostek przez odznaczające się pewną prawidłowością zdarzenia losowe w drodze rozłożenia ciężaru tego pokrycia na wiele jednostek, którym te same zdarzenia losowe zagrażają [Kowalewski 2002, s. 100]. Ubezpieczenie w aspekcie prawnym rozumiane jest jako stosunek prawny, który wiąże ubezpieczyciela z ubezpieczającym [Warkałło 1983, s. 48]. Jest ono jednym z elementów zarządzania ryzykiem służącym jednostce do przywracania pozycji finansowej, jaką miała przed powstaniem szkody. Biorąc to pod uwagę, szczególnego znaczenia nabiera rozpoznanie specyfiki sportowej turystyki aktywnej jako potencjalnego źródła zdarzeń generujących szkody (straty czy nadzwyczajne wydatki).

Polska

Ubezpieczenia turystyczne w Polsce nie tworzą autonomicznej kategorii⁵, która plasuje się w systematyce kodeksowej (art.805-834 k.c.) [Kowalewski 2013, s. 162]. Nie występują one także w podziałach, które zawarte są w *Załączniku do ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej z dnia 11 września 2015 r.*⁶ Pojęciem tym określony jest pewien zbiór różnych rodzajów i grup ubezpieczeń (np. osobowych i majątkowych) połączonych kryterium funkcjonalnym, oznaczającym związek z turystyką oraz z różnymi rodzajami ryzyka, które mniej lub bardziej wiążą się z działalno-

⁵ W literaturze stosowane jest pojęcie ubezpieczeń turystycznych w szerszym lub węższym znaczeniu oraz o tym, że klarowna, jak również jednolita, systematyka jest trudna do przeprowadzenia [Gospodarek 2007, s. 301].

⁶ Ustawa o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej z dnia 11 września 2015 r. – Dz.U.2015 poz.1844. Wynika z konieczności implementowania do krajowego porządku prawnego przepisów dyrektywy 2009/138/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 25 listopada 2009 r. w sprawie podejmowania i prowadzenia działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej – Wyłącalność II [Dz. Urz. UE L 335 z 17.12.2009, s. 1].

ścią turystyczną (grupa 18 – ubezpieczenia świadczenia pomocy na korzyść osób, które popadły w trudności w czasie podróży lub podczas nieobecności w miejscu zamieszkania, oraz w pozostałych grupach: ubezpieczenie wypadku, choroby, casco, żeglugi morskiej i śródlądowej, szkód spowodowanych żywiołami, odpowiedzialności cywilnej, ochrony prawnej, assistance i gwarancji ubezpieczeniowych). Grupa ubezpieczeń turystycznych jest zróżnicowana, zawiera produkty bezpośrednio i pośrednio związane z uprawianiem turystyki (tj. ubezpieczenia „związane”, takie jak ubezpieczenie mieszkania na czas wyjazdu turystycznego). Podział produktów ubezpieczeń turystycznych opiera się na różnych kryteriach klasyfikacyjnych (podmiotowym, przedmiotowym, związanym z konstruowaniem programów ubezpieczeniowych, związanym z przestrzennym charakterem ryzyka, z przymusem ubezpieczeniowym lub swobodą zawierania umów, regulacji prawnej oraz kryterium branży [Gasińska 2013, s. 64-65]. Na potrzeby tego opracowania skupiono uwagę wyłącznie na kryterium podmiotowym, wyodrębniając:

- ubezpieczenia zawierane przez przedsiębiorców turystycznych także na rachunek klientów (np. art. 14 ust. 3 ustawy o usługach turystycznych) oraz zabezpieczenia finansowe organizatorów turystyki,
- ubezpieczenia dobrowolne, zawierane przez klientów, związane z turystyką indywidualną i zorganizowaną, aktywnością sportową czy rekreacyjną, np. kompleksowe ubezpieczenie rowerzysty (od odpowiedzialności cywilnej, następstw nieszczęśliwych wypadków, casco, bagażu podróжного czy części zamiennych do roweru).

Korzyścią nabywaną przez ubezpieczających się jest ochrona ubezpieczeniowa. Warto zauważyć, że sam fakt objęcia ochroną ubezpieczeniową nie wpływa bezpośrednio na stan zagrożenia wypadkiem ubezpieczeniowym w czasie podróży turystycznej, stwarza natomiast poczucie bezpieczeństwa, eliminując obawy osoby ubezpieczającej odnoszące się do finansowych skutków ryzyka.

Analizując problematykę ubezpieczeń w turystyce należy rozpoznać, czy można wyróżnić odrębną grupę polis ubezpieczeniowych, zwłaszcza tych dotyczących turystyki aktywnej. Ubezpieczenia w turystyce aktywnej stanowią bowiem zestaw różnych rodzajów ubezpieczeń. Warto podkreślić, że we wszystkich rodzajach i grupach ubezpieczeń można dostrzec różny stopień powiązań z turystyką. Zapewniają one ochronę przed różnymi ryzykami, określanymi jako „turystyczne”, co upoważnia do wyodrębnienia specyficznej kategorii ubezpieczeń turystycznych, które łączy kryterium funkcjonalne: związek z aktywnością turystyczną człowieka [Kowalewski 2013, s. 163]. W praktyce podstawowy pakiet ubezpieczeń turystycznych może zostać rozszerzony o tzw. zwyczajki taryfowe związane z niecodzienną aktywnością.

Aby udzielić odpowiedzi na zadane pytanie badawcze dotyczące rodzajów ryzyka towarzyszących sportowej turystyce aktywnej, można przed-

stawić ofertę ubezpieczyciela Signal Iduna, który według Centralnej Ewidencji Organizatorów Turystyki i Pośredników Turystycznych (CEOTiPT) ma znaczący udział w rynku (dominuje w 9 województwach) w zakresie sprzedaży zarówno zabezpieczeń finansowych dla organizatorów turystyki oraz pośredników turystycznych, jak i ubezpieczeń turystycznych dla potencjalnych klientów. Zgodnie z jego Ogólnymi Warunkami Ubezpieczenia (OWU) „Bezpieczne Podróże” istnieje możliwość wyboru następujących „zwyczajek” taryfowych:

- za amatorskie uprawianie sportów zimowych (zwyczajka taryfowa 25%): narciarstwo, snowboard po oznakowanych trasach;
- za uprawianie sportów wysokiego ryzyka (zwyczajka taryfowa 100%): jazda konna, polo, myślistwo, paintball, nurkowanie z użyciem akwalungu, nurkowanie wrakowe i jaskiniowe, freediving, żeglarstwo, rafting lub inne sporty wodne uprawiane na rzekach górskich, sztuki walki i różnego rodzaju sporty obronne (o ile nie są uprawiane wyczynowo);
- za wyczynowe uprawianie sportów (zwyczajka taryfowa 200%), dotyczy uprawiania dyscyplin sportowych:
 - 1) otrzymywania w związku z uprawianym sportem wynagrodzenia w dowolnej formie w ramach sekcji lub klubów sportowych z jednoczesnym uczestnictwem w zawodach lub treningach przygotowujących do zawodów,
 - 2) w odniesieniu do osób uprawiających sporty indywidualne – przez osoby biorące udział w rozgrywkach o charakterze profesjonalnym, ogólnokrajowym lub międzynarodowym, organizowanych przez właściwy dla danej dyscypliny związek sportowy,
 - 3) w odniesieniu do gier sportowych – przez osoby będące członkami klubów biorących udział w rozgrywkach o charakterze profesjonalnym, ogólnokrajowym lub międzynarodowym, organizowanych przez właściwy dla danej dyscypliny związek sportowy,
 - 4) przez osoby uprawnione na podstawie umowy o pracę lub umowy cywilnoprawnej do otrzymywania w związku z uprawianym sportem wynagrodzenia w dowolnej formie, w tym także stypendium lub zwrotu kosztów;
- za uprawianie sportów ekstremalnych (zwyczajka taryfowa 300%) – dotyczy dyscyplin sportowych w warunkach dużego ryzyka: skoki ze spadochronem, paralotniarstwo, szybownictwo, baloniarstwo, pilotowanie jakichkolwiek samolotów silnikowych, kolarstwo górskie, sporty motorowe, canyoning, skoki bungee, canoping, wspinaczka wysokogórska, skalna, skałkowa, speleologia, alpinizm, skoki narciarskie, jazda poza wyznaczonymi trasami, jazda po muldach, skoki akrobatyczne na nartach, narciarstwo i snowboarding ekstremalny oraz sporty, w których wykorzystywane są pojazdy poruszające się po śniegu lub lodzie, jak również uczestniczenie w wyprawach do miejsc o ekstremalnych wa-

runkach klimatycznych lub przyrodniczych (tj. trekking powyżej 3,500 m n.p.m., strefa podbiegunowa, bieguny, busz, dżungla, tereny lodowcowe lub śnieżne wymagające użycia sprzętu asekuracyjnego, obszary pustynne) albo w ekspedycjach.

Z badania „Aktywności Polaków na urlopach i ich ubezpieczenie” [<http://tueuropa.pl/artykuly/974,112/d,aktualnosc,co-drugi-polak-ma-polis-turystyczna-ale-nie-wie-przed-czym-go-chroni> oraz Infografika, otrzymano z Biura Komunikacji TU EUROPA S.A. w dn. 06.10.2015 r.], przeprowadzonego na zlecenie TU EUROPA przez Instytut Badawczy IMAS International w kwietniu oraz maju 2015 r. metodą CAWI na próbie 1012 osób wynika, że 76% badanych zwykle w czasie urlopu w innych krajach posiada ubezpieczenie turystyczne, w przypadku samodzielnie organizowanych wakacji aż 24% osób nie wykupuje polisy turystycznej. Wiele osób nie decyduje się na zakup ubezpieczenia turystycznego, ponieważ odwiedza kraje Unii Europejskiej i posiada Europejską Kartę Ubezpieczenia Zdrowotnego (EKUZ). Jak pokazują wyniki wcześniejszego badania TU EUROPA z 2014 roku [<http://tueuropa.pl/artykuly/840,112/d,aktualnosc-i,maleje-liczba-polakow-ubezpieczajacych-si-podczas-wyjazdow-zagranicznych>, materiał otrzymano z Biura Komunikacji TU EUROPA S.A. w dn. 10.07.2014 r.], o EKUZ słyszało zaledwie 53% wszystkich ankietowanych, natomiast aż 80% z nich nigdy nie sprawdzało zakresu świadczeń, jakie pokrywa Narodowy Fundusz Zdrowia. Zakupu ochrony ubezpieczeniowej zamierzało dokonać średnio 64% ankietowanych Polaków planujących wakacje za granicą w latach 2012-2015.

Z kolei według wyników badania opinii publicznej w sprawie ubezpieczeń turystycznych [www.mondial-assistance.pl, pełny raport pozyskano z Biura Prasowego Mondial Assistance w dniu 09.07.2014 r.] „Turystyka po polsku” (raport z badania ARC Rynek i Opinia na zlecenie Liberty Direct, przeprowadzonego w marcu 2014 r. przez firmę ARC Rynek i Opinia metodą ankiet internetowych CAWI na próbie 1029 osób), 63% respondentów zamierzało wykupić takie ubezpieczenie, 26% badanych nie podjęło decyzji, natomiast 11% badanych stwierdziło, iż zdecydowanie nie dokona takiego zakupu. Wśród powodów niepodjęcia decyzji o zakupie ubezpieczeń turystycznych wymieniano brak odczuwania potrzeby zakupu, wysoką ich cenę, wystarczającą ochronę gwarantowaną przy zakupie imprezy turystycznej i inne. Polacy decyzję o zakupie ubezpieczenia turystycznego uzależniają od kierunku, długości i charakteru wyjazdu. W przypadku wyjazdów poza Europę respondenci dostrzegali konieczność posiadania ubezpieczenia (72%), jak również w przypadku wyjazdów ekstremalnych (61%), a także wyjazdów rodzinnych, zwłaszcza z dziećmi (60%). Wśród najbardziej popularnych ubezpieczeń znalazły się: ubezpieczenie kosztów leczenia (87%) i ubezpieczenie od następstw nieszczęśliwych wypadków (81%), ubezpieczenie bagażu (38%), pomocy prawnej (30%). Najmniej popu-

larnym ubezpieczeniem jest ubezpieczenie sprzętu sportowego, co prawdopodobnie wynika z zapisów ubezpieczycieli o właściwym jego przechowywaniu w zabezpieczonych pomieszczeniach.

Chorwacja

Gospodarka Chorwacji zorientowana jest na turystykę, co ma znaczący wpływ na podejmowanie wielu działań z uwzględnieniem sektora ubezpieczeniowego. Jednocześnie zapewnienie wypłaty odszkodowań z tytułu ryzyka podejmowania różnych aktywności turystycznych stwarza pozytywny obraz wśród konsumentów usług turystycznych oraz tworzy wartość dodaną do oferty chorwackich produktów turystycznych. Obserwacja rynku potwierdziła, że rośnie znaczenie Chorwacji jako atrakcyjnej destynacji dla turystów z Polski. W ostatnich kilku latach kraj ten plasuje się na czołowych pozycjach w rankingach celów wyjazdów Polaków razem z takimi krajami, jak: Włochy, Niemcy, Hiszpania czy Grecja.

W związku z faktem, iż podróżni/turyści stale narażają się na występowanie z góry nieprzewidzianych niebezpieczeństw, poszukuje się różnych sposobów pomocy instytucjonalnej przy realizacji podróży. Kwestie dotyczące środków czy sposobów w zakresie ochrony konsumentów usług turystycznych uwzględnione zostały zaś w ustawie o usługach turystycznych⁷.

W chorwackiej literaturze przedmiotu wskazuje się na Dyrektywę nr 84/641/EWG⁸ zmieniającą, szczególnie w zakresie ubezpieczenia świadczenia pomocy turystycznej, pierwszą dyrektywę (nr 73/239/EWG) w sprawie koordynacji przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych odnoszących się do podejmowania i prowadzenia działalności w zakresie ubezpieczeń bezpośrednich, innych niż ubezpieczenia na życie. Z powyższych zapisów wynika, iż ubezpieczenie usług turystycznych odnosiło się wyłącznie do świadczenia pomocy podróżnym, którzy stanowią tylko jeden segment ekonomicznych aspektów ochrony ubezpieczeniowej w turystyce [Ćurković, Miletić 1993, s. 64-66].

Wobec powyższego, jak i w zgodzie z Ustawą o ubezpieczeniu, Chorwacka Agencja Nadzoru Usług Finansowych (HANFA) wprowadziła Zarządzenie dotyczące klasyfikacji rodzajów ryzyka według grup oraz rodza-

⁷ NN 68/07 – Ustawa o usługach turystycznych weszła w życie 15 września 2007 r.

⁸ Dyrektywa 84/641/EWG zmieniająca, szczególnie w zakresie ubezpieczenia świadczenia pomocy turystycznej, pierwszą dyrektywę (73/239/EWG) w sprawie koordynacji przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych odnoszących się do podejmowania i prowadzenia działalności w dziedzinie ubezpieczeń bezpośrednich innych niż ubezpieczenia na życie: Art. 1, pkt. 2 definiuje pomoc następująco: „Działalność w zakresie pomocy dotyczy pomocy świadczonej osobom, które popadły w trudności w czasie podróży, podczas nieobecności w miejscu zamieszkania lub miejscu stałego pobytu”.

jów ubezpieczeń, w których określono grupę ubezpieczeń podróży: „18 Ubezpieczenie podróżne” to ubezpieczenie obejmujące zagrożenia wynikające z podróżowania poza stałe miejsce zamieszkania, obejmujące [http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2016_03_23_653.html; NN 23/2016]:

- 18.01 ubezpieczenie turystyczne,
- 18.03 ubezpieczenie zdrowotne (turystyczne),
- 18.04 ubezpieczenie assistance (świadczenia pomocy) podczas podróży i pobytu/rezydencji,
- 18.99 pozostałe ubezpieczenia różnych rodzajów ryzyka w turystyce.

Podlegające ubezpieczeniu pozostałe rodzaje ryzyka w turystyce odnoszą się do zdarzeń, na które narażony jest podróżny, a które mogą dotyczyć jego zdrowia (tj. wypadek, nagła choroba czy też śmierć) lub majątku (tj. uszkodzenie środka transportu czy utrata bagażu) oraz odpowiedzialność cywilna podróżnego względem osób trzecich.

Chorwacja jako kraj destynacji turystycznej musi zapewnić bezpieczny pobyt podróżnym/turystom w zakresie różnych rodzajów ryzyka, zwłaszcza tych specyficznych odnoszących się do aktywności turystycznej, ale także do możliwości wystąpienia pożaru, różnych klęsk żywiołowych, kradzieży, rozboju, których nie uwzględniają pakietowe ubezpieczenia turystyczne. Ministerstwo Turystyki Chorwacji wraz z właściwymi instytucjami, partnerami zarówno z sektora publicznego, jak i prywatnego prowadzą działania podnoszące poziom bezpieczeństwa turystów podczas pobytu w Chorwacji.

Proces globalizacji stawia nowe wymagania dotyczące zarządzania i planowania bezpieczeństwa w turystyce, które narzucają konieczność większej współpracy międzynarodowej i działań prewencyjnych w oparciu o metodologię zarządzania kryzysowego wszystkich przedmiotów z profesjonalistów turystycznych, władz lokalnych, policji, agencji rządowych i administracji [Boban 2016]. W ofercie towarzystw ubezpieczeniowych w Chorwacji znaleźć można pakiety ubezpieczeń obejmujące różne rodzaje ryzyka w turystyce. Wśród ubezpieczeń turystycznych najbardziej znane jest ubezpieczenie podróży (ang. *Travel insurance*, niem. *Reiseversicherung*) oraz bagażu podróżnego, od następstw nieszczęśliwych wypadków w podróży, kosztów leczenia podczas podróży zagranicznej, kosztów rezygnacji z podróży turystycznej, jak i odpowiedzialności cywilnej podróżnego [Klasić, Kaleb 2008, s. 199]. Niektóre towarzystwa ubezpieczeniowe oferują również pokrycie ww. rodzajów ryzyka w odniesieniu do podróży krajowych, po terytorium Chorwacji. Ubezpieczenia podróżne (ubezpieczenie podróży) są bardzo podobne do modelu ubezpieczeń stosowanego we wszystkich państwach Unii Europejskiej. Pokrywają ryzyka powstałe w wyniku podróży poza miejsce stałego zamieszkania.

Towarzystwa ubezpieczeniowe mające siedzibę w Chorwacji zawierają umowy o współpracy biznesowej i technicznej z towarzystwami specjalizu-

jącymi się w ubezpieczeniach podróży, zwłaszcza z najbardziej znanym przedstawicielem szwajcarskiego towarzystwa ubezpieczeń ELVIA (Reiseversicherungs Gesellschaft), które jest członkiem Allianz Group, oraz z niemieckim Mercur Assistance oraz francuskim CORIS Group, które ma swój oddział w Chorwacji. Na rynku chorwackim są także dostępne ubezpieczenia pośrednio związane z turystyką, tj. ubezpieczenie casco pojazdów mechanicznych (samochodów, samolotów, jachtów morskich, a także kolizje na rzekach i jeziorach), ubezpieczenie odpowiedzialności właściciela środka transportu wobec osób korzystających z przewozu za uszkodzenia osób trzecich.

Podobnie jak w Polsce, organizatorzy i pośrednicy turystyczni są zobligowani do posiadania zabezpieczenia finansowego w postaci ubezpieczeń. W praktyce oferuje się ubezpieczenie od odpowiedzialności organizatora imprez turystycznych (*osiguranje od odgovornosti organizatora turističkih paket aranžmana*) oraz ubezpieczenie kaucji za imprezy turystyczne (*osiguranje jamčevina za turistički paket aranžman*). Organizatorzy i pośrednicy turystyczni powinni posiadać obie wyżej wymienione polisy ubezpieczeniowe.

Produkty ubezpieczeniowe w turystyce rowerowej

Liczba ofert produktów ubezpieczeniowych dostępnych na rynku stale się zwiększa. W praktyce ubezpieczeniowej zarówno w Polsce, jak i w Chorwacji dostępne są produkty ubezpieczenia pojazdów mechanicznych, kosztów leczenia, następstw nieszczęśliwych wypadków, bagażu podróжного (w tym i sprzętu sportowego, jachtów i sprzętu pływającego), assistance, rezygnacji lub przerwania uczestnictwa w imprezie turystycznej, odpowiedzialności cywilnej podróжного, ochrony prawnej za granicą, odpowiedzialności cywilnej biur podróży (organizatorów, pośredników turystycznych), hoteli, obiektów gastronomicznych, pilotów wycieczek i inne.

Wielość wymienionych powyżej ubezpieczeń występuje w różnej formie nie tylko jako oferta pakietowa, lecz również jako samodzielny produkt. W uzasadnionych przypadkach produkty ubezpieczeniowe dotyczą konkretnych rodzajów ryzyka występującego w sportowej turystyce aktywnej, jak np. ubezpieczenia dotyczące amatorskiego uprawiania sportów (narciarstwo, windsurfing, nurkowanie, i inne), sportów ekstremalnych (jachting, spadochroniarstwo, szybownictwo, motolotniarstwo, wyścigi samochodowe, rajdy, zawody motorowodne, balonowe, jeździectwo i inne) czy sportów wysokiego ryzyka.

Na potrzeby tego opracowania uwagę skupiono na produktach ubezpieczeniowych dotyczących jednej z form turystyki sportowej, a mianowicie turystyki aktywnej. Wśród preferowanych rodzajów „urlopowej” tu-

rystyki aktywnej można obecnie wskazać wszelkiego rodzaju wędrówki piesze, turystykę rowerową, spływy kajakowe, rejsy żeglarskie, turystykę jeździecką, wyjazdy na narty i inne rodzaje rekreacyjnej aktywności fizycznej w plenerze. Dla zapewnienia bezpieczeństwa uczestnikom zakłady ubezpieczeń mają w swojej ofercie specjalistyczne produkty wzbogacone o dodatkowe opcje, gwarantowane za dodatkową „zwyżkę” składki ubezpieczeniowej, co zostało omówione wcześniej na przykładzie ubezpieczenia „Bezpieczne Podróże” Signal Iduna Polska TU S.A.⁹. Z kolei w ubezpieczeniu „Tramp” TUiR Allianz S.A.¹⁰ znaleźć można amatorskie uprawianie sportu, przez które należy rozumieć aktywność sportową, której celem jest odpoczynek i rozrywka. Jest także możliwość zwiększenia zakresu polisy o amatorskie uprawianie sportów wysokiego ryzyka. Towarzystwo Ubezpieczeń Ergo Hestia S.A.¹¹ w swoich Ogólnych Warunkach Ubezpieczenia „Hestia Podróże” definiuje sporty ekstremalne, sporty wysokiego ryzyka oraz wyczynowe uprawianie sportu, które mogą podlegać ubezpieczeniu za dodatkową opłatą.

Z przeprowadzonej analizy wynika także, iż w odniesieniu do osób amatorsko lub zawodowo uprawiających sport można zastosować rozszerzenie ubezpieczenia o jego wyczynowe uprawianie (zwyżka). W praktyce ubezpieczeniowej definiuje się to jako formę aktywności fizycznej polegającą na uprawianiu dyscyplin sportu w celu uzyskania maksymalnych wyników sportowych przez osoby będące członkami klubów, związków i organizacji sportowych.

Z uwagi na rosnącą popularność turystyki rowerowej na świecie dokonano rozpoznania dostępnej ochrony ubezpieczeniowej, przeznaczonej zwłaszcza dla amatorów rowerów, dostępnej w Polsce oraz w Chorwacji. Turystyka rowerowa niesie ze sobą ryzyko odniesienia obrażeń, wyrządzenia szkody osobie trzeciej czy utraty roweru wskutek kradzieży bądź rozboju. Do najczęściej występujących urazów podczas jazdy na rowerze należą otarcia, odparzenia, stłuczenia, urazy kończyn oraz głowy, a także kolizje z innymi pojazdami (potrącenie przez inne pojazdy) i inne.

W praktyce ubezpieczeniowej dostępne są trzy rodzaje produktów ubezpieczeniowych: kradzieży (casco); odpowiedzialności cywilnej (OC); następstw nieszczęśliwych wypadków (NNW). Polisa „casco” chroni właściciela roweru przed stratą związaną z kradzieżą czy uszkodzeniem. Na obu rynkach oferta oraz warunki proponowane przez zakłady ubezpieczeń nie są atrakcyjne. Ubezpieczyciele dopuszczają dwa przypadki utraty roweru:

- rower jest przechowywany w zamkniętym pomieszczeniu, często traktowany jest jako „ruchomość domowa” objęta zwykłym ubezpieczeniem

⁹ <https://www.signal-iduna.pl> (01.07.2016).

¹⁰ <https://www.alianz.pl> (01.07.2016).

¹¹ <https://ergohestia.pl> (01.07.2016).

domu czy mieszkania z uwzględnieniem wyłączeń stosowanych przez ubezpieczycieli;

- rower jest użytkowany, a utrata następuje wskutek rabunku (zaboru mienia przy użyciu siły fizycznej) bądź kradzieży (obecnie brak oferty ubezpieczeniowej).

Ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej (OC) chroni rowerzystę przed roszczeniami osób trzecich w razie spowodowania szkody w ich mieniu lub na ich osobie. Często ubezpieczenie to wchodzi w skład ubezpieczenia OC w życiu prywatnym. Z kolei ubezpieczenie następstw nieszczęśliwych wypadków (NNW) dotyczy trwałego uszczerbku na zdrowiu lub śmierci ubezpieczonego.

Polska

Na rynku polskim dostępne są dwie oferty ubezpieczeń dla rowerzystów: PZU – „Bezpieczny rowerzysta”¹² (pakiet podstawowy oraz rozszerzony o ubezpieczenie bagażu podróżnego oraz casco roweru) oraz TU EUROPA – „Ubezpieczenie rowerzysty”¹³ (wariant standard oraz standard plus). Ponadto w ofercie dwóch innych ubezpieczycieli jest możliwość ubezpieczenia roweru jako „ruchomości domowych” w zakresie ubezpieczeń mieszkaniowych: Warta Dom+, Warta Dom Komfort¹⁴ oraz w ERGO Hestia¹⁵: ubezpieczenie mienia ruchomego, gdzie rower stanowi sprzęt sportowy; ubezpieczenie NNW, gdzie uprawianie kolarstwa zostało zakwalifikowane do II klasy ryzyka; ubezpieczenie OC w życiu prywatnym dostępne w dwóch wariantach: podstawowym (rekreacyjna jazda na rowerze) oraz rozszerzonym (szkody wyrządzone przy uprawianiu kolarstwa w ramach zorganizowanych sekcji lub klubów sportowych).

Ponadto na polskim rynku znaleźć można w ofercie PZU¹⁶ – PZU SPORT-NNW propozycję przeznaczoną dla osób uczestniczących w kulturze fizycznej. Ubezpieczenie dedykowane sportowcom (zarówno amatorom, jak i zawodowcom), osobom rekreacyjnie uprawiającym sport, organizatorom sportu, jak również osobom uczestniczącym w kulturze fizycznej z racji funkcji lub zajmowanego stanowiska. Przedmiotem ubezpieczenia są trwałe następstwa nieszczęśliwych wypadków, dostępne w trzech wariantach, różniących się sumą ubezpieczenia oraz zasadą odpowiedzialności w odniesie-

¹² <https://www.pzu.pl/produkty/kompleksowe-ubezpieczenie-bezpieczny-rowerzysta> (04.07.2016).

¹³ <http://tueuropa.pl/ubezpieczenie-rowerzysty.htm> (04.07.2016).

¹⁴ <http://www.warta.pl/ubezpieczenia/dom/warta-dom> (04.07.2016).

¹⁵ <https://www.ergohestia.pl> (04.07.2016).

¹⁶ <https://www.pzu.pl/produkty/pzu-sport-nnw-osob-uczestniczacych-w-kulturze-fizycznej> (04.07.2016).

niu do trwałego uszczerbku na zdrowiu. Także TU EUROPA¹⁷ wprowadziło do oferty ubezpieczenie dla aktywnych – NNW Sport, które działa zarówno w kraju, jak i za granicą, dostępne w dwóch wariantach (standard i standard Plus) z możliwością dopasowania opcji dodatkowych, m.in.: rezygnacji z uczestnictwa w imprezach sportowych, zgonu w następstwie zawału serca lub udaru mózgu, odpowiedzialności cywilnej, zwrotu kosztów rehabilitacji i leczenia czy kosztów ratownictwa, ubezpieczenia sprzętu sportowego.

Chorwacja

Na rynku chorwackim powszechne są ubezpieczenia następstw nieszczęśliwych wypadków (NNW) oraz odpowiedzialności cywilnej (OC). Liderem na rynku ubezpieczeń wypadkowych w Chorwacji jest Croatia Osiguranje d.d.¹⁸. W ofercie ubezpieczyciela znaleźć można ubezpieczenia od następstw nieszczęśliwych wypadków zarówno dla osób rekreacyjnie uprawiających sport, jak i dla amatorów i zawodowców. GRAWE Hrvatska d.d.¹⁹ proponuje ubezpieczenie następstw nieszczęśliwych wypadków dla amatorów, profesjonalistów sportowych oraz amatorów zrzeszonych w klubach sportowych, w dwóch wariantach: SPORT oraz SPORT PRO (*osiguranje od posljedica nesretnog slučaja za sportaše amatere*). Ubezpieczyciel Allianz Zagreb d.d.²⁰ oferuje ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej w zakresie amatorskiego uprawiania sportu. W odniesieniu do ubezpieczeń dla rowerzystów dostępny jest jedynie produkt ubezpieczenia roweru jako „ruchomości domowej” w zakresie ubezpieczenia własności prywatnej przez Allianz Zagreb d.d.²¹ – Dom+Mieszkanie+Apartament (Dom+Kuća+Apartam+Osiguranje Privatne Imovine).

Niestety, mimo wzrastającej popularności roweru jako środka transportu, na chorwackim rynku ubezpieczeniowym trudno jest znaleźć specjalistyczną ofertę innowacyjnych ubezpieczeń chroniących rowerzystów przed różnymi rodzajami ryzyka. Występują one tylko w pakietach wraz z innymi rodzajami ubezpieczeń w ofercie Croatia Osiguranje d.d.²², np. jako ruchomości domowe, ochrona prawna obejmująca ryzyko oraz odpowiedzialność za wyrządzone szkody osobom trzecim, ubezpieczenie od następstw nieszczęśliwych wypadków, prywatne ubezpieczenie odpowiedzialności z ubezpieczenia podróznego (dotyczące własnej niezręczności

¹⁷ <http://tueuropa.pl/ubezpieczenie-nnw-sport.htm> (04.07.2016).

¹⁸ <https://www.crosig.hr/hr/> (06.07.2016).

¹⁹ http://www.grawe.hr/hr/SPORT_SPOR_T_PRO.htm (06.07.2016).

²⁰ <https://www.allianz.hr/webshop/privatna-odgovornost/> (06.07.2016).

²¹ <https://www.allianz.hr/webshop/osiguranje-imovine/> (06.07.2016).

²² <https://www.crosig.hr/hr/> (06.07.2016).

w życiu codziennym, podczas aktywności rekreacyjnych czy sportowych, korzystanie z rowerów, itp.). Ubezpieczyciele, tak jak i w Polsce, stosują różnorakie wykluczenia z ubezpieczenia, np. ryzyko uszkodzenia roweru podczas transportu czy użytkowania oraz kradzież (warunkowane właściwym zabezpieczeniem pomieszczenia przechowywania roweru).

Inną formą ochrony jest ubezpieczenie roweru jako jedyne go przedmiotu ubezpieczenia. Ten rodzaj może obejmować szkody na rowerze zaistniałe podczas wypadku w ruchu drogowym, a także spowodowane przez utratę roweru czy kradzież. Występuje tu jednak obowiązek ubezpieczeniowy, związany z podjęciem odpowiednich środków zabezpieczenia. Chorwaccy ubezpieczyciele systematycznie wycofują z oferty ten rodzaj ubezpieczeń, popularny w krajach UE [Curković 2016; www.osiguranje.hr].

Rynek produktów ubezpieczeniowych będzie się nadal rozwijał z uwagą na szerokie spectrum turystyki sportowej i jej rozwój. Z pewnością nie wszystkie ryzyka w odniesieniu do aktywnej czy pasywnej turystyki sportowej są obecnie w produktach ujmowane (np. specyficzne ubezpieczenie kibiców na meczu w razie nieszczęśliwego wypadku będącego konsekwencją celowych działań osób trzecich).

Wnioski

Turystyka sportowa, niezależnie od przyjętej definicji, wiąże się z wielością form zarówno aktywnego, jak i biernego zaangażowania się w różnorodne aktywności, zwłaszcza poza miejscem stałego zamieszkania. Jej uprawianie łączy się z różnymi rodzajami ryzyka związanymi z niecodzienną aktywnością. Podejmowanie takich czynności stwarza różny stopień zagrożeń, tj. doznanie kontuzji, uszczerbku na zdrowiu, możliwość utraty sprzętu sportowego, śmierci i innych. Dodatkowo można wyróżnić specyficzny rodzaj ryzyka związany z miejscem uprawiania aktywności o różnym stopniu ryzyka uwarunkowanego czynnikami subiektywnymi (w odniesieniu do osoby) oraz obiektywnymi (w odniesieniu do warunków niezależnych od osoby, tj. ukształtowania terenu, pogody czy udziału osób trzecich, np. kolizja na stoku narciarskim).

Metodą skutecznej ochrony przed różnymi rodzajami ryzyka w sportowej turystyce aktywnej są ubezpieczenia. Zapewnieniu bezpieczeństwa służą szeroko dostępne, specjalistyczne oraz coraz częściej innowacyjne produkty ubezpieczeniowe, uwzględniające potrzeby współczesnego klienta – turysty aktywnego. Podstawowy pakiet ubezpieczeń turystycznych może zostać rozszerzony o tzw. dodatkowe ryzyka związane z niecodzienną aktywnością (tj. amatorskie uprawianie sportów zimowych, uprawianie sportów wysokiego ryzyka, uprawianie sportów ekstremalnych czy wyuczynowe uprawianie sportu). Istotnego znaczenia nabiera dokładne okre-

ślenie rodzaju podejmowanej aktywności, jak i sprawdzenie zakresu oraz sumy ubezpieczenia.

Dokonując przeglądu produktów ubezpieczeniowych w turystyce sportowej ze szczególnym uwzględnieniem turystyki rowerowej, zauważono podstawowe różnice w klasyfikacji ubezpieczeń turystycznych w Polsce i w Chorwacji. W obu krajach ubezpieczenia w turystyce sportowej należą do Działu II – „Pozostałe ubezpieczenia osobowe i majątkowe”, w którym dokonano podziału ryzyka według grup i rodzajów ubezpieczeń, z tą jednak różnicą, iż w Chorwacji grupa 18 składa się aż z czterech podgrup mających związek z turystyką. Podział ten nie ma jednak bezpośredniego znaczenia dla potencjalnego turysty. Różnica widoczna jest wyłącznie w sprawozdawczości ubezpieczeniowej.

Na polskim i chorwackim rynku ubezpieczeniowym dostępny jest podobny wachlarz produktów ubezpieczeniowych, dotyczą bowiem one zwykle ochrony przed nieszczęśliwym wypadkiem (NNW), kosztów leczenia podczas podróży turystycznej (KL), pomocy podczas podróży (ASSISTANCE) czy odwołania imprezy turystycznej, miejsca w hotelu, biletu lotniczego, a także popularnego ubezpieczenia bagażu podróznego i sprzętu sportowego. Na obu rynkach wymienione wyżej produkty ubezpieczeniowe oferowane są w formie pakietów, atrakcyjnych cenowo z uproszczoną procedurą ich zakupu.

Dostrzega się jednak niedostatek innowacyjnych produktów dla aktywnej turystyki sportowej, czego dowiedziono na przykładzie turystyki rowerowej. Słabości te są wynikiem wciąż nikłej świadomości – zarówno ekonomicznej, jak i prawnej – co do konieczności ochrony ubezpieczeniowej przed szeregami ryzyk, które niesie aktywne uprawianie turystyki sportowej. Z uwagi na złożoność tematyki ochrony przed ryzykiem w turystyce sportowej autorzy widzą konieczność prowadzenia dalszych, bardziej szczegółowych badań.

Bibliografia

Ćurković M., Miletić V. (1993), *Pravo osiguranja Europske ekonomske zajednice*, Croatia Osiguranje, Zagreb.

Czachórski W. (1995), *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa, s. 75-76.

Gammon S., Robinson T. (1997), *Sport and tourism: A conceptual framework*, „Journal of Sports Tourism”, 4 (3), s. 8-24.

Gasińska M. (2013), *Ubezpieczenia turystyczne w systemie ubezpieczeń gospodarczych*, „Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula”, nr 32, s. 48-67.

Gaworecki W. (2008), *Turystyka sportowa – uwarunkowania i funkcje*, [w:] Gaworecki W., Mroczyński Z., red., *Turystyka i sport dla wszystkich w promocji zdrowego stylu życia*, WSTiH, Gdańsk.

Gibson H.J. (1998), *Active sport tourism: who participates?*, "Leisure Studies", Vol. 17 (2) s. 155-170.

Gibson H., Attle S., Yiannakis, A. (1998), *Segmenting The Sport Tourist Market: A Lifespan Perspective*, "Journal Of Vacation Marketing", Vol. 4, s. 52-64.

Gospodarek J. (2007), *Prawo w turystyce i rekreacji*, Difin, Warszawa.

Hall C. (1992), *Adventure, sport and health tourism*, [w:] Weiler B., Hall C.M., red., *Special interest tourism*, Bellhaven Press, London, s. 141-158.

Hinch T., Higham J. (2011), *Sport Tourism Development*, Channel View Publications, Bristol – Buffalo – Toronto: Channel View Publications.

Kęszycka B. (1999), *Prawo ubezpieczeń gospodarczych*, Wyższa Szkoła Bankowa, Poznań.

Klasić K., Kaleb K. (2008), *Modeli osiguranja rizika u turizmu*, Zbornik Visoke Poslovne Škole Libertas, Zagreb.

Klisiński J. (2005), *Turystyka sportowa jako dyscyplina akademicka i składowa zarządzania sportem*, [w:] *Marketingowo o sporcie*, III Ogólnopolska Konferencja Naukowa. Poznań, s. 340-343.

Kowalewski E., Fuchs D., Mogilski W., Serwach M. (2006), *Prawo ubezpieczeń gospodarczych*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz – Toruń.

Kowalewski E. (2013), *Ubezpieczenia turystyczne*, [w:] Nestorowicz M., red., *Odpowiedzialność biur podróży a ochrona klientów w prawie polskim i Unii Europejskiej*, Wyższa Szkoła Bankowa w Toruniu, Toruń, s. 161-177.

Krawczyk Z. (2000), *Sport w zmieniającym się społeczeństwie*, AWF, Warszawa.

Mruk H., red., (2005), *Marketingowo o sporcie*, Sport & Business Foundation, Poznań.

MSiT (2008), *Kierunki rozwoju turystyki do 2015 roku*, Ministerstwo Sportu i Turystyki, Warszawa.

Ritchie B., Adair D. (2002), *The growing recognition of sport tourism*, "Current Issues in Tourism", Vol.5, s. 1-6.

Ronka-Chmielowiec W. (2002), *Ubezpieczenia. Rynek i ryzyko*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.

Sobczyk M. (2013), *Ubezpieczenia w turystyce i rekreacji*, Wydawnictwo Difin, Warszawa, s. 224-246.

Standeven J., Deknop P. (1999), *Sport Tourism*, Human Kinetics, Champaign.

Studzeniecki T., (2003), *Sport Tourism Model – a Compromise Between Social Leeds and Marketing Demands*, [w:] Keller P., Bieger T. red., *Sport and Tourism*, AIEST, St. Gallen, s. 247-262.

Szczechowicz B. (2012), *Kultura fizyczna jako źródło wartości produktu turystycznego. Studium teoretyczno-empiryczne*, Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa.

Szumlicz T. (2005), *Ubezpieczenia społeczne. Teoria dla praktyki*, OW Branta, Bydgoszcz – Warszawa.

Turystyka po polsku, Raport z badania opinii publicznej (2014), ARC Rynek i Opinia na zlecenie Liberty Direct, Ubezpieczenie podróży turystycznych Polaków. Badanie Grupy Europa (2014) <http://tueuropa.pl/artykuly/840,112/d,aktualnosc,males-liczba-polakow-ubezpieczajacych-si-podczas-wyjazdow-zagranicznych> (10.07.2014).

Warkała W., Marek W., Mogilski W. (1983), *Prawo ubezpieczeniowe*. Warszawa.

Weed M. (2009), *Progress in Tourism Management. Progress in sports tourism research. A meta-review and exploration of futures*, "Tourism Management" Vol. 30, s. 615-628.

Weed M., Bull C.J. (2009), *Sports tourism: Participants, policy & providers*, Elsevier, Oxford.

Winiarski R., Zdebski J. (2008), *Psychologia turystyki*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.

Ziółkowski J. (2004), *Ubezpieczenia w turystyce i hotelarstwie*, Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa, Gdańsk.

Prawo unijne

Dyrektywa 84/641/EWG w sprawie koordynacji przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych odnoszących się do podejmowania i prowadzenia działalności w zakresie ubezpieczeń bezpośrednich, innych niż ubezpieczenia na życie, Dz.U. UE L 339 z 27.12.1984, s. 21.

Dyrektywa 2009/138/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 25 listopada 2009 r. w sprawie podejmowania i prowadzenia działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej – Wyłącalność II, Dz. Urz. UE L 335 z 17.12.2009, s. 1.

Akty normatywne w Polsce

Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997r. o usługach turystycznych, Dz.U. 2004, nr 223, poz. 2268 (tekst jednolity).

Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej, Dz.U. 2015 poz. 1844.

Akty normatywne w Chorwacji

Ustawa z dnia 9 grudnia 2005 r. o ubezpieczeniu. (Zakon o osiguranju), NN 151/05.

Ustawa z dnia 21 lipca 2007 r. o usługach turystycznych (Zakon o pružanju usluga u turizmu) NN 68/07.

Zarządzenie dotyczące klasyfikacji ryzyka wg grup oraz rodzajów ubezpieczeń (Pravilnik o rasporedu vrsta rizika po skupinama i vrstama osiguranja odnosno reosiguranja) NN 23/2016.

Netografia

- www.osiguranje.hr (30.06.2016).
<http://narodne-novine.nn.hr> (30.06.2016).
http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2016_03_23_653.html (30.06.2016).
<https://www.alianz.pl> (01.07.2016)
<https://ergohestia.pl> (01.07.2016).
<https://www.signal-iduna.pl> (01.07.2016).
Ogólne Warunki Ubezpieczenia w podróży zagranicznej Tramp, <http://www.allianz.pl> (01.07.2016).
Ogólne Warunki Ubezpieczenia Hestia Podróże, <https://ergohestia.pl> (01.07.2016).
Ogólne Warunki Ubezpieczenia Bezpieczne Podróże, <https://www.signal-iduna.pl> (01.07.2016).
<http://www.warta.pl/ubezpieczenia> (01.07.2016).
<http://tueuropa.pl/ubezpieczenie-rowerzysty.htm> (04.07.2016).
<http://tueuropa.pl/ubezpieczenie-nnw-sport.htm> (04.07.2016).
[dom/warta-dom](http://www.warta-dom) (04.07.2016).
<https://www.pzu.pl/produkty/kompleksowe-ubezpieczenie-bezpieczny-rowerzysta> (04.07.2016).
<https://www.pzu.pl/produkty/pzu-sport-nnw-osob-uczestniczacych-w-kulturze-fizycznej> (04.07.2016).
<http://tueuropa.pl/artykuly/840,112/> <https://www.crosig.hr/hr/> (06.07.2016).
<https://www.allianz.hr/webshop/privatna-odgovornost/> (06.07.2016).
<https://www.allianz.hr/webshop/osiguranje-imovine/> (06.07.2016).
http://www.grawe.hr/hr/SPORT_SPORT_PRO.htm (06.07.2016).
Boban M. (2016), *Turizam i sigurnost – planiranje sigurnosti u turizmu kao značajan ekonomski faktor uspjehnosti Hrvatske kao poželjne turističke destinacije*, <http://www.terraconbusinessnews.com> (16.08.2016).
Ćurković M. (2016), *Osiguranje bicykla*, <http://www.osiguranje.hr> (16.08.2016).
<http://tueuropa.pl/artykuly/840,112/d,aktualnosci,maleje-liczba-polako-w-ubezpieczajacych-si-podczas-wyjazdow-zagranicznych> (06.10.2014).
<http://tueuropa.pl/artykuly/974,112/d,aktualnosci,co-drugi-polak-ma-polis-turystyczna-ale-nie-wie-przed-czym-go-chroni> (06.10.2015).
www.wrower.pl (07.07.2016).
www.wakacyjnapolisa.pl/bezpieczna-podroz (07.07.2016).

**INSURANCE PRODUCTS AS PROTECTION TOOLS
AGAINST THE RISK IN SPORT TOURISM:
POLISH AND CROATIAN CASE STUDIES**

DOI: 10.5604/01.3001.0010.7813

Abstract

Purpose. The purpose of the article is to assess travel insurance as a method of protection against the risk of sport tourism on the basis of a review of insurance products on the Polish and Croatian markets with emphasis on those prepared for practicing biking tourism.

Method. A review of the literature and comparative analysis of the existing range of insurance products within both markets.

Findings. The revue was focused on selected insurance products of leading insurance companies on the Polish and Croatian markets. The overview of available insurance products in the field of active tourism is an indication of effective protection against the risk for people taking up endeavors other than those which are considered everyday activities.

Research and conclusion limitations. There is no definition of travel insurance in the Polish literature, but it is insurance aimed at satisfying the financial needs arising from the implementation of risk-taking activity for the entity. Empirical studies include leading insurers on the markets mentioned above within their scope of travel insurance offers for active sport tourism.

Practical implications. Increasing the forethought of insurance for tourists through awareness of risk and the available insurance coverage.

Originality. The paper concerns the important issue of protection against the risk in active sport tourism. It should be emphasized that the Croatian tourist market provides diversified sources of risk financing and insurance which is judged to be the most important method of financing risk in tourism. A comparative analysis of the Polish and Croatian was chosen due to the attractiveness of both countries in terms of tourism resources and intensive economic cooperation in the tourism sector.

Type of paper. A combination of an overview with empirical studies.

Key words: sport tourism, risk, insurance products, insurance protection.

DOI: 10.5604/01.3001.0010.7814

WYBRANE UWARUNKOWANIA I FUNKCJE TURYSTYKI JAKO DETERMINANTY UPRAWIANIA TURYSTYKI AKTYWNEJ PRZEZ OSOBY NIEPEŁNOSPRAWNE RUCHOWO, WZROKOWO I SŁUCHOWO

*Krzysztof Kaganek**

Abstrakt

Cel. Identyfikacja wybranych uwarunkowań i funkcji turystyki determinujących uprawianie turystyki aktywnej przez osoby niepełnosprawne oraz próba przedstawienia rozwiązań modelowych w omawianym zagadnieniu.

Metoda. Badania przeprowadzono metodą sondażu diagnostycznego, odpowiednio ukie-
runkowanego na cel badań. Badania przeprowadzono techniką wywiadu za pomocą
kwestionariusza w latach 2012-2015. Grupę badawczą stanowiło 518 osób, którym zadano
szereg pytań (otwartych i zamkniętych) dotyczących ich niepełnosprawności oraz uczest-
nictwa w różnych formach turystyki aktywnej. Zastosowano regresję logistyczną, której
celem było utworzenie modelu wpływu wybranych cech na uprawianie turystyki aktyw-
nej przez osoby niepełnosprawne wzrokowo, ruchowo i słuchowo.

Wyniki. Opracowane modele pozwalają określić konkretne cechy implikujące uprawianie
turystyki aktywnej w badanych grupach niepełnosprawności. W przypadku osób z dysfunk-
cją wzroku na uprawianie turystyki aktywnej wpływa tylko jeden czynnik, którym jest ocena
sytuacji materialnej, natomiast na uprawianie turystyki aktywnej wśród osób z dysfunkcjami
wpływają takie czynniki, jak: wiek, ocena sytuacji materialnej i funkcja poznawcza turystyki.
Najwięcej czynników warunkujących uprawianie turystyki aktywnej występuje w grupie
osób z dysfunkcją słuchu. Sytuacja materialna badanych odgrywa istotną rolę w uprawianiu
turystyki aktywnej we wszystkich rodzajach niepełnosprawności.

Ograniczenia badań i wnioski. Przeprowadzone badania dotyczą tylko okre-
ślonych województw oraz wybranych czynników warunkujących uprawianie turystyki
wśród osób niepełnosprawnych, co nie pozwala na interpolację wyników na całą popu-
lację osób niepełnosprawnych w Polsce.

Implikacje praktyczne. Badania diagnozujące czynniki warunkujące uprawianie turystyki
aktywnej przez osoby niepełnosprawne, pozwalają na lepsze programowanie turystyki dla
tej grupy społecznej, a co za tym idzie – pełniejsze zaspokajanie potrzeb turystycznych.

Oryginalność pracy. Opracowanie modeli, które pozwalają dokładnie określić konkret-
ne czynniki warunkujące uprawianie turystyki aktywnej wśród osób niepełnospraw-
nych z różnymi dysfunkcjami.

Rodzaj pracy. Artykuł prezentuje badania empiryczne.

Słowa kluczowe: turystyka aktywna, niepełnosprawność, model regresji logistycznej,
uwarunkowania, funkcje turystyki.

* Dr hab., Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Wydział Turystyki i Re-
kreacji, Katedra Rekreacji i Odnowy Biologicznej, Zakład Odnowy Biologicznej; e-mail:
krzysztof.kaganek@awf.krakow.pl

Wstęp

Niepełnosprawność jest czynnikiem znacznie ograniczającym możliwości życiowe człowieka, powodującym stres, brak wiary w sens życia, poczucie niższości, odtrącenia i niedowartościowania. Natomiast aktywność ruchowa osób niepełnosprawnych jest naturalnym bodźcem łagodzącym powyższe skutki niepełnosprawności, przyspieszającym i wspomagającym procesy odnowy, regeneracji i kompensacji niektórych funkcji uszkodzonego organizmu. Turystyka, jako forma aktywności ruchowej, umożliwia też nawiązywanie i utrzymywanie kontaktów oraz zawiązywanie przyjaźni, usuwając w ten sposób uczucie mniejszej wartości, wynikające z niepełnosprawności. Uprawianie turystyki, zwłaszcza aktywnej, przez osoby niepełnosprawne pozwala również na sprawdzenie swoich możliwości i sił w różnych warunkach, pokonywanie słabości oraz wyznaczanie sobie coraz to nowych ambitnych celów oraz dążenie do ich realizacji.

Zgodnie z Ustawą o rehabilitacji zawodowej, społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych z 1997 roku (Dz.U. 1997 nr 123 poz. 776), „osoba niepełnosprawna to osoba, której stan fizyczny, psychiczny lub umysłowy trwale lub okresowo utrudnia, ogranicza bądź uniemożliwia wypełnianie ról społecznych, a w szczególności zdolność do wykonywania pracy zawodowej, jeżeli uzyskała orzeczenie o:

- zakwalifikowaniu przez organy orzekające do jednego z trzech stopni niepełnosprawności (znaczny, umiarkowany lub lekki),
- całkowitej lub częściowej niezdolności do pracy,
- rodzaju i stopniu niepełnosprawności (dotyczy osób, które nie ukończyły 16. roku życia)” [Ustawa o rehabilitacji zawodowej ...].

Pierwotnie kryteria orzekania o stopniach niepełnosprawności opierały się na międzynarodowej klasyfikacji uszkodzeń, niepełnosprawności i ograniczeń w rolach, opracowanej w 1980 roku przez Światową Organizację Zdrowia (WHO), w której wyodrębniono i zdefiniowano:

- uszkodzenie (ang. *impairment*) – jako wszelką stratę lub wadę psychicznej, filozoficznej lub anatomicznej struktury albo czynności;
- niepełnosprawność (ang. *disability*) – jako wszelkie ograniczenie lub brak wynikający z uszkodzenia – możliwości wykonywania czynności na poziomie uważanym za normalny dla człowieka;
- upośledzenie (ang. *handicap*) – jako niekorzystną (gorszą) sytuację danej osoby, będącą wynikiem uszkodzenia lub niepełnosprawności, polegającą na ograniczeniu lub uniemożliwieniu wypełniania ról, które są uważane za normalne, biorąc pod uwagę jej wiek, płeć, czynniki kulturowe i społeczne [International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps 1980, s. 14].

Nie jest to jednak ostateczna wersja definicji i klasyfikacji. Przez kolejne lata trwały prace nad nową terminologią, które zaowocowały wydaniem

w 2002 roku dokumentu: „Międzynarodowa klasyfikacja funkcjonowania, niepełnosprawności i zdrowia” (*The International Classification of Functioning, Disability and Health, ICF*). Zaproponowano w nim całkowicie nowe podejście do sprawy niepełnosprawności. Termin „niepełnosprawność” odnosi się tu do wielowymiarowego zjawiska, które wynika ze wzajemnych oddziaływań między ludźmi a ich fizycznym i społecznym otoczeniem. Przez „niepełnosprawność” rozumie się bowiem nie rezultat uszkodzenia czy stanu zdrowia, ale wynik barier, jakie osoba napotyka w środowisku [*International Classification of Functioning, Disability and Health 2001*, s. 10-13]. ICF tworzy ramy dla zagadnień zdrowia i niepełnosprawności, jest swoistą bazą pojęciową dla definicji, pomiaru i politycznych uregulowań w zakresie zdrowia i niepełnosprawności. Ze względu na swoją uniwersalność, klasyfikacja ta może znajdować zastosowanie zarówno w odniesieniu do samego zdrowia, jak i dziedzin pokrewnych, które pomagają opisywać zmiany w funkcjach i strukturze ciała ludzkiego. Model ICF łączy bowiem medyczne oraz społeczne spojrzenie na niepełnosprawność.

Z powodu niepełnosprawności warunki życia osoby o specjalnych potrzebach ulegają zwykle pogorszeniu na skutek izolacji i dyskryminacji społecznej. Niepełnosprawność w większości przypadków jedynie zmniejsza możliwości człowieka, rzadko faktycznie uniemożliwiając prowadzenie życia zgodnie ze zdolnościami i zainteresowaniami. Uprawianie turystyki stanowi dużą szansę dla osób niepełnosprawnych, sprzyjając ograniczeniu konsekwencji niepełnosprawności w sferze psychicznej i fizycznej. Stanowi jednocześnie płaszczyznę integracji społecznej osób niepełnosprawnych i ich rodzin z osobami pełnosprawnymi.

Szczególnie duże znaczenie terapeutyczne (z punktu widzenia szeroko pojętej rehabilitacji) ma turystyka aktywna, która rozwija człowieka fizycznie, zdrowotnie, etycznie, estetycznie, moralnie, politechnicznie. Turystykę aktywną można najprościej przedstawić następująco: jest to forma turystyki, do uprawiania której potrzebne są określone kwalifikacje, umiejętności oraz sprzęt, taki jak np. narty, kajak, rower itp.

Turystyka aktywna dla osób niepełnosprawnych jest nie tylko atrakcyjnym sposobem spędzania czasu wolnego, ale również jedną z form rehabilitacji. Obcowanie z naturą, przyrodą, przemierzanie kolejnych szlaków i tras pomaga w odzyskiwaniu sprawności fizycznej, wpływa także na funkcjonowanie psychiczne niepełnosprawnego turysty. Główne zadania, jakie stoją przed turystyką aktywną w stosunku do osób niepełnosprawnych to: włączenie osób z niepełnosprawnością do społeczności i zerwanie z izolacją od grup pełnosprawnych, pomoc w usprawnieniu organizmu oraz dostarczenie wrażeń i przeżyć emocjonalnych.

Turystyka aktywna stanowi sprawdzian możliwości ruchowych osoby z niepełnosprawnością, jej wydolności fizycznej, pozwala utrwałać nawyki

w procesie rewalidacji. J. Wolski uważa, że „...turystyka jest elementem rehabilitacji osób niepełnosprawnych, której celem jest przywrócenie maksymalnej sprawności fizycznej, psychicznej, społecznej, zawodowej i przystosowania do normalnego życia” [Wolski 1979, s. 42]. Jego zdaniem, jest to forma aktywnego wypoczynku niosąca ogromne możliwości w dziedzinie rehabilitacji inwalidów.

Najczęstszymi formami turystyki uprawianej przez osoby niepełnosprawne są: turystyka piesza, wodna, rowerowa i samochodowa. Przy wyborze formy uprawiania turystyki należy brać pod uwagę aspekty lekarskie, psychologiczne, wychowawcze i techniczno-organizacyjne oraz wszystkie kategorie dysfunkcji ustrojowych. Należy więc pamiętać o osobach niewidomych, po przebytych chorobach psychicznych, dzieciach z upośledzeniem umysłowym, ludziach po zawałach serca, a także o tych, którzy nie mogą się sprawnie poruszać. Nowoczesny program rehabilitacji i edukacji musi uwzględniać wartości turystyczne, które powinny być dostępne ludziom z dysfunkcjami ustrojowymi. Zdaniem J. Dziedzica, „nie wszyscy niepełnosprawni wymagają usprawnienia leczniczego, jednak większość z nich potrzebuje przyrostu ogólnej sprawności fizycznej oraz kształtowania nawyku aktywnego wykorzystywania czasu wolnego. W procesie tym ważną rolę powinna odgrywać właśnie turystyka, dostosowana formą do wieku osoby niepełnosprawnej, rodzaju niepełnosprawności i możliwości psychofizycznych” [Dziedzic 1981, s. 28].

Reasumując, jednym z podstawowych celów uprawiania turystyki aktywnej przez ludzi niepełnosprawnych jest zmniejszenie skutków ograniczonej aktywności ruchowej. Dzięki turystyce człowiek może poprawić swoją sprawność i wydolność fizyczną do poziomu gwarantującego samodzielność życiową oraz zdolność kontynuowania pracy zawodowej. Zadaniem rewalidacyjnym turystyki jest także wydobyć z izolacji społecznej oraz dostarczenie rozrywki i relaksu, a także zachęcenie do podejmowania ćwiczeń specjalistycznych występujących w procesie rehabilitacyjnym.

Uprawianie turystyki, w tym turystyki aktywnej, jest determinowane dużą liczbą różnego rodzaju czynników. W programowaniu turystyki dla niepełnosprawnych ważną rolę odgrywa znajomość uwarunkowań podejmowania przez te osoby aktywności. Scharakteryzowanie tych uwarunkowań jest celem niniejszego opracowania.

Material i metoda

W celu zdiagnozowania czynników warunkujących uprawianie turystyki aktywnej przez osoby niepełnosprawne przeprowadzono badania metodą sondażu diagnostycznego, odpowiednio ukierunkowanego na cel

badania. Badania przeprowadzono w latach 2012-2015. Podstawowym narzędziem badawczym był specjalnie skonstruowany do tych badań kwestionariusz wywiadu, który zawierał pytania dotyczące różnych aspektów aktywności turystycznej osób niepełnosprawnych. Badania dotyczyły takich form turystyki aktywnej, jak: turystyka piesza nizinna i górską, kolarska, kajakowa, żeglarska, motorowa, narciarska oraz konna. Dodatkowo w kwestionariuszu umieszczono także grupę rezydualną „inne formy”, w której mieściły się formy turystyki aktywnej, które uprawiane były przez badanych stosunkowo rzadko i okazjonalnie. Natomiast badanie postrzegania funkcji turystyki dotyczyło funkcji: zdrowotnej, rehabilitacyjnej, integracyjnej, wypoczynkowej, kształceniowej, wychowawczej oraz poznawczej.

Grupę badawczą liczącą 518 osób, dobraną losowo, stanowią osoby niepełnosprawne z dysfunkcjami wzroku (58 osób – 11,2%), słuchu (253 osoby – 48,8%) i narządów ruchu (207 osób – 40%). Byli to członkowie organizacji i ośrodków zrzeszających osoby niepełnosprawne z terenu województwa małopolskiego, śląskiego, podkarpackiego i łódzkiego. W grupie badanych było 245 mężczyzn (47,3%) i 273 kobiety (52,7%). Średni wiek wynosił dla mężczyzn $54,6 \pm 16,1$, a dla kobiet $53,6 \pm 15,3$. Różnica między średnim wiekiem mężczyzn i kobiet jest statystycznie nieistotna ($t=0,686$; $p=0,493$).

Do analizy statystycznej wyodrębniono następujące cechy: wiek, ocena sytuacji materialnej, pomoc innych osób, pomoc organizacji, tradycje turystyczne w rodzinie, posiadanie samochodu. Z analizy literatury przedmiotu oraz własnych badań pilotażowych wynikało, że wymienione cechy mają istotny wpływ na poziom aktywności turystycznej osób niepełnosprawnych w zakresie aktywnych form turystyki. Pod uwagę wzięto również dane dotyczące znaczenia dla badanego poszczególnych funkcji turystyki, tj.: zdrowotnej, rehabilitacyjnej, integracyjnej, wypoczynkowej, kształceniowej, wychowawczej i poznawczej. Funkcje te oceniane były przez badanych jako: duża ważność, średnia ważność, mała ważność.

Na potrzeby analizy statystycznej zastosowano regresję logistyczną, której celem było utworzenie modelu wpływu wybranych cech na uprawianie turystyki aktywnej przez badane osoby. Jako cechę zależną (Y) przyjęto uprawianie turystyki kwalifikowanej (tak, nie). Jako cechy niezależne $x=[1, x_1, \dots, x_{13}]$ uwzględniono 13 cech wymienionych powyżej.

Model regresji logistycznej, określający zależność uprawiania turystyki kwalifikowanej od cech niezależnych x_1, \dots, x_{13} wyrażony jest przez funkcję:

$$P(Y=1/x) = \frac{e^{b_0+b_1x_1+\dots+b_px_p}}{1+e^{b_0+b_1x_1+\dots+b_px_p}}$$

określającą prawdopodobieństwo uprawiania turystyki w zależności od stanu cech x_1, \dots, x_p ; gdzie: $p=13$ – liczba cech niezależnych; $\beta = \beta_0, \dots, \beta_{13}$ – wektor 13+1 współczynników regresji.

Weryfikację istotności współczynników β_j , dla $j=0, \dots, 13$ przeprowadzono testem Walda. Na podstawie obliczonego współczynnika β_i wyliczono iloraz szans dla i -tej cechy, który określa udział tej cechy w sprzyjaniu uprawiania turystyki kwalifikowanej w analizowanym modelu. W celu otrzymania modelu zawierającego tylko czynniki istotnie wpływające na uprawianie turystyki kwalifikowanej, zastosowano krokową eliminację cech. Adekwatność danego modelu do danych empirycznych oceniano testem zgodności chi-kwadrat [Hosmer, Lemeshow 1989, s. 1-375], [Kaganek, Stanuch 2005, s. 221-226].

Po wstępnej analizie statystycznej stwierdzono istotne zróżnicowanie większości analizowanych czynników i funkcji między poszczególnymi rodzajami niepełnosprawności i dlatego dla każdej z nich opracowano osobny model regresyjny. Szczegółowy opis czynników i funkcji turystyki uwzględnionych w modelach dla poszczególnych dysfunkcji przedstawiono w tabelach 1 i 2.

Tab. 1. Wiek osób uprawiających i nieuprawiających turystykę aktywną w poszczególnych grupach niepełnosprawności

Tab. 1. Age of persons practicing and not practicing active tourism in particular disability groups

Wiek badanych											
Niepełnosprawność wzrokowa				Niepełnosprawność ruchowa				Niepełnosprawność słuchowa			
Uprawia turystykę		Nie uprawia		Uprawia turystykę		Nie uprawia		Uprawia turystykę		Nie uprawia	
n	$\bar{x} \pm s$	n	$\bar{x} \pm s$	n	$\bar{x} \pm s$	n	$\bar{x} \pm s$	n	$\bar{x} \pm s$	n	$\bar{x} \pm s$
44	46,2 ± 12,1	14	40,3 ± 10,9	146	54 ± 13,7	61	45 ± 12,8	123	55,1 ± 16,7	130	61,7 ± 15,3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań.

Source: Own elaboration – based on the conducted research.

Tabela 1 zawiera dane dotyczące wieku, jako jednego z uwzględnionych czynników modelu uprawiania turystyki aktywnej przez badanych, natomiast tabela 2 obrazuje pozostałe czynniki i funkcje wzięte pod uwagę do opracowania modeli regresji logistycznej uprawiania turystyki aktywnej.

Tab. 2. Uwarunkowania wśród osób uprawiających i nieuprawiających turystykę aktywną w grupach niepełnosprawności

Tab. 2. Conditions for practicing active tourism in particular disability groups

Uwarunkowania		Niepełnosprawność wzrokowa				Niepełnosprawność ruchowa				Niepełnosprawność słuchowa			
		Uprawia turystykę		Nie uprawia		Uprawia turystykę		Nie uprawia		Uprawia turystykę		Nie uprawia	
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Ocena sytuacji materialnej	Dobra	34	77,3	7	50,0	118	80,8	30	49,2	62	50,4	36	27,7
	Zła	10	22,7	7	50,0	28	19,2	31	50,8	61	49,6	94	72,3
Pomoc innych osób	Nie	33	75,0	7	50,0	87	59,6	44	72,1	100	81,3	99	76,2
	Tak	11	25,0	7	50,0	59	40,4	16	26,2	23	18,7	31	23,8
Pomoc organizacji	Tak	5	11,4	1	7,1	4	2,7	4	6,6	6	4,9	6	4,6
	Nie	39	88,6	13	92,9	142	97,3	57	93,4	117	95,1	124	95,4
Tradycje turystyki w rodzinie	Tak	9	20,5	3	21,4	31	21,2	18	29,5	21	17,1	8	6,2
	Nie	35	79,5	11	78,6	115	78,8	43	70,5	102	82,9	122	93,8
Posiadanie samochodu	Tak	25	56,8	5	35,7	92	63,0	41	67,2	57	46,3	57	43,8
	Nie	19	43,2	9	64,3	54	37,0	20	32,8	66	53,7	73	56,2
Funkcja zdrowotna	Duża	26	59,1	9	64,3	116	79,5	43	70,5	93	75,6	91	70,0
	Średnia	7	15,9	1	7,1	13	8,9	5	8,2	16	13,0	27	20,8
	Mała	11	25,0	4	28,6	17	11,6	13	21,3	14	11,4	12	9,2
Funkcja rehabilitacyjna	Duża	24	54,5	9	64,3	112	76,7	38	62,3	95	77,2	68	52,3
	Średnia	7	15,9	2	14,3	11	7,5	8	13,1	11	8,9	29	22,3
	Mała	13	29,5	3	21,4	23	15,8	15	24,6	17	13,8	33	25,4
Funkcja integracyjna	Duża	14	31,8	4	28,6	26	17,8	19	31,1	40	32,5	36	27,7
	Średnia	12	27,3	2	14,3	31	21,2	19	31,1	25	20,3	15	11,5
	Mała	18	40,9	8	57,1	89	61,0	23	37,7	58	47,2	79	60,8
Funkcja wypoczynkowa	Duża	33	75,0	12	85,7	117	80,1	40	65,6	104	84,6	47	36,2
	Średnia	2	4,5	0	0,0	16	11,0	4	6,6	7	5,7	27	20,8
	Mała	9	20,5	2	14,3	13	8,9	17	27,9	12	9,8	56	43,1

Funkcja kształce- niowa	Duża	9	20,5	3	21,4	24	16,4	7	11,5	32	26,0	50	38,5
	Średnia	11	25,0	3	21,4	21	14,4	16	26,2	15	12,2	10	7,7
	Mała	24	54,5	8	57,1	101	69,2	38	62,3	76	61,8	70	53,8
Funkcja wychowaw- cza	Duża	9	20,5	3	21,4	19	13,0	12	19,7	22	17,9	12	9,2
	Średnia	6	13,6	0	0,0	18	12,3	8	13,1	16	13,0	9	6,9
	Mała	29	65,9	11	78,6	109	74,7	41	67,2	85	69,1	109	83,8
Funkcja poznawcza	Duża	24	54,5	5	35,7	92	63,0	16	26,2	92	74,8	76	58,5
	Średnia	5	11,4	4	28,6	15	10,3	10	16,4	12	9,8	36	27,7
	Mała	15	34,1	5	35,7	39	26,7	35	57,4	19	15,4	18	13,8
Razem		44	100,0	14	100,0	146	100,0	61	100,0	123	100,0	130	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań.

Source: Own elaboration – based on the conducted research.

Wyniki badań

Wartości obliczonych współczynników regresji β_j (dla $j=0, \dots, 13$) i wartości p związane z testem Walda przedstawiono w tabeli 3. Pogrubioną czcionką zaznaczono wartości $p \leq 0,05$, oznaczające istotny wpływ danej cechy na uprawianie turystyki aktywnej przez badanych.

Z badań wynika, że u osób niepełnosprawnych wzrokowo, spośród 13 analizowanych cech, jedynie dobra ocena sytuacji materialnej odgrywa istotne znaczenie w uprawianiu turystyki aktywnej ($p=0,015$). Można zatem sądzić, że jedną z istotnych barier uprawiania turystyki przez osoby z dysfunkcją wzroku jest bariera finansowa. U niepełnosprawnych ruchowo istotne znaczenie w uprawianiu turystyki aktywnej ma wiek ($p=0,020$), ocena sytuacji materialnej ($p=0,003$) oraz ocena funkcji poznawczej ($p=0,038$). Powodem tego może być fakt, że wraz z wiekiem osoby z dysfunkcją narządu ruchu stają się mniej mobilne, co ogranicza ich uczestnictwo i generuje dodatkowe koszty. U niepełnosprawnych słuchowo istotny wpływ na uprawianie turystyki kwalifikowanej ma również dobra ocena sytuacji materialnej ($p < 0,001$), tradycje turystyczne w rodzinie ($p=0,006$) oraz wysoka ocena funkcji rehabilitacyjnej ($p=0,002$) i wypoczynkowej ($p < 0,001$). Taka sytuacja wśród tej grupy osób może wynikać ze stosunkowo mniejszego utrudnienia w uprawianiu turystyki wynikającego z dysfunkcji.

W analizowanych grupach niepełnosprawności przeprowadzono ponownie obliczenia parametrów regresji logistycznej metodą krokowej eliminacji czynników. Obliczono także czułość i swoistość otrzymanych modeli.

Wyniki obliczeń dla niepełnosprawnych wzrokowo przedstawiono w tabeli 4 i na rycinie. 1.

Tab. 3. Współczynniki regresji logistycznej β_j analizowanych cech wpływających na uprawianie turystyki aktywnej w badanych rodzajach niepełnosprawności

Tab. 3. Logistic regression coefficients β_j of the analyzed features influencing active tourism in the examined disabilities

Symbol	Cechy	Niepełno sprawność wzrokowa		Niepełno sprawność ruchowa		Niepełno sprawność słuchowa	
		β_j	War- tość p	β_j	War- tość p	β_j	War- tość p
x_1	Wiek	-0,07	0,135	-0,03	0,020	0,01	0,188
x_2	Ocena sytuacji materialnej	2,93	0,015	1,14	0,003	1,33	0,000
x_3	Pomoc innych osób	1,84	0,102	-0,72	0,067	-0,01	0,990
x_4	Pomoc organizacji	0,55	0,752	-0,37	0,669	-0,63	0,431
x_5	Tradycje turystyki w rodzinie	0,94	0,447	0,07	0,876	1,58	0,006
x_6	Posiadanie samochodu	0,81	0,399	-0,39	0,315	-0,15	0,662
x_7	Funkcja zdrowotna	1,17	0,193	0,05	0,900	-0,30	0,337
x_8	Funkcja rehabilitacyjna	-0,75	0,411	-0,05	0,884	0,88	0,002
x_9	Funkcja integracyjna	0,64	0,306	-0,48	0,067	0,29	0,202
x_{10}	Funkcja wypoczynkowa	-0,99	0,210	0,18	0,574	1,13	0,000
x_{11}	Funkcja kształceniowa	0,32	0,662	0,30	0,330	-0,34	0,145
x_{12}	Funkcja wychowawcza	-0,22	0,730	-0,30	0,315	0,50	0,052
x_{13}	Funkcja poznawcza	0,20	0,687	0,48	0,038	0,20	0,396
	Stała	-9,67	0,080	1,22	0,599	-8,68	0,000

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań.

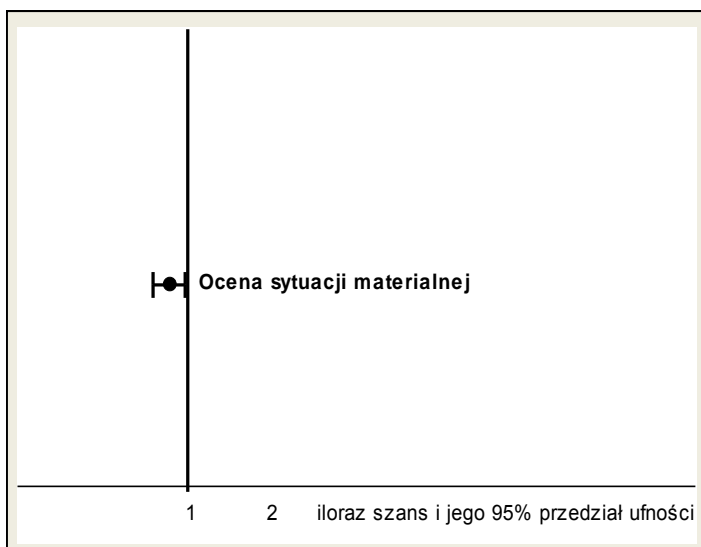
Source: Own elaboration – based on the conducted research.

Tab. 4. Parametry modelu regresji logistycznej u osób niepełnosprawnych wzrokowo**Tab. 4.** Parameters of logistic regression model in visually impaired persons

Symbol	Cechy	β_j	Wartość p	Iloraz szans	95% przedział dla ilorazu szans
x_2	Ocena sytuacji materialnej	1,22	0,058	3,4	0,94 – 12,4
Stała		-2,8			
Czułość modelu=100%, Swoistość modelu=0%; dla modelu wartość p=0,058					

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań.

Source: Own elaboration – based on the conducted research.

Ryc. 1. Iloraz szans i 95% przedział ufności dla czynników istotnych w uprawianiu turystyki aktywnej u osób niepełnosprawnych wzrokowo

Fig. 1. Opportunity quotient and 95% confidence interval for factors relevant in practicing active tourism in visually impaired persons

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań.

Source: Own elaboration – based on the conducted research.

W tej grupie niepełnosprawności (najmniej liczebnej) wprowadzie iloraz szans 3,4 wskazuje na wpływ oceny materialnej na uprawianie turystyki aktywnej, ale jego 95% przedział ufności obejmuje jedynkę. Odsetek osób zakwalifikowanych przez model jako uprawiającymi turystykę aktywną wynosi 100%, ale zakwalifikowanych przez model jako nieuprawiającymi turystyki aktywnej wynosi 0%. Model ten jest przytoczony, ale wnioskowanie

może być potraktowane jako pewna zauważona tendencja. Wyniki obliczeń dla modelu zawierającego tylko cechy istotnie wpływające na uprawianie turystyki aktywnej przez niepełnosprawnych ruchowo przedstawiono w tabeli 5 i na rycinie 2.

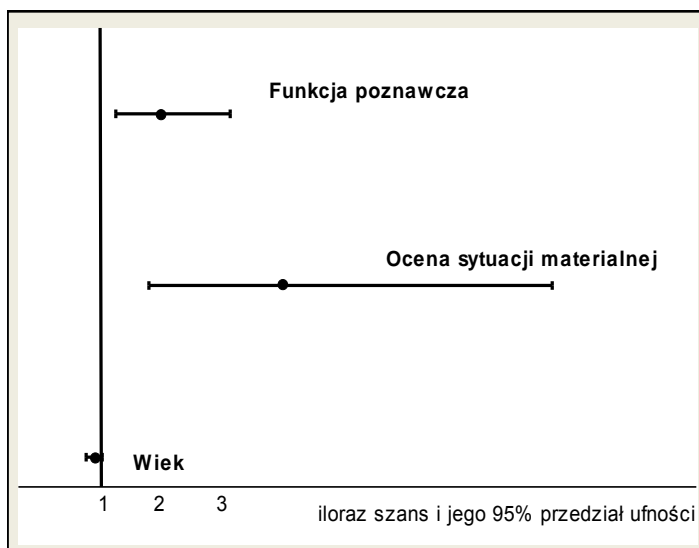
Tab. 5. Parametry modelu regresji logistycznej u osób niepełnosprawnych ruchowo

Tab. 5. Parameters of logistic regression model in people with mobility impairment

Symbol	Cechy	β_j	Wartość p	Iloraz szans	95% przedział dla ilorazu szans
x_1	Wiek	-0,038	0,004	0,963	0,939-0,988
x_2	Ocena sytuacji materialnej	1,137	0,001	3,119	1,542-6,307
x_{13}	Funkcja poznawcza	0,521	0,007	1,684	1,152-2,460
Stała		-1,58			
Czułość modelu=88%, Swoistość modelu=38%; dla modelu wartość $p < 0,001$					

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań.

Source: Own elaboration – based on the conducted research.

Ryc. 2. Iloraz szans i 95% przedział ufności dla czynników istotnych w uprawianiu turystyki aktywnej u osób niepełnosprawnych ruchowo

Fig. 2. Opportunity quotient and 95% confidence interval for factors relevant in practicing active tourism in people with mobility impairment

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań.

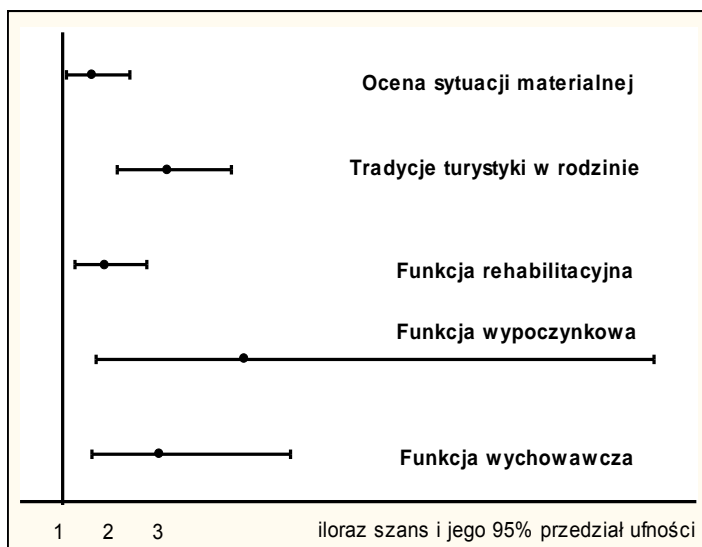
Source: Own elaboration – based on the conducted research.

Tab. 6. Parametry modelu regresji logistycznej u osób niepełnosprawnych słuchowo
Tab. 6. Parameters of logistic regression model in hearing impaired persons

Symbol	Cechy	β_j	Wartość p	Iloraz szans	95% przedział dla ilorazu szans
x_2	Ocena sytuacji materialnej	1,188	0,000	3,282	1,682-6,402
x_5	Tradycje turystyki w rodzinie	1,661	0,002	5,267	1,814-15,291
x_8	Funkcja rehabilitacyjna	0,703	0,001	2,020	1,354-3,012
x_{10}	Funkcja wypoczynkowa	1,242	0,000	3,462	2,336-5,133
x_{12}	Funkcja wychowawcza	0,531	0,018	1,700	1,092-2,648
Stała		-9,5			
Czułość modelu=83%, Swoistość modelu=72%; dla modelu wartość p<0,001					

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań.

Source: Own elaboration – based on the conducted research.

Ryc. 3. Iloraz szans i 95% przedział ufności dla czynników istotnych w uprawianiu turystyki aktywnej u osób niepełnosprawnych słuchowo

Fig. 3. Opportunity quotient and 95% confidence interval for factors relevant in practicing active tourism in people with hearing impairment

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Source: Own elaboration – based on the conducted research.

Uprawianie turystyki aktywnej wśród osób z dysfunkcją ruchu uwarunkowane jest młodszym wiekiem, dobrą oceną własnej sytuacji materialnej

oraz wysokim znaczeniem dla badanej funkcji poznawczej. Wyniki obliczeń dla modelu zawierającego tylko cechy istotnie wpływające na uprawianie turystyki aktywnej przez niepełnosprawnych słuchowo pokazuje tabela 6 i rycina 3.

Uprawianie turystyki aktywnej wśród badanych z dysfunkcją słuchu jest udziałem osób dysponujących dobrą sytuacją materialną, w których rodzinach obecne są tradycje uprawiania turystyki, wysoko oceniających funkcję rehabilitacyjną, wypoczynkową i wychowawczą.

Dyskusja

Dotychczas prowadzone badania aktywności ruchowej, w tym turystycznej, osób niepełnosprawnych wykazały jej korzystny wpływ na leczenie, kondycję psychofizyczną i proces integracji ze społeczeństwem, co podkreśla wielu autorów [Łobożewicz 1991, s. 52-61; Chen, Bruinings, Lakin, Hayden 1994, s. 390-399; Labudowa 2002, s. 25; Жирак 2011; s. 50]. Prezentowane w publikacjach poglądy wskazują na bardzo ważny aspekt uprawiania turystyki, a mianowicie na wiarę we własne siły i konieczność przezwyciężania swoich słabości. Można zatem na podstawie analizy literatury przedmiotu stwierdzić, iż uprawianie turystyki i rekreacji sprzyja nabraniu pewności siebie i dowartościowaniu się w trudnej sytuacji życiowej, jaką niewątpliwie jest życie z niepełnosprawnością.

Szczególnie turystyka aktywna pełni ważne funkcje w życiu osoby niepełnosprawnej. Wielu autorów podkreśla, że turystyka aktywna, która w Polsce zwana jest też turystyką kwalifikowaną, ma duże walory terapeutyczne [Łobożewicz 1991, s. 79; Szczuciński, Dudek, Zawieja, Hendzel, Łobożewicz, Smolis i Jędruch 1991, s. 67-156; Petryński i Ślężyński 1995, s. 168-172; Berman., Davis-Berman 1995, s. 21-27; Patkiewicz 1995, s. 51-54; Klawender, Żbikowski 1999, s. 152-157; Skalska 2003, s. 76; Kaganek 2004, s. 94-96; Gedl-Pieprzyca 2005, s. 241-248; Gedl-Pieprzyca, Kaganek 2005, s. 105-111; Swędzioł 2006, s. 359-369].

Wielu badaczy – jak np. D.S. Berman i J. Davis-Berman [1995, s. 1-9] – stwierdza, że tzw. terapia i wycieczki w plenerze, jako formy turystyki aktywnej, mają bogate walory terapeutyczne. Podkreślają oni również, że środowisko naturalne pozwala na szerszą terapię, niż jest to możliwe w gabinecie. Niekiedy (ostatnio coraz częściej) osoby niepełnosprawne uprawiają aktywne formy ekstremalne, jak np. paralotniarstwo [Chmielewska 2014, s. 97]. Sprawia to, że trzeba dokładniej spojrzeć na turystykę aktywną z punktu widzenia turysty niepełnosprawnego, jak i organizatora imprez. Dlatego też w niniejszym opracowaniu skupiono się na identyfikacji wybranych czynników warunkujących uprawianie turystyki aktywnej, jak i na postrzeganiu przez badanych funkcji turystyki.

Pomimo że aktywność turystyczna osób niepełnosprawnych jest obecnie przedmiotem wielu badań, to – jak wskazują M. Kwai-sang You, B. McKercher i T.L. Packer [2004 s. 947] – stopień ich uogólnienia jest zbyt duży, a prezentowane aspekty turystyki osób niepełnosprawnych nie wynikają z badań empirycznych, lecz są konsekwencją uogólnień.

M. Zamelska [1995, s. 148] w konkluzji do swoich badań stwierdza, że w kontekście turystyki pojawia się potrzeba precyzyjnego określania potrzeb osób niepełnosprawnych nie tylko w sferze poruszania się w przestrzeni fizycznej, ale także w sferze postrzegania i odczuwania, jak również przeżywania. Poznanie tych potrzeb, zdaniem autorki, może być podstawą opracowania programów kształcenia kadr w dziedzinie turystyki i hotelarstwa, projektowania rozwoju turystyki w regionie, zagospodarowania turystycznego i obsługi ruchu turystycznego zgodnie z potrzebami osób niepełnosprawnych. Zdaniem M. Zamelskiej, identyfikacja jak największej liczby czynników warunkujących rozwój turystyki osób niepełnosprawnych może w dużej mierze ułatwić badania naukowe i kształcenie kadr dla tego segmentu rynku turystycznego [Zamelska 1995, s. 149].

W tym kontekście intencją autora niniejszego artykułu było z jednej strony uszczegółowienie zagadnienia, z drugiej zaś – jego poszerzenie poprzez odwołanie się do postrzegania funkcji turystyki oraz szczegółowej identyfikacji uwarunkowań dotyczących uprawiania turystyki aktywnej przez badane osoby niepełnosprawne. Uszczegółowienie to dotyczyło również podziału badanych na trzy grupy ze względu na ich niepełnosprawność: ruchową, wzrokową i słuchową oraz obejmowało rozpatrywanie funkcji i uwarunkowań uprawiania turystyki aktywnej w poszczególnych dysfunkcjach. Koresponduje to z postulatami innych badaczy. W swoich wynikach [Kwai-sang You., McKercher., Packer. 2004, s. 947-960] zwrócili bowiem uwagę na fakt, iż badani przez nich niepełnosprawni stwierdzili, że typ i stopień niepełnosprawności wywiera wpływ na długość i skuteczność rehabilitacji, co w konsekwencji oddziałuje również na rozwinięcie się u nich zainteresowań turystyką. Uzasadnia to przyjęty przez autora niniejszej pracy podział osób niepełnosprawnych na grupy dysfunkcji wzroku, słuchu i narządu ruchu. Podział ten pozwolił wykazać zróżnicowanie w podejmowaniu turystyki aktywnej przez badanych.

W związku z powyższym, autor w swoich badaniach wskazuje na konkretne wyniki, świadczące o szczegółowych i specyficznych uwarunkowaniach aktywności turystycznej osób niepełnosprawnych, w tym odnoszące się do postrzegania funkcji turystyki. Jeśli uznać turystykę aktywną za jedną z najważniejszych dla osób niepełnosprawnych, a za taką jest ona uważana, to wyniki badań sugerują konieczność poszerzenia, jak również uszczegółowienia wiedzy branży turystycznej na temat potrzeb osób z niepełnosprawnością. D. Kozłowska, W. Ryszkowski, A. Dudzińska [2013, s. 107-116.] stwierdzają, że należałoby kłaść większy nacisk na kształtowanie kompe-

tencji fizycznych, szczególnie dlatego, że dysfunkcja wzroku powoduje z czasem także inne dysfunkcje zdrowotno-funkcjonalne. Opracowane przez nich kompetencje można modyfikować, stosować jako wskazówkę do projektowania imprez dla osób z dysfunkcją wzroku. Badania własne autora korespondują z takim podejściem w sferze uwarunkowań. Projektowanie imprez turystycznych dla osób niepełnosprawnych musi uwzględniać uwarunkowania charakterystyczne dla danej grupy. Wyniki badań własnych ujawniają, iż takim uwarunkowaniem jest sytuacja materialna danej osoby, która determinuje wyjazd w zakresie turystyki aktywnej, a to przeważnie i szczególnie na tego typu imprezach kształtowane są kompetencje fizyczne uczestników. Warto również dodać, że ważne jest tu udostępnienie środowiska naturalnego [Macerinskiene 2015, s. 58-63] na potrzeby organizacji imprez dla turystów niepełnosprawnych.

Jak jednak wynika z badań autora, najczęściej wymienianym uwarunkowaniem we wszystkich dysfunkcjach jest sytuacja materialna respondentów. Potwierdzają to inne badania, np. Furmanka [2014, s. 13], w którym czynnik finansowy okazał się dominującym w przypadku uprawiania turystyki przez osoby niepełnosprawne ruchowo z terenu Krakowa. Nadmienia on również, że osoby te potrzebują niejednokrotnie specjalistycznego sprzętu, aby uczestniczyć w turystyce. Dotyczy to przede wszystkim turystyki aktywnej, która z założenia oparta jest na wykorzystywaniu określonego sprzętu, dostosowanego do potrzeb osób z różnymi dysfunkcjami. Rezultaty badań własnych autora wychodzą naprzeciw tym postulatam, gdyż można wskazać, jakie konkretnie czynniki determinują uprawianie turystyki aktywnej. Analiza szczegółowa wpływu dysfunkcji na częstość uprawiania turystyki aktywnej, którą autor objął wszystkich badanych, pozwala stwierdzić, że występuje istotny związek dysfunkcji z uczestnictwem tych osób w turystyce aktywnej.

Ważnym aspektem uprawiania turystyki przez osoby niepełnosprawne, przedstawionym przez autora niniejszej pracy, jest wiedza na temat funkcji turystyki dla osób niepełnosprawnych. Funkcje te nie są jednorodne, wyniki badań wskazują bowiem na zróżnicowanie znaczenia tych funkcji w zależności od rodzaju niepełnosprawności [Kaganek 2009, s. 173-177].

Analiza wyników badań własnych pozwala stwierdzić, jak badani oceniają funkcje turystyki, które powinna ona dla nich spełniać. Ocena znaczenia funkcji turystyki z jednej strony zależy od rodzaju dysfunkcji, z drugiej zaś – od korzyści, jakie niesie aktywność turystyczna.

Problematyka funkcji turystyki staje się zatem ważna dla osób niepełnosprawnych, gdyż niepełnosprawność powoduje wiele następstw, które mogą być łagodzone przez turystykę. Stąd bierze się potrzeba znajomości oceny postrzegania przez badanych funkcji turystyki. Powszechnie uważa się, że ważna dla osób niepełnosprawnych jest funkcja integracyjna turystyki. Warto w tym miejscu przypomnieć za Barlak [Barlak 2000, s. 28],

że: „Pozostawia wciąż wiele do życzenia stopień integracji społecznej osób niepełnosprawnych, pomimo niewątpliwych osiągnięć w tej dziedzinie w ostatnim okresie, uzyskanych dzięki przede wszystkim olbrzymiej determinacji samych niepełnosprawnych, jak również osób oddanych bez reszty tej idei”. Jak z tego wynika, aspekt integracyjny turystyki jest nie do końca wykorzystany, co w badanej grupie potwierdzają wyniki autora, jako że respondenci nie przypisywali tej funkcji ważnej roli.

Wnioski

1. Opracowane matematyczne modele pozwalają określić konkretne cechy implikujące uprawianie turystyki aktywnej w badanych grupach niepełnosprawności, a liczba czynników zmienia się ze względu na niepełnosprawność.
2. W przypadku osób z dysfunkcją wzroku na uprawianie turystyki aktywnej wpływa tylko jeden czynnik, którym jest ocena sytuacji materialnej.
3. Czynnikiem, które wpływają istotnie na uprawianie turystyki aktywnej wśród osób z dysfunkcjami ruchu są: wiek, ocena sytuacji materialnej i funkcja poznawcza turystyki.
4. Najwięcej czynników warunkujących uprawianie turystyki aktywnej występuje w grupie osób z dysfunkcją słuchu. Są nimi: ocena sytuacji materialnej, tradycje uprawiania turystyki w rodzinie, funkcja rehabilitacyjna, wypoczynkowa i wychowawcza.
5. Sytuacja materialna, w przeciwieństwie do innych czynników, odgrywa istotną rolę w uprawianiu turystyki aktywnej we wszystkich rodzajach niepełnosprawności.

Bibliografia

Barlak M. (2000), *Wychowanie zdrowotne w perspektywie choroby, cierpienia, sensu życia*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne”, nr 1, s. 28-32.

Berman D.S., Davis-Berman J. (1995), *Adventure as psychotherapy: a Mental Health perspective*, „Journal of Leisurability”, Vol. 22, No. 2, s. 1-9.

Chen T., Bruinings R., Lakin K., Hayden M. (1994), *Personal competencies and community participation in small community residential programs: a Multiple Discriminant Analysis*, Am-J-Ment-Retar, Nov. USA.

Chmielewska A. (2014) *Ryzyko w turystyce paralotniowej uprawianej przez osoby niepełnosprawne*, „Polityka Zdrowotna”, Tom 14, s. 97-104.

Dziedzic J. (1981), *Refleksje na temat modelu kultury fizycznej w procesie rehabilitacji inwalidów*, „Problemy Rehabilitacji Społecznej i Zawodowej”, nr 2, s. 27-36.

Furmanek M. (2014), *Turystyka wyjazdowa niepełnosprawnych ruchowo mieszkańców Krakowa – stan i potrzeby*, „Turyzm”, 24/2, s. 7-15.

Gedl-Pieprzyca I. (2005), *Turystyka jeździecka jako element wielopłaszczyznowej rehabilitacji młodzieży niewidomej*, [w:] Midura F., Żbikowski J., red., *Krajoznawstwo i Turystyka osób niepełnosprawnych bez granic i barier*, Zarząd Główny PTTK, PWSZ w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska, s. 241-253.

Gedl-Pieprzyca I., Kaganek K. (2005), *Możliwości rozwoju terapii z wykorzystaniem jazdy konnej w gospodarstwach wiejskich*, [w:] Bergier J., Sawicki B., red., *Turystyka na terenach wiejskich*, PWSZ w Białej Podlaskiej, s. 105-117.

Hosmer D.W., Lemeshow S. (1989), *Applied Logistic Regression*, second edition, JOHN WILEY & SONS, INC., New York, Chichester, Weinheim, Brisbane, Singapore, Toronto.

International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF), (2001), WHO, Geneva.

International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps (ICIDH), (1980), WHO, Geneva.

Kaganek K. (2009), *Funkcje turystyki osób niepełnosprawnych ze względu na rodzaj niepełnosprawności*, *Ekonomicka Revue Cestovneho Ruchu*, 1/2009, Ekonomicka fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Banska Bystrica, s. 28-38.

Kaganek K. (2004), *Przygotowanie oferty dla osób niepełnosprawnych*, [w:] *Materiały szkoleniowe z zakresu funkcjonowania biur podróży*, Ministerstwo Gospodarki i Pracy, Nowosądecka Organizacja Turystyczna, Warszawa, s. 94-96.

Kaganek K. (2009), *Turystyka osób niepełnosprawnych w aspekcie wybranych uwarunkowań*, EAS, Kraków.

Kaganek K., Stanuch H. (2005), *Regression models of active tourism practiced by persons with visual and motoric disabilities*, “Bio-algorithms and Med-systems Journal”, Vol. 1, No. 1/2, s. 221-226.

Klawender J., Żbikowski J. (1999), *Rola turystyki kwalifikowanej w rewalidacji osób niepełnosprawnych*, [w:] Łobożewicz T., Kogut R., red., *I Ogólnopolska Konferencja Metodyczno-Naukowa nt.: Turystyka aktywna – Turystyka kwalifikowana*, Hawa – Warszawa, s. 152-158.

Kozłowska D., Ryszkowski W., Dudzińska A. (2013), *Kompetencje fizyczne kształtowane poprzez podróże osób z dysfunkcją wzroku*, [w:] red. Kozłowska D., Sobolewski K. L., *Ruch a zdrowie*. Monografia pod patronatem International Association of Sport Kinetics. Dział Wydawnictw i Publikacji Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego i Turystyki w Białymstoku, Białystok, s. 107-116.

Kwai-sang You M., McKercher B., Packer T.L. (2004), *Traveling with a disability. More than an access issue*, “Annals of Tourism Research”, Vol. 31. No. 4, s. 947-960.

Labudová J. (2002), *Športová šanca pre ľudí s mentálnym postihnutím*, „Info luventa”, Roč. 2, č. 5-6, s. 25-33.

Łobożewicz T. (1991), *Turystyka jako forma rekreacji ludzi niepełnosprawnych*, „Postępy Rehabilitacji”, Tom V, z. 1, s. 79-82.

Łobożewicz T., red. (1991), *Turystyka ludzi niepełnosprawnych*, Centralny Ośrodek Informacji Turystycznej, Warszawa.

Macerinskiene A. (2015), *Access to nature in lithuania: Limits, perceptions and design issues*, [w:] Watson. A., Carver S., Krenova Z., McBride B., (red), *Science and stewardship to protect and sustain wilderness values: Tenth World Wilderness Congress symposium; 2013, 4-10 October, Salamanca, Spain. Proceedings RMRS-P-74*. Fort Collins, CO: U.S. Department of Agriculture, Forest Service, Rocky Mountain Research Station.

Patkiewicz J. (1995), *Obozy rehabilitacyjne*, „Fizjoterapia”, Tom. 3, nr 2, s. 51-54.

Petryński W., Ślężyński J. (1995), *Żeglarstwo jako forma turystyki osób niepełnosprawnych*, [w:] Ślężyński J., Petryński W., red., *Postęp w turystyce na rzecz osób o specjalnych potrzebach*, Polskie Stowarzyszenie Osób Niepełnosprawnych, Zarząd Główny w Krakowie, Kraków, s. 168-172.

Skalska T., (2003), *Turystyka osób niepełnosprawnych. Ograniczenia i możliwości rozwoju*, Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa.

Swędzioł W. (2006), *Wspinaczka halowa i skałkowa z osobami niewidzącymi*, [w:] Bergier J., Kubińska Z., red., *Kultura i rekreacja w integracji osób niepełnosprawnych*, PWZS w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska, s. 359-369.

Szczuciński A., Dudek B., Zawieja J., Hendzel J., Łobożewicz T., Smolis R., Jędruch E. (1991), *Turystyka i krajoznawstwo w środowisku ludzi niewidomych*, [w:] Łobożewicz T., red., *Turystyka ludzi niepełnosprawnych*. Centralny Ośrodek Informacji Turystycznej, Warszawa, s. 127-156.

Ustawa o rehabilitacji zawodowej, społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych z 1997. Dz.U., 1997 nr 123 poz. 776.

Wolski J. (1979), *Profilaktyczne, lecznicze i rehabilitacyjne funkcje turystyki*, [w:] Potrzeby społeczne a kształtowanie ruchu turystycznego w Polsce. Wyd. GKTiIT, Warszawa, s. 42.

Zamelska M. (1995), *Niektóre czynniki warunkujące rozwój turystyki osób o specjalnych potrzebach*, [w:] Ślężyński J., Petryński W., red., *Postęp w turystyce na rzecz osób o specjalnych potrzebach*, Polskie Stowarzyszenie Osób Niepełnosprawnych, Zarząd Główny w Krakowie, Kraków, s. 148-149.

Жирак Л. М. (2011), *Туризм і краєзнавство як засіб суспільної адаптації та інтеграції дітей з особливими потребами*, [w:] Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту, nr 2, s. 49-58.

SELECTED CONDITIONS AND FUNCTIONS OF TOURISM AS DETERMINANTS OF ACTIVE TOURISM BY PEOPLE WITH PHYSICAL, VISUAL AND AURAL DISABILITIES

DOI: 10.5604/01.3001.0010.7814

Abstract

Purpose. Identification of selected conditions and the function of tourism, which determine various forms of active tourism for disabled people, as well as making an attempt to present model solutions in the discussed issue.

Method. The study was carried out by a diagnostic survey, appropriately targeted at the purpose of the study. The study was conducted by interview technique using a questionnaire in the years 2012-2015. The research group comprised of 518 people who were asked a number of questions (open and closed) regarding their disability and participation in various forms of active tourism. Logistic regression was used to create a model of the influence of selected features on active tourism by persons with visual, motor and auditory disabilities.

Findings. The developed models allow to determine specific features implying active tourism in the examined groups of disabled people. In the case of visually impaired individuals, active tourism is influenced by only one factor which is the assessment of financial situation, while active tourism among people with dysfunctions is affected by factors such as age, financial situation and cognitive function of tourism. The most significant factors influencing active tourism actually occur in the group of people with hearing impairments. The financial situation of the subjects plays an important role in the development of active tourism in all types of disabilities.

Research and conclusion limitations. The conducted research concerns only specific lands and selected factors determining the practice of tourism among the disabled, which in fact, does not allow interpolation of results to the entire population of disabled people in Poland.

Practical implications. Studies that diagnose the factors which affect practicing active tourism by people with disabilities actually enable better programming of tourism for this social group, and as a result, they fully satisfy their tourist needs.

Originality. Making models that may allow us to precisely determine the specific factors affecting active tourism among people with disabilities and different dysfunctions.

Type of paper. The article presents empirical research.

Key words: active tourism, disability, logistic regression model, conditions, tourism functions.

DOI: 10.5604/01.3001.0010.7887

AKTYWNOŚĆ TURYSTYCZNA STARSZYCH MIESZKAŃCÓW WOJEWÓDZTWA WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO

*Aneta Omelan**, *Robert Podstawski***,
*Marek Raczkowski****

Abstrakt

Cel. Charakterystyka zachowań turystycznych osób 60+ żyjących w województwie warmińsko-mazurskim. Próba wskazania podobieństw i różnic w zachowaniach podróżniczych osób starszych w zależności od miejsca zamieszkania na wsi lub w mieście.

Metoda. W badaniach uczestniczyło 380 osób (305 kobiet i 75 mężczyzn) w wieku powyżej 60 lat. Posłużono się metodą sondażu diagnostycznego, wykorzystując autorski kwestionariusz ankiety. Wyniki badań opracowano statystycznie za pomocą programu STATISTICA v.12, wykorzystując moduł statystyki opisowej (N i %) oraz test istotności dla dwóch wskaźników struktury na poziomie istotności $\alpha = 0.05$.

Wyniki. Większość badanych seniorów jest aktywna turystycznie, podróżują zwykle częściej niż wtedy, gdy byli młodzi, a spora grupa dopiero na emeryturze rozpoczęła swoją przygodę z podróżowaniem. Seniorzy mają czas i środki finansowe, które chętnie przeznaczają na turystykę, nawet kosztem innych usług czy towarów. Jednak badania wykazały, że miejsce zamieszkania (miasto-wieś) jest czynnikiem, który istotnie wpływa na udział osób starszych w turystyce, motywy podróży, sposoby jej organizacji i realizacji, wybierane środki transportu i bazę noclegową. Seniorzy mieszkający na wsi zdecydowanie rzadziej uprawiają turystykę.

Ograniczenia badań i wnioski. Ograniczeniem niniejszych badań była trudność w dotarciu do osób starszych, przede wszystkim tych mieszkających na wsi oraz starszych mieszkańców miast, którzy nie są zrzeszeni w organizacjach seniorskich. Poza tym, zbadano osoby 60+ mieszkające na terenie tylko jednego z polskich województw.

Implikacje praktyczne. Uzyskane wyniki badań mogą być przydatne dla organizatorów imprez turystycznych kierowanych do seniorów, a także organizacji społecznym działających na rzecz osób starszych.

Oryginalność pracy. W dostępnej literaturze przedmiotu brak jest aktualnych danych (zwłaszcza jeśli chodzi o wyniki badań empirycznych) dotyczących aktywności turystycznej seniorów mieszkających na wsi.

Rodzaj pracy. Artykuł prezentuje wyniki badań empirycznych.

Słowa kluczowe: seniorzy, 60+, aktywność turystyczna, miasto, wieś.

* Dr, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Wydział Nauk o Środowisku, Katedra Turystyki, Rekreacji i Ekologii; e-mail: aneta.omelan@uwm.edu.pl

** Dr, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Studium Wychowania Fizycznego i Sportu; e-mail: podstawskirobert@gmail.com

*** Dr, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Wydział Nauk Technicznych, Katedra Mechatroniki i Edukacji Techniczno-Informatycznej; e-mail: marek_raczkowski@wp.pl

Wprowadzenie

Według obliczeń Organizacji Narodów Zjednoczonych (United Nations) w 2050 roku na świecie co piąta osoba będzie miała 60 lat, a co szósta więcej niż 65 [United Nations 2001]. Ogólna liczba seniorów podwoi się w stosunku do 2013 roku – z 841 milionów do dwóch miliardów [United Nations 2013, s. xii]. Przeciętny polski senior liczący więcej niż 65 lat ma przed sobą średnio około 17 lat życia, przy czym długość życia seniorów w Polsce jest zróżnicowana płciowo na niekorzyść mężczyzn (około 15,5 lat życia) w stosunku do kobiet (około 19,8 lat życia) [Główny Urząd Statystyczny 2014 s. 26].

Podejście do zagadnienia dotyczącego definicji osoby starszej, a zwłaszcza do granic wiekowych wyznaczających początek starości, jest bardzo różne i brak jest spójności w badaniach dotyczących tego tematu [Alen i in. 2015]. Znany jest moment zakończenia procesu starzenia się, w którym następuje śmierć. Problemem pozostaje natomiast ustalenie jego początku [Szczepankowska i in. 2010]. Zwykle za osoby starsze uznaje się ludzi, którzy ukończyli 65 lat [Alvino 2014; Freud 1997; Gorman 1999; Yasamy i in. 2013]. Natomiast Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) wyodrębniła następujące etapy starzenia się [World Health Organization 2015, s. 1-2]:

- wiek starzenia się, nazywany także wczesną starością (60-74 lat), w tym przedziale wiekowym znajdują się tzw. młodzi-starzy;
- wiek starczy, określane również mianem późnej starości (75-89 lat), do tego przedziału wiekowego należą tzw. starzy-starzy;
- długowieczność (90 lat i więcej) – tego wieku dożywają tzw. długowieczni.

Turystyka seniorów – przegląd literatury

Współcześni seniorzy stanowią dużą grupę, która nie wycofuje się z życia po przejściu na emeryturę. Są zdrowsi, lepiej wykształceni i bardziej niezależni niż poprzednie pokolenia osób starszych [Woo i in. 2014]. W wielu krajach są bardzo aktywni i mają potrzebę korzystania z różnych nowych możliwości, chcą odkrywać świat tak długo, jak długo będą doświadczać dobrego zdrowia i fizycznej sprawności [Paterson 2006].

Na przykład duża liczba Australijczyków powyżej 60. roku życia (2,9 miliona) chce podróżować dla przyjemności możliwie jak najdłużej. Zapewne wynika to z faktu, że 49% z nich nie cierpi na dysfunkcje aparatu ruchu i nie ma kłopotów z poruszaniem się [Muller i Cleaver 2002, s. 157]. Odpowiednio wykorzystany czas wolny jest dla osób starszych podstawą dobrego samopoczucia i ogólnego psychicznego zadowolenia z życia, a turystyka jest traktowana jako jeden z życiowych priorytetów [Kowalczyk-Anioł 2013]. Biorąc pod uwagę prognozy dotyczące starzenia się ludności,

seniorzy będą wkrótce stanowili jeden z największych segmentów rynku turystycznego [Huang, Tsai 2003], bardzo atrakcyjną grupę konsumentów o dużej sile nabywczej i sporych zasobach czasu wolnego [Jang, Wu 2006; Śniadek 2007].

Wydaje się, że branża turystyczna nastawiona jest przede wszystkim na młodych konsumentów, ignorując tych, którzy ukończyli pięćdziesiąty rok życia [Szmigin, Carrigan 2000]. Takie podejście można uznać za duży błąd. Oferty turystyczne „skrojone” na miarę potrzeb i możliwości osób starszych przysłużą się podtrzymaniu ich sprawności fizycznej i intelektualnej, co będzie miało wymierne korzyści społeczne i gospodarcze [Śniadek 2007].

Badania dotyczące turystyki seniorów prowadzone są w wielu krajach świata. Badacze koncentrują się przede wszystkim na motywach podróży, ich kierunkach, wielkości wydatków czy rodzajach usług, z których korzystają seniorzy [np. Alen, Losada, Dominguez 2015; Boksberger, Laesser 2008; Hsiao-I Kuo i in. 2003]. Również w Polsce ta tematyka mieści się w kręgu zainteresowań badawczych wielu naukowców [np. Śniadek 2007; Grzelak-Kostulska i in. 2011, Ossowski i in. 2012; Hołowiecka, Grzelak-Kostulska 2013; Sawińska 2014]. Polskich seniorów uważa się za grupę heterogeniczną, składającą się z osób, które przyszły na świat pomiędzy 1920 a 1940 rokiem oraz z generacji powojennej z lat 1946-1960. Reprezentanci grupy przedwojennej mają bardziej tradycyjne podejście do podróży, charakteryzujące się brakiem chęci wydawania pieniędzy na szeroko rozumianą turystykę. Grupa powojenna (ang. *baby boomers*) jest zróżnicowana pod względem statusu socjoekonomicznego i wyznawanych wartości oraz wykazuje zwiększone zainteresowanie podróżowaniem. Jej przedstawiciele chętnie wydają znaczne środki finansowe na podróżowanie po świecie (European Commission 2010).

W Polsce badania dotyczące uczestnictwa osób starszych w turystyce prowadzi się przede wszystkim wśród słuchaczy Uniwersytetów Trzeciego Wieku (UTW). Uniwersytety cieszą się dużą popularnością wśród seniorów i to środowisko jest już dosyć dobrze rozpoznane pod wieloma względami [np. Gołdys i in. 2012; Klimczuk 2013; Borczyk i in. 2014], w tym również w obszarze aktywności turystycznej słuchaczy [np. Omelan i in. 2013]. Są to grupy zorganizowane i w dużym stopniu zaktywizowane do różnorodnej działalności. Są to jednak przede wszystkim mieszkańcy miast. Natomiast słabo rozpoznane jest środowisko seniorów nie zrzeszonych, zwłaszcza tych, którzy mieszkają w tak zwanych tradycyjnych wsiach – oddalonych od większych miast o kilkadziesiąt kilometrów i sporadycznie odwiedzających środowisko miejskie oraz charakteryzujących się tzw. niższym statusem socjoekonomicznym. W zasadzie aktywność turystyczna (AT)¹ mieszkańców wsi nie jest obecna w badaniach naukowych [Balińska 2014]. Tym

¹ Oznaczenie to wprowadzono, aby uniknąć wielokrotnych powtórzeń, gdyż termin ten pojawia się w pracy bardzo często.

samym brak jest danych na temat turystyki starszych mieszkańców wsi, których nie zalicza się do tzw. inteligencji wiejskiej (a ta zasadniczo nie różni się od seniorów mieszkających w miastach). To ta grupa stanowi prawdziwe wyzwanie dla badacza, bowiem trudno do niej dotrzeć – z powodów logistycznych (oddalenie od ośrodków miejskich i głównych dróg, często nawet od lokalnych) oraz mentalnych (często są to osoby słabo wykształcone, nieobyte w świecie, nieufne wobec obcych i dlatego niechętnie do współpracy).

Material i metoda

Celem niniejszej pracy było uzyskanie danych na temat aktywności turystycznej osób 60+ mieszkających w województwie warmińsko-mazurskim, a następnie porównanie zachowań turystycznych seniorów żyjących w środowisku typowo wiejskim z seniorami miejskimi. Na przełomie 2014 i 2015 roku, wśród osób 60+ przeprowadzono badanie, którego celem było uzyskanie danych pozwalających na charakterystykę aktywności turystycznej osób starszych. Przebadano 380 osób (305 kobiet i 75 mężczyzn) w wieku powyżej 60 lat, na stałe zamieszkujących tereny województwa warmińsko-mazurskiego. Pierwsza część badań koncentrowała się na cechach socjoekonomicznych seniorów i ich związkach z AT. Uzyskane wyniki zostały opracowane statystycznie i zinterpretowane w odrębnej pracy. Niniejszy artykuł dotyczy tej samej grupy seniorów, koncentrując się jednak na motywach podejmowania AT i przyczynach jej braku, częstotliwości wyjazdów, wykorzystywanych środkach transportu, bazie noclegowej, sposobach organizacji i realizacji podróży turystycznej. Badaczy szczególnie interesowało, czy istnieją różnice w tym zakresie pomiędzy starszymi mieszkańcami miast i wsi. Badania zostały przeprowadzone za zgodą Komisji Bioetycznej UWM w Olsztynie, a wszyscy respondenci wyrazili chęć dobrowolnego uczestnictwa. W badaniach wykorzystano autorski kwestionariusz ankiety, zawierający 26 pytań. Siedem dotyczyło cech socjoekonomicznych badanych, takich jak wiek, płeć, miejsce zamieszkania, wykształcenie, sytuacja materialna, aktywność zawodowa, przynależność do organizacji seniorskiej. Pozostałe pytania dotyczyły różnych aspektów aktywności turystycznej badanych seniorów.

Przed przystąpieniem do badań stworzono specjalną matrycę województwa, na której wyznaczono obszary nadające się do badań. Założono bowiem, że zostaną one przeprowadzone w typowej wsi, oddalonej od najbliższego miasta o około 40 km. Warunek ten dawał gwarancję, że nie będą to osoby, które przeprowadziły się z centrum miast na ich obrzeża, traktujące środowisko wiejskie jako tzw. sypialnię oraz wciąż pracujące w mieście. Kolejnym etapem badań był kontakt telefoniczny z Urzędami

Gmin w celu wyboru określonej liczby osób powyżej 60. roku życia na terenie województwa warmińsko-mazurskiego. Poza tym dużą pomoc w uzyskaniu kontaktu z seniorami otrzymano ze strony Federacji Organizacji Socjalnych „FOS-a”, która czynnie wspiera środowiska ludzi starszych na terenie Warmii i Mazur.

Do wszystkich respondentów badacze dotarli osobiście. Wynika to z faktu, że z osobami 60+ trudno jest się skontaktować drogą internetową oraz telefonicznie i nie są one zbyt chętne do współpracy, czego doświadczyli autorzy niniejszego opracowania. O ile kontakt z seniorami miejskimi udało się uzyskać stosunkowo łatwo, o tyle dużo trudniej było dotrzeć do osób starszych żyjących na wsi. Departament Planowania Norfolk i Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk za obszary wiejskie uznaje tereny położone 5 mil (8 km) od miasta 20-tysięcznego oraz 10 mil (16 km) od miasta z 10 tys. mieszkańców [Bański 2014; Bański, Wesołowska 2012]. Jednak do badań wytypowano mieszkańców wsi oddalonych od miast o ok. 40 km. Wynikało to z faktu, że w Polsce obserwuje się tendencję do rozbudowy podmiejskich wsi, do których przeprowadzają się mieszkańcy miast, nie rezygnując z pracy w ośrodkach miejskich oraz z dotychczasowego stylu życia (wieś zurbanizowana/wieś sypialnia). Autorzy badania chcieli dotrzeć do osób starszych, które nie miały i nie mają związków z miastem, przez całe życie mieszkając i pracując w tak zwanych tradycyjnych wsiach, głównie w rolnictwie.

Tak zwana wiejskość, przynależna do pojęcia wsi, jest określana przez cechy społeczne, ekonomiczne i kulturowe, różne od tych, które są charakterystyczne dla miast. I do takiej właśnie wiejskiej ludności udało się dotrzeć w trakcie badania. Do niektórych z respondentów, ze względu na trudne warunki geograficzne, autorzy badań musieli dojść pieszo lub dojechać rowerem (np. wsie oddalone od głównych szlaków komunikacyjnych, brak utwardzonych dróg). Poza trudnościami logistycznymi wystąpiły również trudności mentalne – badani mieszkańcy wsi nie byli chętni do współpracy. Zdecydowanie łatwiej było dotrzeć do starszych mieszkańców miast. Wynika to z faktu, że często zrzeszają się w formalnych i nieformalnych grupach, które wykazują się dosyć dużą aktywnością społeczną i ciekawością świata. Stąd też ich stosunek do badaczy charakteryzował się większą otwartością i chęcią pomocy.

Autorzy niniejszego artykułu kierowali się podziałem osób starszych stworzonym przez specjalistów z World Health Organization [WHO 2015; Yasamy i in. 2015]. Zgodnie z tym podziałem, w prezentowanych w tym artykule badaniach większość respondentów to tak zwani młodzi-starzy, czyli osoby w wieku 60-74 lat (87,89%). Pozostali to „starzy-starzy” pomiędzy 75. a 89. rokiem życia. W badanej grupie zdecydowanie przeważają kobiety, które stanowiły 80,26% wszystkich ankietowanych. Seniorzy wiejscy są zdecydowanie gorzej wykształceni. Stwierdzono brak statystycznie

istotnych różnic wyłącznie przy badaniu zależności pomiędzy osobami z wyższym wykształceniem zamieszkującymi miasto lub wieś ($p=0,1364$), natomiast statystycznie istotne różnice wystąpiły u osób z wykształceniem średnim, zawodowym i podstawowym (we wszystkich tych przypadkach $p=0,0000$). Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic w ocenie sytuacji materialnej mieszkańców wsi i miast. Prawie połowa badanych oceniła swoją sytuację finansową jako przeciętną, a 44,21% jako dobrą. Bardzo dobrze powodzi się 4,74%, źle jedynie 1,84%². Większość badanych mieszkających w miastach (66,8%) potwierdziło przynależność i działanie w organizacjach społecznych. W przypadku mieszkańców wsi wyniki są odwrotne. Pod względem tego czynnika rozkład badanych w grupach jest różny ($p=0,0000$). 12,89% badanych nadal jest aktywnych zawodowo. To nieco więcej niż średnia dla krajów rozwiniętych, która według Department of Economic and Social Affairs wynosi 8% obywateli 60+ czynnych zawodowo, ale zdecydowanie mniej niż w państwach rozwijających się, gdzie pracuje 31% seniorów [United Nations 2013, s. xiii].

Wyniki badań opracowano statystycznie za pomocą programu STATISTICA v.12, wykorzystując moduł statystyki opisowej (N i %) oraz test istotności dla dwóch wskaźników struktury. Obliczenia przeprowadzono na poziomie istotności $\alpha=0,05$. Wartości prawdopodobieństwa, wyznaczonego w programie komputerowym, oznaczają odpowiednio brak statystycznie istotnych różnic, przy wartości prawdopodobieństwa $p \geq \alpha$ lub występowanie statystycznie istotnych różnic, przy wartości prawdopodobieństwa $p < \alpha$ [Rabiej 2012].

W celu porównania aktywności turystycznej seniorów sformułowano następujące hipotezy statystyczne:

- Hipoteza zerowa (H_0) – aktywność turystyczna seniorów żyjących na wsi nie różni się istotnie od aktywności turystycznej osób starszych żyjących w mieście.
- Hipoteza alternatywna (H_1) – aktywność turystyczna seniorów z miast jest wyższa od aktywności osób żyjących na wsi.

Wyniki badań

Seniorzy, jako grupa, w większości są aktywni turystycznie – 61,84% z nich stwierdziło, że uprawiają turystykę. Jednak procent seniorów mieszkających w miastach i uprawiających aktywnie turystykę (74,18%) jest istotnie wyższy ($p=0,0000$) w stosunku do osób żyjących na wsi (39,71%).

² Warto dodać, że podobny rozkład badanych (w odniesieniu do płci, wieku, wykształcenia i statusu ekonomicznego) uzyskali również inni autorzy badający turystykę osób starszych [Jang, Wu 2006, Alen, Losada, Dominguez 2015, s. 11].

Najlichniesza grupa (miasto – 47,62% i wieś – 34,15%) badanych nie jest aktywna turystycznie, ponieważ nie pozwala im na to zły stan zdrowia. W dalszej kolejności badani wskazywali na brak pieniędzy, które można przeznaczyć na turystykę (łącznie 28,28%), brak zainteresowania tą dziedziną aktywności (łącznie 17,93%) oraz zbyt małe zasoby czasu wolnego (łącznie 13,79%). Bardzo zbliżone wyniki otrzymali E. Grzelak-Kostulska, B. Hołowiecka i G. Kwiatkowski [2011, s. 275]. Istotnie więcej seniorów żyjących na wsi ($p=0,0060$) niż mieszkańców miast oznajmiło, że nie uprawiają turystyki, bo ich to nie interesuje (grupa AM-AW) (tab. 1).

Najlichniesza grupa seniorów (42,55%) stwierdziła, że uczestniczą w turystyce, ponieważ to lubią, podróżowanie sprawia im przyjemność. Dla 31,91% najważniejszym motywem skłaniającym do podjęcia decyzji o podróży turystycznej jest możliwość poznania nowych miejsc i kultur. Turystykę jako sposób na pozbycie się stresów i odpoczynek traktuje 14,04% badanych, natomiast dla 7,23% najważniejsza jest możliwość spędzenia czasu z przyjaciółmi. Najmniej liczna grupa (4,26%) chce przede wszystkim w czasie wyjazdu poznawać nowych ludzi. Istotnie więcej seniorów żyjących na wsi, w stosunku do osób żyjących w mieście, uprawia turystykę w celu poznawania nowych ludzi ($p=0,0378$), natomiast istotnie więcej mieszkańców miast podróżuje w celu uwolnienia się od stresu i dla odpoczynku psychicznego ($p=0,0487$).

Tab. 1. Przyczyny braku aktywności turystycznej a miejsce zamieszkania

Tab. 1. Reasons for the lack of tourist activity and place of residence

Pytania	Cechy Klasy	Respondenci			Ocena podobieństwa grup
		MIA- STO (M) n=63	WIEŚ (W) n=82	Łącznie n=145	
Dlaczego nie uprawia Pani/ Pan turystyki?	Nie interesuje mnie to (A)	7,94	25,61	17,93	(AM)-(AW) $p=0,0060$
	Nie mam na tury- stykę czasu (B)	9,52	17,07	13,79	(BM)-(BW) $p=0,1912$
	Nie mam na tu- rystykę pieniędzy (C)	34,92	23,17	28,28	(CM)-(CW) $p=0,1194$
	Nie uprawiam tu- rystyki z powodów zdrowotnych (D)	47,62	34,15	40,00	(DM)-(DW) $p=0,1008$

Uwaga: $n=145$ ponieważ na to pytanie odpowiadały tylko te osoby, które nie są aktywne turystycznie.

Note: $n=145$, as the question was answered only by those respondents who are not active tourists.

Źródło: Badania własne./**Source:** Own research.

Zarówno w mieście (81,22%), jak i na wsi (62,96%) większość badanych odpowiedziała twierdząco na pytanie, czy uprawiali turystykę w przeszłości³. Istotnie więcej osób na wsi uprawia turystykę od czasu zakończenia aktywności zawodowej/wejścia w okres starzenia się i starości ($p=0,0051$), jak również istotnie więcej osób z miast w stosunku do osób ze wsi uprawiało turystykę wcześniej ($p=0,0051$).

Tab. 2. Charakterystyka aktywności turystycznej badanych seniorów
Tab. 2. Description of tourist activity surveyed seniors

Pytania	Cechy	Respondenci			Ocena podobieństwa grup
		Klasy	MIA- STO (M) n=181	WIEŚ (W) n=54	
Dlaczego Pani/Pan przede wszystkim uprawia turystykę?	Lubię podróżować (A)	44,20	37,04	42,55	(AM)-(AW) $p=0,3503$
	Poznaję nowe miejsca, inne kultury (B)	34,81	22,22	31,91	(BM)-(BW) $p=0,0815$
	Poznaję nowych ludzi (C)	2,76	9,26	4,26	(CM)-(CW) $p=0,0378$
	Turystyka uwalnia stres i pozwala mi odpocząć (D)	22,22	11,60	14,04	(DM)-(DW) $p=0,0487$
	Miło spędzam czas z przyjaciółmi (E)	6,63	9,26	7,23	(EM)-(EW) $p=0,5126$
Czy uprawiał Pan/Pani turystykę w przeszłości?	Nie (A)	18,78	37,04	22,98	(AM)-(AW) $p=0,0051$
	Tak, wcześniej również podróżowałem/ałam (B)	81,22	62,96	77,02	(BM)-(BW) $p=0,0051$
Czy obecnie podróżuje Pani/Pan częściej niż w przeszłości?	Tak (A)	76,80	55,56	71,91	(AM)-(AW) $p=0,0023$
	Nie (B)	23,20	44,44	28,09	(BM)-(BW) $p=0,0023$
Jak często wy- jeżdża Pani/ Pan w celach turystycznych?	Rzadko (A)	4,42	7,41	5,11	(AM)-(AW) $p=0,3811$
	Raz w roku (B)	16,57	33,33	20,43	(BM)-(BW) $p=0,0073$
	Kilka razy w roku (C)	79,01	59,26	74,47	(CM)-(CW) $p=0,0035$

³ W latach aktywności zawodowej/przed wejściem w okres starzenia się i starości.

Jaką turystykę najczęściej Pani/Pan uprawia?	Aktywną (kwalifikowaną) – związaną z wysiłkiem fizycznym (A)	16,57	7,41	14,47	(AM)-(AW) p=0,0931
	Preferuję bierny wypoczynek (B)	21,55	40,74	25,96	(BM)-(BW) p=0,0048
	Zdrowotną, głównie jeżdżę do uzdrowisk (C)	16,02	14,81	15,74	(CM)-(CW) p=0,8303
	Zwiedzanie (krajoznawstwo) (D)	45,86	37,04	43,83	(DM)-(DW) p=0,2516
Kto najczęściej organizuje Pani/Pana wyjazd?	Organizowane samodzielnie (A)	24,31	50,00	30,21	(AM)-(AW) p=0,0003
	Wykupione w Biurze Podróży (B)	20,44	14,81	19,15	(BM)-(BW) p=0,3561
	Zorganizowane przez stowarzyszenia/organizacje seniorskie itp. (C)	55,25	35,19	50,64	(CM)-(CW) p=0,0097

Uwaga: N=235 ponieważ na powyższe pytania odpowiadały tylko te osoby, które są aktywne turystycznie.

Note: n=235, as the following questions were answered only by those respondents who are active tourists.

Źródło: Badania własne./**Source:** Own research.

Badani seniorzy obecnie podróżują częściej niż w latach aktywności zawodowej (71,91%) i dotyczy to zarówno mieszkańców miast, jak i wsi. Istotnie więcej osób z miast podróżuje obecnie więcej w stosunku do seniorów ze wsi (p=0,0023). Zdecydowana większość respondentów z miast i wsi podróżuje kilka razy w roku (74,47%), a ponad 20% raz w roku. Istotnie więcej seniorów ze wsi (p=0,0073) uprawia turystykę raz do roku, natomiast istotnie więcej seniorów z miast uprawia turystykę kilka razy w roku (p=0,0035). Jeśli chodzi o preferowane formy spędzania czasu wolnego poza miejscem stałego zamieszkania, to na pierwszym miejscu znalazło się zwiedzanie atrakcji turystycznych (43,83%). W dalszej kolejności bierny wypoczynek (25,96%), turystyka sanatoryjna i kwalifikowana (odpowiednio: 15,74% i 14,47%). Ponadto istotnie więcej seniorów na wsi preferuje wypoczynek bierny (p=0,0048) w stosunku do seniorów z miast (p=0,0048).

Ponad połowa osób starszych (50,64%) najczęściej korzysta z ofert wyjazdów turystycznych przedstawianych przez stowarzyszenia seniorskie, natomiast 30,21% samodzielnie przygotowuje swoje wyjazdy. Pozostali (19,15%) korzystają z ofert biur podróży. Istotnie więcej osób ze wsi organizuje swoje wyjazdy turystyczne samodzielnie (p=0,0003), a istotnie więcej osób z miast – przez stowarzyszenia lub organizacje seniorskie (p=0,0097) (tab. 3).

Największy procent badanych (57,02) podczas wypraw turystycznych korzysta z autokaru, dużo mniej respondentów przemieszcza się własnym samochodem (17,87%), samolotem (14,89%) i pociągiem (10,21%). Istotnie więcej ($p=0,0334$) osób z miast korzysta z autokaru w stosunku do seniorów ze wsi, a istotnie więcej osób starszych ze wsi ($p=0,0007$) podróżuje własnym samochodem. Najwięcej respondentów (51,06%) nocuje w hotelach, prawie jedna trzecia (31,06%) w domach wycieczkowych i 17,87% u krewnych lub znajomych. Istotnie więcej seniorów z miast ($p=0,0030$) podczas wycieczek turystycznych nocuje w hotelach, a istotnie więcej osób starszych ze wsi ($p=0,0029$) nocuje u znajomych lub rodziny. Najlicniejsza grupa osób (47,23%) podróżuje ze znajomymi, nieco mniej (38,30%) z rodziną, a prawie 15% samotnie. Istotnie więcej osób ze wsi podróżuje z rodziną ($p=0,0029$), natomiast istotnie więcej osób z miast decyduje się na wyjazdy z znajomymi ($p=0,0011$). Prawie 60% rezygnuje z niektórych wydatków, by zaoszczędzić na wyjazd turystyczny, 21,28% – raczej nie i 19,57% – nie. Ponad 70% seniorów uważa, że turystyka ma wpływ na ich życie, 25,53% – raczej ma, a zaledwie 3,83% – że nie ma. Istotnie więcej badanych osób 60+ ze wsi ($p=0,0178$) uważa, że turystyka nie wpływa na ich życie.

Prawie 40% dzięki turystyce ma lepsze samopoczucie, kondycję i zdrowie. Zbliżony procent badanych uważa, że poprzez turystykę zdobywa nowe doświadczenia oraz poznaje nowych ludzi i nowe miejsca (odpowiednio: 26,38% i 24,68%). Najmniej seniorów zapomina na wycieczkach turystycznych o codzienności. Istotnie więcej osób z miast ($p=0,0037$) w stosunku do tych żyjących na wsi uważa, że poprzez turystykę wzbogaca się o nowe doświadczenia i wiedzę (tab. 3).

Tab. 3. Charakterystyka aktywności turystycznej badanych seniorów

Tab. 3. Description of tourist activity surveyed seniors

Pytania	Cechy Klasy	Respondenci		Łącznie n=235	Ocena podobieństwa grup
		MIA- STO (M) n=181	WIEŚ (W) n=54		
Z jakich środków transportu korzysta Pani/ Pan najczęściej w czasie podróży?	Pociąg (A)	10,50	9,26	10,21	(AM)-(AW) $p=0,7917$
	Autokar (B)	60,77	44,44	57,02	(BM)-(BW) $p=0,0334$
	Samolot (C)	15,47	12,96	14,89	(CM)-(CW) $p=0,6493$
	Własny samochód (D)	13,26	33,33	17,87	(DM)-(DW) $p=0,0007$

Z jakiego rodzaju bazy noclegowej korzysta Pani/Pan najczęściej w czasie wyjazdu turystycznego?	Hotele (A)	56,35	33,33	51,06	(AM)-(AW) p=0,0030
	Domy wycieczkowe (B)	29,83	35,19	31,06	(BM)-(BW) p=0,4551
	Krewni/znajomi (C)	13,81	31,48	17,87	(CM)-(CW) p=0,0029
Z kim najczęściej Pani/Pan podróżuje?	Sam (A)	13,81	16,67	14,47	(AM)-(AW) p=0,6000
	Z rodziną (B)	33,15	55,56	38,30	(BM)-(BWD) p=0,0029
	Ze znajomymi (C)	53,04	27,78	47,23	(CM)-(CW) p=0,0011
Czy rezygnuje Pani/Pan z pewnych wydatków, by zaoszczędzić na wyjazd turystyczny?	Tak (A)	58,56	61,11	59,15	(AM)-(AW) p=0,7380
	nie (B)	19,34	20,37	19,57	(BM)-(BW) p=0,8670
	Raczej nie (C)	22,10	18,52	21,28	(CM)-(DW) p=0,5727
Czy uważa Pani/Pan, że turystyka ma wpływ na Pani/Pana życie?	Tak (A)	72,38	64,81	70,64	(AM)-(AW) p=0,2837
	Raczej tak (B)	25,41	25,93	25,53	(BM)-(BW) p=0,9387
	Nie (C)	2,21	9,26	3,83	(CM)-(DW) p=0,0178
Jeżeli turystyka wpływa na Pani/Pana życie, to proszę uzasadnić w jaki sposób?	Dzięki niej zdobywam nowe doświadczenia i wiedzę (A)	30,94	11,11	26,38	(AM)-(AW) p=0,0037
	Poznaję nowych ludzi i nowe miejsca (B)	22,10	33,33	24,68	(BM)-(BW) p=0,0930
	Pozwala mi zapomnieć o codzienności (C)	9,39	11,11	9,79	(CM)-(CW) p=0,7089
	Dzięki turystyce mam lepsze samopoczucie, kondycję, zdrowie (D)	37,57	44,44	39,15	(DM)-(DW) p=0,3640

Uwaga: N=235 ponieważ na powyższe pytania odpowiadały tylko te osoby, które są aktywne turystycznie.

Comment: n=235, as the following questions were answered only by those respondents who are active tourists.

Źródło: Badania własne./**Source:** Own research.

Dyskusja

Badani seniorzy w większości są aktywni turystycznie (61,84%). Na podobnym poziomie jest AT starszych mieszkańców Hiszpanii [Alen, Losada, Dominguez 2015, s. 11]. Natomiast badania dotyczące szwedzkiego rynku turystycznego wykazały, że około 82% osób w wieku 65 lat i więcej regularnie podróżuje [Bieger, Leasser 2002, 2005]. Z kolei badania ukierunkowane na rozwój rynku turystycznego w Niemczech pokazują, że AT ludzi pomiędzy 60. a 69. rokiem wynosi ok. 76%, natomiast seniorów powyżej 70. roku życia jest na poziomie ok. 63% [Lohmann, Aderhold, Zahla 2004], co potwierdzone zostało także przez Hopflingera [2005]. Nieco niższe wartości odnotowano w USA [Collia, Sharpe, Giesbrecht 2003] oraz Australii [Horneman, Carter, Wei, Ruys 2002].

Wśród dzisiejszych seniorów są osoby cieszące się dobrym zdrowiem, dysponujące dużą ilością czasu wolnego oraz posiadające wielką potrzebę podróżowania [Baloglu, Shoemaker 2001]. Wielu z nich jest aktywnych fizycznie, mają elastyczny rytm dzienny i dlatego podróżują relatywnie częściej oraz w dłuższych przedziałach czasowych w porównaniu do osób młodszych [Huang, Tsai 2003]. Na tym tle badani polscy seniorzy wypadają dosyć dobrze, choć ich udział w turystyce jest nieco niższy niż w krajach wysoko rozwiniętych. Uczestnictwo w turystyce nie jest zjawiskiem powszechnym wśród polskich seniorów, ponieważ z badań K. Janczaka i K. Patelak [2014, s. 16] wynika, że osoby 60+ stanowią jedynie 16% ogółu polskich turystów. Podobne wyniki uzyskali również inni polscy badacze, notując wśród uczestników wszystkich rodzajów podróży najniższy odsetek osób starszych [Bąk 2012a, MSiT 2011]. Relatywnie niski poziom AT stwierdzono również wśród seniorów z Izraela, co w opinii A. Fleischera i A. Pizama [2002] jest wynikiem uwarunkowań kulturowo-religijnych.

Należy podkreślić, że zdecydowana większość respondentów, którzy uczestniczyli w wyjazdach turystycznych, to mieszkańcy miast. Analiza statystyczna wykazała, że istotnie więcej mieszkańców wsi nie podejmuje AT. Podobny wynik uzyskano w trakcie badania przeprowadzonego na zlecenie Ministerstwa Sportu i Turystyki [MSiT 2011]. Również z badań Głównego Urzędu Statystycznego przeprowadzonych w 2012 roku (GUS 2013) wynika, że najniższym udziałem w wyjazdach turystycznych charakteryzowali się mieszkańcy wsi, ponieważ tylko nieco ponad 30% gospodarstw seniorów mieszkających na wsi wyjeżdżało w celach turystycznych. Natomiast najwyższy udział w wyjazdach turystycznych dotyczył mieszkańców polskich miast [Bąk 2012b].

Miejsce zamieszkania jest zatem tym czynnikiem, który w istotny sposób wpływa na uczestnictwo polskich seniorów w turystyce. Badania przeprowadzone przez innych naukowców potwierdzają tę tezę wskazując, że miejsce zamieszkania jest jednym z czynników socjoekonomicznych najsilniej

determinujących zachowania turystyczne osób starszych [Romsa, Blenman 1989; Jang, Wu 2006; Rosenbloom, Waldorf 2001; Gokovani, in. 2007; Jang i in. 2004; Nicolau, Más 2005]. Z dostępnych opracowań wynika, iż AT ogółu mieszkańców polskich wsi jest zdecydowanie mniejsza niż mieszkańców miast [Stasiak 2011]. Taki stan rzeczy może mieć wiele przyczyn. Najczęściej wskazuje się na system pracy na wsi, zazwyczaj powiązany z rolnictwem, co w dużym stopniu może utrudniać regularne uprawianie turystyki. Badani seniorzy w zdecydowanej większości deklarowali jednak, że nie są już czynni zawodowo. Zdaniem A. Stasiaka, aktywność turystyczna mieszkańców polskiej wsi ograniczają też inne bariery [Stasiak 2011, s. 22]:

- organizacyjne (upadek organizacji społecznych, turystycznych, brak fachowej kadry turystycznej, utrudniony dostęp do touroperatorów),
- informacyjne (brak wiedzy o dostępnej ofercie),
- społeczne (nieaktywny styl życia, brak tradycji wyjazdów, preferowany model biernego wypoczynku),
- techniczno-infrastrukturalne (zły stan bazy turystycznej w regionie, brak odpowiedniego sprzętu).

Wśród badanych seniorów z województwa warmińsko-mazurskiego najczęstszym powodem braku uczestnictwa w turystyce był zły stan zdrowia. Duże znaczenie tego czynnika potwierdzają badania wykonane wśród polskich seniorów (CALYPSO Study on Social Tourism – Poland) na zlecenie European Commission (EC), którzy określili siebie jako osoby mające większe problemy zdrowotne oraz zbyt starych, aby podróżować [EC 2010, s. 12]. Również seniorzy badani przez E. Grzelak-Kostulską, B. Hołowiecką i G. Kwiatkowskiego [2011] wskazywali przede wszystkim na zły stan zdrowia jako przyczynę hamującą ich AT.

W dalszej kolejności seniorzy z terenów Warmii i Mazur podawali brak pieniędzy (28,28%). Jest to podobny wynik jak w przypadku ogółu Polaków, gdyż 26% nieaktywnych turystycznie mieszkańców Polski nie uprawia turystyki ze względu na niski poziom zamożności [Janczak, Patelak 2014]. Należy podkreślić, że Warmia i Mazury są tym regionem naszego kraju, w którym stopa bezrobocia jest na jednym z najwyższych poziomów, a zarobki należą do najniższych, co nie pozostaje bez wpływu na aktywność turystyczną (AT) tutejszej ludności [Podstawski i in. 2013].

Interesujące jest to, że prawie 14% badanych seniorów jest nieaktywnych turystycznie, ponieważ nie mają na to czasu. Niemniej można przypuszczać, że są to w zdecydowanej większości ci seniorzy, którzy nadal są aktywni zawodowo (12,89%). Dość duża grupa respondentów (17,93%) stwierdziła, że turystyka ich nie interesuje. Badania wykazały, że na taki powód wskazuje istotnie więcej mieszkańców wsi niż miast. W Polsce, zgodnie z raportem EC, istnieje relatywnie małe zainteresowanie turystyką wśród seniorów [EC 2010]. Jak widać, dotyczy to przede wszystkim mieszkańców wsi. Wydaje się, że istnieje tu przede wszystkim wspomniana wcześniej bariera społeczna,

rozumiana jako nieaktywny styl życia, brak tradycji wyjazdów, preferowany model biernego wypoczynku, co ma zapewne związek z wykonywaniem w przeszłości zawodów rolniczych, a także ze stosunkowo niskim poziomem wykształcenia badanych. Efektem tego, w okresie starzenia się i starości, jest m.in. brak zainteresowań turystycznych.

Prawdopodobnie zabrakło również oddziaływania środowisk wychowawczych, takich jak rodzina, szkoła czy organizacje społeczne, które wpływają na wyrabianie nawyku racjonalnego spędzania wolnego czasu [Krzyszowska-Kostrowicka 1997]. W tzw. jesieni życia seniorom wiejskim brakuje stymulacji ze strony organizacji seniorskich, których działalność koncentruje się na mieszkańcach miast. Dlatego też uwaga działaczy i osób odpowiedzialnych za programy seniorskie powinna w większym stopniu zostać skierowana na wieś, a głównym zadaniem organizacji zajmujących się turystyką osób starszych powinno być rozbudzanie potrzeb turystycznych wśród seniorów wiejskich, uczenie ich, że podróżowanie może być wartością w ich życiu, co osobom 60+ mieszkającym w miastach wydaje się raczej oczywiste.

Ustalenie motywów, którymi kierują się seniorzy podejmujący decyzję o podróży turystycznej, jest bardzo ważne z punktu widzenia organizatorów ruchu turystycznego, ale również osób pracujących z i na rzecz starszych ludzi. Szeroko rozumianą motywację turystyczną identyfikuje się jako spełnienie marzeń i życzeń, realizację potrzeb związanych z zakupami, chęć oderwania od szarej rzeczywistości, odpoczynek i relaks, okazję do zabawy, wzmacnianie więzi rodzinnych, prestiż, interakcje społeczne, oraz możliwość edukacji.

W przypadku seniorów najbardziej znamienne są takie motywy, jak: odpoczynek i relaks, chęć oderwania od szarej rzeczywistości, stosunki społeczne, aktywność fizyczna, chęć dalszego uczenia się, nostalgia, odwiedzanie przyjaciół i krewnych [Chen, Wu 2009]. Badania przeprowadzone przez L. Huang i H-T. Tsai [2003] wykazały, że odpoczynek i relaks, poznawanie nowych ludzi, jak również chęć spędzania czasu z krewnymi i rodziną stanowią ważne motywy podróżowania seniorów. Z kolei E. Woo, H. Kim i M. Uysal [2014] wskazują na pięć czynników strukturalnych formułujących motywacje turystyczne seniorów: nowość, rozrywka, relaks, socjalizacja oraz motywacja wewnętrzna. Podobnie do podróży turystycznych motywują się seniorzy w Serbii [Tomka, Holodkov, Andjelković 2015]. Niniejsze badania wykazały, że polscy respondenci nie odbiegają zbyt mocno od tych wzorców. Najlicniejsza grupa podróżuje, bo po prostu to lubi, sprawia im to przyjemność. Również seniorzy badani przez E. Grzelak-Kostulską i in. [2011] w większości (67,3%) uznali, że lubią podróżować. Badani z województwa warmińsko-mazurskiego nie sprecyzowali, co się składa na przyjemność podróżowania, można jednak przypuszczać, że różne elementy, które przynależą do turystyki (ludzie, miejsca, czas spędzony inaczej niż w domu, możliwość oderwania się od codzienności).

W drugiej kolejności ankietowani motywują się chęcią poznania nowych miejsc i kultur. Dla porównania ten motyw dominuje w przypadku australijskich seniorów-turystów badanych przez I. Patterson, S. Pegg, J. Litster [2011], a hiszpańscy seniorzy najczęściej jako motyw wyjazdu wskazywali wakacje [Alen, Losada, Dominguez 2015]. Również seniorzy badani przez Ossowskiego i in. [2012] wyjeżdżali przede wszystkim w celach turystyczno-wypoczynkowych.

Niewielka grupa badanych 60+ z województwa warmińsko-mazurskiego wskazała odpoczynek i relaks, jako główny motyw swojego wyjazdu turystycznego. Dla porównania – z badań G. Prayag [2012] wynika, że ten motyw jest dominujący wśród starszych osób podróżujących do Nicei. Starsi mieszkańcy warmińsko-mazurskich wsi częściej niż ich miejscy rówieśnicy uprawiają turystykę po to, aby móc poznać nowych ludzi. Być może ma to związek z odmiennymi warunkami społecznymi, w jakich funkcjonują miejscy i wiejscy respondenci. Uprawnione wydaje się przypuszczenie, że starsi mieszkańcy miast mają więcej możliwości różnorodnych kontaktów społecznych, co wynika ze specyfiki życia w mieście, ale również i dlatego, że w większości przynależą do organizacji seniorskich, w tym przede wszystkim do Uniwersytetów Trzeciego Wieku. Te stowarzyszenia są powoływane między innymi po to, aby osoby starsze mogły się integrować, aby miały stały kontakt z innymi ludźmi. Natomiast znaczna część badanych żyjących na wsi nie należy do organizacji seniorskich. Być może ta grupa mieszkańców wsi odczuwa brak szerszych kontaktów międzyludzkich lub od lat pozostaje w tym samym środowisku, co skutkuje poszukiwaniem nowych znajomości poprzez turystykę. Wyjaśnienie tego zagadnienia wymaga bardziej szczegółowych badań.

Nawyki odgrywają ogromną rolę w życiu człowieka. W dużym stopniu determinują jego zachowania, również w obszarze czasu wolnego. Należy więc przypuszczać że osoby, które przed przejściem w stan spoczynku uprawiały turystykę, będą w niej uczestniczyć również na emeryturze. Wyniki niniejszych badań potwierdziły to przypuszczenie – 77,02% respondentów była aktywna turystycznie przed przejściem na emeryturę. Pozostali badani uprawiają turystykę od niedawna. Podobne wyniki dotyczące posiadania doświadczeń turystycznych przez osoby starsze otrzymali E. Alen, N. Losada i T. Dominguez [2015]. Należy jednak podkreślić, że istotnie więcej mieszkańców wsi niż mieszkańców miast na Warmii i Mazurach uprawia turystykę od niedawna, od momentu zaprzestania aktywności zawodowej (wejścia w okres starzenia się i starości). Najprawdopodobniej wcześniejszy brak aktywności turystycznej wśród badanych mieszkających na wsi ma związek z pracą w rolnictwie, której specyfika w sposób istotny może ograniczać możliwości podróżowania. Przejście w stan spoczynku oznacza najczęściej zakończenie obowiązków zawodowych, a tym samym zwiększenie możliwości bycia aktywnym turystycznie. Potwierdzają to kolejne dane uzyskane w trakcie badania osób 60+ z województwa warmińsko-

-mazurskiego – zdecydowana większość respondentów obecnie podróżuje częściej. Podobne wyniki uzyskali D. Tomka, V. Holodkova i V. Andjelković [2015]. A zatem przejście na emeryturę sprzyja częstszemu podejmowaniu AT. Potwierdzają to również odpowiedzi na pytanie: „Jak często wyjeżdżasz w celach turystycznych w ciągu roku?”. Zdecydowana większość badanych podróżuje kilka razy w roku. To dowód na duże potrzeby osób starszych w zakresie aktywności podróżniczej, które są połączone ze sporymi zasobami czasu wolnego oraz możliwościami finansowymi tej grupy odbiorców. Niewątpliwie jest to dobra informacja dla sektora usług turystycznych, świadcząca o tym, że polski rynek turystyki „srebrnych głów” ma szansę na dynamiczny rozwój. A zatem branża turystyczna w Polsce powinna zacząć się liczyć z konsumentami w trzecim wieku – nie tylko dlatego, że liczba osób starszych stale wzrasta, ale również dlatego, że podróżują one chętnie i relatywnie często.

Badania wykazały, że 30,02% respondentów najczęściej samodzielnie organizuje swoje podróże turystyczne. To dosyć mała grupa w porównaniu z badaniami Z. Ossowskiego, T. Taraszkiewicza i M. Fromela [2012, s. 302], gdzie odsetek samodzielnie przygotowanych wyjazdów wyniósł prawie 60%. Podobnie zresztą jak w przypadku hiszpańskich seniorów-turystów, w przypadku których wyniósł on 58,7% [Alen i in. 2015, s. 14]. Również serbscy seniorzy w większości samodzielnie przygotowują swoje podróże [Tomka, Holodkov, Andjelković 2015]. Natomiast w Stanach Zjednoczonych co czwarty podróżujący senior korzysta z usług biur podróży [Patterson 2006]. Można zatem stwierdzić, że na Warmii i Mazurach osoby 60+ stosunkowo rzadko korzystają z wyjazdów indywidualnych, co jest dobrą wiadomością dla organizatorów turystycznych. Niemniej należy podkreślić, że istotnie więcej seniorów mieszkających na wsi nie korzysta ze zorganizowanych wyjazdów. Zapewne wynika to z faktu, że na obszarach wiejskich jest ograniczony dostęp do agencji turystycznych. Oczywiście można powiedzieć, że w dzisiejszych czasach osobisty kontakt z organizatorem czy sprzedawcą oferty turystycznej nie jest konieczny, ponieważ wszystko można załatwić przez Internet. Jednak w Polsce korzystanie z sieci internetowej przez seniorów nie jest powszechne (odsetek internautów wśród osób powyżej 65. roku życia wynosi 11% [CBOS 2012, s. 2]), więc nie jest to najlepszy „kanał” docierania do nich z informacją i ofertą turystyczną. Podobnie jest w innych krajach, również wysoko rozwiniętych, jak np. Japonia. Choć w tym państwie liczba seniorów korzystających z Internetu stale wzrasta, to jednak badania wykazują, że japońscy seniorzy niezbyt często szukają informacji o podróżach przez Internet i są mniej skłonni do rezerwowania wyjazdów on-line. Podstawowe informacje otrzymują „pocztą pantoflową” oraz ze źródeł drukowanych. Jakość informacji przekazywanej przez agencje turystyczne ma duży wpływ na decyzje osób starszych o zakupie imprezy turystycznej [Wong 2015].

Połowa ankietowanych respondentów najczęściej korzysta z wyjazdów proponowanych przez stowarzyszenia seniorskie. Dla porównania w Hiszpanii z programu wakacyjnego IMERSO, skierowanego do seniorów skorzystało jedynie 21,2% starszych turystów [Allen et al., 2015, s. 14]. Przegląd literatury dotyczącej tego typu organizacji oraz ich stron internetowych wskazuje, że często oferują one swoim członkom udział w różnorodnych formach turystyki. Są to zwłaszcza imprezy przygotowane specjalnie dla słuchaczy UTW, uwzględniające ich możliwości psychofizyczne. Co więcej, te oferty są korzystne finansowo, ponieważ organizacje seniorskie wspomagają się dofinansowaniami pochodzącymi z różnego typu funduszy i projektów. Należy podkreślić, że organizacje i stowarzyszenia seniorskie są domeną miast. Seniorzy mieszkający na polskiej wsi mają do nich ograniczony dostęp stąd też istotnie więcej osób 60+ mieszkających w mieście uczestniczy w wyjazdach organizowanych przez UTW lub inne organizacje skierowane do osób starszych. UTW odgrywają dużą rolę w popularyzacji turystyki wśród seniorów i ułatwiają dostęp do niej [Omelan, Romanowska, Skrzypczak 2013]. Rozszerzenie ich działalności na obszary wiejskie z pewnością przyczyniłoby się do zwiększenia udziału starszych mieszkańców wsi w podróżach turystycznych.

Niewielka grupa badanych seniorów (14,47%) podróżuje samotnie. Z. Ossowski i in. [2012] otrzymali jeszcze niższy odsetek osób starszych podróżujących samotnie (7,3%). Podobnie jest np. w Hiszpanii, gdzie seniorzy wykazują dużą tendencję (89,1%) do podróżowania w towarzystwie, a nie samotnie [Alen i in. 2015, s. 14]. Pozostali badani podróżują z rodziną lub przyjaciółmi. Niemniej analiza statystyczna wykazała istotne różnice pomiędzy warmińsko-mazurskimi seniorami mieszkającymi na wsi i w mieście. Ci pierwsi istotnie częściej podróżują z rodziną, a seniorzy miejscy istotnie częściej ze znajomymi. Wydaje się, że w dużej mierze ma to związek z tym, kto w poszczególnych grupach najczęściej oferuje wyjazd – w przypadku osób 60+ mieszkających w mieście są to przede wszystkim organizacje seniorskie, co sprzyja podróżowaniu w gronie znajomych, należących zwykle do tego samego stowarzyszenia.

Najczęściej wybieranym przez badanych seniorów środkiem transportu okazał się autokar, przy czym istotnie częściej korzystają z niego mieszkańcy miast. Tak, jak w przypadku towarzyszy podróży i tę różnicę można wyjaśnić odwołując się do tego, kto w poszczególnych grupach jest organizatorem wyjazdu. W mieście dominuje turystyka zorganizowana, a ta zazwyczaj opiera się na transporcie autokarowym. Natomiast wiejscy seniorzy istotnie częściej korzystają z prywatnych samochodów, ponieważ we własnym zakresie przygotowują swoje podróże. Również różnice w wyborze bazy noclegowej można wyjaśnić w ten sam sposób, ponieważ istotnie więcej seniorów miejskich śpi w hotelach niż seniorów wiejskich, którzy z kolei zdecydowanie częściej goszczą u krewnych lub znajomych.

Najwięcej badanych seniorów w czasie wyjazdu turystycznego zwiedza atrakcje turystyczne. Wydaje się to logiczne, skoro duża część respondentów jako motyw podróży wskazała chęć poznania nowych miejsc i innych kultur. Jedna piąta badanych preferuje bierny wypoczynek (spacery, opalanie się, brak aktywności ruchowej). W tym miejscu można się odnieść do stwierdzenia T. Łobożewicza: „Aby turystyka mogła spełnić przypisywane jej zadanie podnoszenia kondycji ludzi, którzy w codziennym życiu nie wykonują ciężkich wysiłków fizycznych, nie wystarczy uprawiać turystyki w ogóle, w formie zwykłych wycieczek lub pobytów, lecz należy zdobyć się na taki wysiłek, który spowoduje wzrost tętna i przyspieszenie oddechu” [Łobożewicz 1985, s. 19]. Zatem z punktu widzenia szeroko rozumianego zdrowia seniorów, dużo bardziej wskazana byłaby dla nich turystyka aktywna [Podstawski, Omelan, 2015]. Bierny wypoczynek to dominująca forma w czasie wyjazdu turystycznego wśród ogółu polskich turystów [POT 2014]. Ma to związek z brakiem nawyków rekreacyjnych na co dzień i ogólnie niskim poziomem aktywności ruchowej naszego społeczeństwa [Starosta 2010].

Dlatego dla autorów niniejszej pracy nie było zaskoczeniem, że jedna piąta ankietowanych wybiera bierną formę wypoczynku. Trzeba jednak zaznaczyć, że istotnie więcej starszych mieszkańców wsi biernie spędza wakacje. Istniejące różnice w zachowaniach turystycznych pomiędzy badanymi grupami można wytłumaczyć tym, że miejsca seniorzy mają na co dzień większy dostęp do zajęć ruchowych, ponieważ te stanowią istotną część oferty organizacji seniorskich. Ich członkowie są również edukowani w zakresie znaczenia ruchu dla człowieka, zwłaszcza starszego. W efekcie te działania mogą się przekładać na częstsze aktywne spędzanie wakacji przez miejskich seniorów. Poza tym np. UTW oferują swoim słuchaczom turystykę aktywną i kwalifikowaną, np. pieszą, rowerową czy kajakową. Stąd też zapewne te rodzaje turystyki są chętniej wybierane przez miejskich niż wiejskich seniorów. Ponadto środowisko miejskie sprzyja przepływowi informacji dotyczących aktywnego stylu życia, oddziałując na świadomość mieszkańców poprzez radio, telewizję, świat kultury (kino, teatr), centra fitness, SPA oraz reklamę [Podstawski i in. 2013; Podstawski i in. 2015]. W obu grupach na podobnym poziomie kształtuje się procent wyjazdów do uzdrowisk. W Polsce turystyka zdrowotna (sanatoryjna) jest dofinansowywana z budżetu państwa i wszyscy seniorzy, niezależnie od miejsca zamieszkania, mogą ubiegać się o nią na tych samych zasadach, a nieodpłatny wyjazd przysługuje raz na dwa lata.

Prawie 60% badanych seniorów rezygnuje z pewnych wydatków, aby móc uczestniczyć w podróżach turystycznych. To bardzo ważne informacje dla branży turystycznej. Po pierwsze – część seniorów jest skłonna wydać pieniądze na turystykę, nawet kosztem innych usług czy towarów, a część jest na tyle zamożna, że bez wyrzeczeń są skłonni finansować swoją aktywność turystyczną. I chociaż z badań European Commission wyni-

ka, że polscy seniorzy preferują niskobudżetowe wakacje [EC 2010, s. 12], to jednak spora grupa badanych podróżuje nawet kilka razy w roku. To kolejny dowód na to, że nie należy lekceważyć siły nabywczej seniorów jako klientów biur podróży. Dotyczy to zarówno osób mieszkających na wsi, jak i w mieście, ponieważ w tym przypadku nie zanotowano statystycznie istotnych różnic pomiędzy badanymi grupami, które pozostają w podobnej sytuacji materialnej.

Zdecydowana większość (70,64%) badanych osób 60+ zauważa lub „raczej zauważa” (25,53%) wpływ uczestnictwa w turystyce na swoje życie. Objawia się to przede wszystkim lepszym samopoczuciem, kondycją i zdrowiem. To bardzo istotna informacja dla urzędników odpowiedzialnych za jakość życia seniorów zarówno w Polsce, jak i w innych krajach. Świadczy o tym, że warto systemowo wspierać udział osób starszych w turystyce, bo może się to przełożyć na zmniejszenie wydatków w obszarze służby zdrowia.

Wnioski

Badania wykazały, że „trzeci wiek” sprzyja aktywności turystycznej seniorów z Warmii i Mazur, ponieważ podróżują oni częściej niż wtedy, gdy byli młodszy, a część z nich dopiero na emeryturze rozpoczęła przygodę z turystyką. Osoby 60+ w większości są aktywne turystycznie. Nie jest to jeszcze tak liczne uczestnictwo w podróżach, jak w przypadku seniorów z państw wysoko rozwiniętych, niemniej nie należy lekceważyć tej grupy konsumentów na trudnym, kryzysowym rynku turystycznym. Seniorzy mają środki na realizację swoich potrzeb w zakresie turystyki lub są skłonni rezygnować z innych usług na rzecz aktywności podróżniczej. Chętnie i często wyjeżdżają, co również powinno być ważnym sygnałem dla branży turystycznej.

Jednak badania wykazały, że miejsce zamieszkania (miasto-wieś) jest tym czynnikiem, który istotnie wpływa na udział w turystyce, motywy skłaniające do uczestnictwa w niej, a także na sposoby jej organizacji, sposoby spędzania czasu podczas wyjazdu turystycznego, wybierane środki transportu i bazę noclegową. A zatem można się zgodzić z P. Boksberger i C. Laesser [2008], że seniorski rynek turystyczny nie jest segmentem homogenicznym. Różne cechy poszczególnych grup osób starszych oraz ich doświadczenia i potrzeby turystyczne, powinny być brane pod uwagę przy tworzeniu ofert dla tych odbiorców.

Ważną cechą polskich „srebrnych głów” jest ich chętnie i liczne zrzeszanie się w organizacjach seniorskich, zwłaszcza w UTW. Badania wykazały, że respondenci chętnie korzystają z wyjazdów oferowanych w ramach działalności tych organizacji. Pod tym względem polscy seniorzy odróżniają się od osób starszych z innych krajów. Organizacje działające na rzecz polskich seniorów stały się efektywnymi promotorami AT i często również pośredni-

kami pomiędzy touroperatorem a swoimi członkami. Systemowe wspieranie ich rozwoju to jednocześnie działania sprzyjające branży turystycznej.

Wyniki badań pokazują, że należy zwrócić większą uwagę na osoby 60+ mieszkające na wsi. Ich potencjał ekonomiczny nie jest niższy niż seniorów miejskich, jednak w ich przypadku zauważalny jest brak nawyków uczestnictwa w turystyce. Rzadziej też korzystają z turystyki zorganizowanej oraz infrastruktury turystycznej. Rynek turystyczny powinien poszukać skutecznych kanałów dotarcia do tej grupy potencjalnych starszych turystów.

Bibliografia

Alen E., Losada N., Domínguez T. (2015), *The Impact of Ageing on the Tourism Industry: An Approach to the Senior Tourist Profile*, Soc. Indic. Res. Online: <http://link.springer.com/article/10.1007/s11205-015-0966-x> DOI 10.1007/s11205-015-0966-x (25.06.15)

Alvino S. (2014), *Elderly Representation in Clinical Trials: Not a Gray Area*, Health Clinical, inVentivHealthclinical.com, April 2014, s. 1-5.

Balińska A. (2014), *Aktywność turystyczna mieszkańców wsi w kontekście przemian społeczno-gospodarczych – rzeczywisty i potencjalny popyt turystyczny mieszkańców wsi*, „Roczniki Naukowe Ekonomii i Rozwoju Obszarów Wiejskich”, T. 101 z. 2, s. 112-122.

Baloglu, S., Shoemaker S. (2001), *Prediction of Seniors Travelers' Motorcoach Use from Demographic, Physiological, and Psychographic Characteristics*, „Journal of Travel Research”, Vol. 40(1), s. 12-18.

Bański, J. (2014), *Structure and Ownership of Agricultural Land in Poland in the First Years of New Millennium*, „Journal of Agricultural Science and Technology”, B(4), s. 85-93.

Bański, J., Wesołowska M. (2012), *Architectural Transformations of Residential Buildings in Rural Areas of the Lublin Region*, „Architectoni.ca”, 2, s. 174-186.

Bąk, I. (2012a), *Zastosowanie wybranych metod statystyczno-ekonomicznych w badaniu aktywności turystycznej seniorów w Polsce*, „Przegląd Statystyczny”, nr 2, s. 312-332.

Bąk I. (2012b), *The influence of selected factors on tourist behavior on the example of senior households*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego”, nr 697, s. 225-241.

Bieger, Th., Laesser, Ch. (2002), *Market Segmentation by Motivation: The Case This of Switzerland*, „Journal of Travel Research”, Vol. 34(1), s. 33-39.

Boksberger, P., Laesser, C. (2008), *Segmenting the senior travel market by means of travel motivation – Insights from a mature market (Switzerland)*, CAUTHE Council of Australian University Tourism and Hospitality Education (s. 1-13). Gold Coast: Griffith University, s. 1-13.

Borczyk W., Nalepa W., Knapik B., Knapik W. (2014), *Standardy działania Uniwersytetów Trzeciego Wieku w Polsce*, Ogólnopolska Federacja Stowarzyszeń Uniwersytetów Trzeciego Wieku, Nowy Sącz.

Calypso Study on Social Tourism – Poland. Country study (2010). European Commission.

Chen H., Wu C. (2009), *How Motivations, Constraints, and Demographic Factors Predict Seniors' Overseas Travel Propensity*, "Asia Pacific Management Review", Vol. 14(3), s. 301-312.

Collia D.V., Sharpe J., Giesbrecht L. (2003), *The 2001 National Household Travel Survey: A Look into the Travel Patterns of Older Americans*, "Journal of Safety Research", Vol. 34, s. 461-470.

Definition of an older or elderly person. Proposed Working Definition of an Older Person in Africa for the MDS Project (2015), World Health Organization, <http://www.who.int/healthinfo/survey/ageingdefnolder/en/> (25.05.2015).

Fleischer A., Pizam A. (2002), *Tourism constraints among Israel seniors*, "Annals of Tourism Research", Vol. 29(1), s. 106-123.

Freund A. M., Smith J. (1997), *Self-definition in old age*, "Zeitschrift fur Sozialpsychologie", Vol. 28(1-2), s. 44-59.

Gokovani U., Bahar O., Kozak M. (2007), *Determinants of length of stay: A practical use of survival analysis*, "Tourism Management" Vol. 28(3), s. 736-746.

Gołdys A., Krzyżanowska Ł., Ostrowski Ł., Stec M. (2012), *ZOOM na Uniwersytety Trzeciego Wieku – raport z badań*, Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „E”, Warszawa.

Gorman M. (1999), *Development and the rights of older people*, [w:] Randel J. et al. red., *The ageing and development report: poverty, independence and the world's older people*, Earthscan Publications Ltd., London, s. 3-12.

Grzelak-Kostulska E., Hołowiecka B., Kwiatkowski G. (2011), *Problemy aktywności turystycznej seniorów*, [w:] Stasiak A., red., *Perspektywy i kierunki rozwoju turystyki społecznej w Polsce*, WSTiH Łódź, s. 266-279.

Hołowiecka B., Grzelak-Kostulska (2013), *Turystyka i aktywny wypoczynek jako element stylu życia seniorów*, „Acta Universitatis Lodzianis Folia Oeconomica”, Z. 291, 2013, s. 163-177.

Huang L., Tsai H-T. (2003), *The study of senior traveler behavior in Taiwan*, "Tourism Management", Vol. 24, s. 561-574.

Janczak K., Patelak K. (2014), *Uczestnictwo Polaków w wyjazdach turystycznych w 2013*, Ministerstwo Sportu i Turystyki, Łódź.

Jang S., Wu C. (2006), *Seniors' travel motivation and the influential factors: An examination of Taiwanese seniors*, "Tourism Management", Vol. 27, s. 306-316.

Jang S. Ch., Bai B., Hong G-S., O'Leary J. T. (2004), *Understanding travel expenditure patterns: a study of Japanese pleasure travelers to the United States by income level*, "Tourism Management" Vol. 25(3), s. 331-341.

Klimczuk A. (2013), *Universities of the Third Age in Poland. Emerging Model for 21st Century*, "Journal of Education, Psychology and Social Sciences", Vol. 1, ISSUE 2, October 31, s. 8-14;

Korzystanie z Internetu. Komunikat z badań Centrum Badania Opinii Społecznej (2012), BS/81/2012, Warszawa.

Kowalczyk-Anioł J. (2013), *Różnice pokoleniowe w turystyce polskich seniorów – baby boomers versus pokolenie przedwojenne*, [w:] Pawlusiński R., red., *Współczesne uwarunkowania i problemy rozwoju turystyki*, IGiGPUJ, Kraków, s. 135-149

Krzymowska-Kostrowicka A. (1997), *Geoekologia turystyki i wypoczynku*, Warszawa.

Lohmann, M., Aderhold, P., Zahla, B., *Urlaubsreisetrends 2015: Die RA-Trendstudie – Entwicklung der Touristischen Nachfrage der Deutschen*. (2004) Kiel: Forschungsgemeinschaft Urlaub und Reisen e.V.

Łobozewicz T. (1985), *Kultura fizyczna, turystyka, zdrowie*, Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa.

Muller T.E., Cleaver M. (2002), *Targeting the CANZUS Baby Boomer explorer and adventurer segment*, "Journal of Vocation Marketing", Vol. 16(2), s. 154-169.

Nicolau J. L., Más F.J. (2005), *Stochastic modeling: A Three-Stage Tourist Choice Process*, "Annals of Tourism Research", Vol. 32(1), s. 49-69.

Omelan A., Romanowska A., Skrzypczak A. (2013), *Aktywność turystyczna słuchaczy Warmińsko-Mazurskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Olsztynie*, [w:] Kasprzyk A., Maciaszczyk P., red., *Turystyka i rekreacja a przedsiębiorczość*, PWSZ, Tarnobrzeg, s. 267-279.

Ossowski Z., Taraszkiewicz T., Formella M. (2012), *Aktywność turystyczna seniorów szansą na rozwój turystyki w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” nr 697 „Ekonomiczne Problemy Usług” nr 82, Popyt turystyczny. Zagadnienia podstawowe, s. 295-306

Patterson I.R. (2006), *Growing Older: Tourism and Leisure Behaviour of Older Adults*, Wallingford Cambridge: CABI Publishing 2006.

Patterson I., Pegg S., Litster J. (2011), *Grey Nomads on tour: a Revolution in travel and Tourism for older adults*, "Tourism Analysis", Vol. 16(3), s. 283-294. Online: https://www.researchgate.net/publication/233577253_Grey_Nomads_on_Tour_A_Revolution_in_Travel_and_Tourism_for_Older_Adults, DOI: 10.3727/108354211X13110944387086 (16.12.2015).

Prayag G. (2012), *Senior Travelers` Motivations and future behavioral intentions: the Case of Nice*, "Journal of Travel & Tourism Marketing", Vol. 29, Issue 7, s. 665-681.

Podstawski R., Kolankowska E., Gizińska R. (2013), *Influence of Selected Environmental Factors on the Use of Beaches in the Warmia and Mazury Region of Poland by Young Women*, "Polish Journal of Natural Sciences", Vol. 2, s. 253-66.

Podstawski, R., Honkanen, A., Tuohino, A., Gizińska R. (2015), *The influence of socioeconomic and psychological factors on the popularity of sauna treatment among female university students*, "Baltic Journal of Health and Physical Activity", Vol. 7(2), s. 67-82.

Podstawski R., Omelan A. (2015), *Deficyty ruchowe osób starszych – znaczenie aktywności fizycznej w ich zapobieganiu*, "Hygeia Public Health", Vol. 50(4), s. 572-580.

Raport z badania krajowego rynku turystycznego, (2014) Polska Organizacja Turystyczna (POT), Warszawa.

Preferencje osób starszych dotyczące wyjazdów turystycznych (2011), Ministerstwo Sportu i Turystyki, Wrocław.

Rabiej M. (2012), *Statystyka z programem Statistica*, Helion S.A. Press, Gliwice.

Romsa G., Blenman M. (1989), *Vacation patterns of the elderly German*, "Annals of Tourism Research", Vol. 16, s. 178-188.

Rosenbloom S., Waldorf B. (2001), *Older travelers: does place or race make a difference? In personal travel: The long and the short of it*, Conference Proceedings, Transportation Research Board (29 June – 1 July, 1999), March 2001, s. 103-120.

Sawińska A. (2014), *Seniorzy i preseniorzy jako perspektywiczny podmiot rynku turystycznego i rekreacyjnego*, „Rozprawy Naukowe AWF we Wrocławiu”, 2014/46, s. 171-177.

Starosta W. (2010), *Jak należy rozumieć biologiczne minimum dziennej aktywności ruchowej i jego znaczenie dla zdrowia człowieka?* „Aktywność Ruchowa Ludzi w Różnym Wieku”, nr 14, s. 49-65.

Stasiak A. (2011), *Country side as an area of social tourism*, „Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis”, "Oeconomica", No. 288 (64), s. 19-32.

Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014-2050 (2014), Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.

Szczepankowska E., Kościelnik J., Merski J. (2010), *Starzenie się a jakość życia w dobie rozwoju Internetu*, [w:] Jopkiewicz A., red, „Auksojologia a promocja zdrowia”, Tom V, KTN Almamer, Kielce-Warszawa, s. 293-304.

Szmigin I., Carrigan M. (2000), *The Older Consumer as Innovator. Does Cognitive Age hold the Key?*, "Journal of Marketing Management", Vol. 16, s. 505-527.

Śniadek J. (2007), *Konsumpcja turystyczna polskich seniorów*, „Gerontologia Polska”, T. 15, nr 1-2, s. 21-30.

Tomka D., Holodkov V., Andjelković I. (2015), *Quality of life as a travel motivational factors of senior tourists – results of research in Novi Sad*, "Informatol", Vol. 48, 1-2, s. 62-70.

Uczestnictwo Polaków w sporcie i rekreacji w 2012 roku, (2013) Główny Urząd Statystyczny, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia, Materiał na konferencję prasową w dniu 29 maja 2013 r., Warszawa.

Woo E., Kim H. Uysal M. (2014), *A Measure of Quality of Life in Elderly Tourists*, Applied Research Quality Life, 11(1), August 2014, Online: https://www.researchgate.net/publication/272040251_A_Measure_of_Quality_of_Life_in_Elderly_Tourists, DOI 10.1007/s11482-014-9355-x (16.12.2015).

World Population Ageing 2013, Department of Economic and Social Affairs. Population Division (2013), United Nations, <http://www.un.org/en/development/desa/population/>

World population prospects: the 2000 revision (2001), United Nations, New York.

Yasamy M.T., Dua T., Harper M., Saxena S. (2013), *Mental Health of Older Adults, Addressing. A Growing Concern*; World Health Organization, Department of Mental Health and Substance Abuse, www.who.int/mental_health/world-mental-health-day/WHO_paper_wmhd_2013.pdf.

Wong K. (2015), *Travel Trends and Statistics: Outbound Japanese Tourism*, freshtrax – Bridging East and West with the latest in design, tech and business <http://blog.btrax.com/en/2015/02/10/2015-travel-trends-statistics-japanese-tourists/> (05.01.16).

TOURIST ACTIVITY OF OLDER INHABITANTS OF THE WARMIAN-MAZURIAN PROVINCE

DOI: 10.5604/01.3001.0010.7887

Abstract

Purpose. Describing tourist behavior of people over the age of 60 = living in the countryside and cities. An attempt to indicate differences in behaviour of elderly tourists according to their place of residence.

Method. The research included 380 individuals (305 women and 75 men) over the age of 60. The authors used a diagnostic survey and an anonymous questionnaire. The results were drawn up with STATISTICA v.12 using a descriptive statistic module (N and %) and the statistical hypothesis test for two indices with the significance of $\alpha = 0.05$.

Findings. The majority of the tested senior citizens are active tourists. They travel more than when they were younger, and a considerable group claims to have started travelling when retired. Seniors have time and money which they willingly spend on tourism, even at the expense of services or products. However, the research showed that place of residence (countryside or a city) is a factor that has a substantial influence on the participation of elderly people in tourism, their reasons for travelling, manners of travel organization and realization, choice of transport and accommodation. Senior citizens living in the countryside definitely do not opt for tourism as often as the city-dwellers.

Research and conclusion limitations. The difficulty in reaching elderly people, especially those living in the countryside and those who are not members of any organizations for seniors was the limitation of the research. What is more, the research was only conducted in one Polish Province.

Practical implications. The collected data may be useful for organizers of tourist events directed towards seniors and social organizations working for the elderly.

Originality. The available literature on the subject does not include data connected with tourist activity of the elderly living in the countryside.

Type of paper. The article presents the results of empirical research.

Key words: senior citizens, 60+, tourist activity, city, countryside.

DOI: 10.5604/01.3001.0010.7888

ALKOHOLOWE, NARKOTYKOWE I SEKSUALNE „ROZHAMOWANIE” BACKPACKERÓW W ŚWIETLE MIĘDZYNARODOWYCH BADAŃ PORÓWNAWCZYCH

*Jolanta Barbara Jabłonkowska**

Abstrakt

Cel. Wśród różnorodnych zachowań, których dopuszczają się podczas swych podróży backpackerzy, wskazuje się nadmierne i niekontrolowane nadużywanie alkoholu, narkotyków oraz swobodę seksualną. Te groźne w aspekcie zdrowia fizycznego i psychicznego zjawiska mogą być wynikiem pewnego „rozhamowania” zachowań backpackerów pod wpływem nowej sytuacji społeczno-kulturowej, w której się znajdują, odbywając swe wyprawy. Celem podjętych badań było określenie, co jest podłożem owego rozhamowania oraz jaką funkcję odgrywają używki, a także swoboda seksualna w backpackerskich podróżach.

Metoda. W niniejszym artykule opisano wyniki badań terenowych, które zostały przeprowadzone na grupie 290 backpackerów polskich i zagranicznych w 5 krajach (w Australii, Indonezji, Tajlandii, Zjednoczonych Emiratach Arabskich i Polski) w latach 2014-2016.

Wyniki. Badania wskazują na nową funkcję używek w backpackerskich podróżach i zależność ich stosowania od przeżywanych w przestrzeni odmienności kulturowej doświadczeń oraz od sytuacji materialnej backpackerów.

Ograniczenia badań i wnioski. W artykule zaprezentowano tylko część badań z szerszego projektu dotyczącego zachowań backpackerów. Z uwagi na ograniczone ramy artykułu skoncentrowano się przede wszystkim na kwestii niekontrolowanej konsumpcji używek i swobody seksualnej.

Implikacje praktyczne. Praca może mieć szczególne znaczenie dla osób oraz instytucji odpowiedzialnych za rozwój lokalnej turystyki. Ukazane są bowiem ważne dla zrozumienia postaw i zachowań backpackerów funkcje emancypacyjne używek i swobody seksualnej. Z tego względu zasadne wydaje się być kontynuowanie badań i uzupełnianie dotychczasowej wiedzy o następne konteksty rozhamowania zachowań backpackerów, także w doświadczeniu polskich backpackerów.

Oryginalność. Są to pierwsze w Polsce badania i jedna z pierwszych publikacji naukowych, w której opisano i zanalizowano niekontrolowaną konsumpcję alkoholu, narkotyków i seksu przez backpackerów.

Rodzaj pracy. Artykuł prezentuje wyniki badań empirycznych.

Słowa kluczowe: backpacking, alkohol, narkotyki, swoboda seksualna, podróże.

* Dr, Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu; Wydział Wychowania Fizycznego; Katedra Turystyki; Zakład Społeczno-Kulturowych Podstaw Turystyki; e-mail: jolanta.jablonkowska@awf.wroc.pl

Wprowadzenie

Backpackerzy to specyficzna grupa współczesnych turystów. W literaturze zagranicznej charakteryzuje się ich jako osoby, które są skłonne do przekraczania wielu granic w imię autonomiczności, zindywidualizowania i różnorodności. Pragną być na uboczu poza głównym nurtem turystyki zinstytucjonalizowanej i poza narzuconymi przez nią wzorcami oczekiwań, postaw i zachowań [Allon, Anderson, Bushell 2008]. Jednakże masowość, która w ostatnich latach stała się jednym z wyznaczników „mody” na podróże backpackerskie sprawia, że coraz mocniej rozmywają się granice pojęciowe opisywanego dotychczas backpackera. We współczesnym zobrazowaniu zaczyna przedstawiać się go jako zindywidualizowanego turystę, głośnego i uciążliwego, który zamyka się w enklawach backpackerskich, by oddać się hedonistycznemu wypoczynkowi [Cohen 2011]. Część środowiska naukowego twierdzi nawet, że zbyt swobodny styl życia wielu z nich (przejawiający się m.in. w swobodzie seksualnej, nadużywaniu narkotyków i alkoholu) dyskwalifikuje ich z semantycznego odniesienia do pojęcia „podróżnicy”, a czyni powierzchownymi i wyrachowanymi turystami [Pearce, Cohen 2006; Maoz, Bekerman 2009].

W zagranicznej literaturze wykonano wiele analiz oraz scharakteryzowano szereg przypadków, które ujawniają skalę nadużywania przez backpackerów swobody seksualnej i używek w czasie ich podróży [Peach, Bath 2000; Leggat, Shaw 2003; Uriely, Belhassen 2005]. Istnieją różne poglądy na temat przyczyn tego stanu rzeczy. Nie ujęto jednak wszystkich aspektów. Między innymi kwestią wciąż otwartą pozostaje rola, jaką w turystyce backpackerskiej odgrywają używki oraz jakie jest ich znaczenie emancypacyjne. Dlatego w niniejszej pracy skoncentrowano się na trzech istotnych pytaniach: jaką funkcję pełnią używki i swoboda seksualna w backpackingu? czy ich konsumpcja warunkuje atrakcyjność podróżowania? oraz czy wynika ona z propagowanego stylu życia, wpisanego w subkulturę backpackerską?

Przegląd literatury

W minionych latach za granicą wielokrotnie podejmowano próby zbadaania zachowań backpackerów, które wynikały z nadmiernej konsumpcji używek oraz korzystania z niezobowiązujących kontaktów seksualnych. Opisywano m.in. skutki nadużywania alkoholu i narkotyków [Fischer i in. 2010; Hellum 2005], charakteryzowano granice gotowości podejmowania przez backpackerów ryzyka związanego z używkami [Uriely, Belhassen 2005, 2006]; badano poziom wiedzy na temat możliwości utraty zdrowia czy nawet życia podczas korzystania z używek [Bellis i in. 2007]; analizowano

kulturowo-społeczne uwarunkowania popularności alkoholu, narkotyków i seksu w podróży [Elias 1994]; opisywano problemy psychologiczne backpackerów, których podłożem stało się uzależnienie od alkoholu, narkotyków i swobody seksualnej [Potasman, Beny, Seligmann 2000; Beny, Paz, Potasman 2001] itd.

Szczególną funkcję w podróżach backpackerów przypisano spożywaniu alkoholu. Uważano bowiem, że odgrywa on najistotniejszą rolę. Między innymi M.A. Bellis i in. [2007, s. 3] sformułowali wniosek, po zbadaniu backpackerów angielskich, że nadużywanie przez nich mocnych trunków jest częścią ich wakacyjnego stylu życia. W przeprowadzonym przez tych autorów badaniu aż 40,3% respondentów przyznało, iż co najmniej pięć razy w tygodniu podczas swoich wypraw byli pijani, przy czym połowa z nich twierdziła, że nie zdarza się im nadużywać alkoholu aż tak często w środowisku domowym. Jedynie połowa z nich (20,7%) równie aktywnie sięga po napoje wysokoprocentowe zarówno podczas wyjazdów, jak i przebywając we własnym domu.

Backpackerzy nadużywają alkoholu, bo – jak sugerują niektórzy badacze [m.in. Huxley 2004; Teo, Leong 2006; Jayne i in. 2012] – są na obcym gruncie kulturowym, wśród innej grupy społecznej, gdzie pozostają bezimienni i niejako zawieszeni w czasie (można byłoby ująć w skrócie: nie-swój i nie-stąd), co zwalnia ich z poczucia odpowiedzialności za własne decyzje i wybory. To jedna z sugerowanych przyczyn swobodnego sięgania po alkohol podczas wyjazdów backpackerskich. Inną jest opisywana podatność tego środowiska na marketingowe działania przemysłu turystycznego, który propaguje postawy relaksu i niepohamowanego korzystania z używek [Bellis i in. 2003, s. 1714; Hughes i in. 2009, s. 480]. Przykładem są choćby hostele, w których oferuje się backpackerom szereg atrakcji, związanych z życiem towarzyskim, na których czele stawia się nieumiarkowaną konsumpcję alkoholową [Jabłonkowska 2016, s. 78]. Badania opublikowane w 2008, w raporcie zatytułowanym: “Tourism Queensland” ujawniły, że 76% backpackerów przebywających na terenie Brisbane w Australii brało udział w nocnym życiu towarzyskim, korzystając bez limitu z alkoholowej swobody, a także ze środków odurzających oraz – najczęściej właśnie pod wpływem obu używek – oddawało się ryzykownym zachowaniom seksualnym. Wybory czy to alkoholu, czy narkotyków są najczęściej zdaniem G. Prestage’a [2009, s. 176] związane z emocjonalnymi stanami backpackerów, choć mają swe źródło także w ich psychicznych uwarunkowaniach. M.A. Bellis i in. [2007, s. 8] dowodzili na przykład, że zależność sięgania po tabletki ekstazy czy kokainę wynika z potrzeby doświadczania różnych stanów: od potrzeby przeżywania najwyższych uniesień – euforii i miłości (w przypadku pierwszego specyfiku), po chęć poprawy samoceny i przeżycia przyływu nadludzkiej siły (w przypadku drugiej substancji).

W literaturze przedmiotu wskazuje się także na konsekwencje ryzykownych zachowań backpackerów po nadmiernym zastosowaniu przez nich używek, co ma swoje odzwierciedlenie w podejmowaniu niepożądanych działań (gwałty, przemoc, wypadki) [Bellis i in. 2007, s. 8]. Wielu badaczy zwraca też uwagę na negatywne skutki zdrowotne niektórych ryzykownych zachowań backpackerów [Bavastrelli i in. 1998]. K. Hughes i in. [2009, s. 480] dowiedli, że u tych backpackerów, u których odnotowano zwiększoną aktywność seksualną w okresie odbywania podróży, zdiagnozowano infekcje przenoszone drogą płciową oraz zwiększony odsetek osób zakażonych wirusem HIV [Rogstad 2004; Bellis i in. 2008].

Obecnie trwa ożywiona dyskusja nad powodami rozhamowania zachowań w społeczności backpackerów. Refleksji poddaje się zwłaszcza kwestie zależności stosowania używek od propagowanego stylu ich życia [Parker, Alridge, Measham 1998; Critcher 2000]. Popularność używek zdaje się być wyrazem ich świadomej niezgody na charakteryzującą obecne czasy ogólnocywilizacyjny proces rosnącej kontroli i wymaganej samokontroli. Inni uważają, że to właśnie sam akt podróży po obcych przestrzeniach kulturowych i geograficznych ma wpływ na zwiększenie ryzyka nadużywania alkoholu, narkotyków czy swobody seksualnej wśród backpackerów [Fischer i in. 2010]. Według S.A. Cohena [2011] korzystanie ze środków odurzających jest po prostu częścią składową backpackerskiej subkultury.

W opinii T. Elsrud [2001] skłonność backpackerów do zachowań ryzykownych (związanych z wszelkiego typu nadużyciami) wynika poniekąd z samego charakteru tego właśnie typu turystyki – opartego na poszukiwaniu emocjonalnych nośników wolności, rozumianych jako forma przeżywania ekscytacji. Osoby uprawiające backpacking utożsamiają go ze stanem odczuwania niezależności i wolności. Używki, praktyki seksualne stają się dla niektórych z nich dopełnieniem swobód i potrzebą doświadczania nowych wrażeń oraz przeżywania szczególnych doznań. Następuje *rozhamowanie ich zachowań*, co należy rozumieć jako podejmowanie takich działań, które pozbawione są społeczno-kulturowych hamulców, narzuconych przez ich własne otoczenie społeczne. Uwalniając się od samokontroli, od konieczności filtrowania własnych zachowań, od potrzeby dbania o społeczną odpowiedzialność czy od oceny najbliższego otoczenia, doświadczają kulturowej emancypacji. Ich podróż staje się tymczasową dezercją od norm kulturowych i porządku społecznego, w których egzystowali na co dzień przed wyruszeniem w drogę. A podstawą ich wyborów, nakierowanych na używki – staje się pragnienie przeżycia prozaicznych chwil, opartych na wyborach emocjonalnych i irracjonalnych.

Metoda

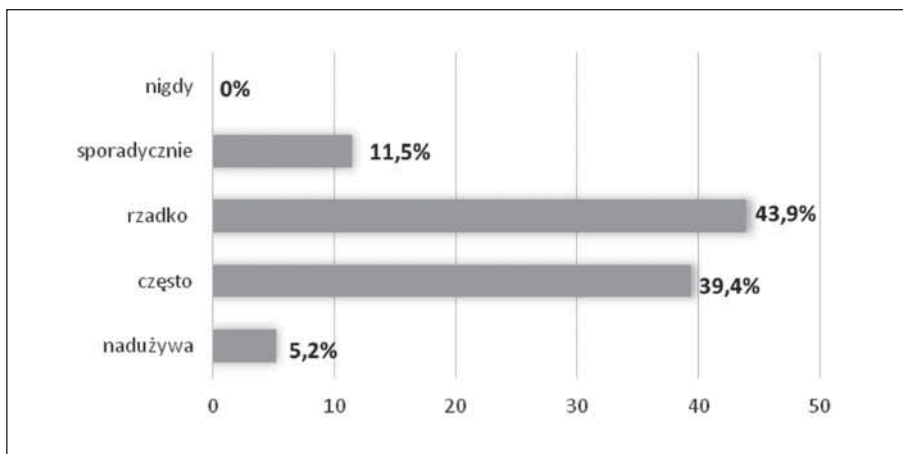
Wyniki badań, które zostały wykorzystane w niniejszej publikacji, stanowią część z realizowanego w latach 2014-2016 programu badawczego, zatytułowanego „Backpackerzy polscy a zagraniczni. Studium porównawcze”. Dobór respondentów do badań przebiegał w schemacie celowym. Przeprowadzono badania wśród wielu rozproszonych po świecie środowisk backpackerskich dwutorowo: w terenie, podczas odbywanych przez autorkę podróży (w Australii, Indonezji, Tajlandii, Zjednoczonych Emiratach Arabskich, Polsce), oraz korzystając z internetowego medium komunikacji (za pomocą forów pełniących rolę komunikatorów środowiskowych).

Do badań pozyskano 290 osób (53,7% kobiet, 46,3% mężczyzn): z Polski (179 osób), Wielkiej Brytanii (28), Niemiec (22), Francji (10), Australii (5), Stanów Zjednoczonych (5), Kanady (4), Nowej Zelandii (3), Szwecji (3), Włoch (3), Austrii (2), Belgii (2), Brazylii (2), Hong Kongu (2), Indonezji (2), Izraela (2), Japonii (2), Słowacji (2), Argentyny (1), Czech (1), Danii (1), Holandii (1), Irlandii (1), Korei Płn. (1), Korei Płd. (1), Łotwy (1), Szwajcarii (1), Tajwanu (1)¹. Struktura wiekowa badanych przedstawiała się następująco: osoby w wieku od 18 do 25 lat – 39,2%; od 26 do 35 lat – 34,3%; od 36 do 45 lat – 13,1%; powyżej 45 lat – 13,4%, z wykształceniem: podstawowym – 1,8%, średnim – 32%; licencjackim – 22,5%, magisterskim – 43,7%; o stażu backpackerskim: do 1 roku – 34%; od 2 do 4 lat – 24%; od 5 do 10 lat – 23%; powyżej 10 lat – 19%). W badaniach posłużono się kwestionariuszem ankiety oraz wywiadem. Wybrano tę metodę, aby możliwe było zbadanie problemu, tak jak zapisał się on w percepcji badanej grupy. Wszyscy respondenci klasyfikowali typ swojej podróży jako backpackerski.

Wyniki

Zapytano respondentów o częstotliwość spożywania przez nich napojów alkoholowych podczas odbywania wypraw backpackerskich. Do pytania dołączono kafeterię odpowiedzi, pozwalającą uwzględnić ich własną skalę pomiaru, wyrażoną za pomocą słów: *nadużywam, często, rzadko, sporadycznie, nigdy* (ryc. 1).

¹ Dwie badane osoby nie udzieliły informacji o swoim pochodzeniu.

Ryc. 1. Spożywanie alkoholu przez backpackerów w trakcie odbywanych przez nich podróży (%)

Fig. 1. Alcohol consumption by backpackers during their journeys (%)

Źródło: Opracowanie własne./**Source:** Own elaboration.

Żaden respondent nie okazał się abstynentem, podczas gdy niepoahomowane potrzeby konsumpcji wysokoprocentowych trunków zaznaczyło tylko 5,2% badanych. Sporadyczne spożywanie alkoholu zadeklarowała co ósma osoba ankietowana (11,5%), 43,9% podało, że spożywa go rzadko, a 39,4% badanych przyznało, że używa napojów alkoholowych często.

Postawiono także drugie pytanie, pozwalające dopełnić wiedzę o roli alkoholu w backpackerskim doświadczeniu podróży. Celem było pozyskanie od respondentów zwerbalizowanych motywów sięgania po mocne trunki na wyjazdach backpackerskich.

Pierwszym powodem, na który respondenci wskazali w 52% były **względy towarzyskie**²:

- „nie można nie napić się z miejscowymi, bo uznaliby to za obrazę” [ID: 178P³];
- „gdy mnie lokalni zaproszą do domu, nie odmawiam, no a tam alkohol pomaga się dogadać” [ID: 65P];
- „w Rosji alkohol jest częścią rytuału powitalnego” [ID: 34Z];

² Wszystkie cytowane w pracy wypowiedzi udzielone przez respondentów w pytaniach otwartych są przykładami wybranymi z wielu podanych. Wypowiedzi obcojęzyczne podano w języku polskim (tłumaczenie własne).

³ Wypowiedzi zostały zakodowane. W nawiasach kwadratowych podano informację o respondencie, na którą składają się: numer katalogowy osoby biorącej udział w badaniu oraz litera oznaczająca jej przynależność do grupy badawczej – polskiej „p” lub zagranicznej „z”.

- „nie piję nigdy tak, by nie pamiętać, co się dzieje, ale w ogóle to piję, no bo w towarzystwie trudno odmówić, zwłaszcza gdy w gościnie jestem u lokalesów” [ID: 26P];
- „gdy jestem w klubie z reguły sięgam po alkohol, ale nie mam przyjemności się upijać” [ID: 39Z];
- „backpacker pije, spotkałem się z taką opinią, nawet takich widziałem, ale to jednostki” [ID: 2P];
- „wobec wszystkich to nieprawda, jesteśmy zbyt wolni by być zaleźni, owszem czasem wypijemy w towarzystwie innych, ale to tylko miły dodatek do podróży” [ID: 34P];
- „piwo to jeszcze nie picie, z przyjacielem w drodze to jak braterski uścisk” [ID: 73Z].

Co trzeci z badanych (31%) podkreślał **przydatność alkoholu do odprężenia się**:

- „po alkoholu fajnie się czuję” [ID: 1Z];
- „jestem zrelaksowany i odprężony” [ID: 18P];
- „alkohol mnie odpręża” [ID: 1P];
- „luzuję się przy czymś mocniejszym” [ID: 85P].

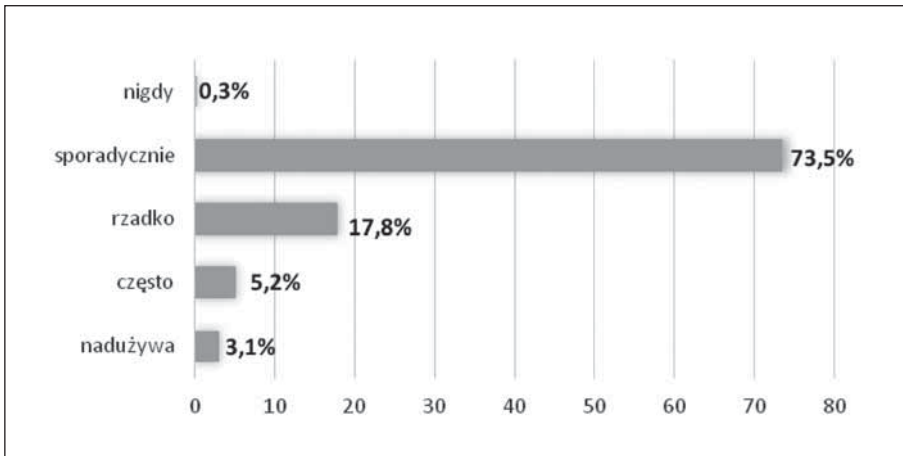
Natomiast co dziesiąty (10%) respondent w alkoholu upatrywał **sposób na odreagowanie sytuacji trudnych w podróży, stresogennych, związanych m.in. ze zmianą warunków oraz otoczenia**:

- „piję, gdy mam taką potrzebę” [ID: 110Z],
- „alkohol pozwala mi nie widzieć wielu rzeczy, których nie chcę” [ID: 66P];
- „po prostu czasem jest mi trudno” [ID: 89Z];
- „alkohol jest szczególnie gdy jestem sam, daleko od ludzi, w samotności” [ID: 77Z].

Wśród badanych zanotowano także osoby (7%), które traktowały alkohol **jako środek profilaktyki zdrowotnej**:

- „zawsze mam przy sobie koniak, by się zabezpieczyć przed chorobami” [ID: 4P];
- „alkohol pozwala mi zachować zdrowie” [ID: 166P];
- „w Indiach bez alkoholu można zarazić się jakimś świństwem” [ID: 93P];
- „Gdy byłam w Burkina Faso piłam mocne trunki, bo wszędzie było brudno” [ID: 12Z].

W porównaniu do wskazań procentowych respondentów deklarujących nadmierne picie alkoholu podczas podróży, odsetek osób sięgających po narkotyki był zdecydowanie niższy. Podobnie jak w przypadku pytania o powściągliwość alkoholową, nie uzyskano informacji o abstynencji w korzystaniu z innych substancji psychoaktywnych, chociaż warto zauważyć, że odsetek osób, które nadużywają narkotyków, jest nieznaczny i o 2 procenty niższy niż nadużywających alkoholu (3,1%).

Ryc. 2. Używanie narkotyków w czasie podróży backpackerskich (%)

Fig. 2. Use of drugs during backpacking trips (%)

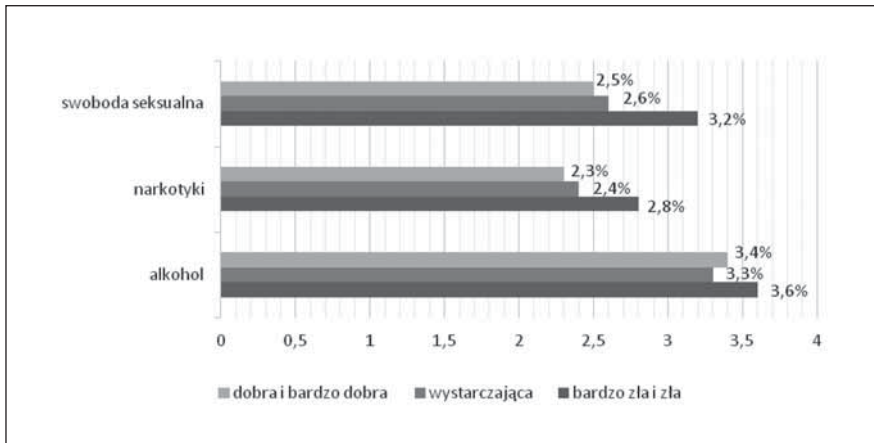
Źródło: Opracowanie własne./Source: Own elaboration.

Niższe – w porównaniu z konsumpcją alkoholu – i to prawie ośmiokrotnie – było także wskazanie brania narkotyków jako *częste* (39,4% vs. 5,2%). Najliczniejszy, zadeklarowany odsetek respondentów (73,5%) sięgał po narkotyki jedynie okazjonalnie. Szczegółowe analizy pokazują, że narkotyki przyjmowały osoby o deklarowanym najniższym statusie materialnym, które swoją sytuację ekonomiczną określały jako złą lub bardzo złą, podobnie jak w przypadku alkoholu i swobody seksualnej (ryc. 3).

Stosowanie substancji psychoaktywnych przez badanych backpackerów uwarunkowane jest – co wykazały przeprowadzone badania – w dużej mierze praktyką podróżniczą. Im bowiem większy odnotowano staż backpackerski i liczbę odbytych wypraw u respondentów, tym mniejszy był wskaźnik korzystania przez nich z używek czy swobody seksualnej (ryc. 4). Można przypuszczać, że podłożem wzrastającej wraz z doświadczeniem powściągliwości może być kształtująca się samoświadomość, na którą mają wpływ zdobyte podczas podróży doświadczenia.

Podobną zależność można zauważyć w przypadku nieskrępowanych praktyk seksualnych. Prawie dwie trzecie osób z grupy respondentów (58,9%) sporadycznie tylko podejmowało przygodne kontakty seksualne, a 25,3% czyniło to rzadko (ryc. 5).

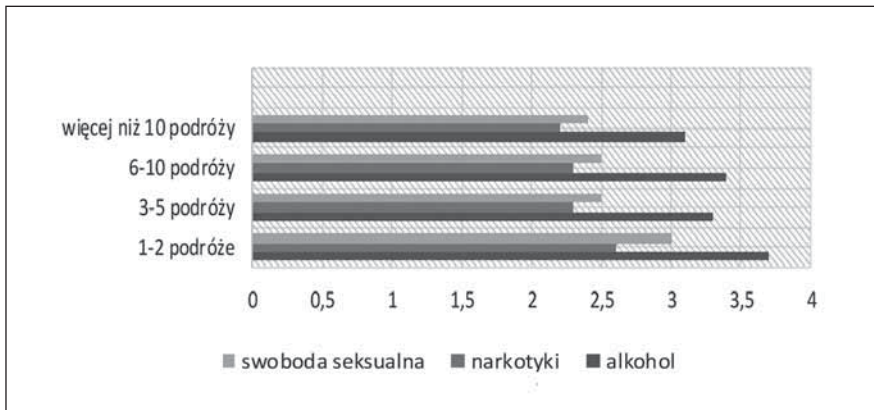
Podobnie jak to miało miejsce przy pytaniach odnoszących się do stosowania używek i w tych, które dotyczyły aktywności seksualnej, żaden respondent nie zaznaczył zachowywania wstrzeźliwości. Do nadużywania seksualnych swobód przyznało się niecałe 4% badanych, natomiast częste kontakty seksualne zadeklarowało 11,9% badanych.

Ryc. 3. Częstotliwość konsumpcji używek i swobody seksualnej a sytuacja materialna respondentów (%)

Fig. 3. Frequency of drug consumption and sexual promiscuity versus financial situation of respondents

Źródło: Opracowanie własne./**Source:** Own elaboration.

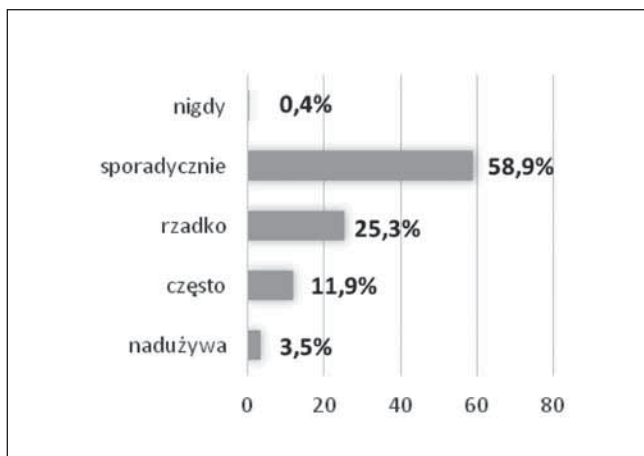

Ryc. 4. Częstotliwość konsumpcji używek i swobody seksualnej a liczba odbytych podróży (%)

Fig. 4. Frequency of drug consumption and sexual promiscuity versus number of trips (%)

Źródło: Opracowanie własne./**Source:** Own elaboration.

Ogląd wyników w ujęciu grup porównawczych pozwolił zauważyć, iż zdecydowanie najrzadziej ze swobody seksualnej korzystali rozwodnicy i osoby pozostające w związku małżeńskim, częściej zaś – osoby stanu wolnego i wdowy oraz wdowcy.

Ryc. 5. Korzystanie ze swobody seksualnej w czasie podróży backpackerskich (%)

Fig. 5. Backpacker's sexual promiscuity during their trips (%)

Źródło: Opracowanie własne./**Source:** Own elaboration.

Dyskusja

Otrzymane wyniki nie stoją w sprzeczności z dotychczas prezentowanymi danymi. Rzeczywiście alkohol jest stałym elementem podróży backpackerów. Przeżywana w oddaleniu od domu rodzinnej samotność, zachwianie poczucia własnej tożsamości w przestrzeniach kulturowo odmiennych, wielość niezobowiązujących spotkań w obszarze międzynarodowym i międzykulturowym, imprezy i nocne życie towarzyskie mają swój niepośledni wpływ na zarzucenie samokontroli. Poczucie tymczasowej utraty norm społecznych może wzmacniać w nich skłonność do nawiązywania relacji seksualnych, stosowania środków psychotropowych. Backpackerzy to w większości ludzie młodzi, których z racji swojego wieku charakteryzuje poszukiwanie mocnych wrażeń, niezobowiązujących relacji, ryzykownych zachowań. A za tymi skłonnościami kryją się alkoholowe przygody, narkotykowe eksperymenty czy przygodny seks bez zabezpieczeń.

Wnioski

Stosunek backpackerów do picia alkoholu, zażywania narkotyków oraz swobody seksualnej na pewno trudno poddać jednoznacznej ocenie. Przeprowadzone badania pozwalają zauważyć, że dla zdecydowanej większości respondentów konsumpcja substancji psychoaktywnych i swoboda seksualna nie stanowią istotnego doświadczenia podczas odbywanych przez nich

podróży. W każdym z trzech obszarów badawczych nie ujawniono zdecydowanego zainteresowania używkami. Raczej – co zauważono w odniesieniu do alkoholu – zasadniczym motywem jego używania były względy towarzyskie i (w mniejszym stopniu) relaksacyjne.

Wszelkie używki, wpływające na rozhamowanie backpackerskich zachowań, należałoby raczej uznać za pewnego rodzaju sposób zagospodarowania czasu wolnego, szczególnie przez tych, którzy lokują się na niższej pozycji ekonomicznej. Zdają się oni, poprzez poszukiwanie dodatkowych bodźców, wpisanych w ekspozycję braku samokontroli, manifestować swą niezależność. A może po prostu stosują swoistą rekompensatę, wyrównując w pewnym sensie deficyty w konsumpcji. Inaczej ujmując: tam, gdzie pieniądze nie pozwalają na podejmowanie zróżnicowanej aktywności rekreacyjnej czy turystycznej, wzrasta skłonność do uzupełniania deficytów przez względnie tańsze, a przede wszystkim łatwiej dostępne używki czy niezobowiązujące seksualne praktyki. Wydaje się, że nie ma zatem podstaw do formułowania wniosku, że używki czy też swoboda seksualna stanowią samodzielny wyznacznik backpackerskiego stylu życia. Można je jedynie ujmować funkcjonalnie, jako elementy aktywności podejmowanej w ramach wolnego czasu.

Zakończenie

Backpacking staje się coraz bardziej popularną formą podróżowania, a zatem skutki rozhamowania zachowań będą odnosiły się do coraz szerszej populacji osób podejmujących ten typ turystyki. Ważna wydaje się zatem nie tylko szczegółowa identyfikacja ryzyka związanego z nadużywaniem używek i swobody seksualnej, lecz także czynników bezpieczeństwa w tego typu podróżach. Szerokie upowszechnianie tej wiedzy powinno odpowiednio kształtować świadomość społeczną, tak by używki czy przygodny seks nie były bezrefleksyjnymi wypełniaczami czasu wolnego. Tu – co bardzo istotne – z pomocą może przyjść kształtowanie świadomości zagrożeń i mody na bezpieczne podróżowanie.

Koniecznym pozostaje także kontynuowanie badań i uzupełnianie dotychczasowej wiedzy o następnym konteksty m.in. wpływ obcego środowiska na rozhamowanie zachowań backpackerów (w ujęciu mikrospołecznym i socjalizacyjnym). Ważnym jest również szersze opisanie problemów rozhamowania zachowań w doświadczeniu polskich backpackerów. Backpacking bowiem jest wciąż słabo rozpoznawalnym w naszym kraju typem podróżowania.

Bibliografia

Allon F., Anderson K., Bushell R. (2008), *Backpackers in Global Sydney. Final Report*, University of Western Sydney, Sydney.

Bavastrelli M., Midulla M., Rossi D., Salzano M., Calzolari E., Midulla C. (1998), *Sexually active adolescents and young adults: a high-risk group for Chlamydia trachomatis infection*, "Journal Travel Medicine" Vol. 5(2), s. 57-60.

Bellis M.A., Hughes K., Bennett A., Thomson R. (2003), *The role of an international nightlife resort in the proliferation of recreational drugs*, "Addiction", Vol. 98(12), s. 1713-1721.

Bellis M.A., Hughes K., Dillon P., Copeland J., Gates P. (2007), *Effects of backpacking holidays in Australia on alcohol, tobacco and drug use of UK residents*, "BMC Public Health", Vol. 7(1), s. 1-10.

Bellis M.A., Hughes K., Calafat A., Juan M., Ramon A., Rodriguez J.A. (2008), *Sexual uses of alcohol and drugs and the associated health risks: A cross sectional study of young people in nine European cities*, "BMC Public Health", Vol. 8(1), s. 155-166.

Beny A., Paz A., Potasman I. (2001), *Psychiatric problems in returning travelers: features and associations*. "Journal Travel Medicine", Vol. 8, s. 243-246.

Cohen S.A. (2011), *Lifestyle travellers: Backpacking as a way of life*, "Annals of Tourism Research", Vol. 38(4), s. 1535-1555. Critcher C. (2000), "Still Raving": *Social Reaction to Ecstasy*, "Leisure Studies", Vol. 19(3), s. 145-162.

Elias N. (1994), *The Civilizing Process. The History of Manners and State Formation and Civilization*, Oxford, Blackwell.

Elsrud T. (2001) *Risk creation in traveling. Backpacker Adventure Narration*, "Annals of Tourism Research", Vol. 28(3), s. 597-617.

Fischer J., Rostami S., Peet A., Dean J., Debattista J., Allen K. (2010), *Sex, drugs and backpacking: Study report.*, Alcohol Education & Rehabilitation Foundation Ltd., Queensland.

Hellum M. (2005), *Negotiation risks and curiosity: narratives about drugs among backpackers*, [w:] Lalander P., Salasuo M., red., *Drugs and youth cultures: global and local expressions*, Nordic Council for Alcohol and Drug Research, Helsinki, s. 105-120.

Hughes K., Downing J., Bellis M.A., Dillon P., Copeland J. (2009) *The sexual behaviour of British backpackers in Australia*, "Sexually Transmitted Infections", Vol. 85(6), s. 477-482.

Huxley L. (2004), *Western Backpackers and the Global Experience: An Exploration of Young People's Interaction with Local Cultures*, "Tourism, Culture and Communication", Vol. 5(1), s. 37-44.

Jabłonkowska J.B. (2016), *Hostele dla backpackerów. Przykład z australijskiego rynku usług noclegowych*, „Rozprawy Naukowe AWF we Wrocławiu”, z. 52, s. 72-79.

Javne M., Gibson Ch., Waitt G., Valentine G. (2012), *Drunken mobilities: Backpackers, alcohol, 'doing place'*, "Tourist Studies", Vol. 12(3), s. 211-223.

Leggat P.A., Shaw M.T.M. (2003), *Travel Health Advice for Backpackers*, "Journal of Travel Medicine", Vol. 10(6), s. 340-345.

Maoz D., Bekerman Z. (2009), *Chabad tracks the trackers: Jewish education in India*, "Journal of Jewish Education", Vol. 75(2), s. 173-193.

Parker H., Alridge J., Measham F. (1998), *Illegal Leisure: The Normalization of Adolescent Recreational Drug Use*, Routledge, London.

Peach H.G., Bath N.E. (2000), *Health and safety problems and lack of information among international visitors backpacking through north Queensland*, "Journal Travel Medicine" Vol. 7, s. 234-238.

Pearce P., Cohen E. (2006), *Backpacker tourism*, "Tourism Recreation Research", Vol. 31(3), s. 1-100.

Potasman I., Beny A., Seligmann H. (2000), *Neuropsychiatric problems in 2,500 long-term young travelers to the tropics*, "Journal Travel Medicine", Vol. 7(1), s. 5-9.

Prestage G. (2009), *Using Drugs for Sex: playing with risk?* „Sexual Health", Vol. 6, s. 175 177.

Rogstad K.E. (2004), *Sex, sun, sea, and STIs: sexually transmitted infections acquired on holiday*, "British Medical Journal", Vol. 329(7459), s. 214-217.

Teo P., Leong S. (2006), *A Postcolonial Analysis of Backpacking*, "Annals of Tourism Research", Vol. 35(1), s. 109-131.

Tourism Queensland (2008), Backpacking Queensland: Nightlife, <http://www.backpackingqueensland.com.au>, (17.07.2015).

Uriely N., Belhassen Y. (2005), *Drugs and tourists' experiences*, "Journal Travel Research", Vol. 43, s. 238-246.

Uriely N., Belhassen Y. (2006), *Drugs and Risk-Taking in Tourism*, "Annals of Tourism Research", Vol. 33(2), s. 339-359.

ALCOHOL, DRUG AND SEXUAL BACKPACKERS' LICENTIOUSNESS IN THE LIGHT OF INTERNATIONAL COMPARATIVE RESEARCH

DOI: 10.5604/01.3001.0010.7888

Abstract

Purpose. Among the variety of backpacker's behaviour, the excessive use of alcohol, drugs and sexual promiscuity are considered to be potentially dangerous for their physical and mental health. According to many researchers, this behavior is the result of backpackers' loss of control in new social and cultural situations while travelling abroad. The aim of this study was to determine the role of drugs and sexual promiscuity in the backpackers' travels and to find the reason for their behavior becoming less controlled. **Method.** In this paper, the results of field research on a group of 290 backpackers

from Poland and other countries, conducted within the years 2014-2016 in 5 countries (Australia, Indonesia, Thailand, United Arab Emirates and Poland) are described.

Findings. The obtained results enable us to indicate a new function of drugs in backpackers daily life and the relationship between drug overuse and backpackers' experience in novel cultural conditions as well as their financial stance.

Research and conclusion limitations. The article does not present a comprehensive study on the behaviour of backpackers, which is too complex, but primarily focuses on their uncontrolled drug consumption and sexual promiscuity.

Practical implications. The data presented in this paper can be particularly important for individuals and institutions responsible for the development of local tourism. It is important to understand the attitudes and behaviour of backpackers, the emancipatory functions of sexual stimulants and sexual promiscuity. It is also necessary to continue this kind of research and to supplement the existing knowledge with the new contexts of the changes in the backpackers' behaviour, also in case of the experience of Polish backpackers.

Originality. This is the first paper prepared in Poland to describe and analyze the uncontrolled consumption of alcohol, drugs and sexual promiscuity among backpackers.

Type of paper. The article presents the results of empirical research.

Keywords: backpacking, alcohol, drugs, sexual freedom, travels.

DOI: 10.5604/01.3001.0010.7889

SCIENCE TOURISM – ROZWAŻANIA NAD GENEZĄ I ZAKRESEM ZNACZENIOWYM DEFINICJI ZJAWISKA

*Gerard Kosmala**, *Dagmara Chylińska***

Abstrakt

Cel. Krytyczna analiza koncepcji *science tourism* sformułowanej w literaturze polskiej i zagranicznej z zakresu turystyki, przegląd i charakterystyka zjawiska oraz umiejscowienie go w typologii form turystyki.

Metoda. Analiza opracowań naukowych oraz informacji i danych o wydarzeniach, a także miejscach stanowiących atrakcje dla turystów naukowych, które pozyskano bezpośrednio od instytucji organizujących wydarzenia. Synteza i usystematyzowanie dokonań/ustaleń.

Wyniki. *Science tourism* (turystyka wiedzy i nauki) obejmuje podróże w celu poznania, doświadczenia i praktykowania (w jakimś stopniu) nauki, jej dokonań. W odróżnieniu od dominującego dotychczas ekonomicznego podejścia, zaproponowane w tym artykule ujęcie oraz definicja zjawiska reprezentują podejście funkcjonalne i negują traktowanie podróży służbowych naukowców jako turystyki. Korzenie *science tourism* sięgają XIX-wiecznych wystaw światowych. Współcześnie służy ona głównie popularyzacji wiedzy jako takiej oraz osiągnięć naukowych z różnych dziedzin – nie tylko w zakresie osiągnięć najbardziej aktualnych i związanych z naukowym wykorzystaniem najnowszych technologii, ale pozwala także zapoznać się historią nauki, ważnymi postaciami oraz miejscami, w których nauka była (i jest) tworzona lub powstawały wynalazki.

Ograniczenie badań i wnioskowania. *Science tourism* (turystyka wiedzy i nauki) w naszym rozumieniu odbiega zasadniczo od powszechnego definiowania/rozumienia tego pojęcia w literaturze zagranicznej i polskiej.

Implikacje praktyczne. Zrozumienie i uporządkowanie problematyki związanej z *science tourism* jako głos w dyskusji nad zjawiskiem, które budzi wątpliwości. Praca może stanowić swoisty wstęp i zachętę do dalszych badań (jakościowych i ilościowych) nad tym zjawiskiem.

Oryginalność. Artykuł porządkuje wiedzę na temat zjawiska *science tourism* w polskiej i zagranicznej literaturze; proponuje inne jego definiowanie, wychodzące z podejścia funkcjonalnego, które usuwa szereg wątpliwości towarzyszących ekonomicznemu/statystycznemu rozumieniu tej formy turystyki.

Rodzaj pracy. Teoretyczna, przeglądowa, krytyczna.

Słowa kluczowe: *science tourism*, turystyka naukowa, turystyka wiedzy i nauki, atrakcje *science tourism*.

* Dr, Akademia Wychowania Fizycznego w Katowicach, Katedra Turystyki i Prozdrowotnej Aktywności Fizycznej; e-mail: g.kosmala@awf.katowice.pl

** Dr, Uniwersytet Wrocławski, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Zakład Geografii Regionalnej i Turystyki; e-mail: dagmara.chylinska@uwr.edu.pl

Wprowadzenie

Współczesny świat cechuje ogromna dynamika zjawisk gospodarczych, społeczno-kulturowych i technologicznych. Niemal codziennie media donoszą o mniej lub bardziej spektakularnych odkryciach w różnych dziedzinach nauki czy gospodarki, a nowoczesne technologie towarzyszą nam w każdej dziedzinie życia. Kilkuletnie dzieci swobodnie poruszają się w świecie elektronicznych gadżetów, a producenci nowinek technicznych usilnie przekonują, iż dzięki tym przedmiotom „przyszłość jest już dziś” dostępna.

Człowiek, jako istota inteligentna, lubi ułatwiać sobie życie, tworząc narzędzia do tego celu służące – nieważne, czy będzie to prymitywna wędka, krzemienisty toporek, rower lub precyzyjny laser. Ciekawość nowych rozwiązań technologicznych, ich wytworów oraz sposobów dochodzenia do nich, leży u podstaw jednej z form turystyki poznawczej, jaką jest *science tourism*. Z pojęciem tym można się coraz częściej zetknąć przeglądając polską i zagraniczną literaturę fachową. Pojawia się ono także w podręcznikach akademickich oraz przywoływane jest w dyskusjach na zajęciach dydaktycznych, budząc kontrowersje, gdyż z jednej strony wymyka się prostym odniesieniom i klasyfikacjom, z drugiej zaś – jest dzięki temu dobrym tematem/problemem do dyskusji.

Takie właśnie dyskusje akademickie skłoniły autorów niniejszej pracy do szczegółowego przeglądu literatury, próby uporządkowania wiedzy na ten temat i zaproponowania stanowiska, które pozwoliłoby uniknąć wielu kontrowersji związanych z definiowaniem i systematyzacją tej formy turystyki. Aby tego dokonać, należało wpieryw ustalić dotychczasowy obraz turystyki naukowej, poznać i porównać kluczowe definicje oraz sposoby jej klasyfikowania, a następnie sprecyzować kwestie budzące wątpliwości. Dokonane to zostało przede wszystkim na podstawie analizy prac naukowych (lecz nie zamierzano sporządzać spisu i przeglądu wszystkich doniesień na ten temat), ale także innych źródeł, głównie wytworzonych przez – umownie nazwijmy to – przemysł turystyczny.

Krytyka koncepcji *science tourism*

Termin „*science tourism*” (niem. *Wissenschaftstourismus*) nie doczekał się jak dotąd ani uznanego polskiego odpowiednika, ani satysfakcjonującej charakterystyki. W dosłownym tłumaczeniu znaczy tyle, co turystyka nauki lub turystyka naukowa. W najczęściej powtarzającym się rozumieniu oznacza podróże akademików, badaczy, studentów w celu prowadzenia przez nich badań naukowych [Morse 1997; Thurner 1999; Schilling 2009; Laing 2010; Kosiewicz 2011; Sokolova 2016]. W takim ujęciu turystyka naukowa sytuowana jest albo w ramach turystyki biznesowej (w całości lub części), albo

jako osobna forma (np. w ramach paradygmatu turystyki alternatywnej – jak widzi to A. Benson [2005]). L. Molokáčová i Š. Molokáč [2011] – w swoim przeglądzie definicji dotyczących tego zjawiska – zamieszczają sformułowania może nieco bardziej „zniuansowane”, ale ostatecznie niewiele różniące się od powyższego ujęcia. Uczestnictwo w tej formie turystyki obejmować ma takie aktywności, jak udział w ekspedycjach naukowych, wykopaliskach, różnych badaniach terenowych, monitorowaniu populacji dzikich zwierząt etc. Więcej nieco wątpliwości, co do miejsca i zakresu turystyki naukowej, przedstawia wspomniany już A. Benson [2005], który analizuje relacje pomiędzy takimi określeniami, jak: *scientific tourism*, *educational tourism* i *volunteer tourism*. Z kolei J.H. Liang [2010] wprowadza termin *knowledge-oriented tourism*¹, do oznaczenia podróży w poszukiwaniu naukowej wiedzy², która może okazać się przydatna dzisiejszym turystom (na przykład w ich przyszłej pracy), przy czym nie jest jasne, czy jest to synonim, czy też jedna z subform *science tourism*. W podręcznikach akademickich i podobnych opracowaniach turystyka naukowa pojawia się bardzo rzadko, a interpretacja terminu nie odbiega zasadniczo od wspomnianych wyżej [por. Jędrusik i inni 2010].

Trudno się zgodzić z taką koncepcją *science tourism* z kilku względów. Jeśli definicja ta wskazuje na grupę społeczną, która praktykuje taką formę aktywności, to idąc dalej tym tropem, agroturystykę powinni uprawiać chłopcy, turystykę muzealną – muzealnicy, a turystykę militarną – wojskowi. Ponadto zakłada ona ekonomiczne, rynkowe rozumienie zjawiska turystyki, gdzie – upraszczając – turystą jest każdy, kto kupuje produkt turystyczny. Tymczasem jest wiele podejść badawczych w „naukach o turystyce”, a ekonomiczne rozumienie turystyki jest co najwyżej równorzędne innym³. A uwzględniając słowa Lipca [2008, s. 14], iż fundamentalną kwestią turystyki jest świadome i intencjonalne działanie, to podejście funkcjonalne można by uznać za podstawowe, wiodące. Tu zasadniczym kryterium staje się pytanie o motyw, o to, co jest celem jedynym lub głównym, roztrząsanie, dlaczego oni (turyści) to właśnie robią.

¹ Co nie wydaje się zbyt szczęśliwym określeniem, gdyż u podstaw każdej formy turystyki poznawczej leży poznanie. Różnica polega na rodzaju doświadczenia i wiedzy, którą turysta postanawia zgłębić. W turystyce typu *knowledge-oriented* chodzi o wiedzę na poziomie akademickim, czego jednak sam termin wprost nie oddaje.

² Do turystyki można byłoby zaliczyć w tym ujęciu podróże np. XIX-wiecznych badaczy-hobbystów, którzy przemierzali świat, aby go zobaczyć na własne oczy, zbadać, opisać czy sklasyfikować. Mimo iż wielu z nich nie było profesjonalnymi akademikami, posunęli ówczesną wiedzę w wielu dyscyplinach nauki znacząco do przodu.

³ Z przeglądu opracowań dotyczących turystyki naukowej wynika, że tylko Turner [1999] zauważa, iż oprócz ekonomicznego, jest także społeczne podejście (i wiele innych). Tym niemniej, autorka ta także wychodzi z ekonomicznego punktu widzenia, zrównując zasadniczo etnografa podczas służbowego wyjazdu na badania terenowe z turystą na wakacjach.

Jednak tylko traktowanie turystyki jako rynku produktów „turystycznych” pozwala uzasadnić podróże naukowców w kategoriach turystyki naukowej. Według takich założeń wszyscy, którzy kupują produkty kojarzone z turystyką⁴, takie jak bilet lotniczy, nocleg w hotelu, pakiet *all-inclusive*, przejazd autokarem, bilet wstępu na imprezę etc. to turyści⁵. Koncepcja taka powinna jednak zastanawiać: turyści nie muszą kupować takich produktów, ale też nie tylko turyści mogą je kupować. Tak więc *science tourism* miałyby podobne uzasadnienie, jak chociażby turystyka biznesowa, konferencyjna itp. Mówiąc precyzyjniej, w funkcjonalnym podejściu do turystyki te powyższej wymienione formy nie mogą być uznane za turystykę, gdyż nie spełniają jej warunków brzegowych. Bo chociaż wszyscy mogą podróżować, to nie każdy jest turystą. W omawianym przypadku turystyki naukowej kluczową sprawą jest dobrowolność podróży podejmowanej w czasie wolnym⁶.

Dobrowolność oznacza brak jakichkolwiek innych uwarunkowań poza własną wolą (własnym „wizymisię”). Tak bowiem biznesmen podczas wyjazdu służbowego, jak i naukowiec podróżujący na konferencję, spotkanie, staż, do ośrodka badawczego czy na teren badań – nie robią tego dobrowolnie (nawet jeśli zgadzają się z wolą szefa, kierownika, zakładu), lecz w ramach swoich obowiązków służbowych, za które są wynagradzani. Stwierdzenie, iż wyjątkiem jest działalność, za którą nie otrzymuje się wynagrodzenia w miejscu docelowym, jest tylko próbą rozmycia problemu: pracuje się przecież w różnych miejscach (kierowca ciężarówki jeździ po całej Europie, wykładowca prowadzi ćwiczenia zarówno w sali, jak też w terenie – np. w górach), ale płacę otrzymuje się w miejscu zamieszkania. Przyjęcie takiego założenia pozwoliłoby uznać prawie wszystkich podróżujących za turystów (nawet gdyby oni sami uważali inaczej)⁷.

Jednoznacznie rozstrzyga takie kwestie klasyczne rozumienie turystyki, jak: jesteś w pracy (płatnej, niepłatnej, częściowo płatnej, nie teraz płat-

⁴ Zwłaszcza jeśli są one kupowane od podmiotów z branży turystycznej (np. biur podróży).

⁵ Teza mówiąca o tym, że jest coś takiego jak turystyka naukowa, bo naukowcy podróżują, kupują bilety, miejsca noclegowe etc., jest co najmniej dyskusyjna. Gdyby w tekście na przykład J. Kosiewicza [2011] turystykę zastąpić słowem „podróż/podróżowanie”, kontrowersje zniknęłyby. I. Thurner [1999] używa bardzo często słowa „podróż” (*reise*), co może sugerować, że stawia znak równości między turystyką a podróżą, to zaś wprawdzie budzi wątpliwości, ale pozwala ominąć wiele problemów, które uwidoczniłyby się, gdyby tam użyć słowa „turystyka”.

⁶ Turystyka to pewne działania podjęte w czasie wolnym. To dlatego turyści zaliczani są do klasy różniaczej [por. McCannell 2002] – turystyka to jeden ze sposobów wypełniania tego czasu.

⁷ Można by w tym pójść dalej. Kto dziś otrzymuje płacę w postaci realnej zapłaty (pieniądze)? Najczęściej wypłata to zmiana w zapisie na elektronicznym koncie oszczędnościowym w internetowym banku, który w zasadzie nie ma lokalizacji; wobec niemożności ustalenia czy, gdzie i komu płaci się za pracę wszystkich podróżujących trzeba by uznać za turystów.

nej, udajesz, że pracujesz itd.) – nie jesteś turystą. Tak więc badacz jadący na badania czy na konferencję nie uprawia turystyki, tylko pracuje. Wobec coraz częściej spotykanych sposobów dowolnego, swobodnego mieszania czasu pracy i poza pracą (np. w zawodach „wolnych” albo w przypadku tzw. pracy na odległość – laptop zabrany ze sobą i w dowolnej chwili otwarty po to, aby rozpocząć pracę) o zaliczeniu czegoś do turystyki, w tym do konkretnej jej formy, rozstrzyga cel, motywacja główna. Czyli: praca i przy okazji wypoczynek – to nadal praca, ale wypoczynek, przy okazji którego zdarzyło się coś wykonać (związanego z obowiązkami) – to turystyka.

Kwestia czasu wolnego jest równie ważna – turystyka odbywa się w czasie wolnym⁸. Problem ten zauważa także J. Kosiewicz [2011a, s. 72-73; 2011b, s. 88], ale decyduje się go obejść argumentacją *ad absurdum*, którą streścić można za pomocą stwierdzenia, że człowiek nie ma nigdy czasu wolnego, bowiem zawsze wykonuje jakies czynności, a tym samym turystyka nie może odbywać się w czasie wolnym. Jednakże czas wolny w turystyce i rekreacji (*leisure time*) nie jest rozumiany absolutnie: jeśli człowiek żyje, to nie może nie wykonywać żadnych czynności. Czas wolny jest tu zdefiniowany specyficznie: jest to czas, który człowiek ma do swojej dyspozycji po zrealizowaniu czynności koniecznych, związanych z: pracą, obowiązkami domowymi i sprawami egzystencjonalnymi. To czas, w którym nad tym, co robimy i czy w ogóle coś robimy mamy większą kontrolę⁹. Każdy ma mniej lub więcej wolnego czasu – i właśnie wtedy i tylko wtedy turystyka ma miejsce. Z powyższych powodów turystyka naukowa, rozumiana jako podróże podejmowane przez naukowców, nie spełnia założeń turystyki klasycznie rozumianej¹⁰. Czy i czym jest?

Turystyka naukowa – ujęcie funkcjonalne

W powszechnym rozumieniu są to podróże, najczęściej motywowane ciekawością nowych technologii (głównie *high-tech*) lub najnowszych osiągnięć różnych dyscyplin wiedzy, do miejsc, w których znajdują się ich wytwory lub też są one prezentowane. Mogą to być (różnego rodzaju eventy), ale również odwiedzanie atrakcji, które mają przeznaczenie typowo edukacyj-

⁸ Co podkreśla również J. Lipiec [2008] w ostatnim zdaniu swojego artykułu dotyczącym filozofii turystyki.

⁹ Należy przyjąć, że nigdy nie jest to całkowita, absolutna kontrola. Środowisko społeczne, polityka czy wiara mogą jakoś warunkować nasze wybory co do spędzania czasu: Ibiza czy Santiago de Compostela? Zasadniczo wolny wybór, ale czy do końca?

¹⁰ W podejściu ekonomicznym (oraz statystycznym) takie ujęcie turystyki naukowej jest jednak stosowane. Ukazuje to między innymi zasadnicze różnice między różnymi podejściami w „naukach o turystyce” oraz niemożność, w wielu przypadkach, wymiennego wykorzystywania różnych koncepcji terminologicznych.

ne i prezentują naukę, wynalazki etc. w przystępny – zwykle interaktywny – sposób, często w formie zabawy (jako tzw. *edutainment*). Błędem byłoby jednak zawężanie zjawiska tylko do zainteresowania wysokimi technologiami informatycznymi, inżynieryjnymi, telekomunikacyjnymi czy nawet kosmicznymi. Nie tylko finalne produkty technologii są ważne, ale cały mechanizm ich powstawania („jak to jest zrobione”; nawet jeśli dotyczy banalnych przedmiotów codziennego użytku), niekiedy również nowatorskie materiały, z których je wykonano czy wizjonerskie projekty, a ponadto szereg innych aktywności turystów można wiązać z „zainteresowaniem nauką”.

Na aktywności turystów naukowych (*science tourists*) składają się podróże podejmowane w celu:

- oglądania pracy naukowców (badaczy) „na żywo”, w miejscu prowadzenia badań¹¹, w miejscu przeprowadzania eksperymentu itp.;
- doświadczenia pracy naukowej, czy raczej zbliżonej do niej, poprzez pomoc w badaniach, zaangażowanie (na ile to możliwe) oraz uczestniczenie w badaniach na warunkach takich, jakie dane prace naukowe pozwalają (np. pomoc na wykopaliskach, udział w liczeniu zwierząt etc.);
- zwiedzenia placówek naukowych: uczelni, instytutów badawczych, aby poznać „naturalne środowisko” badaczy, miejsce akcji, gdzie nauka „się dzieje”, zwłaszcza uznane, sławne (dzięki wielkim naukowcom) placówki cieszą się zainteresowaniem (np. Oxford, Cambridge, Sorbona, Heidelberg itd.);
- zwiedzenia placówek krzewiących wiedzę, objaśniających naukę, odkrycia i wynalazki, zwykle czyniących to w sposób przystępny¹² (np. tzw. centra nauki, geoparki itp.);
- obejrzenia rezultatów pracy naukowców, odkrywców *in situ* (np. wizyta w ośrodku kosmicznym na przylądku Canaveral, w elektrowni atomowej, zwiedzenie olbrzymiej tamy i elektrowni itp.);
- swoistego propagowania nauki, wiedzy, nowoczesnych rozwiązań, pomocy w rozwiązywaniu problemów, uczenia innych i jednocześnie koniecznego uczenia się samemu, aby np. ulepszyć wyliczone wcześniej działania, powiązane ze zbieraniem informacji, dokumentowaniem itp. – to część ruchu zwanego *volunteer tourism*¹³;

¹¹ Zdaje się, że tego typu turystką była Agatha Christie, która odbyła podróż na Bliski Wschód, by m.in. obserwować pracę męża i innych archeologów podczas prac wykopaliskowych. Te obserwacje sprawiły, że akcja przynajmniej jednej jej powieści rozgrywa się w takiej właśnie scenerii (zob. „Rendez-vous ze śmiercią”, „Morderstwo w Mezopotamii”).

¹² A ostatnio można by rzec czynią w kategoriach popkulturowych, co różni się od wręcz nabożnego traktowania naukowców i ich dzieł dajmy na to wiek temu. To przejaw demokratyzacji nauki.

¹³ Na tego typu powiązania wskazują S. Wearing i N.G. McGehee [2013, s. 121], twierdząc, że w zakres *volunteer tourism* wchodzi także: pomoc w działalności konserwatorskiej i ochronnej, pomoc medyczna, pomoc w badaniach naukowych czy w odbu-

- obejrzenia imprez propagujących naukę, wiedzę, wynalazki, odkrycia, branie w nich udziału (poprzez słuchanie, oglądanie, eksperymentowanie etc.) – np. Święto Nauki, Festiwal Nauki etc.;
- odwiedzenia miejsc związanych z ludźmi nauki lub opowiadających o nich, takich jak np. miejsce życia (dom rodzinny), pracy (np. instytut z tego powodu będący dziś placówką muzealną), muzeum poświęcone badaczowi, wynalazcy, placówce badawczej etc.

Zgodnie z podejściem funkcjonalnym – zakładając, że turystyka to aktywność dobrowolna, odbywana w czasie wolnym, kategoryzowana według zasady jedyne lub głównego celu/motywu podróży – można zdefiniować turystykę naukową jako **podróże w celu poznania, doświadczenia i (swoiście rozumianego) praktykowania nauki oraz jej dokonania**. Wspomniana „swoistość” wynika z faktu, że turystami naukowymi są laicy, amatorzy, zwykli ludzie – w każdym razie nie specjaliści z danej dziedziny, ani nie naukowcy, którzy podróżują w celu wykonywania swoich zadań zawodowych¹⁴. Z kolei nauka rozumiana jest tu szeroko – zarówno jako pewien system, jak i uczestniczący w tym ludzie oraz ich dokonania, ale także miejsca i infrastruktura, jak również otoczenie tego systemu, związane np. propagowaniem wybranych rezultatów pracy naukowców/ośrodków badawczych.

Zbliżoną – w jakimś stopniu tylko – do przybliżonej powyżej definicji turystyki naukowej jest koncepcja przedstawiona przez stowarzyszenie *MILSET* (fr. *Mouvement International pour le Loisir Scientifique et Technique*, ang. *The International Movement for Leisure Activities in Science and Technology*) oferujące „naukowe wyprawy” dla młodych ludzi do ośrodków naukowych i innych miejsc związanych z nauką po to, aby tam się tej nauki oraz jej historii uczyć, doświadczać i samemu się rozwijać (w kategoriach holistycznych)¹⁵.

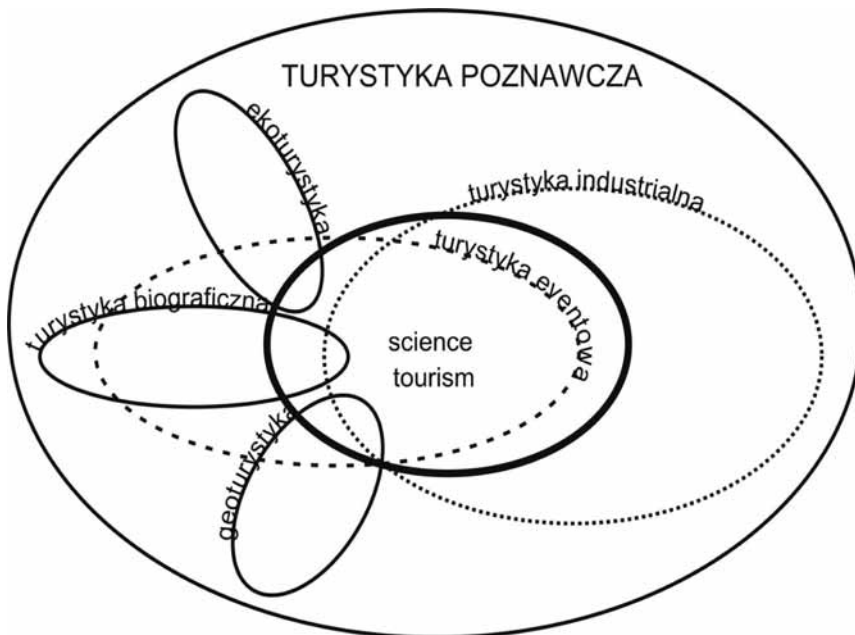
dowie kultury. Niejako na pograniczu tego stanowiska sytuuje się H. Schilling [2009], podając jako przykład podróże badawcze naukowców do Indian Achuar, które mają także charakter pomocowy, propagując wiedzę i nowe rozwiązania.

¹⁴ Naukowcy naturalnie też mogą być turystami naukowymi, ale wtedy, podróżują dobrowolnie, w swoim czasie wolnym. Mało istotne jest to, czy w zakresie ich turystycznych zainteresowań znajdują się „zagadnienia” nie z ich dziedziny naukowej czy też im bliskie; jeśli celem będzie „poznawanie nauki”, jej dokonania, wtedy naukowiec będzie turystą naukowym.

¹⁵ Na stronie MILSET na temat celów „wypraw” napisano, iż prowadzą one do „naukowo najbardziej prominentnych miejsc w kraju: uniwersytetów, instytutów i centrów naukowych, muzeów, by zwiedzić uniwersytety, naukowe i badawcze placówki, muzea nauki, gdzie wiedza naukowa jest zachowywana, przekazywana z pokolenia na pokolenie i wielokrotniana, by dowiedzieć się czegoś o tym świecie i sposobach poznawania kultury miejsc, gdzie się udajemy, nauczyć się, że świat nauki jest częścią większej całości. Prócz zwiedzania, wyprawy obejmują także sporą część studyjną, w skład której wchodzi wykłady, warsztaty, ćwiczenia laboratoryjne, archiwalne i badania terenowe” (tłumaczenie własne). Online: http://www.milset.org/en/activities/science_tourism.html (30.06.2016).

Z tego, ale też innych względów, być może warto się zastanowić nad sensownością wprowadzenia innej nazwy dla tej formy, a mianowicie: turystyka wiedzy i nauki. Być może jest to określenie lepiej oddające specyfikę zjawiska. W artykule będziemy używać tych określeń zamiennie.

Science tourism w tym ujęciu jest formą turystyki poznawczej, mającą ściśle związki z wieloma innymi formami. Dzieli przedmiot zainteresowania po części z turystyką industrialną, wraz z jej subformami (ryc. 1), choć spojrzenie turystów jest w nim zogniskowane raczej na poznaniu mechanizmów działania aniżeli na podziwianiu industrialnych artefaktów jako takich. Ponadto turystów naukowych częściej (ale nie wyłącznie) przyciąga to, co najnowsze, podczas gdy industrialnych – to co minione. Wydaje się także, iż w przypadku tej pierwszej formy niezwykle ważne są interaktywne sposoby prezentacji, w czytelny sposób, poprzez doświadczenie lub zaangażowanie wielu zmysłów, objaśniające turyście zawilości technologicznych lub naukowych rozwiązań. Turystyka naukowa ma związki z ekoturystyką, geoturystyką i archeoturystyką – dziedzinami, które szczególnie często kojarzone są z nauką. Poprzez wydarzenia naukowe, czy raczej popularno-naukowe, wchodzi także w zakres turystyki eventowej.

Ryc. 1. Relacje *science tourism* z innymi formami turystyki

Fig. 1. Relations between science tourism and other forms of tourism

Źródło/Source: Opracowanie własne/Own elaboration.

Wśród turystów wiedzy i nauki wyróżnić można zapewne, analogicznie jak w innych formach turystyki poznawczej, osoby mniej lub bardziej zmotywowane, podejmujące się różnych aktywności w celu zrealizowania zamierzeń, czyli w tym przypadku pogłębienia poznania i pełnego zrozumienia/doświadczenia nauki/badań. Zapewne najliczniejszą grupę stanowią turyści przyciągani technologicznym *novum* atrakcji, dla których jednak ostatecznie największym jej atutem staje się unikatowość, skala, rozmach, dziwaczność, wizualna atrakcyjność, ponadprzeciętne „osiągi” czy inne, najczęściej techniczne charakterystyki. Zrozumienie mechanizmów działania nie jest tutaj konieczne, by osiągnąć satysfakcję z doświadczenia turystycznego – powierzchowność doświadczenia, dotknięcie istoty problemu już wystarczy. Warto jednak podkreślić, że czasami kontakt ze spektakularnymi wytworami technologii i innymi zjawiskami może skutkować narodzinami prawdziwego zainteresowania nauką.

Drugą grupę stanowią turyści bardziej wyspecjalizowani, zainteresowani atrakcjami oferowanymi przez *science tourism* jako hobbyści – pasjonaci nauki i techniki, amatorzy uprawiający swoje hobby na „wysokim poziomie merytorycznym”. Dla nich ważniejsze są innowacyjne lub zwyczajnie „sprytne”, efektywne mechanizmy działania niż wizualna atrakcyjność przedmiotów lub miejsc, w których są one wykorzystywane. Tu także znajdują się turyści-naukowcy, profesjonalści, którzy z uwagi na zainteresowanie sprawami nie ze swojej profesji przypominają amatorów/hobystów.

Trzecią grupą odbiorców atrakcji *science tourism* są osoby, które poprzez poznanie/doświadczenie „naukowych” atrakcji turystycznych odkrywają tajniki nauki i techniki, niejako tak, jak po raz pierwszy penetruje się nowy ład. Nie mają generalnie jakiegokolwiek przygotowania (lub mają tylko przygotowanie minimalne), często też nie posiadają skonkretyzowanych oczekiwań i są mniej lub bardziej otwarci na nowe, które może ich pociągnąć, zaskoczyć, zainteresować na tyle, że z radosnym entuzjazmem będą się nim zajmować, uczestniczyć w dalszym odkrywaniu „tajemnic”, „sztuczek”, „patentów” etc. Celowo użyte zostały te ostatnie zwroty, gdyż reprezentantami tej grupy są najczęściej młodzi ludzie, uczniowie na różnym poziomie edukacji (zazwyczaj jednak przedakademickim), dla których często projektuje się atrakcje mające przybliżyć w sposób przystępny świat podstawowych idei i praw nauki (zwłaszcza jeśli chodzi o dyscypliny uznawane przez dzieci i młodzież za „trudne” do zrozumienia przy zastosowaniu konwencjonalnych metod nauki szkolnej). Stopień uświadomienia motywacji w tej ostatniej grupie może być nikły z uwagi na charakter organizacji doświadczenia turystycznego (np. grupowa szkolna wycieczka), lecz satysfakcja z tego doświadczenia może być już wysoka (np. z powodu tzw. efektu wtajemniczenia).

Początki. Geneza *science tourism*

Zainteresowanie ludzi nowinkami technologicznymi czy ogólnie odkryciami oraz związanyymi z nimi nowymi możliwościami sprawia, że *science tourism* nie jest tak nową formą turystyki, jak mogłoby się wydawać. Każda epoka posiadała własne osiągnięcia technologiczne i to one przyciągały swym *novum* ówczesnych podróżnych, których dzisiaj nazywamy turystami. Najlepszym przykładem potwierdzającym tezę, iż *science tourism* to nie wytwór końca XX wieku, jest zainteresowanie, jakim cieszyły się w dwóch ostatnich stuleciach powszechne wystawy światowe, organizowane obecnie pod nazwą EXPO (tab. 1). Bezpośrednim impulsem dla zorganizowania wystaw była rewolucja przemysłowa w XVIII i XIX wieku, która w znaczący sposób zmieniała oblicze ówczesnego świata.

Tab. 1. Osiągnięcia technologiczne i wynalazki prezentowane na wybranych wystawach przemysłowych i światowych w latach 1798-1900

Tab. 1. Technological achievements and inventions presented during selected industrial and world exhibitions between 1798-1900

Wystawa	Osiągnięcia budowlane, prezentowane wynalazki
1798, Pierwsza Wystawa Francuska, Pola Marsowe w Paryżu	Pawilon Przemysłowy, 110 wystawców, przedmioty codziennego użytku wytwarzane metodą rzemieślniczo-przemysłową, tapety, tkaniny, przędze bawełniane, mechaniczne zegary i automaty do gier towarzyskich.
1851, Światowa Wystawa Powszechna, Londyn	Pałac Kryształowy (<i>Crystal Palace</i>), najnowsze maszyny przedziałnicze, rolnicze, drukarskie, urządzenia służące do produkcji sproszkowanego cukru z trzciny cukrowej, instrumenty muzyczne.
1855, Wystawa Powszechna w Paryżu	Galeria Maszyn (<i>Galerie des Machines</i>) – wykorzystano w niej innowacyjne dźwigary kratowe, Pałac Przemysłu.
1867, Paryż, Pola Marsowe, wystawa pod nazwą „Harmonia socjalna. Dobrobyt ludu”	Maszyny parowe, winda, różne rozwiązania mające na celu polepszyć warunki pracy i życia klasy robotniczej.
1873, Wiedeń	Pałac Przemysłu, Hala Maszyn.
1876, Filadelfia	Telefon A.G. Bella, wagon Pullmana, maszyna do szycia, maszyny do pisania.
1878, Paryż	Pałac <i>Trocadéro</i> G. Daviouda, <i>Port Monmental</i> (żelazo, szkło, beton, szkło w oprawie z ołowiu) i szklana witrażowa markiza G. Eiffla, Galeria Maszyn (<i>Galerie des Machines</i>) J.A. Diona; fonograf, mikrofon, wynalazki inżynierii komunikacyjnej, największe akwarium.
1889, Paryż, wystawa na stulecie rewolucji francuskiej	Wieża G. Eiffla, Galeria Maszyn F.L. Duterta i V. Contamina, iluminowane fontanny.

1880, Melbourne	Royal Exhibition Building w Melbourne.
1893, Chicago, wystawa na 400-lecie odkrycia Ameryki przez K. Kolumba	Kryte moło nad J. Michigan, nadbrzeża Chicago F.L. Olmsteda, <i>Transportation Building</i> .
1900, Paryż	Model Kosmosu, rekonstrukcja „Starego Paryża”, Brama Monumentalna René Bineta, Grand Palais i Petit Palais (na miejscu Pałacu Przemysłu z 1855 roku), Most Aleksandra III, Pałac Wody i Elektryczności, Ulica Narodów (<i>Rue des Nations</i>), „koło diabelskie” umożliwiające podziwianie panoramy miasta; automobil, poczta pneumatyczna, aparat rentgenowski, kinematograf, maszyny parowe.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: [Jedlińska 2015, Sykta 2014].

Source: Own elaboration based on: [Jedlińska 2015, Sykta 2014].

Za poprzedniczki powszechnych wystaw światowych uważa się francuskie wystawy z przełomu XVIII/XIX wieku organizowane dla zaprezentowania wytworów krajowego przemysłu. Pierwszą z takich wystaw zorganizowano już w 1798 roku, a celem prezentacji prekursorskich wynalazków było nie tylko podziwianie genialnych wytworów ludzkiego umysłu, ale także zebranie doświadczeń oraz inspiracji do ich praktycznego wykorzystania. Francuskie wystawy z tego okresu miały jednak charakter czysto narodowy.

Natomiast pierwszą wystawę o charakterze międzynarodowym zorganizowano w Londynie w 1851 roku. Podczas tego wydarzenia nie poprzestano na zdobycach przemysłu, zmechanizowanego rolnictwa czy transportu: na potrzeby wystawy powstała niezwykle nowatorska konstrukcja ze stali i żelaza¹⁶, nieistniejący dziś Kryształowy Pałac. Na kolejnych wystawach pokazywano także osiągnięcia nowoczesnych rzemiosł, zdobnictwa, sztuki, architektury i urbanistyki itd. Miały one także w coraz większym stopniu charakter kulturowy, stając się swego rodzaju manifestem cywilizacji Zachodu. W prasie francuskiej na początku XX wieku pisano, że są one „syntezą ludzkiej aktywności” [Jedlińska 2015, s. 54]. Wystawy świadczyły o poszerzającym się, dzięki nowym technologiom, granicom ówczesnego świata: można było na nich zobaczyć – mające zwykle z dzisiejszej perspektywy moralnie wątpliwy charakter – „ludzkie zoo”, żywe wioski przedstawicieli, uważanych za prymitywne, egzotycznych kultur. Tak więc nie tylko wynalazki technologiczne (choć zdają się być najważniejsze – por. tab. 1), ale ogólnie osiągnięcia różnych nauk prezentowano publiczności. Jak wskazuje Jedlińska [2015, s. 22], wystawy odwiedzały miliony¹⁷ osób (część z nich sta-

¹⁶ Wykorzystano w nim nie tylko wizjonerską konstrukcję i nowoczesne materiały, ale także innowacyjny w ówczesnej architekturze i budownictwie system prefabrykacji. Podobne przeznaczenie miała wybudowana w 1889 roku w Paryżu Wieża Eiffla.

¹⁷ Wystawę z 1855 roku odwiedziło 5 mln ludzi, wystawę z 1878 już 16 mln, a z 1889 32 mln zwiedzających [Jedlińska 2015, s. 34, 44 i 47]. Co ciekawe, pomimo ogromne-

nowili turyści), które reagowały na nie bardzo emocjonalnie, co znajduje odzwierciedlenie w prasie i pamiętnikach pochodzących z tamtej epoki.

Od 1928 roku wystawy światowe organizowane są przez Międzynarodowe Biuro Wystaw Światowych (*BIE – Bureau International des Expositions*). Tylko od połowy XIX wieku zorganizowano ich ponad 80. Rola wystaw EXPO¹⁸ w *science tourism* jest istotna, aczkolwiek z pewnością nieco zmalała. Powodem tego może być fakt, iż charakter wystaw ewoluował od skoncentrowania się na zdobyczach industrializacji, poprzez zainteresowanie ideami utopijnymi, zorientowanie na rozwój społeczno-kulturalny, aż do charakterystycznego dla czasów obecnych skupienia się na silnym akcentowaniu dorobku (kulturowego, gospodarczego i technologicznego) poszczególnych państw świata [zob. Sykta 2014, s. 8]. Można stwierdzić, iż związki wystaw światowych z szeroko rozumianą nauką, technologią, innowacyjnością uległy pewnej erozji.

Kolejny istotny impuls dla rozwoju turystyki naukowej dały wyścig zbrojeń oraz wyścig po palmę pierwszeństwa podboju kosmosu. Starty kolejnych pojazdów kosmicznych z wypiekami na twarzy śledziło w raczkującej dopiero telewizji miliony Amerykanów. Pierwszym astronautą „kibicowało” na świecie równie wielu coraz bardziej zainteresowanych nowoczesnymi technologiami ludzi. Od kanapy przed telewizorem do turystyki jest wprawdzie daleka droga, niemniej jednak można było, choćby z oddali, śledzić np. starty rakiet na przylądku Canaveral, a potem – realizując fascynację – wybrać się do Kennedy Space Center na wspomnianym przylądku¹⁹. Rozwój oraz zróżnicowanie atrakcji turystycznych związanych z turystyką wiedzy i nauki nastąpiło w końcu XX wieku i trwa do dziś.

Współczesne atrakcje *science tourism* – przykłady polskie

Z uwagi na fakt, iż jednym z głównych adresatów oferty turystyki wiedzy i nauki jest młodzież szkolna, w ostatnich latach powstało szereg atrakcji przeznaczonych przede wszystkim dla młodych uczestników tej formy turystyki, z uwzględnieniem ich silnych motywacji poznawczych, ale także szczególnych wymagań dotyczących sposobów „konsumowania” tego produktu.

go znaczenia wystaw światowych dla XIX-wiecznej turystyki, wydarzenia te (m.in. w 1900 roku w Paryżu) krytykowano za drenaż turystyczny innych, wypoczynkowych i kulturowych ośrodków turystycznych [Jedlińska 2015, s. 123-125].

¹⁸ Nazywanych tak od wystawy EXPO' 67 w Montrealu [Sykta 2014].

¹⁹ Udostępniane obiektów NASA turystom może spełniać takie same funkcje, jak czynnych zakładów przemysłowych należących do tzw. brudnych, kontrowersyjnych gałęzi przemysłu w turystyce industrialnej. Chodzi o wykreowanie nie tylko pozytywnego obrazu ich działalności – w tym wypadku dumy z osiągnięć amerykańskiego programu kosmicznego, ale i poparcia dla jego krytykowanych, kosztownych przedsięwzięć.

Popularność zyskują nowoczesne „centra nauki” oraz tzw. ogrody doświadczeń – czyli wyspecjalizowane instytucje kultury, których misją jest nowoczesne i przystępne popularyzowanie nauki, co w praktyce oznacza silną interaktywność, multimedialność, multisensoryczność i narracyjność ekspozycji. Inaczej mówiąc – wszystko to, co podnosi atrakcyjność turystyczną obiektu (nadal swego rodzaju *novum* w Polsce, częściowo poprzez kontrast w stosunku do tradycyjnych muzeów czy instytucji kultury przeznaczonych dla dzieci i młodzieży). Ich działalność obejmuje wysoce interaktywne zwiedzanie ekspozycji, stacjonarne i obwoźne pokazy naukowe, organizację warsztatów i lekcji z wykorzystaniem profesjonalnego sprzętu (te ostatnie mogą być zindywidualizowane), uczestnictwo w wydarzeniach promujących i komercjalizujących naukę.

W Polsce przykładem tego rodzaju instytucji kultury pozostaje działające już niemal dekadę²⁰ Centrum Nauki Kopernik (CNK) w Warszawie, od początku wspierane i dotowane przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (MNiSW) oraz Ministerstwo Edukacji Narodowej (MEN). Od zainaugurowania działalności w połowie 2010 roku odwiedziło je ponad 4 mln osób – zarówno w grupach zorganizowanych, jak i indywidualnie [*Informacja bezpośrednia z NCK (2016)*].

W Centrum znajduje się sześć wystaw stałych, ponadto Majsternia, Teatr Wysokich Napięć oraz Teatr Robotyczny, Park Odkrywców oraz Planetarium Niebo Kopernika. Działają tam przeznaczone głównie dla dzieci/młodzieży profesjonalnie wyposażone laboratoria fizyczne, chemiczne, biologiczne i robotyczne, a na potrzeby obsługi ekspozycji, warsztatów oraz specjalnych pokazów naukowych placówka zatrudnia specjalistów z wybranych dziedzin nauki, przeszkolonych dodatkowo w zakresie animacji kultury i komunikacji naukowej Centrum. Organizując wystawy, tworząc ich koncepcje programowe, zamawiając konkretne eksponaty współpracuje się m.in. z Europejskim Stowarzyszeniem Centrów Nauki i Muzeów Techniki²¹. Wsparcie merytoryczne i wysoką jakość ekspozycji, interaktywnych instalacji i sprzętów zapewniają nie tylko jednostki naukowo-badawcze: politechniki, uniwersytety, instytuty badawcze, ale także profesjonalne firmy (np. dla planetarium SkySkan Europe GmbH).

W plenerowym Parku Odkrywców zaprojektowano instalację dźwiękowo-wizualną „Szeptacze” autorstwa Elżbiety Wierzbickiej (ryc. 2), która wraz z infrastrukturą rekreacyjną zrewitalizowanych bulwarów nad Wisłą

²⁰ CNK jako instytucja kultury zostało zarejestrowane 4 lipca 2006 roku. Zanim jednak zostało formalnie otwarte w stałej siedzibie organizowano wystawy objazdowe (m.in. „Eksperymentuj!”) odwiedzające zarówno duże miasta, jak i niewielkie miejscowości. Budowa siedziby trwała od lipca 2008 roku do połowy 2010 roku [*Sprawozdanie z wykonania... 2010*].

²¹ The European Network of Science Centres and Museums ECSITE działa od 1989 roku i zrzesza obecnie ponad 350 organizacji popularyzujących naukę i współczesne technologie [<http://www.ecsite.eu/> (08.09.2016)].

stanowi unikatowy projekt w zakresie architektury krajobrazu. CNK stawia sobie cele nie tylko edukacyjno-poułaryzatorskie, podejmuje także działania mające na celu estetyzację nauki i technologii, uwidocznienia ich wzniosłości i piękna. W przestrzeni ekspozycyjnej Centrum nie zabrakło miejsca dla sztuki (choć jednocześnie stanowi ona składniki określonych ekspozycji), reprezentowanej przez prace wybitnych twórców, takich jak Tetsuaki Baba (Freqtric Project) czy artyści z grupy Sharmanka („W hołdzie Leonardowi”). Prace te, inspirowane współczesną nauką i technologią, pozwalają postrzegać je nie tylko w kategoriach użytkowych, ale też estetycznych, filozoficznych, a nawet symbolicznych. Kolekcję tzw. interaktywnej sztuki w roku 2016 tworzy już 14 autorskich projektów twórców z Polski i zagranicy.

Ryc. 2. Park Odkrywców, instalacja „Szeptacze” – CNK w Warszawie, fot. Dagmara Chylińska (2014)

Fig. 2. Discoverers' Park, the “Szeptacze” installation – Copernicus Science Centre in Warsaw, photo by Dagmara Chylińska (2014)

O tym, że w CNK mamy do czynienia z prawdziwym *edutainment* (synergia zabawy i nauki) świadczy fakt, iż oferuje się tutaj turystom możliwość personalizacji zwiedzania opartego na technologii *Radio-frequency identification*. Pozwala ona zalogowanym użytkownikom zapisywać efekty swoich naukowych prac, wyniki przeprowadzonych podczas wizyty w Centrum doświadczeń, a następnie w dowolnym miejscu odczytywać je, ponownie analizując uzyskane rezultaty [*Sprawozdanie z wykonania...* 2010, s. 7].

Tym, co odróżnia centra nauki/ogrody doświadczeń od innych nowoczesnych, interaktywnych muzeów, instytucji kultury, jest szeroka działal-

ność badawcza w zakresie tzw. komunikacji nauki. CNK prowadzi szereg projektów mających na celu ewaluację własnych środków i narzędzi ekspozycyjnych, tak aby rozwijać te najbardziej efektywne.

Badanie efektów popularyzatorskich wiąże się głównie z sondowaniem opinii odwiedzających placówkę lub uczestników organizowanych przez nią wydarzeń plenerowych na temat przystępności nauki, celowości prowadzenia badań naukowych czy stosunku do szeroko pojętego świata nauki. O ile w materii turystycznej i popularyzatorskiej oceny działalności centrów nauki osiągnęte na podstawie tak prowadzonych ewaluacji znajdują zwykle potwierdzenie we wzrastającej liczbie odwiedzających centrum (często powracających do niego wielokrotnie), czy we wzrostach uczestników różnych eventów naukowych, stopnia zaangażowania młodzieży w różne projekty/konkursy naukowe, o tyle efekt edukacyjny nie jest już tak oczywisty. Opiera się on bowiem na przekonaniu respondentów o wzroście ich wiedzy w zakresie określonej dziedziny nauki po wizycie w Centrum, a nie na rzeczywistym, mierzalnym zweryfikowaniu tego „wzrostu”.

CNK w Warszawie to niewątpliwie najbardziej znane i najbardziej popularne centrum nauki w Polsce, lecz nie jedyne. Atrakcji tego typu, choć niezwykle kosztownych, stale przybywa, silnie zaznaczają one swoją obecność na mapie turystycznej poszczególnych miast i Polski. Do grupy tego rodzaju atrakcji zaliczyć można: Centrum Nauki „Experyment” z Gdyni, Centrum Hewelianum w Gdańsku, Wystawę „Eureka” w Szczecinie, Centrum Nowoczesności Młyn Wiedzy w Toruniu, Centrum Nauki i Techniki EC1 w Łodzi, Humanitarium. Ogrody Doświadczeń oraz Hydropolis – oba z Wrocławia. W planach jest uruchomienie tego rodzaju placówek w Lublinie i w Katowicach. Niektóre z wymienionych atrakcji kierowane są do wybranych grup społecznych (np. tak jak wrocławskie Humanitarium – głównie do dzieci w wieku przedszkolnym oraz wczesnoszkolnym²²), inne przeznaczone są dla odwiedzających w dowolnym wieku, aczkolwiek z wyraźnym uprzywilejowaniem młodzieży szkolnej. Mimo iż obiektów o charakterze centrów nauki stale przybywa, nadal cieszą się one niesłabnącą popularnością. Przykładowo od dnia otwarcia kolejnej placówki tego typu w grudniu 2015 roku, jaką było wspomniane Hydropolis we Wrocławiu, do 31 sierpnia 2016 roku naliczono 186 tys. osób zwiedzających, z czego ponad 26% stanowiły grupy szkolne [*Informacja bezpośrednia z Hydropolis 2016*].

Drugą kategorią atrakcji kierowanych do turystów wiedzy i nauki są eventy, promujące wiedzę, kreatywność, innowacyjność nie tylko w sektorze wysokich technologii, ale też w innych dziedzinach życia i praktyki naukowej i edukacyjnej. W Polsce sztandarowymi imprezami tego typu są wydarzenia w ramach Festiwalu Nauki oraz Pikniku Naukowego Polskie-

²² To ich zorganizowane grupy stanowią większość spośród niemal 290 tysięcy odwiedzających Humanitarium od początków jego istnienia, czyli od grudnia 2011 roku (dane z 14.09.2016 r.) [*Informacja bezpośrednia z Humanitarium 2016*].

go Radia i Centrum Nauki Kopernik. W obu opisywanych przypadkach organizowane są dla zainteresowanych plenerowe warsztaty, wykłady, pokazy naukowe, eksperymentatoria, mające na celu popularyzować naukę, jak również upowszechniać jej współczesne i innowacyjne osiągnięcia. Według danych organizatorów Pikniku Nauki PR i CNK liczba uczestników pokazów (wśród których część to turyści, trudna jednak do oszacowania) wzrosła z około 3 tys. w 1997 roku do około 100-120 tys. w ostatnich latach [<http://www.pikniknaukowy.pl/arttykul/1533066> (21.09.2016)].

Nieco inny charakter i segment odbiorców w turystyce wiedzy i nauki mają Międzynarodowe Targi Innowacji Gospodarczych i Naukowych INTARG. W 2017 roku odbędzie się ich dziesiąta edycja. Prestiż wydarzenia, które kierowane jest głównie do jednostek sfery nauki, przedsiębiorstw z sektorów kreatywnych, startup-ów, młodych wynalazców, producentów innowacyjnych produktów, technologii, usług rynkowych oraz instytucji otoczenia biznesu, podnosi lokalizacja targów w nowoczesnym Międzynarodowym Centrum Kongresowym w Katowicach (MCK)²³ (ryc. 3).

Ryc. 3. Zielona infrastruktura Międzynarodowego Centrum Kongresowego w Katowicach, fot. Dagmara Chylińska (2016)

Fig. 3. Green infrastructure of the International Congress Centre in Katowice, photo by Dagmara Chylińska (2016)

²³ Projekt MCK, opracowany przez firmę JEMS Architekci, to na wskroś nowoczesna konstrukcja w sąsiedztwie równie futurystycznego katowickiego „Spodka”, która była wielokrotnie nagradzana, m.in.: pierwsze nagrody w konkursach Polska Architektura 2015, Polska Architektura XXL, Bryła Roku 2016 czy grand prix w konkursie Architektura Roku Województwa Śląskiego (2015) [<http://jems.pl/nagrody.html> (15.10.2016)] – sama w sobie jest atrakcją turystyczną.

Prezentują się na nich wystawcy z takich branż, jak chemia, medycyna, biotechnologia, nanotechnologia, energetyka, inżynieria, IT czy transport i logistyka oraz wiele innych. Targi INTARG mają duże znaczenie w turystyce naukowej, gdyż oferują wolny wstęp wszystkim zainteresowanym, nie tylko fachowcom z branży. O skali ruchu turystycznego czy faktycznej liczby odwiedzających spoza grona wystawców trudno mówić (podobnie jak o ich szczegółowych motywacjach), niemniej jednak można domniemywać, iż część z nich przyciągnęła naukowa aura wydarzenia, a nie tylko cele biznesowe. Jak podaje organizator (na podstawie własnych obserwacji), w charakterze zwiedzających pojawiają się m.in. członkowie kadry zarządzającej różnych firm, władze i pracownicy naukowcy wyższych uczelni, instytutów badawczych, PAN, przedstawiciele przedsiębiorstw innowacyjnych, młodzież szkolna – młodzi wynalazcy – oraz inni, których łączy zainteresowanie wynalazkami, nowościami technicznymi i technologicznymi. Atrakcyjność targów i ich prestiż podnoszą także imprezy fakultatywne, takie jak rozstrzygnięcie konkursów Lider Innowacji i Młody Wynalazca, spotkania z wynalazcami, ciekawymi postaciami świata biznesu i nauki oraz koncerty [*Informacja bezpośrednia z Eurobusiness-Haller & Fundacja Haller Pro Invento* 2016].

Nie należy zapominać o wielkiej grupie „tradycyjnych” atrakcji turystycznych, takich jak: muzea, izby pamięci, obiekty budownictwa, placówki naukowe i uczelnie, które może w nieco mniej wyrafinowany sposób uczą o historii nauki, jej twórcach i miejscach, gdzie to się odbywało.

Science tourism a specjalna infrastruktura dla turystów?

W niektórych opracowaniach można „natknąć się” na stwierdzenie, że turyści naukowcy korzystają w dużej mierze z takiej samej infrastruktury turystycznej, jak inni turyści [por. m.in. Thurner 1999], i bywa to podawane w tonie zbliżonym do dokonania jakiegoś odkrycia. Tymczasem o żadnym zaskoczeniu nie może być mowy, gdyż skoro takie osoby są turystami, to korzystają z bazy turystycznej. Naturalnie, w szczegółach ich potrzeby mogą się nieco różnić od potrzeb turystów uprawiających inne formy turystyki, zasadnicze różnice jednak nie istnieją. Badacz w pracy potrzebuje przede wszystkim narzędzi badawczych, infrastruktury potrzebnej do pracy i gwarantującej mu tę niezakłóconą pracę, stąd różnice w porównaniu do potrzeb infrastrukturalnych „zwykłego” turysty. Nieporozumienia powstałe na tym tle być może wynikają z faktu, że infrastrukturę niezbędną do pracy porównuje się z tą, która jest potrzebna do zagospodarowania czasu wolnego (ale to także wskazuje, że podróże służbowe naukowców to nie turystyka naukowa).

Tym, co wyróżnia pod względem infrastruktury turystykę wiedzy i nauki od innych form turystyki jest ta jej część, która stwarza optymalne

warunki do korzystania z waloru – czyli „absorbowania” wiedzy w atrakcyjny, silnie bazujący na doświadczeniu sposób. Stąd wysokie jest tu zapotrzebowanie na specjalistyczne instalacje, urządzenia, sprzęty, ale też stosowne oprogramowanie, często tworzone na specjalne zamówienie centrów dla realizacji ich indywidualnych potrzeb. Wszystko to sprawia, iż wiele atrakcji turystycznych *science tourism* wymaga wysokich nakładów finansowych, i to zarówno na etapie tworzenia oraz użytkowania, jak i bieżącej oraz okresowej konserwacji całych wystaw i pojedynczych eksponatów²⁴. Niekiedy atrakcje typu centra nauki czy ogrody doświadczeń wymagają szczególnych lub podwyższonych zabezpieczeń w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa zwiedzających, np. większej liczby gaśnic przeciwpożarowych umieszczanych przy niektórych instalacjach edukacyjnych wykorzystujących elektryczność lub łatwopalne substancje chemiczne.

Atrakcje turystyki wiedzy i nauki wyposażone są zwykle we własne urządzenia gastronomiczne (kawiarnie, restauracje itd.), które – zważywszy na dłuższy czas, jaki spędza się na ich terenie – wydają się niezbędne. Zasadniczo są to jednak nadal urządzenia nie odbiegające swym charakterem i funkcjami od innych zakładów gastronomicznych, działających przy lub na rzecz atrakcji turystycznych. Poza posiłkiem turyści korzystają z oferty sklepów z pamiątkami. W atrakcjach *science tourism* pełnią one taką samą rolę, jak w innych rodzajach turystyki – pamiątki wywołują echo produktu turystycznego, pozytywne skojarzenia z przeżytym doświadczeniem oraz z samą istotą atrakcji, jaką jest wiedza i nauka. W atrakcjach typu centra nauki/ogrody doświadczeń widać szczególną dbałość o jakość i nieprzypadkowość oferowanych turystom gadżetów i pamiątek: są nimi często gry logiczne, zabawki edukacyjne, łamigłówki, wydawnictwa edukacyjno-naukowe itp.

Centra nauki, muzea techniki, eventy naukowe zgłaszają wysokie zwykle zapotrzebowanie na dużą oraz elastyczną przestrzeń wystawienniczą. Dla ich potrzeb budowane są zupełnie nowe siedziby, zwykle na bazie śmiałych projektów architektonicznych²⁵, albo też stają się one impulsem do rewitalizacji zaniedbanych przestrzeni/budowli przemysłowych lub urbanistycznych. Taka rewitalizacja fizycznej przestrzeni i krajobrazu idzie często w parze z rewitalizacją społeczną i kulturową. Przykładowo, na po-

²⁴ W interaktywność wystaw wpisane jest ich szybkie zużycie i zwiększone ryzyko przypadkowej lub celowej destrukcji. Jak podają autorzy *Sprawozdania z wykonania...* [2010], w pierwszych miesiącach funkcjonowania centrów nauki nawet 40% eksponatów dziennie wyłączonych jest z ekspozycji wskutek awarii (w MCK był to początkowo niższy odsetek 9-14%, a po niezbędnych korektach – 4%).

²⁵ Budynek NCK w Warszawie zaprojektowany przez śląskiego architekta Jana Kubeca, z pracowni architektonicznej RAr2 Laboratorium Architektury, uzyskał w 2011 roku nominację do prestiżowej nagrody imienia Miesa van der Rohe dla architektury europejskiej [http://www.miesarch.com/archive/ (08.09.2016)].

trzeby nowoczesnych centrów nauki we Wrocławiu – tzw. Humanitarium oraz Hydropolis zrewitalizowano teren historycznego przytułku i zakładu dla ubogich i nieuleczalnie chorych na Praczech Odrzańskich [Kliber b.r.] oraz teren dawnych wrocławskich wodociągów (XIX-wieczny podziemny zbiornik wody czystej przy ul. Na Grobli). Wymienione przykłady tego rodzaju rozwiązań nie są odosobnione.

Najmniej wymagań infrastrukturalnych stawiają takie atrakcje, jak niektóre znane uczelnie czy instytuty badawcze. W zasadzie chodzi tu tylko o samo udostępnienie ich, lub ich części, dla potrzeb turystów, którzy chcą zobaczyć jak najbardziej autentyczne miejsca pracy/twórczości wybitnych naukowców.

Podsumowanie

W każdej epoce, w zależności od tego, co w nauce fascynowało ludzi, można wyróżnić formy turystyki związane z nauką i badaniami, a *science tourism* – pomimo swego wielce multimedialnego i interaktywnego, wręcz futurystycznego dzisiejszego oblicza – nie jest ani zjawiskiem nowym, ani specjalnie zaskakującym. Nie jest to też zjawisko jednorodne – w każdej subformie *science tourism* wiedza i nauka doświadczane są w nieco inny sposób, gdzie chodzi albo o wiedzę jako taką, albo o spektakularne wytwory nauki, albo o zastosowanie nauki, wiedzy i technologii w życiu oraz edukacji, zwłaszcza na poziomie szkolnym. W podejściu funkcjonalnym podróży akademików czy innych adeptów nauki, podejmowanych w celu prowadzenia badań naukowych, nie można zaliczyć do turystyki wiedzy i nauki, zwłaszcza jeśli czynności te nie są zajęciem czasu wolnego, ale wynikają z realizacji obowiązków pracowniczych. Bo w *science tourism* to podróże w celu poznania, doświadczenia i (swoiście rozumianego) praktykowania nauki oraz jej dokonań.

Sukces już istniejących na świecie i coraz liczniej powstających w Polsce atrakcji oraz prestiżowych eventów turystyki wiedzy i nauki, pozwala wnioskować o dalszym rozwoju tej formy turystyki. Przeprowadzone w tej pracy analizy wykazały, że często podstawową korzyścią wynikającą z rozwoju turystyki wiedzy i nauki, pomimo znacznych nakładów ponoszonych dla stworzenia konkurencyjnego produktu o wysokiej jakości, jest bardziej wykreowanie atrakcyjnego wizerunku nauki jako praktycznej dziedziny działalności człowieka, bliskiej codzienności, niż osiąganie rzeczywistych celów edukacyjnych.

Bibliografia

Benson A. (2005), *Research tourism. Professional travel for useful discoveries*, [w:] Novelli M. (ed.), *Niche Tourism. Contemporary issues, trends and cases*, Elsevier, Oxford, s. 133-142.

Jedlińska E. (2015), *Powszechna wystawa światowa w Paryżu w 1900 roku. Splendory Trzeciej Republiki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

Jędrusik M., Makowski J., Plit F. (2010), *Geografia turystyczna świata. Nowe trendy, regiony turystyczne*, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.

Kliber A. (b.r.), *Kampus Pracze w Praczech Odrzańskich – rys historyczny*, http://www.eitplus.pl/wp-content/uploads/2016/08/kampus_rys.pdf (08.09.2016).

Kosiewicz J. (2011a), *Protreptikos – zachęta do turystyki naukowej*, „Folia Turistica”, nr 24, s. 59-77.

Kosiewicz J. (2011b), *Protreptikos – the Exhortation for Scientific Tourism*, „Culture and Sport Studies and Research”, Vol. LI, n. 80, s. 80-90.

Kosiewicz J. (2014), *Scientific tourism. Aspects, Religious and Ethic Values*, „Physical Culture and Sport Studies and Research”, Vol. LXII, Special Issue, 2014, s. 83-93.

Laing J. H. (2010), *Science tourism: exploring the potential for astrobiology funding and outreach*, <http://www.lpi.usra.edu/meetings/abscicon2010/pdf/5047.pdf> (23.06.2013).

Lipiec J. (2008), *Filozofia turystyki*, [w:] Winiarski R., red., *Turystyka w naukach humanistycznych*, PWN, Warszawa, s. 13–32.

Molokáčová L., Molokáč Š. (2011), *Scientific tourism – Tourism in Science or Science in Tourism?* „Acta Geoturistica”, Vol. 2 (1), s. 41-45.

Morse M.A. (1997), *All the world's a field: a history of the scientific study tour*, „Progress in Tourism and Hospitality Research”, Vol. 3 (3), s. 257-269.

Schilling H. (2009), *Entwicklung von Wissenschaftstourismus in der Achuar-Gemeinde Sharamentsa, Ecuador*, „Tourismus Management Passport“, Ausgabe 02, s. 82-84.

Sokolova S. (2016), *Turystyka naukowa jako specyficzna forma rynku spotkań biznesowych czy nowy rodzaj turystyki?* „Turystyka i Rozwój Regionalny”, nr 6, s. 89-98.

Sprawozdanie w wykonaniu programu działalności Centrum Nauki Kopernik w 2010 roku (2010), http://www.kopernik.org.pl/fileadmin/user_upload/O_CENTRUM/Dokumenty/sprawozdanie_2010a.pdf (15.10.2016).

Sykta I. (2014), *Wystawy międzynarodowe i ich wpływ na kształtowanie krajobrazu miast – próba retrospekcji i współczesnej oceny skutków krajobrazowych*, „Teki Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych”, tom X (4), s. 5-34, http://tka.czasopisma.pan.pl/images/data/tka/wydania/No_X_4_2014/Sykta.pdf (23.06.2016).

Thurner I. (1999), *Wissenschaftstourismus: Der Forscher als Tourist?* “Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien (MAGW)”, Band 129, s. 227-246, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-21331> (15.10.2016).

Wearing S., McGahee N.G. (2013), *Volunteer tourism: A review*, “Tourism Management”, Vol. 38, s. 120-130.

Netografia oraz informacje pozyskane bezpośrednio

<http://jems.pl/nagrody.html> (15.10.2016).

<http://www.ecsite.eu/> (08.09.2016).

<http://www.miesarch.com/archive/> (08.09.2016).

http://www.milset.org/en/activities/science_tourism.html (30.06.2016).

<http://www.pikniknaukowy.pl/artukul/1533066> (21.09.2016).

Informacja bezpośrednia z Eurobusiness-Haller & Fundacja Haller Pro Invento (2016).

Informacja bezpośrednia z Humanitarium (2016).

Informacja bezpośrednia z Hydropolis (2016).

Informacja bezpośrednia z NCK (2016).

SCIENCE TOURISM. ABOUT THE ORIGINS AND SCOPE OF THE PHENOMENA

DOI: 10.5604/01.3001.0010.7889

Abstract

Purpose. Critical analysis of the “science tourism” concept described in Polish and foreign scientific literature on tourism, a overview and description of its phenomenon and to point out the place of science tourism within the general typology of tourism.

Method. Analysis of scientific works and likewise information and data from institutions offering science tourism tourist attractions. Synthesis and systematization of final findings/results.

Findings. Science tourism (knowledge and science tourism) means travels to get to know, to experience and practise as well as and encounter its results. In contrast to the prevalent economical approach, the proposed definition represents a functional approach and negates consideration of professional and business travels as tourism. Origins of science tourism reach the 19th century world exhibitions. Nowadays, knowledge and science tourism are used for the popularization of knowledge and scientific inventions and not only in the high-tech industry. They provide the opportunity to get to know the history of science, significant researchers and investigators and also places where “science” is created and inventions take place.

Research and conclusion limitations. In our opinion, science tourism (knowledge and science tourism) significantly differs from the common definition/understanding of this term in the analysed scientific literature.

Practical implications. Understanding and organizing issues related to science tourism in discussion about the ambiguous and questionable phenomenon. An introduction to further quantitative and qualitative analysis.

Originality. The paper is an attempt to order knowledge of science tourism in foreign and Polish scientific literature, to propose other definitions anchored in the functional approach, which eliminates most doubts appearing within the economical and statistical approaches.

Type of paper. Theoretical, critical, review.

Key words: science tourism, knowledge and science tourism, science tourism attractions.

DOI: 10.5604/01.3001.0010.7890

**RECENZJE, POLEMIKI NAUKOWE,
SPRAWOZDANIA, WSPOMNIENIA**

**RECENZJA KSIĄŻKI BERNARDA SUITSA
„KONIK POLNY. GRY, ŻYCIE I UTOPIA”**

(w tłumaczeniu Filipa Kobieli)

Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2016, ss. 274.

(ISBN: 978-83-65680-04-4)

Maria Zowisto*

W Wydawnictwie Aletheia, specjalizującym się w publikowaniu dzieł filozoficznych, ukazała się w tłumaczeniu Filipa Kobieli niezwykła książka Bernarda Suita *Konik Polny. Gry, życie i utopia* (pierwsze wydanie oryginalne *The Grasshopper: Games, Life and Utopia*, University of Toronto Press, 1978). Autor tego znakomitego dzieła z zakresu filozoficznej teorii gier był amerykańsko-kanadyjskim filozofem. Urodził się w Detroit w stanie Michigan, ukończył filozofię na Uniwersytecie w Chicago, a swoje życie akademickie (prawie trzy dekady czynnej pracy naukowej i dydaktycznej, od 1966 do 1994 roku, kiedy przeszedł na emeryturę, zmarł w 2007 roku) związał z kanadyjskim Waterloo University. Książ-

* Dr hab., prof. nadzw. Akademia Wychowania Fizycznego, Wydział Turystyki i Rekreacji, Katedra Humanistycznych Podstaw Turystyki, Zakład Filozofii i Socjologii Turystyki; e-mail: maria.zowisto@awf.krakow.pl

ka o Koniku Polnym, pasjonacie gier i apologetcie postawy ludycznej (jego pierwowzór literacki to oczywiście bohater bajki Ezopa, idealny okaz nieroztropności i braku pragmatycznej zapobiegliwości) ma już ustaloną, wysoko ocenianą pozycję w akademickim filozoficznym środowisku naukowym Kanady, Stanów Zjednoczonych oraz Wielkiej Brytanii. Uzyskała tam status klasyka z dziedziny filozofii gier i jest przywoływana, omawiana, cytowana przez filozofów i kinezyologów (filozofów sportu) w licznych publikacjach. Jest też w tych krajach przedmiotem akademickiego nauczania na wydziałach filozofii i kierunkach związanych z humanistycznymi naukami o sporcie. Jednym z licznych przykładów takiego zastosowania książki Suitsa jest akademicka twórczość znanego amerykańskiego filozofa sportu R. Scotta Kretchmara, a także szerokie oddziaływanie koncepcji zawartych w *Koniku Polnym* wśród akademików z całego świata zrzeszonych w International Association for the Philosophy of Sport czy British Philosophy of Sport Association.

Bernard Suits poświęcił swą książkę próbie zdefiniowania gier, wpisując się tym samym w dyskusję nad tą kwestią, podejmowaną przez wybitnych filozofów, socjologów kultury oraz psychologów społecznych, takich jak Johan Huizinga, Roger Caillois, Eric Berne czy Erving Goffman. Suits polemizuje jednak głównie z Ludwigiem Wittgensteinem, który w *Dociekaninach filozoficznych* wykluczył możliwość stworzenia naukowej (filozoficznej) definicji gry, skazując to pojęcie na powierzchowne określenie zawarte w odniesieniu zaledwie do klasy podobieństw rodzinnych. Gry wedle Wittgensteina tworzą rodzinę wyznaczoną nie przez jakąś istotową cechę pojawiającą się bezwzględnie u każdego przedstawiciela tejże rodziny, lecz przez „siatkę krzyżujących się podobieństw”¹. Wyklucza to możliwość stworzenia jasnej i wyrazistej definicji pojęcia gry, wskazującej na *genus proximum i differentia specifica*. Suits w kolejnych rozdziałach swojej książki broni własnej definicji gier (czy grania w gry: *playing games*) jako dobrowolnych czynności polegających na pokonywaniu niekoniecznych przeszkód, przeciwstawiając je czynnościom instrumentalnym i pragmatycznym związanych z mozołem codziennego życia (i przeżycia dzięki pracy, jak w działaniach zapobiegawczych mrówek). Na pierwszy rzut oka czytelnikom *Homo ludens* Johana Huizingi może się wydawać, że mamy do czynienia z powtórzeniem formuły holenderskiego filozofa kultury, zgodnie z którą *ludus* to *superabundans*, czyli „zbyteczny nadmiar”² będący sednem ludzkiej pasji do zabaw i gier, wyrażającej „ponadlogiczny charakter naszej sytuacji w kosmosie”. Jednakże pełna definicja Suitsa jest bardziej złożona, ściślej obejmuje cztery elementy (warunki, których integralne spełnienie pozwa-

¹ L. Wittgenstein, *Dociekania filozoficzne*, tłum. B. Wolniewicz, PWN, Warszawa 1972, s. 50.

² J. Huizinga, *Homo ludens. Zabawa jako źródło kultury*, tłum. M. Kurecka, W. Wirpsza, Czytelnik, Warszawa 1985, s. 15.

la nazywać pewne zachowania ludzkie grami). „Grać w grę to próbować osiągnąć pewien określony stan rzeczy [cel przedludyczny], używając tylko środków dozwolonych przez reguły [środki ludyczne], które zabraniają użycia bardziej skutecznych środków [reguły konstytutywne] i które akceptuje się tylko dlatego, że umożliwiają taką czynność [postawa ludyczna]”. (s. 64). Jednocześnie w *Dodatku III*, który zamieszczono w ostatnim wydaniu książki, Suits krytykuje stanowisko Huizingi, który w sposób nieuporządkowany umieszcza większość kulturowych praktyk człowieka w nazbyt nieokreślonym i zbyt pojemnym zbiorze gier i zabaw. W ten sposób pojęcia *ludus* i *paidia* ulegają semantycznej inflacji, tracąc swoje gatunkowe wyróżniki pozwalające na stworzenie precyzyjnych definicji. Okazuje się bowiem, że nie zawsze gra jest zabawą i nie zawsze zabawa okazuje się grą, pomiędzy nimi istnieje „logiczna niezależność”, wykluczająca możliwość implikacji. W apendyksach mamy także niezrównaną próbę rozważań, które można określić małą filozofią definicji. Suits, polemizując z Wittgensteinem, tworczy rozwija teorię anamnezy Platona jako apriorycznego ufundowania procesu definiowania. Jako znawca i admirator filozofii Platona i Arystotelesa, Suits przywołuje dylemat zawarty w Platońskim dialogu *Menon*: „człowiek nie może szukać ani tego, co zna, ani tego, czego nie zna; bo jeśli zna, nie ma potrzeby szukać, a jeśli nie zna, nie może, gdyż wtedy nie zna samego przedmiotu, którego ma szukać” (s. 228). Jak zatem w sposób prawomocny szukać definicji gier, czyli czegoś, czego nie znamy? A jeśli wiemy na wstępie co definiujemy, to proces definiowania unieważnia się na wstępie, bo po co definiować rzecz znaną? A przecież Suits podaje liczne przykłady gier (golf, biegi czy tenis), zatem *a priori* wie, jak selekcjonować dane z empirycznego (kulturowego) materiału. Właśnie owo *a priori* sytuuje podejście Suitsa w pobliżu Platona i Arystotelesa. Otóż okazuje się, że przy konstruowaniu definicji dane „same się dobierają”, a jeśli tak nie jest, znaczy to tylko, że proces definiowania zmierza w niewłaściwym kierunku! Definicji nie tworzy się bowiem w próżni, mamy świadomość istniejących „klas i sieci różnic”, która jest wynikiem zarówno doświadczenia, jak i „nagłych objawień” zapomnianej przedwiedzy.

Tak też skonstruował swą definicję Bernard Suits, podał ją na stronie (w polskim wydaniu) 64 i czytelnik może się dziwić, że autor zaprasza dalej, podając jeszcze dwieście stron, a przecież cel swój osiągnął na wstępie. Czyżby jednak był jakiś kłopot ze sformułowaną w rozdziale trzecim definicją? Otóż nie, to co robi Suits na pozostałych kartach książki to prawdziwa gra z czytelnikiem, pokonywanie niekoniecznych przeszkód po to, by dobitniej pokazać sensy czterech elementów definicji gry, ich koniecznego współlistnienia w niekoniecznych praktykach ludycznych człowieka. Aż do rozdziału końcowego, czyli piętnastego, mamy popis dialektycznych dialogów rodem z Platona, w których Konik Polny (w reminiscencjach Mrówek Prudencji i Sceptyka, bo – już w rozdziale pierwszym Konik umiera,

z głodu, odmawiając konsekwentnie przyjęcia pomocy ze strony zapobiegawczych i roztropnych mrówek, dla apologii gier, jak kiedyś, w 399 roku p.n.e., w Atenach Sokrates umarł dla apologii filozofii) świadomie prosi swoich uczniów o formułowanie krytyki, kontrargumentów, dzięki którym ma możliwość dookreślenia sensów proponowanej definicji gier, a jednocześnie egzemplifikacji empirycznej i jej walorów aplikacyjnych w polu gier konkretnych (jak wyścigi, szachy czy badminton).

Książka Suitsa to nie tylko poważne, uznane dzieło filozoficzne, to także majstersztyk wspaniałego stylu i przystępnego (mimo fragmentów o wysokim stopniu trudności) wykładu. Suits stylem, konstrukcją książki (opartą na dialogicznej narracji) i słownym *agonie* argumentów z polotem naśladuje i twórczo wykorzystuje styl i obrazowanie Platona. Trzeba przy tym zaznaczyć, że to w dialogach Suitsa czuć o wiele bardziej błyskotliwą Sokratejską ironię, niż ma to miejsce w dialogach Platona, stanowiących przecież pomnik Sokratesa.

Książka o Koniku Polnym i grach jest także książką o utopii, to jest pewnej futurologicznej wizji społeczeństwa, w którym praca przestanie być konieczna (wyliminuje się sama dzięki automatyzacji, robotyzacji, elektronizacji działań, które obecnie wymagają manualnych interwencji człowieka), a czas wolny rozciągnie się na całe życie, poświęcane odtąd wyłącznie grom. Można zadać pytanie: czy takie społeczeństwo jest możliwe? Czy gry nie stałyby się w nim ponurą koniecznością? Czy nie zaprzeczyłyby wówczas własnej logice niekonieczności? Czy nie ma jednak racji Prudencja, roztropna Mrówka, która broni wartości i konieczności pracy? Czy społeczeństwo zabsolutyzowanego czasu wolnego nie oznacza społeczeństwa nie tyle swobodnej (choć coraz bardziej nużącej) i niekończącej się nigdy gry, lecz społeczeństwa bezrobocia i śmierci głodowej? Czy głodowa śmierć Konika Polnego udrapowana narracyjnie na śmierć Sokratesa nie mać wizji szczęśliwej utopii?

To jedna wątpliwość. Pojawiają się także inne. Scott Kretchmar, były asystent Suitsa, obecnie emerytowany profesor Penn State University, w tekście zatytułowanym *Games came from „nowhere” and „somehere... At the same time*³ zarzuca Suitsowi jego sztywne analityczne i aprioryczne podejście do gier, oderwanie eksplikacji od konkretnego kontekstu historycznego, społecznego, kulturowego (tytułowe *somewhere*), które pomija np. fakt popularności niektórych gier wśród pewnych narodów, przy jednoczesnej ich nieobecności w innych tradycjach. Kretchmar postuluje, by Suitsowy aprioryczny (określa go mianem Husserlowskiego, ale utożsamia z przesłankami obiektywizmu metodologicznego Thomasa Nagela zawartymi w książce *Widok znikąd*⁴) ogląd gier uzupełnić oglądem sytuacyjnym, kontekstowym,

³ S. Kretchmar, *Games came from „nowhere” and „somehere... At the same time*, w: *Studia Humanistyczne AWF w Krakowie*, 2008/8, s. 51-58.

⁴ T. Nagel, *Widok znikąd*, tłum. C. Cieśliński, Fundacja Aletheia, Warszawa 1997.

uwzględniającym różnorodność oraz historyczność ludycznych zachowań i „grania w gry” przez człowieka. Dla wzmocnienia swoich argumentów krytycznych Kretchmar przywołuje innego jeszcze autora, Williama Johna Morgana, który zaproponował takie właśnie nowe, empiryczne, spojrzenie na gry⁵.

Konik Polny to książka zarazem trudna i lekka. Trudność jej wynika z dialektycznego i analitycznego zaangażowania filozofa-pisarza w mnogie rozróżnienia taksonomiczne, eksperymenty myślowe, argumenty i kontrargumenty, logiczne, ściśle rozważania możliwych implikacji przyjętych rozwiązań. Surowość ta złamana jest jednak lekkością humoru i ironii, którymi pulsuje każda niemal karta tej książki. Jak u Platona, trudne rozważania filozoficzne, odbywają się zawsze w pewnej scenerii, przekazywane są przez żywe *dramatis personae*, wpisane są w wartką narrację, opowiadankę, fabułę...

Trzeba mieć takąż podwójną skłonność i zdolność umysłu, zarówno logiczną, jak i literacką, by w toku przekładu oddać w pełni prawdę i aurę tej opowiadanki-gry o sprawach zdawałoby się błahych, jednak związanych głęboko z kondycją i losem człowieka. Filip Kobiela, filozof i badacz gier, przyswoił polskiej kulturze intelektualnej z imponującym translatorskim talentem i polem, ze zrozumieniem meandrów dialektycznego wykładu oraz wiernością wobec przekazu autorskiego dzieło niezwykle i niezwywalne w przestrzeni filozoficznej myśli i ludycznych praktyk człowieka.

⁵ W. J. Morgan, *Leftist Theories of Sport: A Critique and Reconstruction*, University of Illinois Press, Urbana and Chicago 1994.

DOI: 10.5604/01.3001.0010.7891

**„INSPIRACJE SPORTEM W TURYSTYCE
KULTUROWEJ”. SPRAWOZDANIE
Z VII OGÓLNOPOLSKIEJ KONFERENCJI
NAUKOWEJ Z CYKLU „TURYSTYKA
W HUMANISTYCZNEJ PERSPEKTYWIE”**

Katarzyna Płoszaj*, Wiesław Firek**

Przedmiotem poznania turystyki kulturowej są wszelkie zjawiska mające związek m.in. z podróżami kulturowymi przekraczającymi fizyczne i mentalne granice pomiędzy odmiennymi społecznościami i kulturami. Sport, jako istotny element współczesnej kultury globalnej, również wymaga zwrócenia uwagi badaczy turystyki, którzy do tej pory rzadko zajmowali się tym fenomenem. Ten niedostatek w literaturze przedmiotu postanowili wypełnić pracownicy Zakładu Kulturowych Podstaw Turystyki Wydziału Turystyki i Rekreacji Akademii Wychowania Fizycznego w Poznaniu na czele z dr. hab. Markiem Kazimierczakiem, organizując w dniach 28-29 września 2016 roku w Biskupicach koło Poznania VII edycję cyklicznej Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej *Turystyka w humanistycznej perspektywie*. Tym razem wydarzenie to otrzymało podtytuł *Inspiracje sportem w turystyce kulturowej* i zostało objęte patronatem honorowym JM Rektora AWF w Poznaniu dr. hab. Dariusza Wielińskiego, Przewodniczącego Polskiej Akademii Olimpijskiej prof. dra hab. Józefa Lipca oraz Marszałka Województwa Wielkopolskiego Marka Woźniaka.

Zgodnie z intencją organizatorów celem konferencji był teoretyczny i praktyczny namysł nad turystyką kulturową i jej powiązaniem ze sportem. Zauważyli oni, że w istniejących i zdefiniowanych formach turystyki kulturowej można dostrzec obszary, które dotyczą wątków sportowych – np. w turystyce dziedzictwa kulturowego, turystyce muzealnej, eventowej, sentymentalnej, edukacyjnej, biograficznej itd. Zbadanie wątków historyczno-kulturowych sportu odgrywa w ich opinii istotną rolę w procesie badania jego dziejów, sposobów rozbudzania tożsamości społecznej oraz aktywności spor-

* Dr, Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie, Wydział Wychowanie Fizycznego, Katedra Nauk Humanistycznych i Społecznych, Zakład Pedagogiki i Psychologii. katarzyna.ploszaj@awf.edu.pl

** Dr, Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi, Wydział Humanistyczny; e-mail: wieslawfirek@gmail.com

towej i turystycznej. Poprzez odkrywanie sportowych inspiracji w obszarze turystyki kulturowej organizatorzy konferencji chcieli zainicjować dyskusję wokół zakresu przedmiotowego i znaczeniowego tych form turystyki, które w literaturze przedmiotu są odnoszone do sfery biernej turystyki sportowej i występują pod różnymi, choć bliskoznacznymi nazwami, takimi jak *sportowa turystyka kulturowa* czy *kulturowa turystyka sportowa*. Zatem głównymi celami tego naukowego wydarzenia, anonsowanymi w przedkonferencyjnych komunikatach, było: zbadanie stopnia zainteresowania sportem wśród turystów kulturowych; motywów, którymi się kierują podejmując ten rodzaj aktywności oraz znaczenia, jakie ma ona w procesie podnoszenia jakości życia.

Tak sformułowane cele pozwoliły organizatorom na wyróżnienie kilku wątków tematycznych, wokół których mieli poruszać się uczestnicy konferencji: a) śladami dziedzictwa sportowego w turystyce kulturowej; b) sport i olimpizm w turystyce muzealnej; c) atrakcje sportowe w turystyce kulturowej; sportowe inspiracje w hybrydowych formach turystyki kulturowej; d) turystyka kulturowa w procesie promowania sportowego stylu życia; e) bariery i stereotypy na drodze rozwijania kulturowej turystyki sportowej.

O trafności postawionych celów świadczył fakt zgłoszenia czynnego uczestnictwa przez kilkudziesięciu prelegentów reprezentujących różne środowiska naukowe, związane nie tylko z akademiami wychowania fizycznego (z Krakowa, Poznania, Warszawy i Katowic), lecz również ze środowiskiem uniwersyteckim (Uniwersytet Rzeszowski, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Zielonogórski, Uniwersytet Opolski, Uniwersytet Szczeciński, Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi oraz Uniwersytet Medyczny w Łodzi). Mnogość uczestników sprawiła, że oprócz sesji plenarnej odbyły się, w pierwszym i drugim dniu konferencji, równoległe sesje tematyczne zorientowane wokół następujących zagadnień: fenomen turystyki biegowej; dziedzictwo kulturowe a turystyka sportowa; widowisko sportowe jako zjawisko społeczno-kulturowe; z badań nad turystyką olimpijską.

Konferencja miała uroczystą oprawę, a jej otwarcia dokonał przewodniczący Komitetu Naukowego **dr hab. Marek Kazimierzak** (AWF Poznań), który również zainaugurował sesję plenarną wystąpieniem *Podróże kulturowe jako rekreacyjno-sportowa praktyka*. Rozpoczął swój wywód od przedstawienia warunków zakwalifikowania jakiejś podróży do turystyki kulturowej i dowodził, że nie brakuje przykładów turystyk ukierunkowanych na sport i aktywność ruchowo-rekreacyjną, które spełniają jej wymogi definicyjne. Zwrócił jednak uwagę, że sam fakt nasycenia oferty turystycznej treściami kulturowymi mówi jeszcze niewiele o jej uczestnikach. O tym, czy nazwiemy ich sportowymi turystami kulturowymi, decyduje ich możliwość osobotwórczego jej przyswojenia. Przewodnią myślą swojego wystąpienia M. Kazimierzak uczynił kantowsko brzmiące pytanie: *Jak jest możliwa turystyka kulturowa zorientowana na sportowo-rekreacyjne praktyki,*

dotatkowo przybierająca różne postaci? Nakłaniał do podjęcia rozważań na temat roli, jaka przypada różnorodnym formom aktywności sportowo-turystycznej, obejmujących takie jej rodzaje, jak: turystyka wędrowna, biegowa, wellness, rowerowa, kajakowa itp. Z perspektywy humanistycznej bronił założonej tezy o możliwości istnienia turystyki kulturowej zorientowanej na sportowo-rekreacyjne praktyki. Odwoływał się do idei indywidualizacji, postulującej przekształcenie ludzkiej tożsamości kulturowej z danej w zadaną. Zwracał uwagę na wartości odkrywane przez turystę kulturowego, stojącego przed wyborem samorealizującego się sportowego stylu życia, prowadzącego do jego emancypacji i zróżnicowania.

Kolejne wystąpienie w sesji plenarnej również dotyczyło zagadnień teoretyczno-metodologicznych. **Dr hab. Wiesław Alejski** (AWF Kraków) analizował znaczenie wydarzeń sportowych i kulturalnych na współczesnym rynku turystycznym, koncentrując się na ukazaniu różnych wymiarów badań, jakim powinny być poddane. Zwrócił uwagę, że większość podejmowanych badań dotyczy zagadnień gospodarczych, natomiast raczej rzadko prowadzone są badania dotyczące społecznych, kulturalnych, sportowych i religijnych, co znacznie zubaża dorobek teoretyczny w tym zakresie. Przedstawiając główne kierunki i aktualny stan badań nad specjalnymi wydarzeniami, wyraził pogląd, że powodem takiego stanu rzeczy są mankamenty metodologiczne badań, w których dominują ujęcia raczej dyscyplinarne, natomiast rzadko podejmowane są badania multi- oraz interdyscyplinarne. Celem prezentowanych badań było zaproponowanie pewnych metodologicznych usprawnień, które mogłyby przyczynić się do udoskonalenia badań nad wydarzeniami sportowo-kulturalnymi. Sugerował, że metody badań z zakresu ekonomii i biznesu powinny zostać rozszerzone o perspektywy badawcze zaczerpnięte z innych dziedzin nauki, które pozwolą ujawnić różne wymiary oraz podstawy ewaluacji wydarzeń. Autor przedstawił własne narzędzie badawcze, w postaci specjalnej wielowymiarowej matrycy dyscyplinarnej, która ułatwia planowanie badań oraz wybór odpowiednich metod, technik i procedur badawczych. W. Alejski wyraził także nadzieję, że zaprezentowana koncepcja metodologiczna, w szczególności sposób akcentująca konieczność interdyscyplinarnego i wielowymiarowego badania skutków wydarzeń sportowych i kulturalnych, przyczyni się do doskonalenia przyszłych badań w tym zakresie.

Dynamika rynku turystycznego wymaga tworzenia nowych produktów turystycznych uwzględniających zróżnicowane oczekiwania i potrzeby konsumentów-turystów, produktów atrakcyjnych cenowo i programowo oraz gwarantujących bezpieczeństwo. O zmianach w popycie na usługi turystyczne w ostatnich latach (zastępując **dra hab. Stefana Bosiackiego** – AWF Poznań) mówiła **dr Bernadeta Holderna-Mielcarek** w wystąpieniu zatytułowanym *Wydarzenia sportowe jako element kulturowego produktu turystycznego*. Zgodnie z tytułem wystąpienia, S. Bosiacki skoncentrował

się na tzw. turystyce wydarzeń (eventów), głównie wydarzeń sportowych. Podjął próbę odpowiedzi na pytanie: Czy wydarzenie sportowe może być znaczącym elementem kulturowego produktu turystycznego, czy wręcz odwrotnie zwiedzanie obiektów dziedzictwa kulturowego, udział w imprezach kulturowych itp. są aktywnościami drugoplanowymi w przypadku turystów, dla których celem podstawowym jest uczestnictwo w wydarzeniu sportowym? Rozważania oparł na wiedzy z zakresu marketingu turystycznego oraz turystyki kulturowej i sportowej.

Pośród sportowych turystów kulturowych można wskazać uczestników turystyki sztuk walki. **Prof. dr hab. Wojciech Cynarski** (Uniwersytet Rzeszowski) sformułował typologię uczestników wydarzeń turystycznych szczególnego rodzaju, a mianowicie związanych ze wschodnimi sztukami walki. Według miejsca w hierarchii sztuk walki wyróżnił sześć kategorii turystów: mistrz-nauczyciel, asystent mistrza, instruktor, student, uczestnik bierny i gość specjalny. Zaproponował także inne typologie tworzone ze względu na kryterium relacji uczestników wobec imprezy/wydarzenia turystycznego lub motywacji badawczej w przypadku uczestników tzw. turystyki naukowej. W swoim wystąpieniu mówił również o wyjazdach do źródeł sztuk walki, które nazywał turystyką para-pielgrzymkową. To skojarzenie z pielgrzymką do miejsca świętego wynikało z dużej wagi przykładanej przez praktyków-pasjonatów sztuk walki do możliwości studiowania oryginalnej sztuki walki w miejscu jej narodzenia.

Coraz częściej inspiracji do podejmowania podróży związanych ze sportem dostarczają nie tylko wydarzenia sportowe, lecz również słynne obiekty sportowe. **Dr hab. Zygmunt Kruczek** (AWF Kraków) w swoim wystąpieniu „zabrał” uczestników konferencji w podróż do Barcelony i opowiadał o funkcjonującym tam od 30 lat muzeum oraz o trasie turystycznej tworzącej zintegrowany produkt turystyczny zwany *Camp Nou Experience*. Na podstawie badań empirycznych dokonał oceny atrakcyjności tego produktu turystycznego oraz wykazał, że sukces tego przedsięwzięcia jest związany z bogatą historią klubu FC Barcelona, atrakcyjnością programu zwiedzania oraz samym obiektem sportowym. W podsumowaniu odniósł się do możliwości utworzenia podobnego produktu w Polsce.

Na tym wystąpieniu zakończyła się część plenarna konferencji i rozpoczęły się obrady w sekcjach tematycznych. Pierwsza z nich, pod przewodnictwem **dr hab. Marii Zowisło** (AWF Kraków), obejmowała fenomen turystyki biegowej jako współczesnego trendu w turystyce kulturowej i sportowej. **Dr Ewa Malchrowicz-Moško** (AWF Poznań) uzasadniała, że coraz częściej będzie dochodziło do łączenia elementów kultury i sportu w czasie podróży pod postacią „turystyki hybrydowej” z uwagi na rosnące potrzeby turystów ukierunkowanych na przeżycie silnych i urozmaiconych emocji. Socjologicznej analizy turystyki biegowej dokonał natomiast **dr Jakub Stempień** (UM w Łodzi). Wyniki jego badań empirycznych

wykazały, że turystyka biegowa zdominowana jest przez reprezentantów klasy średniej, a praktyki z tego obszaru mogą być interpretowane w kategoriach roszczeń do statusu i ostentacyjnej konsumpcji. Niezwykle interesujące było wystąpienie **dr hab. Marii Zowisło**, która podjęła kwestie dialogu międzykulturowego na przykładzie sportowej rywalizacji w *Copper Canyon Ultra Marathon* w Meksyku. Nie zabrakło w nim również refleksji filozoficznej. Mówiąc o motywie poznawczym podróżowania, Autorka wskazywała na jego element konstytutywny, którym jest doświadczenie podmiotowe, tj. spotkanie z drugim człowiekiem, przedstawicielem mniej lub bardziej obcej dla zwiedzającego kultury. Dzięki tej międzyosobowej i międzykulturowej konfrontacji otwierają się drogi poznania i porozumienia podróżnika z odwiedzanym światem.

Równolegle odbywały się obrady w sekcji, w której wystąpienia prelegentów koncentrowały się wokół tematu *Dziedzictwo kulturowe a turystyka sportowa*. W sekcji tej podejmowano refleksję o różnym poziomie ogólności. **Dr Bartosz Szczehowicz** (AWF Kraków) kwestie sposobów i środków zaspokajania potrzeb turystów wyrażających się w ich dążeniu do obcowania z dziedzictwem kulturowym, podejmował przez pryzmat analizy struktury przedmiotowej krajowego (polskiego) rynku imprez turystyki kulturowej i turystyki sportowej. W wyniku przeprowadzonych badań wyciągnął wnioski o dostępności na rynku: tradycyjnych typów podróży kulturowych związanych ze sportem (wyjazdy na wydarzenia sportowe, zwiedzanie stadionów itp.); ofert umożliwiających podróżującym poznanie szeroko pojętej kultury odwiedzanego obszaru z charakterystycznymi dlań formami aktywności ruchowej (także mającej wymiar sportowy); produktów turystycznych odwołujących się do historycznej i współczesnej funkcji sportowej odwiedzanych rejonów, a także ofert podróży, w ramach których turysta przemieszcza się w sposób aktywny fizycznie, tj. np. na rowerze, pieszo, konno, przy czym realizuje program krajoznawczy. Pozostali prelegenci w tej sekcji w swoich wystąpieniach uszczegóławiali możliwości uczestnictwa w sportowej turystyce kulturowej przedstawiając jej egzemplifikacje. **Dr hab. Karolina Buczkowska-Gołębek** (AWF Poznań) podjęła zagadnienie możliwości poznawania kultury wsi i małych miast z perspektywy uczestnika spływów kajakowych. O aktywnej turystyce sportowej na obszarach wiejskich mówiła także **dr Joanna Poczta** (AWF Poznań). Wskazywała na rolę i zadanie właścicieli gospodarstw agroturystycznych jako ambasadorów dziedzictwa kulturowego wsi. Natomiast inspiracje sportem w turystyce kulturowej, mgr **Marta Kamel** (AWF Poznań) przedstawiła prezentując wielkopolskie zabytki związane z kulturą jeździecką, a **dr hab. Rafał Prinke** (AWF Poznań) opisując historyczne dziedzictwo ośrodka sportowego w Chycinach (pow. międzyrzecki).

Kolejna sekcja tematyczna, zatytułowana *Widowisko sportowe jako zjawisko społeczno-kulturowe* zawierała prelekcje ukazujące relację zwrotną pomiędzy kulturą i sportem. Uczestnicy konferencji mieli okazję wysłuchać

zarówno prezentacji dotyczących miejsca i roli elementów kulturowych w organizowanych wydarzeniach sportowo-rekreacyjnych, jak i dotyczących transferu wartości ze świata sportu do świata kultury. Zgodnie z pierwszą wymienioną powyżej perspektywą opisu tej relacji wypowiadał się **dr hab. Andrzej Hadzik** (AWF Katowice). Mówiąc o wartościach, jako o znaczącej składowej kreującej produkt turystyki sportowej, przedstawił wyniki badań prowadzonych wśród kibiców Mistrzostw Europy w koszykówce kobiet na temat znaczenia dodatkowych usług w postaci atrakcji turystyczno-rekreacyjnych podczas uczestnictwa w wydarzeniu sportowym. Spośród pięciu kategorii (oferty dodatkowej) wyróżnionych przez autora badań, respondenci wskazali, że najwyższe znaczenie miała dla nich oferta rozrywkowa (w tym nocna), która również może być nośnikiem wartości kulturowych.

Ciekawym i rzadko spotykanym zjawiskiem podczas konferencji organizowanych w ramach dziedziny nauk o kulturze fizycznej było wystąpienie mgr **Pauliny Korzeniewskiej-Nowakowskiej**, która główny temat konferencji opracowała z perspektywy literaturoznawcy. Celem jej badań było przybliżenie literatury *outdoor*, jej odmian i przykładów jako zjawiska kulturowego. Prelegentka szczególną uwagę zwróciła na wytłumaczenie fenomenu *outdoor* poprzez wyjaśnienie pojęcia dziczy w kulturze amerykańskiej i kanadyjskiej, omawiając fragmenty dzieł Henry'ego Davida Thoreau i Jacka Londona. Przykłady transferu wartości ze świata sportu do kultury przedstawił m.in. **dr hab. Michał Jarnecki** (UAM Poznań – Wydział Pedagogiczno Artystyczny w Kaliszu), który w wystąpieniu „Gay Games – nie tylko sportowy event, ale i zjawisko kulturowe” opisał to wydarzenie jako wykraczające swoim zasięgiem poza ścisłe ramy społeczności gejowskiej i omówił jego unikalne cechy wyymkające się stereotypom i wulgarnym schematom.

Inspiracje sportem w turystyce kulturowej, na przykładzie działalności Stowarzyszenia „Wspólnota Polska” oraz jego Wielkopolskiego Oddziału w Poznaniu, przedstawiła **dr Izabela Wyszowska** (AWF Poznań). Inicjatywy tych instytucji skierowane do młodzieży polskiej przybywającej z zagranicy, równoważą elementy kulturowe i sportowo-rekreacyjne. Autorka dowodziła, że młodzi ludzie cenią zarówno kontakt z kulturą – poznawanie dziedzictwa ojczyzny przodków podczas wyjazdów turystycznych, jak i możliwość udziału w zajęciach sportowo-rekreacyjnych. Obie te oferty motywują młodzież do odwiedzin kraju pochodzenia, stanowiąc silny bodziec sprzyjający budowaniu poczucia więzi i tożsamości narodowej. O osobliwych relacjach kultury fizycznej, subkultury i turystyki mówił **dr hab. Tomasz Sahaj** (AWF Poznań). Tymi osobliwościami były kibicowskie turnieje sztuk walki. W swoim wystąpieniu omówił przykłady współczesnych plenerowych i halowych turniejów organizowanych przez (pseudo)kibiców i z ich udziałem.

Igrzyska olimpijskie, jako wytwór humanistów, a nie sportowców, z założenia w istotny sposób miały się różnić od innych imprez sportowych rangi światowej. Tym, co sprawiło, że igrzyska olimpijskie miały być czymś

więcej niż tylko sportem był fakt, że ich genealogia, helleński rodowód oraz ideologia nadały im głębsze sensy i znaczenia. Twórca olimpizmu, Pierre de Coubertin, obudował sport całym zbiorem swoistych wartości, których realizacja zmierzała do osiągnięcia również pozasportowych celów. Jedną z fundamentalnych wartości olimpizmu, stanowiącą platformę porozumienia w komunikacji międzykulturowej i międzynarodowego porozumienia między zawodnikami i kibicami sportowymi spotykającymi się w miejscu igrzysk, jest wzajemny szacunek, który referowali **dr Wiesław Firek** (AHE Łódź) i **dr Katarzyna Płoszaj** (AWF Warszawa). Podjęli także temat edukacji olimpijskiej, rozumianej jako potrzeba prowadzenia dialogu międzykulturowego, kształtowanie rozumienia odmienności kulturowych, a także przygotowanie do interakcji z przedstawicielami innych kultur w kontekście turystyki kulturowej. Określili również cele współczesnej edukacji olimpijskiej, które uwzględniają postulaty edukacji międzykulturowej. Jednym z nich jest dostarczenie wiedzy na temat geograficznych i historycznych uwarunkowań sportu. Do tak sformułowanego celu odnieśli się w swoim wystąpieniu **dr E. Malchrowicz-Moško** (AWF Poznań) i **mgr Adam Omorczyk** (Uniwersytet Opolski), którzy przedstawili materialną spuściznę olimpijską miast będących organizatorami igrzysk olimpijskich (letnich i zimowych) oraz wyrazili swoje zaniepokojenie stanem tych obiektów. Uznali, że wiele z nich jest zaniedbanych i niewykorzystanych. Analizowane miejsca pogrupowali na trzy zbiory, dokonując próby oceny ich atrakcyjności turystycznej oraz określenia tego, co może być ciekawe i warte odwiedzenia dla współczesnego turysty interesującego się tematyką miejsc i obiektów olimpijskich. Natomiast **mgr Adrianna Banio** (Uniwersytet Szczeciński), na podstawie własnych obserwacji i doświadczeń z igrzysk XXIX Olimpiady w Pekinie (2008), w formie reportażu opisała wymiar społeczno-kulturowy fanoturystyki olimpijskiej. Powyższe zagadnienia podejmowane były w sekcji *Z badań nad turystyką olimpijską*, moderowanej przez **dr hab. Małgorzatę Bronikowską** (AWF Poznań).

Wszyscy prelegenci biorący udział w tej sekcji to członkowie Koła Młodych Polskiej Akademii Olimpijskiej. M. Bronikowska reprezentowała Polską Akademię Olimpijską, która prezentując wystąpienie na temat idei olimpijskiej, w którym podążała śladami jej dziedzictwa kulturowego od czasów antycznych i starożytnej Olimpii poprzez XVI- i XIX-wieczną Wielką Brytanię, aż po działalność barona Pierre'a de Coubertina. Prelegenci stawiali różny akcent na wymiar kulturowy, społeczny, edukacyjny olimpizmu i igrzysk olimpijskich odnosząc te zjawiska do turystyki olimpijskiej, turystyki kulturowej sportu i fanoturystyki.

Godny zauważenia jest fakt, że organizatorzy już w dniu konferencji oddali w ręce prelegentów i uczestników wydrukowaną monografię pt. *Inspiracje sportem w turystyce kulturowej* pod redakcją naukową Marka Kazimierczaka, w której znalazły się teksty będące rozszerzeniem wszystkich

wystąpienia dwudniowej konferencji. Praktyka ta nadal jest rzadko spotykana podczas krajowych spotkań naukowych, dlatego pod tym względem organizatorom tego wydarzenia należą się słuszne pochwały. Redaktor we *Wprowadzeniu* do monografii informuje, że oddaje do rąk czytelników zbiór refleksji teoretycznych i analiz empirycznych poświęconych kulturowym przemianom w sferze turystycznej i sportowo-rekreacyjnej. Monografia została podzielona na trzy części tematyczne, które dotyczą zróżnicowanych form aktywności sportowej występujących w turystyce eventowej, dziedzictwa kulturowego, muzealnej, sentymentalnej, edukacyjnej i biograficznej. Autorzy tekstów – jak zaznacza Redaktor – swoją energię badawczą skierowali w stronę związków turystyki kulturowej z turystyką sportową przedstawianych na tle zmian w kulturze ruchu ponowoczesnych społeczeństw. Recenzentem tej publikacji był **prof. dr hab. Jerzy Kosiewicz**, który także uczestniczył w omawianym wydarzeniu. Możliwość zapoznania się z pełnymi opracowaniami wystąpień prelegentów już podczas konferencji, zdecydowanie wzbogaciła pole i zakres obszernych oficjalnych i nieoficjalnych dyskusji w gronie uczestników.

INFORMACJE I INSTRUKCJE DLA AUTORÓW

INFORMACJA OGÓLNA DLA AUTORÓW PRZYGOTOWUJĄCYCH ARTYKUŁY NAUKOWE

1. Redakcja przyjmuje do publikacji wyłącznie oryginalne i niepublikowane wcześniej artykuły empiryczne oraz przeglądowe, dotyczące turystyki w jej interdyscyplinarnym ujęciu – między innymi z perspektywy teorii turystyki, antropologii kulturowej, filozofii, socjologii, geografii, prawa, psychologii, historii, ekonomii, nauk o zarządzaniu, marketingu.
2. Zgłoszenie artykułu do druku jest jednoznaczne z przekazaniem Redakcji prawa do jego własności. Oznacza to, że bez pisemnej zgody wydawcy nie można danego artykułu publikować ani w całości, ani w części w innych czasopismach oraz innych wydawnictwach lub mediach cyfrowych.
3. Artykuł powinien być przygotowany zgodnie ze wszystkimi zasadami opisanymi w zamieszczonej niżej **Instrukcji dla autorów przygotowujących artykuły naukowe**. W przeciwnym wypadku zostanie on odesłany Autorowi/Autorom do poprawy.
4. W tekście artykułu nie podaje się danych personalnych Autora/Autorów ani żadnych innych informacji, które umożliwiłyby identyfikację Autora/Autorów. Tego typu dane zawiera się w specjalnym **formularzu autorskim**, dostępnym na stronie internetowej Czasopisma, który należy przesłać wraz z tekstem artykułu.
5. Artykuł, wraz z wypełnionym formularzem autorskim, powinien zostać przesłany drogą elektroniczną na adres Redakcji: **folia.turistica@awf.krakow.pl**.
6. Redakcja zastrzega, iż nie przyjmie do publikacji artykułu, w którym występują przejawy nie rzetelności naukowej, takie jak ghostwriting i honorary (guest) authorship. Wszelkie tego typu przypadki, wykryte przez Redakcję, będą ujawniane, włącznie z powiadomieniem instytucji zatrudniających Autora/Autorów, towarzystw naukowych itp.
7. Wszystkie artykuły są oceniane przez co najmniej dwóch niezależnych recenzentów (formularz recenzji jest dostępny na stronie internetowej Czasopisma) z zachowaniem pełnej anonimowości. Oznacza to, że Autor/Autorzy i recenzenci nie znają swoich tożsamości (double-blind review process); w przeciwnym razie recenzenci muszą podpisać oświadczenie, iż nie występuje konflikt interesów między nimi a Autorem/Autorami artykułu. W zależności od oceny recenzentów Kolegium Redakcyjne podejmuje decyzję o przyjęciu artykułu do druku albo jego odrzuceniu. Procedura recenzowania jest zgodna z wytycznymi Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.
8. Redakcja zastrzega sobie prawo do dokonywania zmian w tekście nadesłanych artykułów wynikających z adiustacji stylistycznej.
9. Autor pracy otrzymuje nieodpłatnie elektroniczną wersję tego numeru Czasopisma, w którym ukazał się jego artykuł.

Instrukcja dla autorów przygotowujących artykuły naukowe

I. PRZYGOTOWANIE TEKSTU

1. Objętość nadsyłanych artykułów nie powinna przekraczać 20 stron znormalizowanego maszynopisu wydawniczego, czyli jednego arkusza autorskiego (40 tysięcy znaków typograficznych).
2. Pliki tekstowe należy przygotowywać w edytorze Word 6.0-XP w formacie DOC.
3. Ustawienia strony:
 - format A4;
 - marginesy: wszystkie po 2,5 cm;
 - interlinia: 1,5.
4. Tytuł: czcionka Times New Roman, rozmiar 14, pogrubiony, wersaliki. Po tytule odstęp w rozmiarze czcionki 14.
5. Abstrakt w języku polskim: objętość między 1500 a 2000 znaków typograficznych (ze spacjami); czcionka Times New Roman, rozmiar 10.
6. Abstrakt powinien składać się z następujących, wyraźnie wyodrębnionych (wypunktowanych) części:
 - Cel (Purpose).
 - Metoda (Method).
 - Wyniki (Findings).
 - Ograniczenia badań i wnioski (Research and conclusions limitations) – należy się odnieść do kwestii reprezentatywności badań oraz ewentualnych ograniczeń wynikających z warunków kulturowych, środowiskowych, geograficznych itp.
 - Implikacje praktyczne (Practical implications).
 - Oryginalność (Originality) – należy podać, w czym prezentowane badania (wyniki, opinie, poglądy) różnią się od innych publikacji na dany temat.
 - Rodzaj pracy (Type of paper) – należy określić, czy artykuł prezentuje wyniki badań empirycznych, czy koncepcje teoretyczne; czy ma charakter przeglądowy, ewentualnie czy można go uznać za studium przypadku itp.
7. Słowa kluczowe w języku polskim: 3-6. Po podaniu słów kluczowych odstęp w rozmiarze czcionki 12.
8. Struktura artykułu powinna zawierać wskazane niżej elementy, przy czym – jeżeli jest to merytorycznie uzasadnione – mogą być im przypisane inne tytuły. Dopuszcza się także, szczególnie w pracach przeglądowych, strukturę bardziej rozbudowaną, tj. zawierającą więcej elementów składowych lub dodatkowo podział wybranego elementu (np. sekcji „przegląd literatury”).
 - A) Dla artykułów empirycznych:
 - *Wprowadzenie* – wskazanie problemu badawczego, celu artykułu, uzasadnienia celu artykułu,
 - *Przegląd literatury* – dokonanie przeglądu polsko- i obcojęzycznej literatury odnoszącej się do podjętego w artykule celu, ukierunkowane na przedstawienie obecnego stanu wiedzy w zakresie rozważanej problematyki,
 - *Metoda* – wskazanie celu badań empirycznych oraz postawionych przez Autora hipotez badawczych i pytań badawczych; opis metody badań oraz sposobu ich realizacji,
 - *Wyniki* – prezentacja wyników badań własnych Autora, w tym odpowiedź na hipotezy badawcze oraz pytania badawcze,
 - *Dyskusja* – przeprowadzenie dyskusji nad wynikami badań własnych Autora w odniesieniu do wyników badań zrealizowanych przez innych autorów, które są opisywane w polsko- i obcojęzycznej literaturze przedmiotu,
 - *Wnioski* – prezentacja wniosków będących rezultatem badań własnych Autora oraz ich dyskusji, w tym ich implikacje praktyczne oraz postulowane kierunki dalszych badań nad podjętą kwestią,
 - *Bibliografia*.
 - B) Dla artykułów przeglądowych:
 - *Wprowadzenie* – wskazanie problemu badawczego, celu artykułu, uzasadnienia celu artykułu,

- *Przegląd literatury* – dokonanie przeglądu polsko- i obcojęzycznej literatury odnoszącej się do podjętego w artykule celu, ukierunkowane na przedstawienie obecnego stanu wiedzy w zakresie rozważanej problematyki,
 - *Dyskusja* – przeprowadzenie dyskusji nad dotychczasowym stanem wiedzy dotyczącym podjętego w artykule problemu badawczego, w tym analizy krytycznej, z odwołaniem do polsko- i obcojęzycznej literatury przedmiotu,
 - *Wnioski* – prezentacja wniosków będących rezultatem dokonanej dyskusji, w tym jej implikacje praktyczne oraz postulowane kierunki dalszych badań nad podjętą kwestią,
 - *Bibliografia*.
9. Tytuły poszczególnych części artykułu: czcionka Times New Roman, rozmiar 12, pogrubione, wyśrodkowane. Po każdym tytule odstęp w rozmiarze czcionki 12.
 10. Tekst główny artykułu: czcionka Times New Roman, rozmiar 12, interlinia 1,5. Wcięcie pierwszego wiersza: 1 cm. Do formatowania tekstu należy stosować narzędzia edytora, a nie klawisza spacji, gdyż utrudnia to adiację i tzw. łamanie tekstu.
 11. W tekście artykułu nie należy stosować pogrubień, kapitalików i podkreśleń, a kursywę należy używać wyłącznie do tytułów pozycji zamieszczonych w przypisach i Bibliografii oraz symboli literowych w tekście głównym. Wprowadzając znaki interpunkcyjne, spację należy wstawić po znaku, a nie przed nim.
 12. Jako myślnik oraz między liczbami oznaczającymi bliskie, a dokładnie niesprecyzowane wartości (np. ramy chronologiczne), należy stosować tzw. półpauzę (–), a nie dywiz (-) czy pauzę długą (—). Przykłady zastosowania:
 - „Po drugie – jak nakazuje tradycja – każdy uczeń powinien wystąpić w stroju galowym”.
 - „Lata 1914–1918, czasy I wojny światowej, to niezwykle ważny okres w dziejach Europy”.
 - „Informacje na ten temat znajdziemy na stronach 12–24 wspomnianego opracowania”.
 - „Większość wód w rejonie Wysowej to szczawy typu wodorowęglanowo-chlorkowe”.
 13. Jako uzupełnienie tekstu głównego artykułu mogą być stosowane (ale raczej oszczędnie) przypisy dolne: czcionka Times New Roman, rozmiar 10, interlinia 1,0.
 14. Dokumentację bibliograficzną w tekście artykułu należy sporządzać w tzw. systemie harwardzkim, czyli wewnątrz tekstu, w nawiasie kwadratowym należy podać nazwisko autora cytowanego lub przytaczanego dzieła, rok jego wydania oraz stronę/strony, do których Autor się odwołuje – bez przecinka między nazwiskiem autora a rokiem wydania pracy. W przypadku dwóch lub większej liczby prac przywoływanych w danym nawiasie pomiędzy nimi należy wstawiać średnik.
 15. W sekcji *Bibliografia*, zamieszczonej na końcu artykułu, powinny zostać podane jedynie cytowane/przywoływane w tekście prace. Winny one być uporządkowane alfabetycznie, a ich opisy bibliograficzne powinny być zgodne z wytycznymi i przykładami podanymi w części III tej instrukcji.
 16. Po sekcji *Bibliografia* należy podać w języku angielskim: tytuł pracy, abstrakt oraz słowa kluczowe. Powinny one być tłumaczeniem analogicznych treści polskojęzycznych i w taki sam sposób powinny być sformatowane.
 17. Poszczególne części anglojęzycznego abstraktu, odpowiadające wersji polskojęzycznej, powinny być nazwane w sposób podany już w punkcie 6 tej instrukcji, czyli: Purpose, Method, Findings, Research and conclusions limitations, Practical implications, Originality, Type of paper. Nie należy tych tytułów tłumaczyć z języka polskiego na język angielski, tylko stosować je w podanej formie.

II. PRZYGOTOWANIE TABEL I MATERIAŁU ILUSTRACYJNEGO

1. Tabele i cały pozostały materiał ilustracyjny należy zamieścić w osobnych plikach i dokładnie opisać. Miejsca ich wstawienia należy zaznaczyć w tekście pracy, poprzez umieszczenie ześrodkowanego tytułu, wedle schematu:

Tab. 1. Inhibitory aktywności turystycznej

Tab. 1. Tourist activity inhibitors

2. W całym artykule stosujemy wyłącznie podział na tabele i ryciny (wszystko co nie jest tabelą – a więc: wykresy, schematy, fotografie itd. – nazywamy ryciną i oznaczamy skrótowo jako Ryc. [w j. ang. Fig.]).
3. Tytuły tabel należy podawać nad tabelami, a tytuły rycin – pod rycinami.
4. Tytuły tabel lub rycin, które należy zawsze podawać w języku polskim i angielskim, należy pisać czcionką Times New Roman, rozmiar 10.
5. Pod tabelą/ryciną należy podać ich źródło (czcionka Times New Roman, rozmiar 10) w języku polskim i angielskim. Jeśli oprócz samego źródła Autor chce podać jeszcze jakiś dodatkowy tekst (np. „Opracowanie własne na podstawie danych GUS oraz informacji uzyskanych drogą e-mailową od...”), to powinien on być podany także w języku angielskim („Own elaboration based on GUS data and on information e-mailed by...”).
6. Ryciny powinny się skanować z rozdzielczością nie mniejszą niż 300 DPI (optymalna rozdzielczość to 600 DPI) i zapisywać jako pliki line art w formacie TIFF.
7. Wykresy należy wykonywać w kolorze czarnym. Można stosować szare tenty lub tekstury.
8. Zdjęcia cyfrowe, wykonane w pełnej rozdzielczości, należy zapisywać w formacie TIFF lub JPEG. Nie należy stosować kompresji.
9. W razie umieszczenia w artykule materiałów ilustracyjnych pochodzących z opracowań zamieszczonych w innych pracach naukowych Autor ma obowiązek uzyskania zgody na przedruk.

III. PRZYGOTOWANIE SEKCJI BIBLIOGRAFIA

1. W sekcji *Bibliografia*, zamieszczonej na końcu artykułu, powinny zostać podane jedynie publikacje cytowane/przywoływane w tekście pracy. Winny one być uporządkowane alfabetycznie, a ich opisy bibliograficzne powinny być pełne.
2. Sposób przywoływania różnego typu prac winien być zgodny z załączonym niżej wzorem, przy czym powinny one być podane w jednym zbiorczym zestawieniu (poniższy podział na typy prac zastosowano tylko w celu pokazania sposobu opisywania różnych typów źródeł).
3. W przypadku przywołania dwóch lub więcej prac tego samego autora, wydanych w tym samym roku, numerujemy je jako prace „a”, „b” itd. – wg wzoru: (2014a), (2014b) itd.
4. Jeżeli Autor artykułu poza publikacjami korzystał także ze stron internetowych, w przypadku których nie ma możliwości jednoznacznego wskazania elementów właściwych dla pełnego opisu bibliograficznego, winien wyróżnić sekcję *Netografia* (strony internetowe); winny w niej zostać podane adresy wykorzystywanych stron internetowych, w kolejności alfabetycznej, opisane wg wzoru:
 - <http://www.unwto.org/facts/eng/vision.htm> (08.09.2014).
5. W przypadku artykułów przewidzianych do publikacji w numerach anglojęzycznych, Autorzy powinni podawać (w nawiasach kwadratowych) tłumaczenia na angielski polskich tytułów prac wg wzoru:
 - Winiarski, R., Zdebski, J. (2008), *Psychologia turystyki [Psychology of Tourism]*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.

Wzór przywoływania różnego typu prac w sekcji *Bibliografia*

A. Książki:

MacCannell D. (2000), *Turysta. Nowa teoria klasy próżniaczej*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA, Warszawa.

Bednarska M., Gołębski G., Markiewicz E., Olszewski M. (2007), *Przedsiębiorstwo turystyczne. Ujęcie statyczne i dynamiczne*, PWE, Warszawa.

B. Książki pod redakcją i prace zbiorowe:

Kruczek Z., red. (2002), *Kompendium pilota wycieczek*, Proksenia, Kraków.

Buczowska K., Mikos von Rohrscheidt A., red. (2009), *Współczesne formy turystyki kulturowej*, AWF, Poznań.

C. Rozdziały w książkach pod redakcją lub pracach zbiorowych:

- Alejski W. (2008), *Metodologia badań w turystyce*, [w:] Winiarski R., red., *Turystyka w naukach humanistycznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 140–164.
- Lipiec J. (2006), *Człowiek wędrujący. Problem narodzin i sensu podmiotowości turystycznej*, [w:] *Aksjologia turystyki*. Praca zbiorowa pod redakcją Z. Dziubińskiego, Salezjańska Organizacja Sportowa Rzeczypospolitej Polskiej, s. 35–56.

D. Artykuły w czasopismach naukowych:

- Cohen E. (1979), *A Phenomenology of Tourism Experiences*, „Sociology”, Vol. 13, s. 179–201.
- Szczepowicz B. (2012), *The importance of attributes related to physical activity for the tourism product's utility*, „Journal of Sport & Tourism”, Vol. 18 (3), s. 225–249.

E. Artykuły w czasopismach i gazetach branżowych:

- Europejczycy jeżdżą po Europie* (2007), „Wiadomości Turystyczne”, nr 141 (15).

F. Prace bez podanego autora, w tym raporty z badań i roczniki statystyczne:

- Badania ankietowe profilu społecznego turystów krajowych zwiedzających Polskę (miasta i atrakcje turystyczne). Raport z badań* (2008), Instytut Turystyki, Warszawa.
- Terminologia turystyczna – zalecenia WTO* (1995), Organizacja Narodów Zjednoczonych, Światowa Organizacja Turystyki, Warszawa.
- Unia Europejska a przyszłość turystyki* (praca zbiorowa) (2003), SGH, Warszawa.

G. Akty prawne:

- Ustawa o usługach turystycznych z 29 sierpnia 1997 roku* (Dz.U. 2004, nr 223, poz. 2268, z późn. zm.).

H. Publikacje dostępne w internecie:

- Trendy w turystyce światowej*, <http://www.intur.com.pl/trendy.htm> (07.05.2012).

Od 1990 roku „Folia Turistica” jest specjalistycznym forum wymiany poglądów naukowych na temat turystyki oraz jej szeroko pojętego otoczenia. W czasopiśmie są publikowane artykuły z dziedziny turystyki, w jej interdyscyplinarnym ujęciu (zagadnienia humanistyczne, ekonomiczne, geograficzno-przestrzenne, organizacyjne, prawne i inne). Oprócz artykułów zawierających wyniki badań empirycznych, w czasopiśmie odnajdziemy także oryginalne prace teoretyczne, przeglądowe oraz dyskusyjne. W odrębnych działach zamieszczane są komunikaty, doniesienia i sprawozdania z badań, recenzje prac naukowych, informacje o naukowych konferencjach i sympozjach oraz dyskusje i polemiki.

„Folia Turistica” jest indeksowana na liście punktowanych czasopism naukowych Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. W systemie parametrycznej oceny działalności naukowej, za publikowane w niej prace, autorom i reprezentowanym przez nich instytucjom przysługuje 11 punktów.

„Folia Turistica” jest także indeksowana w bazie Index Copernicus International (ICV 2016: 60.90).

Czasopismo – zadanie finansowane w ramach umowy 544/P-DUN/2017 ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego przeznaczonych na działalność upowszechniającą naukę